आ°
प°
१

ॐ स्वस्ति समस्ताभ्यः ॐ नमः स्वरूपाय श्रीगणेशाय नमः ॐ नमः कमलदलविपुल
नयनाभिरामाय श्रीरामाय ॐ संसिद्ध्यर्थं नमस्त्वा सुरमिलमौलिस्थितमौलम
लद्दलसम्भवमकुहविविधप्रभावनस्पष्टावोज्वलम् श्रेयोविघ्नमहासयपशासनैदि
व्ययदेवकोषवं भूयात्मोहिरसाननात्रिकमलद्दंदं तरिणामये १ विश्वानुभूतिसंभू
तिस्थितिसंहृतिप्रियरूपः प्रभवं तिपतनलसेपरमेव्रह्मणो नमः योविश्वसर्गपरि
पालनसंहृतीहो ब्रह्माहरिस्त्रियनयनस्वभवसमेयः तं पुरुषं परमभयं सावस
स्वभाव सात्मानमद्वयमनंतमुपास्महेत्नम् विष्णात्मनयसुरूपजेषिभानोस्वा
पयोयोगियाणात्रगाएषः तेयत्तवत्वांमुनिहृदयंवंच नमामितकीर्तितधर्मवृत्ते
भजनायसमस्तविस्मयः सारविभ्रमेभावचावस्थिति विक्रांसाहिषतांगणास्मुवित
याभाषानलमितेनभूः जीमूतानबपभूषणांसविपुलांयोगीश्वरोदीविते याद्वे
वाभ्वाफलानुशां वितनते आत्मांसतांसमन्तताम् १ धर्मसंहितासारभमणाएलसाः
पैरुहषेयनसामान्यात्रायमानामप्रमाणेणशंकामहान नस्वतंत्रपयनधारणादि
विषयसहृतिपरिपंथिनीमनमनवमाह २ योगीश्वरयात्तवल्कांसमस्जपमुनपोत्रु
वन वर्णाश्रमेतराणांनोब्रूहिधर्मानशेषतः २ योगींद्रयमवानुतत्रापिवेश्वरः १

धे॰ प॰ २

भिस्तकिल्बिषम् प्रमाद्यैस्तसंसर्गाभ्यासेनानीश्वरानुग्रहानिति ईश्वरपदेन च
यथावस्थितसकलवेदवेदांतवेत्तृत्वं परमकारुणिकत्वं च सत्यमत इति तस्मात्तथ्य
स्य प्रामाण्ये निश्चिते कथमप्रामाण्यशंका वेदस्यात यत्तु वक्तुरामाण्यं तत्तु वक्तास्ति
सहस्रसंख्यानसमुच्चयः महर्षयः वर्णादिधर्मानशेषतो निरवशेषतोनोस्मान् बुद्धिपूर्व
येनब्रुवन् वर्णा ब्राह्मणाद्याः आश्रमा गृहस्थो पंपिब्रह्मचारियतिरूपाश्चिकर्मसुवर्तते
तथापि तत्तद्वेदविहितधर्माणां सम्भावनास्य मगाहेनाश्रमिणोलक्षं २ अतएवाह च
सिद्धः वर्णाश्रमाश्रमा ब्रह्मचारि गृहस्थवानप्रस्थपरिव्राजकाः इति केवलाः वर्णात्
केवलमाश्रमिणात यतिरिक्तानि विशेषणाश्चाप्येवमसामान्यधर्माधिकारिणास्ते इति
रे तानि च विशेषणानि यथा ब्राह्मणस्य सर्वस्मिन् वर्णविधौ ग्रामणात्वमहितं ब्रह्मचर्य
मेवंभवेत् मध्यादितमे स्वाध्यायविधौ न देवतासिद्धा यथेत्ते विवाहविधौ वनिता रागः स्ना
नकर्तव्यता पोषणमन विधौ च स्मृताः तसंभोगकामस्तथा राजत्वं वाहीधर्मेषु कवित
ह्नीतं वादिताप्यासंकाविनोषितभर्तृकतत्तकविद्धि यथा ते २ आपद्धिविधौ शोधक्रम
वत्तम प्रतिषेधेन प्रतिषेधक्रियासवर्णकर्मोप्रत्यक्तं यास्विधौ श्राद्धकाललक्ष्यके
त्तजीवनवृत्तः प्रमीतपितृकत्वं विनायकस्नपनविधौ विनायकोपसृष्टत्वं ग्रहयज्ञ

अणिमादिगुणशाली एवं च गुणानामीश्वरत्वात् सर्वसिद्धिं गच्छति। सा-
र्कण्डेयपुराणे अणिमा लघिमा चैव महिमा प्राप्तिरेव च। प्राकाम्यं च तथेशित्वं व-
शित्वं च तथापरम्। यत्र कामावसायित्वं गुणानेतान् तथैश्वरान्। प्राप्नोत्यष्टौ नरव्या-
घ्र परं निर्वाणसूचकान्। सूक्ष्मात्सूक्ष्मतरोऽणीयान् शीघ्रत्वाल्लघिमा गुणः। महि-
मा शेषपूज्यत्वात् प्राप्तिर्नाप्राप्यमस्य यत्। प्राकाम्यमस्य व्यापित्वादीशित्वं चेश्वरोऽथ
तः। वशित्वाद्वशिता नाम योगिनः सप्तमो गुणः। यत्रेच्छास्थानमप्युक्तं यत्र कामा-
वसायिता। ऐश्वर्यकारणैरेभिर्योगिनः प्रोक्तमष्टधा। मुक्तिसंसूचकं रूपं परं निर्वा-
णावेदनं सदा इति। एवं चाणिमादिगुणान् प्राप्यैवायमीश्वरत्वात्। ततो योगी मासावीश्वरो
योगीश्वर इति सुखान्मयैर्यादिप्रयपरः कर्मधारयः। ननु योगिनामीश्वरत्वे तिरस्त्वीनस्वरूप-
पः इत्यर्थलक्षणस्य संख्यायोगीश्वरपदस्य योगवेदिपत्वात्सम्भवं संख्याबुद्धि नहि तस्य योगज-
स्य महिमादिगुणलक्षणस्यैश्वर्यस्यान्तवत्त्वात् सातं भवति। किं तु योगिनः सनका-
दीनप्रतिरलामितम्। तत्र सकृतानुष्ठितकर्मधारयपदेन योगिनि नित्यसमाणि-
माद्यैश्वर्यप्रयुक्तनमस्य गम्यते। तत्र स्वयोगविरोधिनो ज्ञानरागद्वेषादयो निवृत्तेन्ना-
र्यान्निरस्ताः। उक्तं च योगस्यात्मनिरासकत्वं पुराणे प्राणायामैर्दहेद्दोषान्धारणा

वमन्वब्रवीदिति भृगोर्वचनमिदं नमनोरिति वाच्यम् यतः तदनंतरकालमेवमन्वाह ।
एतद्वोयं भृगुश्शास्त्रं श्रावयिष्यत्यशेषतः एतद्धि मत्तोधिजगे सर्वमेषोऽखिलं मुनिरि
ति अधिजगेधीतवान् अस्मात्संहितायां याज्ञवल्क्यः प्रणेतेति आत्म्या नुष्ठानं स्मृतिरि
यमस्माभिर्न वाच्यमेव याज्ञवल्क्योपनयनेनेत्संनीतिवाच्यम् ग्रंथो हि प्रणेतृत ।
यानस्य समाधानं भवति न चार्थस्य हेतुत्वे न यानुवंतरेरपि तस्य हेतुत्वात् अमाधारे
णे न च व्यपदेशो नमाधारणे वर्तते असाधारणेन हि व्यपदेशा भवंति मिथिलास्थः ।
स योगीन्द्रः क्षणं ध्यात्वाब्रवीन्मुनीन् २ समुनिभिर्धर्मान्ब्रूहीति प्रार्थितो मिथिलास्थ
तेनैव विशेषतः प्रशान्तः क्षणमात्रम् वक्ष्यमाणशास्त्रार्थं मुनीनां तत्र काम्यो यस
तो ध्यात्वा वक्ष्यमाणान्यर्थान ब्रवीत् याज्ञवल्क्यप्रणीततां शास्त्रस्य वक्तुं स इत्युक्तेन
पुनरुक्तमिति न पुनरेव याज्ञवल्क्ये संप्रत्ययः स इति याज्ञवल्क्यप्रकृतवाचिनो याज्ञ
वल्क्य एव प्रकृते बुद्धिस्थ इतीति तमेव परामृशवान् तत्समनाधिकरणाब्रवीदिति
प्रथमपुरुष एव युज्यते न युष्मदिति न मम तत्र धर्मानुष्ठानस्य देशपरिग्रहस्तं क
तादृशं कथं नाम अधिदेशमाह यस्मिन्देशे मृगः कृष्णस्तस्मिन्धर्मान्निबोधत कृष्णस्य
हि हरिणा वचनः कृष्णाजिनं कृष्णविषाणो यावत्कृष्णमृगो विचरतीति प्रयोगार्थं ॥ २

ग्र॰ पं॰ २

विधौ क्रियाधिकारित्वं ज्ञानाधर्मविधौ त्वत्रियमाभिव्यक्तं निःश्रेयसहेतुविधौ स्व
तस्यविद्वत्वं आपद्धर्मविधौ तु गीतत्वं वनस्थत्वविधौ वलीपलितत्वं ज्ञातसामर्थ्यत्वं च प्र
विव्राज्यविधौ वैराग्यस्य तन्त्रत्वं समाद्वन्थ्याधानस्थानत्वं वक्तः संस्कारवैराग्यवत्त्वम् मो
क्षविधौ विवेकवत्त्वमित्यादीनि एतच्छिशिष्टायतः तद्वर्णाश्रमसामर्थ्यतदेवते
वर्णाश्रमेतराणां वर्णाश्रमेतराणाम् अवेतरमाह स्वहेतुरिति सर्वनामसंज्ञा
निषेधः शास्त्रप्रमेयो निःश्रेयसकरो धर्मः कलञ्जं न भक्षयेदिति निषेध्यमधर्मः वस्तुमात्रा
स्वार्थानिरवद्यानिरवद्येषां वीर्याक्रियाप्रतिषेधोऽवत इति धर्मसामान्याभिप्राये
बहुमाकल्पवचनं विशेषाभिप्राये यस्मिन्नुपनयनादौ एष्वो ह्येतास्तिवं कार्यं तस्मा
त् वर्णाश्रमेतरसंबन्धोपादकानि श्रौतानि धर्मसामान्यानि धर्मोत्साहीति प्राप्तितस्य च
धर्मसंहिताकरणात् तदर्थेन सम्यगवाप्तिधर्मज्ञानमेव प्रयोजकम् ततु स्वाध्येतृणाम्
अध्ययनप्रयोजकमपि तदेव नहि तेषामप्रयोजकमध्ययनेऽभवितुमर्हति तस्माद्धर्म
शास्त्राध्ययने धर्मशास्त्रज्ञानप्रयुक्तमेव यात्तवल्क्यमाणीतेष्वश्लोकेषु ज्ञवल्क्यस
म्यक्त्वेतिवचनम् तयोन्तरश्लोके योगीश्वरो ब्रवीदिति प्रयुक्तस्य प्रयोगस्तवाभर्थः उ
च्यते हि मानवेऽध्येष्य सन्तत्र ब्रवीदिति प्रयोगः बौधायनीये १ सहस्राद्बोधानं इति त

प

ग्रं॰
प॰
५

न्निबोधतेति धर्मग्रहणादधर्मपरिहारेदेशविशेषनियमोनास्तीतिमंतव्यम् यद॰
स्माहतावनुग्रहनियममाहमनुः एतान्द्विजातयोदेशान्संश्रयेरन्प्रयत्नतः शूद्रस्तु
यस्मिंस्तस्मिन्वानिवसेद्वृत्तिकर्शितइति ज्ञानपूर्वमनुष्ठानंधर्मस्येतिधर्मज्ञानोपा॰
योस्तावदाह ३ पुराणन्यायमीमांसाधर्मशास्त्रांगमिश्रिताः वेदाः स्थानानिविद्या॰
नांधर्मस्यचचतुर्दश पुराणंब्राह्मादिन्यायः सत्तर्कः मीमांसा वेदवाक्यविचारः धर्म
शास्त्रंमन्वादिस्मृतिः अंगैःषड्भिःव्याकरणादिभिःसहिताः चत्वारोवेदाः ऋग्वेदाद॰
यः एतानिचतुर्दशधर्मज्ञानानांनिमित्तानिधर्मस्यच ज्ञानद्वारेणानुष्ठानस्यैवज्ञा
नस्यधर्महेतुत्वात् तत्रप्रयोगायइत्यादिसमस्तंज्ञानेनधर्महेतुरितिसिद्धम् एवं
चतुर्दशैतानिविद्यास्थानानिसमस्य वेदांतपंचदशमेविद्याषोडशकाभवेदिति ब्र
ह्मपुराणे यद्वेदांतविषयार्थंहृत्वान्नौतत्साधनविद्यास्थानत्वमभिप्रायंवेदांतः शा
रीरविद्याहृद्दारण्यकादिरहस्यम् यत्तुविष्णुपुराणम् अंगानिवेदाश्चत्वारोमीमांसा
न्यायविस्तरः पुराणंधर्मशास्त्रंचविद्याह्येताश्चतुर्दश आयुर्वेदोधनुर्वेदोगांधर्वश्चेति
तेत्रयः अर्थशास्त्रंचतुर्थंतुविद्याह्यष्टादशैवतुइति तत्केवलविद्यास्थानत्वाभिप्रा
येनधर्मस्थानत्वाभिप्रायम् आयुर्वेदादीनांधर्मस्थानत्वाभावात् चतुर्दशग्रहणं ५

मान् यस्मिंदेशे स्वभावादि वरेन तत्र धर्मान् श्रौतस्मार्त्तानन्नुष्ठेयतयाहुर्मुनयः
निबोधतास्तुष्प्यथम कृष्णसाराहार्यज्ञीतरंमाभूदिति मनोक्तं स्वरगा इति कृष्णस्यो
पलक्षितस्य देशो ब्रह्मावर्त्तादिदेशासंभवे धर्मानुष्ठानं गमितिसंतत्रम् यदाह मनुः
सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदन्तरम् तं देवनिर्मितं देशं ब्रह्मावर्त्तं प्रचक्षते कुरुक्षेत्रं
च मत्स्याश्च पञ्चालाः शूरसेनकाः एष ब्रह्मर्षिदेशो वै ब्रह्मावर्त्तादनन्तरः २ हिमवद्विन्ध्य
योर्मध्यं यत्प्राग्विनशनादपि प्रत्यगेव प्रयागाच्च मध्यदेशः प्रकीर्त्तितः आसमुद्रा
त्तु वै पूर्वादासमुद्रात्तु पश्चिमात् तयोरेवान्तरं गिर्योरार्यावर्त्तं विदुर्बुधाः कृष्णसारस्तु च
रति मृगो यत्र स्वभावतः स ज्ञेयो याज्ञिको देशो म्लेच्छदेशस्ततः परः ३ ब्रह्मर्षेः पूर्व
उत्तरोत्तरत्वेहः यज्ञियाणाम् ब्रह्मावर्त्तः श्रेष्ठदेशाः ब्रह्मर्षिदेशास्ततः परः मध्यदेशात
तोऽन्यन्यार्यावर्त्तस्ततः परः विरलत्व चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानं यस्मिन्देशे न विद्यते तन्म्ले
च्छदेशं जानीयादार्यावर्त्तस्ततः परमिमार्यावर्त्तस्य लक्षणान्तरमाह २ तत्र यत्र
चातुर्वर्ण्यव्यवस्था कृष्णसारगश्च नास्ति स म्लेच्छदेशः तदन्यो धर्मदेशाः ततश्च ब्रह्माव
र्त्तादिदेशाव तदुपालाभे यत्र चातुर्वर्ण्यव्यवतिष्ठते कृष्णमृगश्च विचरति तत्र धर्मं
कुर्भिः स्थातव्यम् तदसंभवेत् चातुर्वर्ण्यव्यवस्थावति कृष्णमृगशून्येवा देशे धर्मा

स्वार्थविषयो ननेदं सयामीति मनःकर्म संकल्पः ततः कामः धर्मचिकीर्षा एतन्मू
वंधर्मनिश्चये मूलं कारणमित्यर्थः धर्माणां तं विस्तये-- तथाग्निहोत्रादर्शनिस्फल
मं मलं स्मृतिः वर्णाश्रमधर्मादेः स्मृतिः होलिःकादेः सदाचारः यत्कर्म मनस्तुष्टिप
प विक्लिन्नत-- यते तस्य मनस्तुष्टिः यथा यस्मिन्कर्मण्युपक्रान्ते मन स स्यादलाव
६ वत तस्मिंस्तावत्तपः कुर्याद्यावत्तुष्टिकरं भवेदि-- लविशेषे संकल्पतः कामः य
था यथैवैनं मूत्रोपनयेदध्यापयेदधीतिनयथा वा ग्राह्य मतिं हविस्वेदृति आ सर्वधर्मस्य
हिमभी सद्भिर्वेदादस्यदिष्यते धर्मस्य कारणानि इमिस्थ मनस्य कीर्तितम सङ्क्षि
प्तकीर्णानां धर्मस्य धर्म- स्खलसेर्थः मुख्मस्य सडहे सिध्यं संभावितदोषम् अतः
सपरमो धर्मो यो वेदाद्वगम्यते अवरस्तत्र विज्ञेयः पुराणादिषु स्थितः वेदार्थवि
त्तमैः कर्म यत्स्मृतमृषिभिः पुरा तद्यत्नेनानुसंतिष्ठेत्स्मिषिद्धं तवर्जयेत् ते हि वे
दार्थतत्त्वज्ञा लोकानां हितकाम्यया प्रदिष्टवन्तो यं धर्मं तं धर्मं न विचारयेत् वेदार्थाय
स्मयंत्तानस्मात्तानेभवेदपि ऋषिभिर्निश्चिते तस्मिं कार्यं कार्यान्मनीषिणाम्
पतन्योपि यदन्यस्मात्किंचिद्धर्माभिधायकम् तद्धर्मतो विद्धि मोहस्य स्यात्ययोन्यतः
नविचारयेत् नाम्नां तथा शंकते अतपतेभ्यो यदन्यस्मै मोहयेनद्धेयम् ननुच से ६

न्येषां यागादिकर्मणां साधः १ अन्यथा सामस्याभावे विपरीतो धर्मस्यानुष्ठानप्र
र्थः सति सामस्त्ये सर्वेषामनुष्ठानम् असति तु काम्यं हेयं आवश्यकं तु यथाश
क्ति कार्यम् १ यत्तु कामात्मता न वाक्यम् बहुत्वं वा संग्रहोऽर्कं यस्य कर्म प्रकीर्त्तितम्
तस्मात्तावति शास्त्रार्थे कृते सर्वः कृतो भवेत् इति तत्रिय मेत्वा धर्माभिधायकस्य शास्त्र
विषयम् सापेक्षेतस्य शास्त्रे शास्त्रान्तरोक्तं ग्राह्यमिति स एवाह यस्मात्त्वान्ते शास्त्राद्ब्बा
येषां रक्षा विरोधयत विद्वद्भिः सद्भिर्नित्यम् अग्निहोत्रादिकान्यवतइति सम्मतिश्च
र्मप्रमाणान्याह श्रुतिः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः सम्यक् संकल्पजः
कामो धर्ममूलमिदं स्मृतम् प्राग्वादिकं मतेनैकं धर्ममूलं धर्मनिष्ठयस्य कारणम्
पुराणन्याये नवश्रुतिस्मृत्योः सामान्यतो धर्ममूलत्वमुक्तम् वर्तते विशिष्टे वार्यतन्मूलत्व
मुच्यते अर्थात् एषां विधास्यान्नानां वेदानरोहकत्वं स्मृतेर्व्याकरणादिवद्वेदानु
रोहकत्वम् किंतु तदनुगामकत्वमिति द्रष्टव्यम् आचारादेः पुनर्वेदमूलत्वमुक्तो \
कि विति तद्गुनरुक्तता श्रुतिर्वेदः स्मृतिः वेदमूलं शास्त्रम् सदाचारः शिष्टाचारः
स्वस्य स्वकीयस्यात्मनो मनसः प्रियं तुष्टिकरम् आत्मग्राह्येऽन्यमात्रमनो तुष्यते शि
पशास्त्रे न चतुर्हिः तेन मनस्तुष्टिः स्वविकीर्षापरमेतिर्दिश्यते समीचीनः स्मा

णान्येतानि देहस्थैर्न विचारयेत ॥ इत्येवमादिना देहविचालनीयत्वेन च देवीपुराणयो
गयाज्ञवल्क्ययोः दृष्टत्वेन तस्य स्मरणात् न चैवमातटं तत्स्थाने न दोषः कश्चिदितिवा
च्यम् याव द्वयं नैव च नाकिमिति मायेनन्त न साधिकस्य वा परिग्रहस्य साम्येना मा
चेणाकर्तुमनर्हत्वात् सकलाद्ब्रह्मसमानत्वात्स्य च कर्तुमशक्यत्वात् दीक्षितस्य च
वेदोक्त माद्यकर्मातिगर्हितम् ॥ इत्येवं वैदिकोक्ताद्य क्रियानाशीक्षितैरपि दीक्षिताम्
तिकर्तव्याद्ययोर्निरपत्यायिनी ॥ इत्यादिना सैवस्याद्यप्रतिपन्नस्य वैदिक कर्मकरणे
नरकदानादिदोषप्रसङ्गश्च श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् स्वधर्मे निध
नं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥ इत्यादिना भावत्वादैवि विकल्पस्यापि स्वानुष्ठानस्योत्कर्षदर्श
नेनमपि सकलाद्ब्रह्मसमानुष्ठानस्य च परस्परविरुद्धार्थत्वे ज्ञानानिष्ठाप्रामाभावश्च
तथाचशैवाः प्रधानपुरुषयोरधिष्ठाता केवलं निमित्तकारणमीश्वर इतरेतरविल
क्षणाः प्रधानपुरुषेश्वरा इति भेदेश्वरवादिनः सांख्या निरीश्वराः योगाः पातञ्जलाः
सांख्यभेदास्तु जगतामकर्ता क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः सर्वशास्त्रवेत्ता
सर्वज्ञः पुरुषविशेष ईश्वर इति सेश्वराः पाञ्चरात्राः पुनः शान्तोदितविज्ञानरूपदेवरूप
भिन्नतया चानवाप्य नावस्थितः परमप्रकृतिर्भगवान् वासुदेव इत्यद्वैतभावेनेश्व

वयाम्यपत्नां वराज्ञस्याप्यपार्थक्यमेव तत्तदर्थानुष्ठानाधिकारो भ्युदयप्रद न
तु दोषः कश्चित् तस्मान्निःश्रेयसनिमित्तत्वात् सेवम् आगम्य चतुरात्रांगीभजेत्संध्यां
क्रियासु अस्मी इत्यत्र विरक्ता न्मा लोकिककार्यपरा मातृः आम्नीकुर्यात्तथा कर्मापीश्वरी
मेव नियोगतः अतः शैवं बहिः कौलं लोका चारेतवैदिकम् सारसारायतिष्ठेत
नारिकेलफलं यथा इति स्वार्थभ्रवादिव वननाथ स्वमालोकान्तरं जनायादक
वन प्रतिपादितवैदिककर्मैव फलप्रोचता सर्वान् तेनातः श्रुतिस्मृतिविहितधर्मा
नुष्ठाने कपरमार्थी सेविविधहठान्मतिशेवा यान्यास्य नुष्ठानेनिः श्रेयसनिमित्तत्वा
त्सिद्धेः नापि तेषां शैवादिप्रस्थानानुष्ठाने काविल्लातिः यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहुया
त् अग्निहोत्रं च जुहुयादायंते पुनि सास्सराइति श्रुतिस्मृत्युक्तोदितधामाप्तमक
र्मभिः प्रयोजनं नास्ति श्रुतिस्मृत्यर्थातिक्रमे प्रत्यवायापत्तेः तथा च श्रुतिः वीर
हा वा एष देवानां योग्निमुद्वासयते स्मृतिरपि अग्निहोत्रमपविध्याग्नीन्ब्राह्मणः का
मकारतः चान्द्रायणं चरेन्मासं वीरहत्यासमं हितमिति न चाननुष्ठाने सात्वौ वा
पत्तिरिष्टाणामिति वाच्यम् श्रुतेन त्रयाणामाश्रमाणां कालिंदेहिं तिङ्गु वितः देहात्मिक
वशास्त्राणां ये च वेदविरोधकाः सांख्यं योगः पंचरात्रं वेदः पशुपतं तथा अतिप्रमा

भ्रं॰ पं॰ ८

तिपादितम् सर्वजनविमोहकत्वाद्विप्रलंभकमेव शैवादीनि भूयस्तत्रैवाहं मति
ज्ञवादिनवाक्यम् एष मोहं सृजाम्याशु यो जनं मोहयिष्यति त्वं च रुद्र महाबाहो मोह
शास्त्राणि कारय अल्पायासं दर्शयित्वा फलं दीर्घं प्रदर्शय कुहकादीन्द्रजालानि वि
रुद्धाचरणानि च दर्शयित्वा जनं सर्वं मोहयाशु महेश्वर इति अत एव च मनुः उत्पद्यं
ते च्यवंते च यान्यतोऽन्यानि कानिचित् तान्यर्वाक्कालिकतया निष्फलान्यनृतानि
चेत्यत एव च शैवादिशास्त्रोक्तस्याचारस्याप्रामाण्यमाहापस्तंभः २ शूद्राः प्रमाणमि
ति निश्चलतयानिश्चीयते श्रीहिंस्रवचसा न्यपपः कपालपतीसंवद्वर्जे तीर्थेः का
यणीति तैर्विरुद्धस्याचारो प्रमाणमितिमन्यंते २ ननु च अल्पायं वेदमेव प्रमाणं च
राशीदिनेनादि आचारेण प्रवर्त्तते तेषां प्रामाण्यं तिमानवः ग्रामाणान्तरीयविशेषं च
रात्रं विधीयते सदृशी नोनततं क्रोत्र परं वीसपयाम्यति इत्यादिना वराहपुराणे भ
गवद्वाक्येन यं च रात्रस्य वेदप्रतिनिधित्वेन सदृशात् हेतेन विशेषः पंचरात्रस्य सम
मविशेषः किन्न विषयविशेषाद्विशेषः तथा हि सर्व वा कामस्य कृतस्त्रिदैवयोगात् कृत
प्रायश्चित्तत्वात्वविषयत्वाद्विसृतत्वा लोपा यनाश्रयत्वम् २ एवं हि सतवालाभयप्र
सुपपत्तिमत्त्वात् तादृशानां प्रमाणानां वेदप्रतिपाद्यत्वात् २ तथा च मानवम् ।। ८

ं मन्यते पाशुपताः पुनः कार्यकारणयोगविधिदुःखान्ताः पञ्च पदार्थाः पशुपति
प्रणेतृणां पशुपाशविमोक्षणायोपदिष्टा इति भेदेश्वरवादमेवाङ्गीकुर्वन्ति तदेवमनवस्थि
तत्वान्सर्वागमस्तानस्य सर्वस्वीकारे संभवायानि दृष्टेनानलाभो दुर्वद एव वैकल्पि
कांगीकारे वोऽनवतन्तत्वतामप्रसंगेन ननु वयमपि सेवाद्याम्नायस्यैवाद्वयत्वमात्रे
णाप्रामाण्यं तथैवाद्वयत्वस्वरूपाविशेषादेव स्वामीति सत्यं ततेन सर्वाणास्ताहिना
वेदस्य शैवाद्यागमस्य चैवाद्वयत्वमात्रेणाप्रामाण्यम् पितदेवमन्यथाणां वेद
स्वतःस्मृतानन्तस्य अनर्क्कोवामसेयंव वेदणास्वमिति स्थितिविनाहिनामस्वादिभिः
ऐहिकसम वक्तार्थ प्रकृष्टसाधकत्वेन वेदप्रामाण्ये नशैवादिशास्त्रस्य प्रवृत्तावेवेदमार्गनि
र्मुक्तानेषां मोहार्थमेवच सिद्धान्तसंज्ञार्त्तं सर्वं मया मसंदर्शितमेवंस्यर्यः पशुभा
वस्य सपरामतितो भवेत् तत्पाशुपताम्नायं जायते विश्वमोहकम् सर्वथेवमोहि
नास्तिहिभविष्यति तज्जनाहिजलोत्सर्पि न स्वशास्त्राणिकरिष्यंति कलौनराः निःश्वा
ससंहितायामपिहिलकुमारं ब्रह्मणानतः शैवपाशुपतोयोगो भेदः पाशुपतान्तलन्तः प
लयावेदमार्गाश्रयदत्यहिरजायते तत्त्रह्नकर्मविलोपोर्शोरेद्वश्च वविवर्जितम् इत्या
दिनाच स्पष्टमितिकत्ववचनेन वराहपुराणे तस्य विमोहकत्वेन विमलं भवत्यसेवम

प्र॰ प॰ ६

स्वधीते वेति शेषः एवं प्राप्ते प्रत्याह यस्मादेवं स्वभावतो नियतां कांश्चिदनाश्रित्यैव शेषा
द्विजास्तं प्रवृत्ते तस्मात्तदा कामचित्रमिव याजनम् तथा सत्यनुष्ठानेन हेतुमेव न वाद।
भ्यागमप्रसिद्धेर्वा समितिं तत्र तदनुष्ठानं स्यादिति वाच्यम् तत्सदृश्यत्वमात्रेण तेषां प्रति।
वन्धार्थानुष्ठानं कर्तव्यमसामर्थ्यम् यावद्वाधाः प्रतयोयास्वकार्यकृत्स्नेयः सर्वास्ता।
नि फलाभिसन्धिमसोभूताः हिताः स्मृता इत्यादिना मन्वादिभिस्तदनुष्ठानस्यासम्भव।
फलापादकत्वादिना निषिद्धत्वात् तत एव सृजातीनरसिंहपुराणे द्विजसिद्धैवेति
कर्तव्यताया ज्ञानाम्ना एवं शेषाणामप्यवगन्तव्यम् नहि पुराणप्रसिद्धायां शीलायां
जातिशोधनमस्ति शैवा ग्राह्यागमे प्रथमप्रयमंस्याव शीजातिस्ततस्मादीक्ष्यामता।
एतज्जातिस्तृतीया तत्र चतुर्थी मृगजातिका पञ्चमी शास्त्रजातिस्तु षष्ठी चैवांसजातस्तत
सप्तमी प्रहज्जातिस्तु वैश्यजातिस्तथाष्टमी नवमी तत्रिजातिस्तु दशमी विप्रसंज्ञिता
एताः स्वजातयः प्रोक्ता जाती शानशावैनया इत्यादिना तत्कोधना दर्शनात् कोन कर्मा।
नधिकारप्रसिद्धिः आलाग्निजीनादर्शितराजाराजस्रूयेन यजेत वैश्यो वैश्यस्तोमेन
यजेत इत्यादिना हिजातिमतमेव प्रकृत वैदिकं कर्म प्रवृत्तं तत्कथं जातिनिवृत्तौ स्यात्
एवं प्रतिष्ठायामपि पुराणायुक्तैवेति कर्तव्यताया ज्ञानान्मा तेषामेव आमिषधर्मः ६

नैतद्युक्तं विधिवदागमिह कर्हिचित् यस्माच्छैवानां स्वसंबंधानावेद्यशास्त्रमिति २
एवं च पांचरात्रेद्विजाद्यधिकारोपि विवादित एव स्यात् २ तस्माद्विधिवशात्कृतमा
यश्चित्तवानविषयत्वादस्यवाक्यस्यापि विशेषो वेदपांचरात्रयोः अतएवच पांचरा
त्रवत्स्यापांचरात्रस्यप्रामाण्यमिति स्मृतं निसिद्धांतत्वेनाभिधानं वेदवाक्यत्वमनीतिकृदे
व २ एकमेवतत्वविज्ञेयं समस्तयोगसाधनम् गृहीतमस्मसिद्धांते रव्येर्वर्णविदैस्तथा
हैरण्यगर्भैः कापिलैः वेरपांतरतमेस्तथा सानत्कुमारैर्ब्राह्मैः तथा पाशुपतैरपि
पांचरात्रैश्च स्वैस्वैसिद्धांतस्थैवसमस्तिः इति एवं हि पांचरात्रस्याद्यस्थेनैवप्रामाण्यं ना
न्येष्वपतत्वेनेति नन्वत्र यथैव नियतानां कांचिदधिकृत्यैव वादि शास्त्रप्रवृत्तिः तथैव नास्ति
तथैशैवादीनामतिशैवादिशास्त्रमस्तु २ न २ निषेकादि श्मशानांतो मंत्रैर्यस्योदितो वि१
धिस्तस्य शास्त्रेधिकारोस्मिन् ज्ञेयो नान्यस्य कस्यचित् इत्यादिना मन्वादिभि स्वशास्त्रेष्वधिका
रस्य द्विजानामेव प्रदर्शितत्वात् नशैवादिशास्त्रेष्वेव ब्राह्मणादीनाम् अनंतरहि शैवादि
शास्त्रेष्वप्रहोपि कृतः न स्मार्तशास्त्रेषु तथानाभ्युपगमात् अपिच शैवानामनार्यता
न कश्चिद्दृष्टिर्यमपि शैवादिशास्त्रं स्यात् अपि तत्तेन प्रोक्तमित्यागिकृते शिवेन प्रोक्तं
शास्त्रं शैवं तु नपशैव शास्त्रान्तरपीतन हेतेन व्यस्याणां प्रोक्तत्वाद्गतिनिर्व्याकृतशैवं वे १

श्र
पं
१०

देवीनांमातराणांच पंचरात्रार्थकुशलो मातृतंत्रविशारदः विप्रः शुद्धः सदाशान्तो
ब्रह्मचारी वृषापतिः शिवशासनवेत्ता यो शैवशास्त्रगुणार्थवित् गृहस्थो ब्रह्मचारी वा
स्थापकः कीर्तितः शिवे सौरार्थवेदकस्सूर्यस्थापकः पूजकस्तुभ इत्येतदीपनवाश्रा
गमानुष्ठानलिंगम् तदनुष्ठानमेव मत्स्यपुराणे निषिद्धत्वात् तथाच मत्स्यपुराणे
स्थापकस्य सम सैव लक्षणं त्वत्र तद्द्विजाः सर्वावयवसंपन्नो वेदमंत्रविशारदः पुरा
णवेत्ता धर्मज्ञो दंभलोभविवर्जितः कृष्णसारस्तवे देशोपत तत्त्वमपभाकृतिः शौचा
चारपरो नित्यं पाषंडकुलनिस्पृहः समशत्रौ च मित्रे च ब्रह्मोपेंद्रहराप्रियः ऊहापो
हार्थतत्त्वज्ञो वास्तुशास्त्रस्य पारगः आचार्यस्तु भवेन्नित्यं सर्वदोषविवर्जितः मूर्तिपालहि
धाम्नेव कुलीना वरजवालपा इति यच्चाच पांचरात्रसंहितायां तदेवाधिवासयानां
निवेदितव्यानि भवंति तद्यथा ऋग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोथर्ववेद इति हासः पुराणं
२ न्यायो मीमांसा शिक्षा कल्पो व्याकरणम् निरुक्तं ज्योतिषां मयनं कोदो विक्रिति
रित्यत्राप्यनधिकारः किंतु भवानेवाधिकारः इति केवलपदं यथादित्वानमेवोपादे
यम् तथाचापि वाचस्पत्यं मायादित्वानमात्रमेवोपादेयम् तथाच योगया
ज्ञवल्क्यः आत्मत्वाननिमित्तं हि सिद्धांतानि विधिं तथैव केवलानि यदाधीतेवे १०

प्रमाणत्वेन भविष्यत्पुराणोपविसंख्यानत्वात् तथाचं भविष्यत्पुराणम् अष्टादशपुरा
णानि रामस्य चरितं तथा विष्णुधर्मादिशास्त्राणि शिवधर्माश्च भारत कार्ष्णं च पंच
मो वेदो यन्महाभारतं स्मृतम् सौराश्च धर्मा राजेन्द्र मानवोक्ता महीपते जायेतिना
म वै तेषां प्रवर्त्तितम् ऋषीणां इति तत्रापि मद्यपुवर्ज्जं सुरांस्पृशन्नयेदित्यादि स्मृतम्
कलियुगादन्यत्र मतम् दीर्घकालं ब्रह्मचर्यं धारणं च कमंडलोः सगोत्राद्दास
पिंडाद्वा विवाहो गोवधस्तथा नराश्वमेधौ मद्यं च कलौ वर्ज्यं द्विजातिभिरित्यादिना
मद्यादिग्रहणस्य पुराणादौ सामान्यतो वर्ज्जा त्वेनाभिहितत्वात् २ एतेन चंडिकापुष्पदा
आह्वानाः २ यच्चमंत्रनविधौ कालिकापुराणे २ कपालसंपुटे कृत्वा मद्यातैलहुतेन
वा चंद्रसूर्योपरागे च कज्जलं ग्रसपुड्डिमान् अंजयेदिति णोतेन वर्णितं कुर्यान्नरं दवमि
त्यादि तद्यथा श्रंमारयितुकामः श्मशानकाष्ठे रजनि प्रज्वाल्य विषरुधिरमिश्रमा
हुतिसहस्रं जुहुयात् स्वयं शत्रुं मारयतीति वत् [illegible]नेनाभिचरन्नयनेनेति चरणम्
मेघच हिंसादि च वशीकरणादेरपि नरकाय निषिद्धत्वात् तथाच हिंसोपाधौ नोस्मा
जीवानभिचारो मूलकर्म चेति मनुना वशीकरणमुपपातकमध्ये परिगणिते २ यद
पि देवीपुराणे २ वाम दक्षिणा वेतयोस्सामान्यो वेदार्थपारगः स भवेत्स्थापकः श्रेष्ठो

पूजितः तपस्तप्तमविमलं इन्द्रं देवदानवैः अ सर्वे सर्वतोभद्रं विष्णो मुवेम ध्येयं
श्रुत्यैरचार्यैः संयुक्तं पूतं मभागात्ततो निदिते वर्णाश्रम कृतैर्धर्मैः विपरीतं कवित्समग
अ॰ तातैर व्यवसितमसाश्रमम्मिदं स्वतम मया पाशुपतं सर्वयोगमुमाहितंपरं सम्य
पं॰ वीर्णास्य सम्यग्यत्फलं भवति पुष्कलं नद्यास्तु ते महाभाग सज्यतां मानसो ज्वर इति
११ तत्राश्रमिणां पाशुपतस्यावानुष्ठापकत्वेलिंगं तत्फलस्यासमात्रत्वश्रवणविवक्षित
त्वात् सतिहि पाशुपतायागमेषु प्रतिष्ठो मफलं लभेदित्यादीनि वाक्यानि नवै
तावता तेषां तदधिकारः सिद्ध्यति नापि तदेतन्द्रतं भस्मना गात्रसंस्पर्शेन तस्माद्
तमेतमाशुपतं च सर्वपापविमोक्षणायेति अथर्वशिरउपनिषत्समुपनयास्या
र्थानुष्ठापकत्वेलिंगे भस्मनां गात्रसंस्पर्शमात्रस्य निःश्रेयसाच श्रवणात् नच स्मृतौ ेय
पाशुपतादिस्पर्शोपवैलक्षण्यश्रवणात्तत्कामस्तदूष्यं नमास्यमाणा समभिप्रेतामिता
प्रोक्तनीयम् कृतेसोमयागादावनेकमंत्रसंस्कृतेष्टकाचित्तविस्पर्शनेपित्ता
नदर्शनात् नचदिश्या सकिंचुह्वताउतरुद्रनिर्माल्यवदम्भाहितवादस्पर्शपतमिव
तावतौ विचारपदवीमवगाहितं शास्त्रैकगोचरेर्थे स्वातंत्र्यो मतिः कमते इति के
चित् वस्तुतस्तु यथाचानर्वेदोपि यो विप्रोसौ दितिलो निन्द्राधाधरे सतस्मृतः समर्त ११

रवाद्यो भवेत्तद्द्विजः केवलाध्ययनं स्वधर्मपरित्यागेन परधर्मसेवनं नाटस्य स्यात्तथा
न स्वस्वधर्मेण समस्तस्य परधर्मेण विर्भवेत् वकोऽतनयने वोः सम्प्रकर्षेऽस्मिन् किमे
द्यमादिना कं दण्डयाणा दोनिर्दिशतत्वात् वामदक्षिणादित्तानं स्वशास्त्रापेक्षितस्मतत्
क्षास्त्रोक्तस्याविरुद्धस्यांगस्य कस्यचित्स्वीकारार्थं तथा चाह मनुः साध्ये तत्वेष्वपि दे
वमानेयावदपेक्षते तावदेवाम्यतः कार्यमन्यत्रैवानवस्थितेः विरुद्धस्य तु माया
एवेति अतएव च धर्मसंकरपरिहाराभिप्रायेणा राज्ञां धर्मेषु महाभारते वात
र्वार्ण्यस्य धर्मा स्वरक्षितव्यास्मही क्षितिता धर्मसंकरदक्षादिराज्ञां धर्मस्सनातन इति
न च वाच्यं स्वमतिक्षादिनं तेषपकारकर्तुः स्यापकादेर्वामदक्षिणायाम्नाय त्वानं त
दुक्तदीक्षाग्रहणापूर्वकमेव स्वतन्त्रादिविधाविंतथा संगीकारात् २ वामदक्षिणादिस्वा
म्नायस्य च यथोक्तस्थापकादि मतिनियामकत्वात् हेः वामदक्षिणादिशास्त्रसमत
द्विवणादर्शनाविरुद्धस्यात्मनानिरीक्षणानानेकविधाख्यानो पकारोपकाराम
तित्वादस्मन्निष्ठेषा वदेव्येन हेलामात्रेणा स्वमतिक्षान्तस्योपकारमात्रनिर्वाहणा
स्य यद्यपि भारतादेरदत्तंमतीस्वरवाकाम भगवतेवदे दर्शिताख्यातं तच्छास्त्रम
यत प्रसन्नवदनो भूत्वा नदिहेकमना श्रीत ३ २ वेदात्सर्वशास्त्रतं मांश्चायोगास्व ।

ध्ययनात् अतएव विद्यास्नातको व्रतस्नातको विद्याव्रतस्नातक इति त्रैविध्यं स्मर्य
ते अतस्तस्य स्नानपरिणयनोत्तरकालमध्ययनसमापनं तदर्थज्ञानं वा तत एव व॰
धां॰ स्यति कर्म स्मार्तं विवाहाग्नौ कुर्वीत प्रत्यहं गृही इति मनुस्मृतेर्वेदार्थानधिगमे कथा
ते॰ स्याग्निविधानिति चेत्ति वेदार्थज्ञानं चावश्यकार्यम् तथा च व्यासः नवेदपाठमा॰
४१ त्रेण सन्तोषं कारयेद्द्विजः पाठमात्रावसन्नो हि पङ्के गौरिव सीदति इति यथा पशुर्भार॰
वाही न तस्य भजते फलम् द्विजस्तथार्थानभिज्ञो न वेदफलमश्नुते वेदस्याध्य
नं सर्वं धर्मशास्त्रस्य वापि यत् अज्ञात्वा तत्त्वतोऽर्थं तु तत्सर्वं तुषखण्डनं यथा योऽधीत्य वि
धिवद्वेदं वेदार्थं न विचारयेत् स सान्वयः शूद्रसमः पात्रतां न प्रपद्यते अधीत्य य
किंचिदपि वेदार्थमधिगच्छेत्ततः स्वर्गलोकमवाप्नोति धर्मानुष्ठानविद्द्विजः एतदी
नमधीते यस्तेहना पुत्रतन्देवेन अज्ञानं केवलमपि समुद्रायकल्पते समृक्षि
ते लोकमपि स्फुटाधीते विशिष्यते तथा नामपि वर्णानां केवलाध्ययनाद्विज्ञात
ज्ञानं कर्म च संयुक्तं महत्सार्थकं चित्तं यथा अधीतं स्फुटसंयुक्तं न यास्त्रिहं न केवल
म् पाठमात्रादितान्निसंहिज्ञानी सार्थवर्जिताम् यस्तु निवचना भ्रान्तो वाङ्मात्रे
णापि नार्चयेत् अस्कामम्पयधीभ्यासे साधनस्तनदर्थवित् विशिष्यते फलं तथ॰ ४१

मारामामानरगमनेनोत्तरं पवित्रस्य सर्वपवित्रत्वायादिति सपवाह ब्रह्मचारिणां मा
नुलोम्यं स्यात् प्रतिलोमेन विरुध्यते प्रतिलोमेन यो याति न तस्मात् पापकृत्तमः इति
इति श्रीमहिमाप्रवंशप्रभव श्रीशिलाहारनरेन्द्र जीमूतवाहनान्वयप्रसूत श्रीम
दपरादित्यदेवविरचिते याज्ञवल्कीयधर्मशास्त्रनिबन्धे ब्रह्मचारिप्रकरणाकांड
प्रथमं समाप्तम् १ सर्वसाधारणेन ब्रह्मचारिप्रकरणं समाप्तम् ॥ ॥ ॥

ॐ नमो विघ्नहर्त्रे ॥ ॐ अधुना वक्ष्यमाणगृहस्थधर्मोपयुक्तं तेन सपत्नीकेन
गृह्यकर्म योग्यो न जायते ब्रह्मचारी तत्रेयं वा विवेकप्रसङ्गादेव विवाहरूप पत्नीध
र्माधिकारमानां कथाणां प्रवक्ष्यन्त्याम इत्यादि स्पष्टार्थं भार्यया विना न भवेति स्नाव
स्नातकोत्तरकालभाविनी त्वाह गुरवे तु वरं दत्त्वा स्नायाद्वा तदनुज्ञया वेदं व्रतानि वा
पारं नीत्वाप्युभयमेव वा इतीकस्यापेन वेदं व्रतानि उभयं वा पारं नीत्वा समाप्य स्ना
त् एतेषां ब्रह्मचारिणां कालिकालापेतया प्रवक्ष्यमाणेतिभिः स्नातकाना प्रथाकोषा
पि ननया रात्रैरविका यमिभ वासमर्थस्नानावेदं केवलं ब्रतान्येव वा केवलानि समा

एवं वाग्वाग्विदेवमात्मानं विभावयेन्मन्त्रस्य यथार्थं तस्य ज्ञातं निगदेनैव ख्यायते स
न स्ताविव शुष्कैधो न तज्ज्वलति कर्हिचित् इत्यादि श्रुतिव स्मार्तस्य गरुडादिपुराणस्या
श्रं न माधायेतितात्त्वतनस्यति तानुमन्त्रस्यात्मस्वरूपाद्धिनाभवति तस्य कर्मक्रमाय
टी वबोधमात्रायेतितात्पर्य परिज्ञानात् स्वरूपाद्धिनात्सर्वत्रनाधिक्रियते तस्मात्तिका
५२ योगाद्वाप्यनधिकारो ब्रह्मवादिनामप्यात् तेनयत्करोति तत्तज्ज्ञात्वानुष्ठापयज्ञावेति
तस्मात् ज्ञात्वा वानुष्ठानमित्ययमपि विधिः परिगृहीतो भवति कथं स्वाध्यायादिना हि श्रु
ग त्वे सर्वो कार्वसमभिलषिते कामायतनायुक्ते गोः आद्यस्यास्य वरो ग्रामो राजन्यस्या
श्वो वैश्यस्येत्यादि गुर्वर्थाहरणादिरूपं ततस्तादिविधिपं धान्यं वासांसि शाकं
वगुरवे दीयतीतिस्याहवेदिस्माहि मन्वादिलत्तितेवा रत्वा तत्त्वतत्पात्राद्रत्नवरोप्यः तथैवो
तमः विधातेगुरुहर्षेणनिर्मुक्तः कृतानुज्ञातस्य वाध्यानामिति वेदपारायणेनतत्त्व
स्य एव वेदाध्ययनस्य तदर्थज्ञानेन सहातएव वेदमधीत्य स्केरावि ष्णुमार्गो हु
ज्ञात्वा याह्वादि निरूप्यते मनुरपि तपोविशेषैर्विविधैर्व्रतैश्च विधिचोदितैः वेदः
कृत्स्नोधिगन्तव्यः सरहस्यो द्विजन्मनेति अपितनयोः शुयनार्थतस्मातिरपाठपाति
व्रतेषु हवौ के सं जंघेन्नाघ्रुमास्सगंधामास्यानीत्वादिमति पादितेः तत्तस्यषडक्तं ५२

स्माद्गरीयो धर्मसाधनम् ॥ अपि च ॥ स्थाणुरयं भारहारः किलाभूदधीत्य वेदं न विजाना
ति योऽर्थम् । योऽर्थज्ञ इत्सकलं भद्रमश्नुते नाकमेति ज्ञानविधूतपाप्मा ॥ स्थाणुरयं
स्थाणुरिवाह: यथा स्थाणुरपि तस्याग्रादिभारो ऽर्पितो भवति न च भारस्तीमाभारं गोवा
वेतयमानो लभते केवलं भारवाहो भारवाहत्वं तद्वदेव भारस्य भागी भवति । तथा यं भवति
यो वेदाध्ययनेन पारायणवशानेन कुर्वन्धितान्यपि तदभिधेयं कर्मावबोधादि यथा ।
न च योऽनन्वयं तत्तद्विधमर्थवादमंत्रनामधेयादिविभागेन । न जानाति तद्ज्ञानेपा
यः पतमानः पदार्थानीनिष्पन्नार्थावबोधस्सोऽधिकतत्त्वात्कर्मणां विशेषाणाम् सद्गुण्य
यश्चित्तनागरणास्वस्वकर्मनैपुण्यापादनादुपान्त्याणां स्वभावकत्वेन पुण्यफलं कुशलं ह्यु
मश्नुते नाकं च स्वर्गलोकान्तमद्भुतपयोमामो यथेज्ञानजनितानुष्ठानिकधर्मजेन
तपित्तरहितद्धरूपात पविपंचननाशनादिरोधदूषकोपादुरितरिति । तथा उक्तं
उत त्वः पश्यन्न ददर्श वाचमुत त्वः शृण्वन्न शृणोत्येनाम् । उतो त्वस्मै तन्वं विसस्रे जायेव प
त्य उशती सुवासाः । अपि एकः पश्यन्नपि न पश्यति अपि एकः शृण्वन्नपि न शृ
णोति एनामविद्वान् वाचं महार्थाम् । उतो त्वस्मै तन्वं विसस्रे तन्वं विवृणुते जायेव
पत्य उशती सुवासाः तथा या भार्या पत्ये स्वामसमाना सुवासा स्वमात्मानं विवृणुते

हृत्वा मधुपर्कमाहरेत्स्नातकायोपस्थिताय राज्ञे चेति स्मरणात् सर्वगां वेदयते कृते
ति कारयिष्यन् उत्तरत्र तत्र स्नातकस्य त्रित्वमिति द्विधा भवति स्नातकस्तत्र यथाभिप्र
या तेसंकल्पभेदात् यथाह मनुः सांतानिकं यक्ष्यमाणमध्वगं सार्ववेदसम् गुर्व
त्रे र्थं पितृमात्रर्थं स्वाध्यायार्थ्युपतापिनः नवैतान्स्नातकान्विद्याद्ब्राह्मणान्धर्मभिक्षु
५२ कानिति ननु किमिदमाह अविप्लुतब्रह्मचर्यो लक्षण्यां स्त्रियमुद्वहेत् अनन्यपूर्
विकां कान्तामसपिण्डां यवीयसीम् नैवं विप्लुतब्रह्मचर्यस्य विप्लुतिः स्खलनं त
त्समवेतप्रायश्चित्तीनत्वविवाहः किं तर्हि विशेषः यदि स्नातो ऽयो विप्लुतः न
दावकीर्णिप्रायश्चित्तम् अवकीर्णी भवेद्धत्वा ब्रह्मचारी तु योषितमिति स्मरणा
त् स्नानादूर्ध्वं पतिव्रतस्त्रेकामामानं सुयथामलहृता चयतिकृत्वा चयाभवेत्
अपि नावाधिवेत्तव्या नया भार्यायैः सर्वं मारिणाऽपेदत्ताग्नीनं सकर्माणि पुनर्दा
रक्रियां कुर्यादित्यादिस्मरणात् दर्शनात्मानस्य पुनर्विवाहस्याविप्लुतब्रह्मचर्येणा
यत्नेऽस्मानिर्णीयमानतोदित्वाविप्लुतब्रह्मचर्य इति यद्यं सर्वं स्नानकत्वविशेष
णीयं लक्षण्योपेतं लक्षणानि च बाह्याभ्यन्तराणि बाह्यानि कायस्वरादिगतानि
यथाह मनुः अव्यंगांगीं सौम्यनाम्नीं नातिकांशीं नरोगिणीम् तनुलोमकेशदं ५२

भट्टेन तस्माद्गुरुकुले तिष्ठन्मधुमांसादिवर्जयन् त्रिंशत्समेनाविहृत्य ब्रह्मचर्यमि
त्यवगम्यते एतेनतदनेनविहृत्यतेनविहृत्यते तेषांसमावर्त्तनाधिकारात्स
तएव अमंत्रीधनंभैक्षचर्यमधःशय्यांगुरोर्हितम् आसमावर्त्तनात्कुर्यात्कृतो
पनयनोद्विज इतिनियम्यते नचगुरुगेहाद्दनाद्धतः स्नातकोहिनकथ्यते इ
तिस्नानसमावर्त्तनभ्रांतिकार्याद्गुरुणानुमतस्नातासमाहृत्तोयथाविधि उ
द्वाहेतद्विजोभार्यांसवर्णांलक्षणान्वितामिति भेदस्मरणात् स्नातकस्मन्ता
द्भिःमहर्षिभिः तेमतीतंस्यधर्मेणाश्रमस्थापद्दर्शितैः स्नविधानंतस्यासीनम
हृदयेमथमंगवा तेनातक्कंतारसंग्रहाभिमुखेनपामतीतेपितृद्र्द्रासयहृदंब्र
ह्मविद्भिः अनेनतस्याप्यनयोगः व्योमानेरागोरिकथ्य अनेनतस्ययोगत्व
मुच्यते अयोगत्वे सवर्णांग्रयोप्यमापहतोनलभेतेकेषामितितद्भावः पि
तर्ईश्वाभावेमति गृहाद्विनाप्यवाप्यपाणिग्रहणंकर्त्तव्यंपाणिग्रहणाद्विग
ह्यपरिवरैर्हितः यथापाकयज्ञादेरसिद्धिः तस्माद्यन्नलनात् अतएवगौत
मः इत्यादानेविवाहसिद्धर्थमिति स्नवि गृहाणि विभूषणमासर्थम् तस्यंप्र
पानेतत्रप्रसईयेतजघेमथमंगवागोशाहनमधुपर्केलल्पति अतविज्ञो

न यस्मात्म्रियेतकन्यायावाचासत्येकृतेपतिः तामनेनविधानेननिजोविंदेतदेव
रइति नचतत्रदानेनिर्देशमित्याशंकनीयम् अद्भिर्वाचादत्तायां म्रियेतादौवरोय
सं· दि नचमंत्रोपनीतास्यात्कुमारीपितुरेवसेति वसिष्ठस्मरणात् एवंबलादपहृ·
पं· तायामपिवेदितव्यम् बलाद्धृताकन्यामंत्रैर्यदिनसंस्कृता अन्यस्मैविधिवद्देया
५५ यथाकन्यातथैवसेति तेनैवोक्तत्वात् एतच्चमाघस्थितान्यकालंवादितव्यमकौ
तोस्मातकस्यकमनीयत्वान्मनोनयनानंदकारिणीम् एतच्चमंगलादिनिराक
रणेनविधीयते यत्रमनस्यासक्तिस्तामुद्वहेदितिविधानात् असपिंडामापित्रव
स्यति यवीयसींजन्मतः प्रमाणतोपीत्येके वसिष्ठः गृहस्थोविनीतक्रोधहर्षोगु
रुणानुज्ञातस्नातोसमानार्षेयीमस्पृष्टमैथुनामवरवयसंसदृशींभार्यांविंदेत
गृहस्थइतिभाविनिभूतवदुपचारः तद्धर्मप्राप्त्यर्थः तेनाकृतदारोपिगार्हस्थ्यसं\
कल्पनाप्यमानस्याग्निहोत्रोगृहस्थधर्मेष्वधिक्रियते नचब्रह्मचारीभूत्वागृही भवे
त् गृहीभूत्वावनीभवेत् वनीभूत्वाप्रव्रजेदितिनियम्यते अनियमेनाप्याश्रमान्तरस्वी·
कारदर्शनात् तथाचनृसिंहपुराणेम् गुरवेदक्षिणांदत्त्वास्नायमसिकेन्मात्रमेत ५५
विरक्तःप्रव्रजेदिद्दानिति विसृष्टप्रजयो गृहीनविधोगुरवेदत्त्वाप्यगुरुदक्षिणाम्·

णीं षष्ठं गीवाहभाषिणीम् दशांवशा नामि सर्वः ललाटमिति तस्मादेव विपरीता
वर्ज्या यथा नोद्वहेत्कपिलां कन्यां नाधिकांगीं न रोगिणीम् नालोमिकां नातिलोमीं
न वाचाटां न पिंगलामिति तथा नामतोपि वर्ज्या यथा नर्क्षवृक्षनदीनाम्नीं नां
त्यपर्वतनामिकाम् न पक्ष्यहिप्रेष्यनाम्नीं न विभीषणनामिकाम् यथा वा हे
वृनाम्नीं नदीनाम्नीं शैलगंधर्वनामिकाम् ऋक्षवृक्षनदीनाम्नीं दानार्थी परिव
र्जयेदिति यदा पुनर्वामंत्रणादिभिस्तन्नाशाभिभवति तदाप्यलाभे नोक्तापरीक्षाका
र्या तत्र बुद्धिरूपलक्षणासम्पन्नामपि पक्के तेमन्त्रकालयमेव वो पंक्तिलक्षणा
नि हत्तीनानीति अस्मोत्तरं महोपिंडाकृतावत्तमानेप्रथमं जन्ते अतोसतस्मृति
ष्ठितं यदि च कुमार्या यदि ज्ञाता तदियम्हि प्रतिपद्यतां यत्सत्यं तत्तदस्यप्रतामिति पिंडा
त्तमिमं स्मकुमारीस्वपादेपा मेकं गृह्णाति ते त्राक्षेद्भयत स्मस्मात गृह्णीया
त्त्रवयस्याः सज्ञाभविष्यतीतिविधात गोष्ठानस्मृमतीवेदिपरीघाट्स्मवर्वेमि
नी अवि नाशिनो हृदा सर्वं सम सत्रा देवनाकि नवीन च नष्यथाद्धिमज्ञानिनी इ
रिणाग्दधन्या स्म माना नात्यति ज्ञीति अनन्यहर्षवेकाने वान्यसे पारर्व दत्ता पत
त्व वागरत्नाविषयं वेदितव्यम नसंस्कृताविषयम तस्य पुनर्भेत्वात यथाहम

वा समानार्षग्रहणं गोत्रविशेषणम् असमानप्रवरैर्विवाह इति भेदस्मरणात
परिणीय समगोत्रां तु समानप्रवरां तथा त्यागं कृत्वा द्विजस्तस्यास्ततश्चांद्रायणं
ग्रं चरेत् ॥ इति एतच्च प्रायश्चित्तमज्ञानतो भोगस्य कर्तव्यम् यथाह सुमंतुः
पं मातुलसुतां मातृसगोत्रां समानार्षगोत्रां च परिणीय चांद्रायणं चरेत् बुद्धि
५५ जे नाविभृयादिति एतच्चामतिपूर्वे वेदितव्यम् सगोत्रां चेदमत्योपयच्छेन्मा
तृवदेनां बिभृयात् प्रजाता चेत्कृच्छ्राब्दपादं चरेदिति बौधायनः मतिपूर्वे तु गु
रुतल्पं यथाह गौतमः मातृपितृयोनिसम्बन्धागमने नास्तिकनिन्दितकर्मा
भ्यासिपतितात्यागपतितत्यागिनः पतिता इति मनुरपि ज्ञातित्वेनानुप
यास्ताः पतितिनि पतयन्त्यथ इति ततस्त्वपतितो जनः पतितो भवतीति लक्ष
तपव नन्वसगोत्रनिराकरणेनैव सपिंडनिषेधे प्राप्ते किमिति भेदेनाभिधाने
स्पोके असपिंडा यवीयसीमिति न केवलेनैतत् तत्स्त्रीसंतति ज्ञापनार्थम्
इति तथा असमानार्षगोत्रमातृस्त्रीसंतति ज्ञा परिणीया भवत् यथा वासपिं
डता मातृपक्षेपि वेदितव्या यथाह मनुः असपिंडा च या मातुरसगोत्रा च या पि
तुः सा प्रशस्ता द्विजातीनां दारकर्मणि मैथुने नैवसपिंडा मातृपोषकरालि ५५

गार्हस्थ्यमिच्छन्भूपाल कुर्याद्दारपरिग्रहम् ब्रह्मचर्येण वा कालं कुर्यात्संकल्प
पूर्वकम् गुरोश्शुश्रूषणं कुर्यात्तत्पुत्रादेरथापि वा वैखानसो वापि भवेत्परिव्रा
ड्यथेच्छयेति विशेषान्तरमाह असपिण्डाम्भ्रातृमतीमसमानार्षिगोत्रजा
म् पंचमात्सप्तमादूर्ध्वं मातृतः पितृतस्तथा असपिंडीं सपिंडे ग्रोपं हृत्वा
भ्रातृमतीं पुत्रिकात्वभयात् यस्यास्तु न भवेद्भ्राता न विज्ञायेत वा
पिता नोपयच्छेत तां प्राज्ञः पुत्रिकाधर्मशंकया इत्यनेनाकृतापि पुत्रिका भ
वति न केवलं या परिभाष्य दीयते अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रो भविष्यतीति
इत्थं पुत्रफलाभिसंधाय दीयते सा भवति तदेकां गां वैकल्पं पुत्रिकां वदन्ति अ
समानार्षिगोत्रजामित्य समानगोत्रजामिति वेदितव्यम् तत्र समगोत्राया स
गोत्रत्वेनैव निषेधो न समानार्षत्वेन एवं समानार्षापि न सगोत्रत्वमपेक्ष
ते अत एव गौतमः असमानप्रवरैर्विवाह इति समानता च नाम तत्संख्या
न त्वसमत्वं येन भवति न तद्वैषम्ये यत्रापि संख्यासाम्ये एक सद्रूपो वा स त्वं न
ता समानत्वं यत्र तु नग्नशिरसां वशीघ्रपो वा नाम्ये तिसमान्याना सरीघपो
वा नाम्नेति विकल्पेन रूपयो भवति न त्रापि वर्गा समस्त सपात्रिकत्वात् न

सप्तमात्पंचमाद्वर्गाद्बंधुभ्यः पितृमातृतः अविवाह्या सगोत्रा च समानप्रवरा तथा
पैठीनसिश्च असमानार्षगोत्रजां कन्यां वरयेत् पंचमातृतः परिहरेत्सप्तपितृतः त्री
सं॰ न्मातृतः पंच पितृतो वेति अत्र च समानजातीयेषु पंच असमानजातीयेषु त्रीनिति
प॰ अव्यवस्थितो विकल्पः नवमसप्तमे पंचमे वा भवति विवाहः यथा सप्तमे पंचमे
५६ वैवयेषां वैवाहिकी क्रिया ये च संतानजातास्ते पतितत्वं शूद्रतां गता इति इति वि
ष्णुः किंच यः समानार्षगोत्रजां मातुलसुतां परिणयेत्तन्दा मातृस्वसृदुहित
रं पितृस्वस्रीयां समानप्रवरां एतच्च स्मृतौ नामैव केवलानां प्रामाण्ये यावता
शिष्टस्याचारस्य प्रामाण्यं यथाह मनुः वेदोऽखिलो धर्ममूलं स्मृतिशीले च तद्विदा
म् आचारश्चैव साधूनां वेदवित्स्मृतिशीलव्यतिरेकेण साधूनामाचारस्य दर्शयति
येन तस्य शास्त्रविरोधेऽपि प्रामाण्यं स्यात् इतरथा शीलं चेष्टितमाचारश्चैव साधू
नामिति भेदेन ग्रहणं न स्यात् साधवश्च दर्शिताः आपेनापि ज्ञातो येस्तु वेदस
परिग्रहणाः ते शिष्टा ब्राह्मणास्तेषां श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः इति न च तत्र वेदविरोधन
संति न च तैरेतन्नाचरितं यथाच बौधायनेन स्पष्टमेवंविधस्याचारस्य प्रामाण्यं
दर्शितम् पंचविधा विप्रतिपत्तिर्दक्षिणातः अनुपनीतेन सार्धं च सहभोजनं ५६

तत्र असगोत्रा च या इत्येतावति वक्तव्ये यत्पित्रोर्ग्रहणं भवति तत्तयोर्द्विकात्रयमि
प्रायेण अन्यथा यस्मै दीयते तेनासगोत्रा स्यादिति तत्सगोत्राया विवा
हवैरस्यात् सा सम्बन्धात् करण्यकर्मणि यदोर्विनानभवति तद्वचनादेवमाम
हि मातुः मैथुने मिथुननिर्वृत्ते यदेकैकस्य निर्वृत्तेन भवति पापपत्नादिकं अन्त
एव अपलम्भः यानि ग्रहणादि सहत्वं कर्मस्थिति सर्वग्रहणानवलीवर्थवत्त
मानाधिकारः इति दर्शनार्थं तत्र अभर्ता सो भर्तैव अग्रहेत् दानादिकं निर्वर्तयत्
मितमपि से कल्पं कुर्वति तथापि तत्पेव कार्यं अन्यथा दोष इति महाधिकारः
तत्र चैकफलभोक्तृत्वं फलान्तरो इति वाधक असपिण्डा च या मातुरिति मातृत्व
हि सुतापरिणयनिषेधः मातृसपिण्डत्वात् एवं मातुः समानाद्ध्वं मातृतः पितृत
स्वेति मातृकुलान्नामात् सहप्रभृति पंचदश रूपानतीत्योद्वाहः कर्तव्यः एवं स
प्तपितृकुलात् अत्र भार्यानतिरेकेन अधिकारे विरुद्धः मातृतस्त्वा पंचमात्सप्तरूपा
त्पितृतस्तु सप्तमादिति तत्र असपिण्डामित्येकमेव किमर्थं पुनरुच्यते सप्तमा
त्पितृतः इति सप्तम किं तदी तिनोपि सप्तमादिति नियमार्थम् यथाद्वौ तस्मा
ऊर्ध्वं सप्तमात् पितृत्वे पुंसो वीजिनस्तस्मात् त्वं पुंसः पंचमादपि नावरोपि स

इति सोमपतिभिर्गीलितैर्भक्षितो ब्राह्मैः सह श्रीगाम्बवाजसातो सोमः दृष्यान्वभो
तनयस्तावेन पस्मसोमाभिनिसंवञ्जते एवं सार्धमस्तु संघस्य दूषणं न वारं क
रोति येत्रै सोमपनयोभवनामहाप्यतानिमूहन्तो मपानेन तत्र साध्वंतः सोमज
हूस्य कुर्वतः किमिव यथा पैतृष्वसेयी भगिनी भार्यात्वेनाद्यं नाभिलषणीया
मन्यंते स्वकीयमातुलस्य सैवं यथायोग्यतया न दूषणमहे ये न सोमं कुर्वतोऽनि ए
कोऽत्र तथा नवपुनस्य सोमभागमपामिवैवः सा तत्रैनाकर्मसमाप्तेरिति
तत्स्थानेनप्रतिषेधोऽर्षितः यदपि कृतौन्नतीयं वृहयंगक्रमहे इति मदपिस्व
स्य वहन पर तेनानार्थत्वा इपि च प्रजापतिस्स्वं दुहितरमभिध्याय तत्र सांरतो
वा किं रहितादिप्रवाणाः इति प्रस्त किं करोति साय स्वितत्स्वर्गं नाम पैतृष्वसेयीभ
गिनी स्वस्त्रीयां मातरेवच मातृस्वभ्रातृजामस्य गता चांडायणं चरेत प्रतिभगि
नीय हाणां मेदेहस्युताभार्थं न चापरिणीतानाविषयत्वं शोकनीयम् येनानंतरेव
त्कि पतानिस्वास्तु भार्यार्थेनोपयम्येति बुद्धिमान तातितेनानुपेयास्तः पते
निष्कृपयन्त्यवृत्ति तथाकस्यादानरपि नियमोऽस्ति यथाप्लंभः सुगो ब्रेर्भौ
दुहितरं न यथ के न्मातृस्यपोनि संवं पेभ्यः पितृस्वसृमातारिति साय स्वितत्स ४०

यद्युषितभोजनमुच्छिष्टभोजनं पितृस्वसामातुलदुहितृपरिणयनमिति तथो
नयनः पंचानां विक्रयपर्यशीधुपानमन्यतोऽस्पृश्यैर्व्यवहारः आपृथीसकंसमु
द्रयानमिति इत्यर्द्ध्वं तत्रस्तिं कुर्वन्नुच्यतीत्यर्द्ध्वं तत्रस्तिं देशोधर्मानापदि नाचरे
लेनैवधर्माणामप्युक्तं स्यात् एतद्यदनेनर्थं नृपानमित्युक्तं तदिति गौतमः उभयं
त्वेतत्तादृग्येन शिष्टस्मृतिविरोधादिति स्मृतिविरोधस्वदर्शितः ऊर्ध्वमातृवंशु
भक्षः पंचमाद्विति शिष्टविरोधस्माविज्ञानानात् यत्तु न हृत्तं नन्तत्रशिष्टानसती
ति तदसंवं हि शिष्टः पुनरेकान्नेति व मिष्टस्वयाणां न शिष्टः कामकारेणाशास्त्र
विरोधमर्वतते गौतमयदृशामेकवाक्यप्रतिपादनार्थमनिवाकरणात् न
प्याचवमिष्टाः देशकुलाचारा आम्नायाविरुद्धाः प्रमाणमिति आम्नायो वेदः
तद्विरोधोऽस्तीति चेत् नैतत् भागिनेयादिगमनेऽपि तद्विरोधदर्शनात् नियम
केः तस्मान्नाधर्मस्वरूपाम्नायागतस्य व्यवहारस्य प्रामाण्यं यदपि आपाद्दीन
पतिमिरोलितोऽभिर्यत्तमिमं नो वाजसानो जुषस्व तत्राज्ञमाविल सर्वं तव
भागः पैतृष्वसेयीमपामिरोच इति तत्का माणमविधायकत्वेसत्यपि परिण
यननिराकरणायोत्पते कथं कथिमाध्यपते आपाद्दीनापस्मदीयं पतनं

विकुष्ठकुलानि च हीनक्रियं यथाविहितगर्भदानादिक्रियारहितम् निष्पुरुषं क
न्याजन्मादिबहुलम् निश्छन्दो वेदाध्ययनरहितम् लोमशम् बहुलालोमयुक्त
म् अर्शसं अर्शोव्याधियुक्तम् हारीतोपि श्विविकुष्ठिदुर्दर्शिघ द्व्यामयाव्यस्मापु
सं वनार्षमब्रह्मसमानार्षं पूर्वेतेतान्यपतितान्यपि कुलानि वर्जनीयानि भवन्ति कु
पं लान्न रूपाः प्रजाः संभवंतीत्यादि तत्र अयत्तिघनात्मार्षेयम् अथैव वात्स्यप
५८ एककुलत्वात्समानार्षेयमिति तस्मात्समपितृतः पत्नीत्वं वमातृतो । नमि
का श्रेष्ठा भार्यात्मती भार्याविंदेत तस्मात्कुलनत्त्रविज्ञानोपपन्नं च वरयेत आ
नार्षेयमसमर्पमाणा योक्त मयाभ्यनोकेन तस्वैवाविरोगवत अनूचविश्रमादीतिच
दुवर्जनीयानि अत्रहेतुः कुलान्न रूपाः प्रजाभवंतीति अनार्षेयसमसुर्पमाणा
योत्र प्रवंतमवस्वं तमयत्तियनात् अयत्तियत्वं वयत्तेषसमर्पमाणाम्बर
स्यानधिकारात् अत्रासनविघमानवेदाध्ययनम् ३ ट सोतेहेतुवेदवत्वादिति
देवकर्मसु मन्वात् नग्निकादशवार्षिकेति भविष्यत्पुराणे स यमस्य वतं
श कुलानामास्य विवाहानि निर्दिशेत अनार्षेयं ब्राह्मणानां त्स्वति नाब्विबि ५८
जैचेत असम्यमति ह्रस्वं च प्रतिवाणीं च वर्जयेत हीनांगामतिरिक्तांगामामया

२॥ तच्च मातुलस्य सुतां मातृसगोत्रां तथैव च समानप्रवरां चैव द्विजश्चान्द्रायणं
चरेदिति मातृगोत्रग्रहणं पितृसगोत्रवल्लिंगात्कल्प्यं जन्मजनकसंबंधस्यो
भयत्राविशिष्टत्वात् सगोत्रामप्येकगोत्रां विवाहेव समानप्रवरां तथा मातुल
सुतां चैव गत्वा चान्द्रायणं चरेत् इति परिवेत्तृत्वेन दानकृतस्मिन्ज्ञातिवृद्धिर्यात्वा
नान्तु महान्तेषां संबंधेह कार्यः शास्त्रत्वाविविक्तत्वात् इत्याह ह्यविज्ञाताश्रोत्रि
याणां महाकुलात् स्त्रीणां स्थिने संबंधे वारिसाणादोषसमन्वितान् इत्याद्युक्त्वा मा
तृतः पंचपितृस्सप्तवान्वितः यस्मिन्कुले न स्यात्कन्या ग्राह्येति नियमेन पचाह
सुलाघनः कुलमयोऽपरीत तन्मातृतः पितृस्वेति इत्यपवर्गविशेषणं श्रोत्रियाणां
महाकुलात् श्रोत्रियक्रमहाधीतेः प्रत्ययनं कृतेन श्रोत्रियो भवतीति स्थितं लक्ष
यति महाकुलान्यपि जायमानस्यावीयामाद्विजस्याभिमेवं सर्वथासां नेमत्याज्यत्वा
दिमाह स्त्रीणां संबंधे वारिसाणानितान् संबंधे वारि॥ यत्क्रमशोऽभिनान्या
नरोगाः कुष्ठाद्याः प्रभृतयः दोषैस्तु निष्पुरुषत्वादिभिरन्वितान् यतएवमनः
महान्त्यपि समृद्धानि गोजाविधनधान्यतः स्त्रीसंबंधे दशैतानि कुलानि परिव
र्जयेत् हीनक्रियं निष्पुरुषं निश्छंदो रोमशार्शसम् क्षय्यामयाव्यपस्मारिश्वि

बच ईर्ष्याःपंडस्य सेव्यस्ववात्मेनामविभगाः आसिक्तमोचबीजौ च यालीनोन्याय
तिस्तथा तत्रायाव प्रतीकारोपलाभिमासमाचरेत अनक्रमानयसास्यकालः
बं· संवत्सरस्सरतः ईर्ष्यापंडाद्योयोन्येवतावत् समुदाहृताः सकृत्आसेपनितवत्
पं· तयोन्यापिवस्त्रिया आसिक्तमोचबी नाभ्यो कृतेपिपातिकर्मणि पतिरन्यस्ततो
२१ नार्यावन्तरार्थप्रतीत्यत्र यालीनस्याप्यदृष्टीसंयोगाद्भवति ध्वजः तेहीन
विषयेतस्मीर्वेतिसाम्यमाश्रयेत अन्यस्यायोमनष्यमाद्यसन्तृस्त्रयोषिते ल
भेत मानंभर्तारमेतत्कार्यंप्रजापतेः अपत्यार्थं हिय स्मरछाः स्तीतेश्रबोजिनोनराः
तेश्चबीजवतेर्ष्यंनाबीजः तेश्चमेर्ष्यति सर्वेषु सत्क्रियहनन्त्रुयावाल्कृदयोः संधिः वा
टाग्रीवाप्यश्रागाः निसर्गदेदुःलिंगहर्षणाहीनएवोक्तनः वध्रः गालितोडः
पक्षपंडः पक्षान्तरितापस्मरतिशक्तिः गुरोपभिस्याद्देवरोगाद्वेदेवनिर्बाजनि
तत्क्रोधात ईर्ष्यापंडः स्त्रीविषयेईर्ष्यालक्षितरेता सेव्याद्विधा बहुप्रकारसे
व्यमानः जातविरंसः वातरेताः पक्षरतांते लिंगेनवातनिस्सरणमात्रं भावि
भगाःपः परस्त्रीमुखेप्रभगकार्यंकरोति आसिक्तरीतःबीजः विसर्गसमय-
पक्षरेतःप्रतिकार्बनेते मोचवीजःपक्षगाभीधानसमर्थरेतोनभवति श्रा ५९

रिकुलानिव क्षिमिकुक्षिकुलादीनांकुर्यात्हिपविवर्जनम् महाकामकुलेव
र्ज्जेलोमथानांवयकुलम् अयमाविकुलेयच्चयच्चषाडुकुलंभवेत् कथि
तोत्र्यनि यथान्तकाः कामकुलमकामसथानेकुले मतिवाणामतिकुलमांत
गोर्व्वं किंच मूले एतैरेवगुणैर्युक्तस्सवर्णाः स्त्रियोवरः यन्नामरीत्वितः
पुंस्त्वपुवाधीमांत्तनयिपः ह्लादिफनिल मूत्रस्त गन्धक्रोहुष सनः पुमान्स्वा
दम्यथापंडोडुः क्लिकिन्नोमुत्रभयाः सुभवीजवतः तेत्रस्त्रियसंतानमक्त
लाः निष्ठाविवाहमत्राणांतामामामामसमेपदे एतैरेवगुणैः हर्वांयुक्तारोषे
सवर्जितोवशोभवति सवर्णाः उत्कृष्टोवायस्त्रियोत्रियोभवति यन्नामरीत्वितः
पुंस्त्वपुरुषाथसतन्मूलत्वात् पशीलाचनारदेनोक्त पशीत्वः पुरुषः पुंस्त्वनिसे
रेवांगालत्वाणेः पुमांस्त्वरविकल्पेनमकन्यांलभुमर्हति सवस्तुनत्तुरानस्थि
मुवद्वोमत्रिगोहद्दः स्फूलवादस्तन्द्रस्त्वगक्लिगनगातिस्वरः रेतोप्त सवतेना
सहादिस्त्रवफेनिलम् पुमान्स्यात्त्वणोरेभिर्विपरीतस्तुपंडुकः चतुर्दश
विधः पंडमात्रे स्थो मनीषिभिः विकिन्नस्नाविकिन्नस्नातेषांसुक्तोविधिःकु
मात् निसर्गपंडोवमकापतपंडमथेवव सुभियापात्तुरोगोमाहेवक्तोधानथे

श्रौ
पं०
५०

तिस्त्वाः णीन्त्र सर्वेणा इत्येकाय यथाक्रमम् ब्राह्मणात्त्रिविशांभार्या
स्वाम्युद्भवान्नः यथा पुत्रकलत्राणां सवर्णानामिति शूद्रा च विनेषु
न चानाक्षत्रियाणामस्यानन्तरं न चात्र मातरेव पित्रिक्रियते मातसवर्णा सूद्रधनो वा
सम्य तदानन्याय सवर्णायामित्यः इत्यकाव ब्राह्मणात्त्रियविशांभार्या
नु सर्वेणा स्वाम्युद्भवसवर्णा पुत्रस्य तयोर्मात्या स्थितेव यत्नाद्भवः सदैव
भार्यास्यइस्यमावस्तावविशास्वते तेवस्वाविवरात्तस्तस्ताववस्ता वाम्यतस्त
नः कामतस्तप्रवृत्तानामिमास्युःक्रमशोवराइति कामतः प्रवृत्तानांनय
मतः क्षत्रियवतान्तरवनाः क्रमशः नत्वनुक्रमेणानुक्रमेव वदेषोमतद्दर्शितः
सद्दावेदीपतत्यत्रेहत स्यातनयस्य च शौनकस्य सुतोत्पत्ता तदपत्यतयाभृगो
रिति क्षत्रियोनमृषोविदं सतंसुद्दावेदी पततिवेदनमात्रेणेव शौनकस्य सु
तोत्पत्तात स्यापत्येनेति भृगोः नत्वनुक्रमेणेतिदृष्टव्यम् इतरथा च तत्त्वि
ष्टेकभागीवावर्णायोस्त्रासणानन्तरांतिभागविभागोनस्यात नचतन्माया
न्यस्याद्याद्विरानेषुकार्यं देवपित्र्याति थेयानि तत्प्रधानानि यस्तत्तनाश्नुति
पितरस्तस्य न च स्वर्गं नगच्छतीतिवचनात विवाहानाह स्मृत ब्राह्मोविवा ५०

लीनो यस्य धर्मस्त्री मनिपातालिंगसन्निपातः अन्यापतिः यस्य भार्याव्यतिरिक्ताया
मेव योषिति वंस्त्रं मासमाचरेत मासं यावत्सतीचेत पतेतः सर्वे ज्ञाते भ्रोनकर्म
देयाद्यदि न ज्ञानादयानद्याविविकित्सेत्युविकित्सं यावत्सतीति न प्रविकित्सतेनर
त्वाप्याश्चित्त यादन्यस्सेदेया सुवानहरुः धीमानज्ञानविन्नः सर्वस्यवित्तमूलता
इत्तयवत्रुद्धिमनेकन्यामयक्केदित्वक्रम ननाप्रियो नविरक्तजनः दृष्टादृष्टस्य
तन्मूलत्वाज्ञेनमोपि विद्यावाविवर्वपुष्मीलसम्पन्नायदद्यादिति किंचमूलं य
दुच्यतीहि ज्ञातीनां शूद्रदारोपसंग्रहः नैतन्मममतं यस्मात्तत्रायं जायते स्वयम्
यदुच्यते वत्स्रोभार्याज्ञायामास्यतिस्रोगज्ञोदेवं द्विजातिश्शूद्रदारोपसंग्रहः नै
वममतन्मतं किमिति यस्मात्तयंतत्रस्यं जायते तस्माज्जायाभवति यदस्यांजा
यतेपुनरिति श्रुतेः मनुरपि हीनजातिं स्त्रियं मोहादुद्वहन्तो द्विजातयः कुला
न्येवनयंत्याशु ससंतानानि शूद्रतामिति तथा शूद्रांशयनमारोप्य ब्राह्मणो यात्य
धोगतिम् जनयित्वासुतं तस्यां ब्राह्मण्यादेव हीयते इति यत्तुनरुक्तं नहायया
तत्रियपोरायघपिहितिहृतोः कस्मिंश्चिदपि वृत्तान्ते शूद्रभार्योपदिश्यत इ
ति उभयोरयं तमतिप्रधार्य नवैयथादिमामर्थं अनकल्पक्रमसमाह मल्ले

व आर्षो विवाहः शौनकः गोमिथुनं दत्वोपयच्छेत् स आर्ष इति अनयोः फल
माह मूले वत्सरैर्याम्प्रथमजः पुनाति तत्र तत्र षट् प्रथमविवाहाज्जातो दैववि
श्रीं वाहोत्पन्नस्तत्सहस्रं वा सप्त गोत्राणि स्वकुलान् पुनाति उत्तर आर्षो विवाहः तज्जातो न्स।
पं वौह्रीनवर्षान्निसेवेत षट् पुरुषान् पुनाति मूले सहोभौ चरतां धर्ममिति प्राकारीय
५१ नेष्यिने सकाशः उभौ सह धर्मं चरतामिति कन्यावरानुकायधा ग्रात्मलेकना
कन्या कन्यार्थिने दीयते सकायः प्राजापत्यो विवाहः तस्य फलमाह मूले या
वद्येनज्ज्ञाद्धुं स्थानावान्मनामह तत्संजातः षट् पूर्वांश्च षडवरा स्वकुलानात्मानेव च।
घोरसंयावयेत अत्र देवलः एते विवाहाश्चत्वारो धर्म्यास्तोप प्रशस्तानिकाः आसुरा
ग्रासणार्हस्मृनार्थयंति द्वयोः कुलम् वत्स्येतेषु दत्ता या स्यात्तन्यालभ्यस्त्रियाम्
इतप्रतिगृहीतस्य पुने नाम समं कुलमिति मूले आसुरो द्रविणादानात् स्यात्
विणामादाया मार्थकन्यार्थं च पित्रादिभ्यो यत्कन्या प्रदानं क्रियते स आसुरो विवाहः
मूले गान्धर्वस्समयान्मिथः कन्यावरयोरन्योन्यसमयात् मे भार्या त्वं मे पतिरिति
वं रूपादाननिर्वेदनात्पः कन्याप्रदानात् सर्वे समयान्मिथः कन्यावरयोः गान्धर्वो
विवाहः मूले राक्षसो युद्धहरणात् युद्धेन कन्या प्रसभं नीत्वा यत्कन्याहरणं कन्यासौ ५१

हूयाहूय दीयते यथाशक्त्यालंकृता तज्जः पुनात्युभयतः पुरुषानेकविंशतिम् ब्राह्मो ना
म विवाहो ब्राह्मणानामुचित इति तस्मिन्नाहूय सर्वालंकलत्राणां वरे वरो वरयित
त्रार्थिते दातेशशक्त्यालंकृत्य कन्यादीयते सब्रह्मपि आप्काय वा ईप्सितावधृत
शीलवते स्वयम् आहूय दानं कन्याया ब्राह्मोधर्मः प्रकीर्तित इति देवलोऽपि न
तोवृत्तानां कल्याणीं कन्यां कुलवयोऽन्विताम् आलंकृत्याईते दद्यात् हि वाहो ब्राह्म
उच्यते यमस्य यद्भिर्या दीयते कन्या ब्रह्मदायेति तां विदुः ब्रह्मदायेति तं त्वाख्या
देवोक्तिपावनत्वप्रवहाराय तस्मां जातः पुनात्युभयतो मातापितृकुलेपुरुषा
नेकविंशतिम् यदिप्सोकर्कारी भवति तथा च यमः पुनातिस्प्राधवं पुत्रा
इति अत्र मनुः दशपूर्वान्परान्वंशान् आत्मानं चैकविंशकम् ब्राह्मीपुत्रः सुकृत
कृन्मोचयत्येनसः पितॄन् सकृतं विहितकर्माणि प्रतिषिद्धवर्जनं वा उच्यते श्राद्ध
लाघनः तस्याजातो ह्यात्मनाद्वरान्याद्दशापरान्स्त्रीनात्मभयत इति मूलं यज्ञस्था
यन्निजेदेवः विवाहः स्तनवर्त्तते दीयते शक्त्यालंकृतेतिच कर्तित्वायत्तंकुर्वते
हविर्त्विग्णे नयथा शक्त्यालंकृत्य कन्या दीयते एष दैवो विवाहः मूलं आरण्या
ऋत्विजो दयम वराद्गोमिथुनं गृहीत्वा तस्मै यथाशक्त्यालंकृत्य कन्या दीयते इति

स्वीकुर्यादितितस्यार्थः ततो वरदानेन विधते विवाहस्तु भवति अस्य च विवाहान्तरे ।
भ्यो भेदको धर्मः कन्यावरयोर्मिथः संमतिपत्तिः एवं राक्षसपैशाचयोरपि विवाह
श्री त्वं कन्यादानरहितमेव रक्षसस्य युद्धेकलनेन चनयोर्भेदको धर्मो न त्वाह हत्वा भि
पं त्वा च शीर्षाणि रुदतीं रुदद्भ्यो हरेन्मरात्रसः नयापैशाचमपि मनुराह सुप्तांप्र
५२ त्तां प्रमत्तां वा रहोयत्रोपगच्छति सपापिष्ठो विवाहानां पैशाचः कथितोष्टमः एत
सु च यमन पाणिग्रहणाद्युपचनविधायनशास्त्रोपदिष्टानां येनैव कर्मसु सर्वाभिधा
नैषु च मनु मते एतेषां विवाहानां मध्ये ये समस्य धर्म्या वर्णाश्रमधर्मैर्मनुराह म
नः षडानपूर्व्या विप्रस्य क्षत्रस्य चतुरो वरान् विट्शूद्रयोस्तु तानेव विद्याद्धर्मा
न राक्षसान् ब्राह्मादीन् गांधर्वपर्यंतान् षड्विवाहान् ब्राह्मणस्य धर्म्यानेतेन विद्या
त् अवरान्पश्चादुक्तानासुरादीन्पैशाचान्तान् चतुरो विवाहान् क्षत्रियस्य वैश्य
शूद्रयोरपि तानेव राक्षसवर्जितान्विद्याज्जानीयादित्यर्थः एषामपि मध्ये प्रश
स्तानाह चतुरो ब्राह्मणस्याद्यान्प्रशस्तान् गांधर्वराक्षसौ राजन्यस्य वैश्यशू
द्रयोस्तु गर्हितः मूलं चतुरो ब्राह्मणस्याद्यान्प्रशस्तान्कवयो विदुः राक्षसं
क्षत्रियस्यैकमासुरं वैश्यशूद्रयोः ब्राह्मो दैव आर्षः प्राजापत्यश्चेति चतुरो वि ५२

कारस्सराद्यस्तो विवाहः मूले पैशाचः कन्यकाकुलात कन्यकांबलाद्धृत्वयत्र
स्वीकरोति स पैशाचो विवाहः केचिन्मदंति कन्यकस्वकुलादिति तस्मार्थः कन्यका
स्कुलन्यानस्वीकारः पैशाचो विवाहः इति एतेष्टौ विवाहः विवाहशब्दः यद्यपि
कन्यायाः सप्तपदातिकर्मणोमाख्यसत्यापिरूढविदुः न्यायानन्तरहृद्याहिंशाद्य
विहिते भार्यात्वसंपादके कर्मसमुदाये वर्तते सच समुदाय उपाधिभेदाद्भ्रमादि
व्यपदेशं लभते तत्रोपाधिभेदत्वेनैव दानविवाहशब्दयोः समानाधिकरण्यम् य
थाऽलङ्कृतकन्यादानकर्तृव्यापारबिंदुग्राह्यो विवाहः इति न पुनर्दानमेव विवाहशब्दा
र्थः तथा सति स्वरशयने साहूर्यमाणिपदे कन्यायां न तस्यैवोलकर्मोपनयन
शोदानविवाहः स्मृत्यर्थडके तेषां पुरस्तात्स्नानस्यासत्वाहुतीजेहूपादिनत्वोपपत्र
ते नहि कन्यादानात्प्राक् स्वारेता स्नातकत्वमसंति तस्माद्दानविवाहयोर्भेदात् द्भि
धायिनोः पदयोस्सामानाधिकरण्यमुपचारेणावगन्तव्यम् यतएव न संतवि
वाहः अतएव गांधर्वादिष्वविवाहेषु दानमन्तरेणैवोपयमने कन्यास्वीकारात्मके
विवाहत्वेनाह शौनकः मिथः समयं कृत्वोपयच्छेत्स्वीयस्वारांधर्वे विवाहः मि
थः परस्परं कन्यावरौ वरं इति भर्ता त्वमे भार्यासि संप्रीतपतिर्वा कन्यामुपयच्छेत

न्याप्रदानसकृतमेव यदाहनारदः सकृदंशो निपतति सकृत्कार्यं कुर्यात्प्रकृतिगतः त
स्मात्कृतमेवस्यात्स्यातेत्पत्सहेतनः सकृदंशो निपतति स्वकारिणा स्यात्सत्पीहीविषयप्र
सं कृतिस्थत्वे न परस्ते दोषो भवति तदानकृतं कार्यं वागदत्तत्वादिकर्मा कृतं वेदितव्य
पं म् तथा पितादयान्स्वयं कन्यां कालातानुमतेपि तः मातामहो मातुलस्सकु
५३ ल्यो बांधवस्तथा मातामावेन सर्वेषां प्रकृतौ यदि वर्तते तस्मात्प्रकृतिस्था या
द्युः कन्यां सजातयः विष्णुः पिता पितामहो भ्राता सकुल्यो मातामहो माता चे
ति कन्याप्रदः पूर्वाभावे प्रकृतिस्थः परः परः इति मूले अप्रयच्छन्समाप्नोति भ्रूणा
हत्यामृतावृतौ कन्यायाः प्रदानाधिकारी नामन्तरं दुर्भेहत्यां प्रप्नतसमाप्नोति
प्रकरणिमाप्नोति यत्तमनुवचनम् कामममारणात्तिष्ठेद्गृहे कन्यर्तुमत्यपि न
चैवैनां प्रयच्छेत्तु गुणहीनाय कर्हिचित् इति तद्गुणवद्वरसंभवे गुणहीनाय दा
तव्येवं परम् न तु कन्यर्तुदर्शनं सदोषमित्येवमर्थम् तथा हि मतिवचनात
द्विरोधः तस्माच्च कन्याप्रदः पितुरर्हेऽतया कन्यार्थः प्रत्येदे सकृता भ्रूणा
हत्यापितस्तस्मात्कन्याप्रवृत्ती क्रता प्रवृत्तीयमानधिकारिणी यस्तांवर
यित्कन्यां प्राप्यगोत्रान दुर्बलः अप्राप्यत्वेसम्पादने यन्तंवियाप्रवृत्तीयतिसकन्या ५३

ह्ः ब्राह्मणस्य प्रशस्ताः आसुरगान्धर्वयोः सर्ववर्णत् वैश्यशूद्रयोः स्वार्थः एकः प्रशस्तः
गान्धर्वश्च सर्ववर्णत् पैशाचः पुनः सर्ववर्णानां निन्दितमेव सुप्तादिस्त्रीविवाहात्
पैशाचः कथितोऽप्रशस्तरतिविशेषस्मृतेः यत्तु मनुनैवोक्तम् तत्रिमवत्रो
वादान् विट्शूद्रयोस्तानेव विद्याद्धर्मान्नराक्षसानिति तत्पैशाचवर्जब्राह्मणादन्ये
धर्माणां नाशनतापयन गृह्यार्थम् तस्माद्ब्राह्मणस्याप्यपि पैशाचादयो ना
स्तीति सिद्धम् मूले पाणिग्रहणस्य वर्णसवर्णानां त्रिपादार्थम् वैश्यामतो
द्मादयादेः नेतव्य तत्त्वतः सवर्णास्वायमहसमानायोवरेणान स्याः पाणिग्रहः
तत्रिया ब्राह्मणेनोद्यमाना ग्रहं गृह्णीयात् यथा तस्याः पाणिमिव तेन शरं वरस्या
दीत वैश्यस्तत्त्विप्रेण तत्रियेणावा परिणीयमाना प्रतोदं वली वंशानाविद्वन्मा
दीत अग्रजन्मशाहूतकृष्टवर्णामात्रपरः मनुः वमन स्वस्माग्राह्यं शूद्रयोक्त
शूद्रेदने कन्याप्रदानाधिकारिणामनुक्रमेवाह मूले पिता पितामहो भ्राता
कुल्यो जननी तथा कन्याप्रदः पूर्वनाशे प्रकृतिस्थः परः परः पित्रादीनां क्रम
पति पतितानां पूर्वस्य पूर्वस्याभावे सति प्रकृतिस्थत्वे तु तत्र उत्तरः प्रकृतिस्थः
कन्याप्रदो भवति अविस्मृतबुद्धिः प्रकृतिस्थः अप्रकृतिस्थेन पित्रापि कृतं

श्री
पं
५५

ः पूर्वं न स्वमार्गेन कन्यालं प्रदेहे न शुध्यते यस्मैवा वाग्दत्ता नतोऽन्यस्मै न्यायान्नत
रोऽलभ्यते ननलस्मै देयान न त्वर्वं स्मे अत्र गोत्तमः प्रतिक्रमाप्य धर्मसंग्रुकाय
नदद्यादिति नारदः स्त्रीपुंसयोस्संबंधाद्वरणं प्राग्विधीयते वरणाद्ग्रहणं पाणि
स्संबंधोयं विलक्षणः वरणं पाणिग्रहणाम्भुपभोग स्पेति त्रिविधः संबंधः तयो
रनियतं योक्तं वरणाद्दोषदर्शनात् पाणिग्रहणिका मंत्रा नियतं दारलक्षणम्
तेषां निष्ठान्तु विज्ञेया विद्वद्भिः सप्तमे पदे अस्यार्थः तयोः कन्यावरयोरनियतम्
नियमः कृतापि न परिणीयते वाग्दत्तापि न दीयते इत्येवं रूपः तत्सकालं करणं
ववचनमुक्तं वरणाद्दोषदर्शनादिति वरणाद्दूर्ध्वं कन्यावरयोरन्योन्यं दोषदर्शना
दनियमो भवति वरणादिति सावधारणं वचनम् वरणादेवोर्ध्वं न विवाहादूर्ध्व
र्ध्वः अत्राह मनुः पाणिग्रहणिका मंत्रा इति तेषां त्वेष्टमादिनभार्यात्वं रूपसंस्कारा
याः पवित्रगोत्रकः इति तथा प्रतिग्रहणानन्तरं कन्यां वरो देशान्तरं व्रजेत् श्री
स्वतन्त्रमतिक्रम्य कन्यान्यं वरयेद्ध्रुवम् कात्यायनः वरयित्वा तु यः कश्चित्प्रणश्ये
त्पुरुषो यदा ऋत्वागमांस्त्रीनतीत्य कन्यान्यं वरयेद्ध्रुवम् वाग्दत्ताविषयमेतदाका
दयम् ऋत्वागमोऽत्र तो दर्शनम् प्रत्ययमलं कारादेयं कन्यायास्तीयनं तथा याः ५५

बा बाह ऋतुमतीति बांधवेभ्यो निवेदितव्यम् । स्माह नारदः कन्यानर्त्तमुपेतेन बांध
वेभ्यो निवेदयेत् नचेत्सम्युक्तां भक्तेते स्युर्भ्रूणहभिः समाः इति अत्र संवर्तः माता
चैव पिता चैव ज्येष्ठो भ्राता तथैव च त्रयस्ते नरकं यांति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् स्वले
गम्यं त भावे रात्रूणां कन्या कुर्यात्स्वयं वरम् रात्रूणां पित्रादीनामभावे स्वयमेव कन्या
गम्यगामना हे म वार्यमन्लक्ष्य वांशि वाणा तिमाहि दोषरहितं वरं भर्त्तारं कुर्यात् एतञ्च
प्राप्तर्त्तोः दर्शनात् ह्येतत् त्रीणि पित्रादिषु सत्स्वपि स्वयमेव कन्या वरं कुर्यात् न पित्रादि
भ्यामनमपेक्षते यदाह बोधायनः त्रीणि वर्षाण्यृतुमती कांक्षेत पितृशासनं
ततश्चतुर्थे वर्षे तु विंदेत सदृशं पतिम् अविद्यमाने सदृशे गुणहीनमपि श्रयेत् स
दृशो गुणवान् यत्तु विष्णुनोक्तं त्रीनृतूनपास्यैव कन्या कुर्यात्स्वयंवरमिति तद्गुण
वद्वरलाभे सति द्रष्टव्यम् तदलाभे तु वर्षत्रयमुपासनीयम् अत्र मनुः अलंकारं
नाददीत पित्र्यं कन्या स्वयंवरा मातृकं भ्रातृदत्तं वा स्तेना स्याद्यदि तं हरेत् वरमपि
तिसुपवाह पित्रेनदद्या शुल्कं न कन्यामृतुमतीं हरन् स हि स्वाम्यादतिक्रामेद्
तूनां प्रतिरोधनात् शुल्कमूल मूलं सहकन्मदीयते कन्याहरं स्नाचोरदेश भाक्
ह नामपिहरे स्त्री कुर्याचेदरमाघजेत पित्रादिना कन्यामकरदेव देयानादत्ता

सं॰ पं॰ ५५

विप्रदुष्टां वरमायाहे मदोषानाह नारदः उन्मत्तः पतितः क्लीबो दुर्भगस्त्यक्तबांध
वाः कन्यादोषौ वदोः पूर्वा विषदोषगणोवरे दीर्घकुत्सितरोगिणस्संप्रगतावरस्य ॥
दोषौ मूले अरुदुष्टां च सज्जन्दंडः अदुष्टां समदोषरहितां कन्यां त्यजन्नूलमसाह
से वृद्धो दंडः अक्षतनारदः प्रतिगृह्य तत्वः कन्यामदुष्टां मन्त्रजेन्त्वयः विनेयस्सोत्य
क्तामोपि कन्यां तामेव च वोढ्ह द्विजयो दंडः मूलं दूषयंस्त्वन्मृषामात्म अंप्रत्नेय
कन्येति मिथ्यावदन्पंचलद्वानंदंडः यत्वविस्त्रोकम अदुष्टां दुष्टमिति सत्वं तु
ममसाहसं दंडनीय नटपरित्येपत्नाथाद्वरदोषाभिधानविषयमिति पुनर्भूल
क्षणमाह मूलं अक्षता च क्षता चैव पुनर्भूः संस्कृता पुनः पाक्वतविवाहासती व
तयोनिमक्षतयोनिर्वा कौमारे णाभर्त्ता भर्त्तारणा वा यथाविधि पुनरुह्यते सा
पुनर्भूः यद्वाहमनुः सा चेदक्षतयोनिस्याद्गतप्रत्यागतापि वा पौनर्भवेन भर्त्रा
सा पुनःसंस्कारमर्हति अस्यार्थः क्लीबपतितोन्मत्तादिपरिणीता एतेषु जीव
त्सु अदुष्टे वा भर्त्तरि त्यज्य मन्यं पतिं विन्दति स पौनर्भवो भर्त्ता तेन पुनर्वैवा ॥
हिकविधिना संस्कृता पुनर्भूः यद्वा क्लैब्यादिदोषरहितं पोषणादिसमर्थं कौमारं ॥
पतिमुत्सृज्य अन्येन सह स्वरतमाचार्य पुनः पूर्वमेव पतिं गच्छति सा गतप्र॰ ५५

र्यांतावर्षमेकं ब्रह्मयन्त्रमेविधानतः एतदपिमातिविवाहादूर्ध्वम् वसिष्ठः अद्भि
र्वाचापिदत्ताया म्रियेतादौवरोयदि नवमेत्रोपनीतास्यात्कुमारीपितुरेवसा न
वमेत्रोपनीतामंत्रवता विवाहकर्मणोपनीतामामंत्रकृतानभवतीत्यर्थः ।
कात्यायनः सर्वेदत्ता नयाकन्याप्रमेतोदायदाभवेत संस्कृतापिप्रदेयास्यात्यसे
पूर्वंमतिष्कृता सवेद्वर्णावत्नरत्निषेधः मनुः मनात्मायदद्यातोर्यदयाउत्तमसा
हसम कन्याः सदाकन्यादोषहीनयंत्रावन्वेषणविहितं तस्यैवप्रायश्चित्तोपमक
यपिवातस्मैयदिसयच्छतितदस्यावयस्यामितिफलमहत्त्वंतदेः कन्यादोषंनारद
आह दीर्घकुत्सितरोगार्त्ताधंगास्तसृष्टमैथुना दुष्टान्यगतभावाचकन्याः दोषः
प्रकीर्तिताः मनुः कन्याकुत्सितानामन्यजातिकर्मणोपात्ताष्युपहताचयदि
प्रीता यच्छत्तनयोनिस्यात्यदिनकन्यात्तनयोनिस्तभर्तुश्च भर्तुश्चापोषाणि
येव यत्तुनारदेनोक्तम् यस्तुदोषवतींकन्यामनाख्यायप्रयच्छति तस्यकुर्यान्नृ ।
पोदंडं पूर्वसाहसचोदितमिति एतन्मायानिमित्तदोषव्यतिरिक्तविषयम् फल
स्मात् हस्ययसमनपिकं पूर्वसाहसः अन्यमनुः विधिवत्प्रतिगृह्यापित्यजेत्कन्याम्
गर्हिताम् व्याधितांविप्रदुष्टांवाच्छद्मनाचोपपादितम् विविधंप्रकर्षणाडष्ट घ

नाभिभिद्र स्वयमेव तद्युगाद्यासाद्यं शाकोपेकं तं सर्वैर्विधानतः तपो ज्ञानसमायु
ताः कृते त्रेतायुगे नराः द्वापरे च कलौ नराणां शक्तिहीनविनिर्मिता अनेकधा कु
श्री ताः पुत्राश्च ऋषिभिर्ये पुरातनैः न शक्या ते धुना कर्तुं शक्तिहीनैस्तथा नरैः अत्र
पं ते गताः तेनानैकादश प्रयोदितान् प्रतप्रतिनिधीनाहुः क्रियालोपान् ।
५६ नीषिणः यपते भिहितः पुत्राः प्रसंगा दन्यबीजजाः परन्तेवीजतो जातास्ते
तेनेतरस्य तु अयत्राम पुत्राणाम् अतो भर्तरि या नारी तत्रकवर्यते स्वयम् ।
सवर्णा जनयेत्पुत्रं भर्त्तेयेन भवे सतम् यदि स्या बालविधवा बलात् त्यक्ता थ
वा क्वचित् तदा भूयस्तु संस्कार्या गृहीता येन केनचित् सत्का भर्त्ते गृहं गच्छे ।
घदि दोषं विना पुनः भर्त्ता मासं स्मृत सा च माघस्विनादिभिः क्रमात् स्त्रीणां पु
नर्विवाहस्तु देवरात् सुतसंततिः स्वातंत्र्यं च कलियुगे न कर्तव्यं कदाचन यतः
पातकिनो लोके नरा संति कलौ युगे इति व्यभिचारिणीमतिपत्कार्यं न साह
सत्वम् हताधिकारां मलिनां पिंडमात्रोपजीविनीम् परिभूतामधः शय्यां वा
सयेद्व्यभिचारिणीम् पुनेश्च धर्मे च निरस्तेष्वपि मति नष्टा ही स्वस्वं देह धारण
स्य पर्या न्तमात्रोपजीविनी भवन्तीति ज्ञापनी बहुना व्यभिचारिणी यः । ५६

यागताचक्षतयोनिस्तस्याश्चभर्तापौनर्भवः पुनर्भूश्चयस्यवाप्युक्तं वसि
ष्ठेनन पुनर्भूर्याकौमारंभर्तारमुत्सृज्यान्यैःसहचरित्वापुनस्तस्यैवकुटुंबमा
श्रियाति सापुनर्भूर्भवति याक्लीबंपतितमुन्मत्तंभर्तारमुत्सृज्यान्यंपतिंविंद
तेवाभर्तृविसापुनर्भूर्भवति तस्मात्पुनःसंस्कृतंतंपुनर्भूत्वंलक्षणम् मनुरपि
याप्यापतिनिहितासवर्णाकामतः स्वयंप्रतिपतिनःस्ववर्णामन्यंगतोवि
वाहविनैवोपभोगायस्वयंत्वात्विसिणी यदृशी तदेलक्षणोनपुनर्भूजानायतद्वा
पनेवपौनर्भवस्य भर्तुः पुत्रस्यचस्तानार्थम् पुनर्भूमसंस्कारोक्षेत्रजपुत्रोप
तिविधिमाह मनुः अपुत्रांगुर्वनुज्ञातोदेवरः पुत्रकाम्यया सपिंडोवासगोत्रो
वाघृताभ्यक्तस्तनाविशात मनुः आगर्भसंभवाद्गच्छेत्पतितस्त्वन्यथाभवेत स
नेनविधिनाजातः क्षेत्रजस्संभवेन्नतः स्मृतेजीवतिवापत्यौगर्भोत्पादनात्स्मे
त्रिणाम् आनयनांपुत्रकामांतदुत्पत्तिप्रयोगाद्गृहस्मिः सजीवस्वस्वयंसवर्णात्तो
भर्तुर्ज्येष्ठाकनिष्ठोवाभ्रातावा तदलाभेनसपिंडः सगोत्रोवातानामप्यलाभेसवर्णः
ऋतुकालगामिकेन गर्भजातेनिवर्तनेनउक्तप्रकारातिक्रमेगामिकृत्पतितोभवे
त इत्यनुमतः पुत्रः क्षेत्रजस्तत्रोभवति सवत्रहस्पतिः उक्तानियोगोमन्तु

स्या संभाषा न कार्या: ब्रह्मघ्न्यास्तु तदोक्तमापस्तम्बेनापि यदार्थः संवर्तः स्त्रीणां
ता स्त्रियानार्या भर्त्तारं नो परित्यजति तां ग्रामसमीपे वियोज्य भ्रूणघ्नीं निवासयेत् व-
मं सिष्ठः वशिष्ठः स्त्रियः पतिता स्मात्तिरिता शाऽपत्या च ब्रूहणाच्च या पतिघ्नीं च विशेषेण जुंगितोपग
घं ता च या शिष्योत्तमभर्त्तृशिष्यः गुरुः पितामहश्चित् पतितः प्रतिलोमाङ्गीवा स्त्रीणामिति
५२ या: पातकानि लोके धर्मविदो विदुः भर्त्तृवधो भ्रूणहत्या स्वस्य गर्भस्य पातनम् त
स्मात्ता न करणीयेषु महापातकेषु स्त्रीपुरुषसाधारणेषु मतिर्विशिष्टेषु न त्यागमा
गाहेत पुंशिष्यगमनादिषु स्त्रीणां नाशा गत इति अथवागमर्थः अभिचारे प्रतिपदि
र नौस्त्री नामकं मन्त्रमहत्या गर्भाभावेनि स्त्रियाः स्त्रियः शुद्धिहेतुः प्रायश्चित्तक्रिया-
कार्या गर्भे तु अभिचारनिमित्ते अभिचारिणा स्यात्प्रवचनं प्रायश्चित्ते न केवलं
तस्मिन् गर्भे किंतु तत्कीयस्य पश्चात् कथं विद्धपातनस्य गर्भस्य स्वभर्त्तृवधेनापि गोगोनपा
प्रायश्चित्तं महापातकेष्वनागोमिहितो विशेषः इति महापातकेषु स्त्रीपुरुषसाधार-
णेषु मन्त्रसंयोगसंस्पर्शसंभाषणासहासिकायविषयस्त्यागः कार्यः न तु तत्पुं
हत्यिवासन तृणः यदाह मनुः एतमेव विधिं कुर्याद्योषित्सु पतितास्वपि वस्त्रान्न
पानं देयं तु वसेयुश्च गृहान्तिके इति अपि वदनो आह मूलं सशापीन्यापिता ५२

हेकं देशेवासयेत् अत्रमनुः विप्रदुष्टां स्त्रियं भर्त्ता निरुंध्यादेकवेश्मनि यत्पुंसः पर
दारेषु तच्चैनां चारयेद्व्रतम् नारदः अभिचारे स्त्रियाः शीलसमयप्रत्यापनमेव च कृत
प्रायश्चित्तान्तरसंव्यवहार्या भवति कृतनिर्णेजनां चैव न जुगुप्सेत कर्हिचित् इति म
नुवचनात् ग्रीष्मसंमासमद मूले सोमः शौचं ददौ स्त्रीणां गंधर्वश्च शुभां गिरम् पा
वकः सर्वमेध्यत्वं मेध्या वै योषितो ह्यतः सोमो देव स्त्रीणां पूर्वं विदुर्दत्तवान् गंधर्व
स्तु कल्याणीं गिरं पावकः सर्वमेध्यत्वं अतो हि ता मेध्या यत्ता हि योषितः स्त्रियो ह्यतः
ऋतौ शुद्धिः व्यभिचारे ऋतौ शुद्धिर्गर्भे त्यागो विधीयते गर्भभर्तृवधे चासां तथा
महति पातके अभिचारे मनसा सा रजोदर्शनेन शुद्धिर्भवति एतच्च मानसेऽभिचा
रे यथाह मनुः रजसा स्त्री मनोदुष्टेति ननु रजोदर्शनात् प्रागसंव्यवहार्या संव्यव
हारायां वा प्रायश्चित्तं कारयितव्या यथाह वसिष्ठः मनसा भर्तुरभिचारे त्रिरात्रं याव
कं क्षीरोदनं वा भुञ्जाना अधःशायिनी ऊर्ध्वं त्रिरात्राद् अप्सु निमग्नायाः सावित्र्या अष्टो
त्तरशतेन शिरोभिर्जुहुयात् पूता भवतीति विज्ञायत इति गर्भे त्यागो विधीयते इति
शूद्रगर्भे विषयम् यथाह वसिष्ठः ब्राह्मणक्षत्रियविशां स्त्रियः शूद्रेण संगताः अ
प्रजाता विशुध्यंति प्रायश्चित्तेन नेतराः इति तथा गर्भे भर्तृवधे महति पातके

सामांनुषार: अनपवादशीलायनः एतदेव यज्ञेन दारव्यतिक्रमे करति व्यति·
क्रमं चेति एतयाऽऽधिवेदनशास्त्रीयाधिवेदननिमित्तमंतरेणापरधिवेदनं स
श्रं. दारव्यतिक्रमः तस्मिन्निमित्ते यज्ञेन न चैत प्रागग्न्याधेयादुपपद्यते त्रेताग्न्या
ए. धानात् तेनाहिताग्नेरपि वेदनमस्तीति सिद्धम् प्रागग्न्याधेयादधिवेदनं द्वि
५८ तीयाधिकारप्यग्निहोत्रादिभिः कर्मभिरधिकारार्थमासंबध्यते यदाह आपस्तंभ:
आधानेहि सतो कर्मभिः संबध्यत इति एतद्विस्तवचनं अग्निहोत्रादिष्वेतद्वि
धानमहावचेत अमन्यानिफलं न सम्बिधे कर्तव्यानेरपीति तद्देवापादिद्वा
यांमसोके वलद्वितीयमहाधिकारविषयम् समवर्णाद्वितीयाविषयं वा यद्वा
हिताग्निपत्नी तद्वितीयाविषयं एतद्विषयेमेतदपि प्रथमा धर्मपत्नी सा द्वि
तीयारतिवर्धिनी दृष्टमेव फलं तत्र तादृष्टमुपपद्यते इति एतद्वितीयभार्यापरि
ग्रहे पुनराधानवचनम् तत्सर्वभार्यामध्ये समस्तानां धर्मार्थाचेति वेदितव्यम्
न तद्वितीयविवाहमात्रे इति मनुः अधिविन्नानुया नारी निर्गच्छेद्रुषिता गृहा
त् सा सद्यः सन्निरोद्धव्या त्याज्या वा कुलसन्निधौ पित्रादि कुलसन्निधाविति सर्व:
फलं अधिविन्नानुभर्ते आमरणदेनो न्यथा भवेत् स्त्रिदरदेहस्वरदेवाव मनीतिवे ५८

ताभूर्तांवं आर्थम्प्रियंवदा स्त्रीप्रसूस्याधिवेत्तव्या पुरुषद्वेषिणीतथा सवर्णामप्र
तयोधिवेत्तव्या: एवंविधा स्वभार्या स्वभार्यांतरं कर्त्तुमिति यावत् सवर्णामप
वीसवर्णाशद्वेनात्रसंयमतिपाद्यते न सवर्णा तस्मान्नेहि महापातकत्वात् सा स्वेव
हेतुः स्यात्राधिवेदनस्या वस्था: नपवमनः मघपाप्तवद्ध्यावमति कुलावधा
भवेत् आधितावाधिवेत्तव्याहिंसार्थघ्नी व मर्वदा आधिता सर्वदेषगार्हता मताधि
कार्वधाप्तनपमा अर्थघ्नी मर्थनाशिका अप्रियंवदा पतनभाषिणी स्त्रीजननी
वस्थाधिवेत्तव्या एताः सविद्यमाना स्वभार्यांतरे स्वविशोषमित्यर्थः मद्यमनः च
आहसविधिवेत्तव्याद्वशासेत मृतप्रजाः एकादशे स्त्रीजननी सद्यस्त्वप्रियवादिनी
तथा यासेगिणी स्यान्न हिंता प्रमत्ताचैव शीलतः सानुज्ञाप्याधिवेत्तव्या नावः
ने मकर्थवन रोगिणीगृहणी प्रमत्ता सेव स्त्रीसता चेप लक्षणानि प्रत एव स्व
नेतस्य आधिता स्त्रीप्रजावं आमनता विगतान तवान् सद्भावलभतेस्त केतो
यतो नतपर्मतः तीर्थयोनिः एतस्या कामाविषयम् पुत्र नरापत्नी नोकम्
धर्मप्रजा समन्वेदारेना स्मः कुर्वीत अन्यतरापाये कुर्वीत प्रागग्न्याधेयाद्दाने
हि मन्तीकर्मसिस्स वेध्यतः इति नत्र प्रागग्न्याधेयादिति न विधि: किंतो विम

बा॰
पं॰
५९

तद्विरोधिनो धर्मो निषिध्यते मनुः नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषितम्
पतिं शुश्रूषते येन तेन स्वर्गे महीयते इति भर्तृशुश्रूषणाविरुद्धं व्रतादि पत्यनु
ज्ञया कार्यम् यदाह शंखः कामं भर्त्रनुज्ञया व्रतोपवासादीनामारंभस्ते तद
प्रोषितभर्तृकाविषयम् यतः प्रोषितभर्तृकां विसृष्टधर्मे तु स्त्रियमधिकृत्य भर्तर्येव
प्रवसिते मृते वापि पतिते वा पृथक्कुर्वीतानुशासनं नारी उपवासादि न हरेरिति व्रतादि
पद्यते सभा अस्खलिता चरिता मूलं अथ दैवं पत्नी तो हि महापातकं दूषिताः प
तिः स्वेन महापातकी न दाराः यदि व्रताचर्यां यावत् स्मृतौ स्तः महापातकदुष्टो नम्भु
पः स्पर्शः पतस्तु विवाहोत्तरकालं भर्तुः पातित्ये सति द्रष्टव्यम् विवाहात्पूर्वं पति
तो नीचोऽपि न भार्या याज्ञीयो दाहाभावात् मूलं लोकान्तरे दिवसानि उत्पन्नोत्त
रोत्तरकैः यस्मात् तस्मात् स्त्रियः स्वेच्छाः कर्मण्यास्त्र भवन्ति ताः लोकान्तरं वयो
ऽवतिसमाहारे द्वंद्वः तत्पुत्रलोकवचनम् तत्र लोकमात्यानं स्वधा मितिमापयो
पदासां स्त्रीपुत्रपौत्रप्रपौत्रकैः भवंति यस्मादेवं तस्मात्तत्रादिहैतवः स्त्रियास्त्वा
स्तत्काले कर्मण्यास्त्र भवन्ति ताः अभिचारपरिहाराय इत्ताविधानाद्व गासम
ति व्यभिचारो मन्त्रैर्नेनत्फलं तन्मत इति तथा च श्रुतिः अमम मन्त्ररत्नयतेतमे ५९

घः मूलं यत्रानुकूल्यं दम्पत्योस्त्रिवर्गस्तत्र वर्धते धर्मार्थकामाः त्रिवर्गाः सद
म्पत्योरानुकूल्यं समस्ति पत्नीवर्धते अन्तस्तदर्थं पतिनाप्रमितिना सर्वार्थः ।
मोदौर्य सूत्तसेवस्त्रहस्य मन सर्वमेवमभिप्रायेणाके त्रिवर्गा इति मूलं सतेजी
वतिवापमेद्यानान्यमुपगाकुति सेहकौ तिमवामेतिमोहितेवापयामह वा
ग्राह्ममुखपे अतिरोहितमसत निवसाविपत्यममिवारसानुषांगिकफल
मेतदुच्यते पतिरपिभार्यानमाभिवृदेहितिमाह मूलं अमोत्रसाप्रभीवादी
भवेदामरणांतिकः एषधर्मस्तसमासेन त्रेयस्त्रीपुंसयोः परः इति उभयोरप्य
भिवादिविधिर्नियमस्तदतिक्रमेप्रायश्चित्तमरणात् मूलं आज्ञासमाहिनीदत्तो
वीरसूं प्रियवादिनीम् त्यजंस्त्वप्नवतीयोप्रमदुर्भरणाच्छ्रियः आज्ञाकरित्वा
दियुणायेनांभार्यांपरिमनस्यनयसवतीयोपांतसेदाप्यः राज्ञेनिमामद्योद्रम
ते भरणात्मा वर्षयामध नस्तभरणमात्रम् स्त्रिपरतिबन्धपर्यवसी मूलं स्त्री
भिभर्तव्यः कार्यमेषधर्मः परस्त्रियाः भार्याभिभर्तव्यमो क्षः कार्यः तत्कारणा
द्दमयोजनानायोगिनीसाधनयाति स्वयंधर्मस्यभवति नचान्येस्त्रीधर्मस्तत्योपं
येनतेविकल्पेनकिंलततडत्कृष्टः तेनेतरत्रराणेनैवान्यधर्मकारणम् अतप

त्ववारीभवेत्निमसहनौस्नातकोद्विजः अजामावास्याशाहसाहवर्याभ्रतईश्वा
हमीशाह्मोस्मितामितपत्योभ्रतईश्वहमावाहलः नत्वतो: अपिशाह्यन्तता
सं॰ वश्चेनात्क्रियपोवर्तः तथाऊस्तोरायाभ्वतस्रोरात्रीवर्जयेत तथाप्रमत्तः।
पे॰ नामामाधाश्वनश्चलनिदिनैकाहशीतथा अपोदशीवशोषामु: अशलाह।
६० मारानपः एकादशीअपोदशोऊस्तोनपतस्य अजवांखलिाविती वहिरामे
पुनंअजेत क्लीवाअल्पवीर्याश्चदिवाप्रसूयतेअल्पायुषश्चनस्मादेतत्परिव
र्जयेतरति अन्तावस्थेनतत्पराहापलंभः रहस्मेधिनोव्रतनमजहत्वसंवेशन
म् विसः नाशुमीचनदेशीपंवदशीशुक्लिपमपेयात तथाईश्वकानरत्वानो
त पसंश्रिताः प्राह्वनश्चतीनरीतिक्षनदेवापतनप्रमशानभूत्वालयेषुनहत्तम्
लेषुनदिवानसंध्ययो: नामलिनोनमलिनः नाभ्यकोनाभ्यकोनरोगात्तोन
रोगार्त्तः नहीनांगीनाधिकांगीनपैववबयोधिकोनोपेयाद्गर्भिनीनारीरीवंमा
पुर्निनीविशु: व्रतंयापश्चितम् गर्भिणमिकंनानरोवः तथावदसिष्टः अ
पिचकारकेमववनेविनायते अपिनःषोविनिनिधमामा: पनिमिस्तहमा
पानामितिसोमामिंद्विरनोवररति बौधायनः पस्तपाणिगृहीतापाऽमास्मे ६०

ते स्याव: ते चैव पर्वणी ता नवतास्तः मनुः पितृ: पुत्रो भवति सा यस्या पौर्णमावेला
कुरुते तं तमेतमिति पुंसां सुरावसृष्टफलोके वर्तते तथा च मनुः पुत्रेणालोकां
जयति पौत्रेणानंत्यमश्नुते अथ पुत्रस्य पौत्रेण ब्रध्नस्याप्नोति विष्टपमिति ब्रध्नः
सूर्यः पितॄन्प्रति विहितस्य पुत्रोत्पत्तेः नचित्त पितामहस्यासिफलमिदं याज्ञ
वल्क्ये पुत्रे प्रमाति विहितस्यापि आह्निकस्ति: एवं पुत्रस्य प्रेयस्कर त्वेमिहितेन तन्न
तोपायमाह: मूलं षोडशर्तवे निशा: स्त्रीणां तस्मिन्युग्मासु संविशेत् ब्रह्मचर्य
तत्प्रभृति षोडशाहोरात्रात्मक: स्त्रीणामृतु: गर्भग्रहणकाल: तंत्रोके प्रति
ह मनुष्य विरहवातितस्मिन्युग्मासु संविशेत् पुत्रं जनयितुं त्वायां जनयेत्तत
मितिवाच्यशेषात् तथा च मनु: युग्मासु पुत्रा जायंते स्त्रियोऽयुग्मासु रात्रिषु त
स्माद्युग्मासु पुत्रार्थी संविशेदार्तवे स्त्रियमिति मूलं ब्रह्मचर्यं च पर्वण्याद्याश्च
तस्रस्तु वर्जयेत् ब्रह्मचार्येव मैथुनविमावेपवपर्वणिपदवर्जितं भवे
त् ऋतुकालाभिगामी स्याद्यथाकामी भवेद्वापीति मम केष्वपगासे पर्वण
र्तु कालो यस्य ब्रह्मचार्येव पर्वणीतिपर्वण्यहणां तिष्ठंतरागिणां तरपर्वदः
स्तानि संस्पृशाति तथा च मनु: अमावास्यामष्टमीं च पौर्णमासीं चतुर्दशीम् ब्र

सं
पं
६१

रेवं हे स्वस्थे उक्तप्रकारेणा सकृत् तोराकृच्छ्रमासमलत्वात् पुंसं पुत्रं जनयेत् वं
इसो स्पेन वसोति स्पन स्वयु कंपुत्रं जनसम्पदं तत्काले नियेषु स्पानेन सतेम
मस्त्वा वनानि कथ्यते नत्र ऐहीनमि त्रिरात्रं मलवद्वासो धारणान्नाम्पात्ना
भंस्मन्नवोन्ति कृंते नरज्जु स्वजेत् इंतान्यावेन स्वजं धारयेन्न गांधा सेवेन
नहूपाणि न विलेखनापिवेदिति सूच्याणि वीर्यं भवथा कानि इत्यानि रवीवामः
हस्तः वसिष्ठः त्रिरात्रं रजस्वला शुचिर्भवति सा नांज्यान्नाभ्यंगेयान स्नायात्
धः शयीत नदिवा स्वप्यात् नाग्निं स्पृशेत् न रज्जुं सृजेत् नसांतमसीयान्न
गृहान्निरस्ते न नहसेत नाकिंचिदाचरेत् नार्वणानां जलिनापिवेत् पात्रिक
मंजलिनावापिवेदिति स्मृतेः लोहितायसेन वेति लोहितायसेनाप्नम् एत
स्वव्रतेज्ञातं त्रिरात्रं शौचनिमित्तमांसं नः मृहतो दृष्ट्वम न रजो मासमहतो
तन्नपाराज्ञिः त्रिरात्राशुचिनिमित्तं भवति नामाहानिः रजस्वलायदिस्ना
तापुनरेवरजस्वला अष्टादशाहिनादर्वा गाशुचित्वं नविद्यते एकोनविंशते
र्वा गो का हं स्यात् ततो हृहम विंशात्सप्तसु त्रेषु त्रिरात्रमप्पशुचिर्भवेत् प्रभाव
दिनसंख्यास्मान्न दिनदर्शिका स्यानातः इति वचनात् एतत्र तदेशाहिनादर्वा

गाकृतिमैथुनम् नस्येहनिकृतिनीली वेदमाहमन्नापत्तिः हातिमल वर्ज्यं
गर्भाधानमिकृति वर्ज्यं हनिष्ठानातायांपुत्रमासुरा गर्भाधानवदुपेतं ब्रह्मगा
भेसंस्थातीति ततस्सविहितमतिपद्दलाबुतं ओमस्युपगमनं वैकल्पिकमम
वस्थितविकल्पस्यायंतो निवृत्तो वनकंविधिः नद्दनिवृत्तोमतिवेधः तथा
वसन्तः रजस्युपरते माधीस्नानेन स्त्रीः नस्रले निसाधीगर्भाधानादिविहितक
मेषायंमर्थः देवलः योगपयेत तीर्थानां विमादिक्रमशोवृत्तेत रतात्यर्थमतु
ग्रावागत्यक्रमशो पिवा योनिग्राहलततसंतोरनेकभार्या मवोगपयेनवा
क्रमेणावा विवाहक्रमेणवाभार्यासंगच्छेद्युगावाचेत्वर्थः आपस्तंबः मिथु
नीभूयवतया सहसर्वां रात्रिं शयीत ऋतुस्नानवत्पः क्रमोत गर्भसंधारकितान्तां
मैथुननिस्सरतम् अन्तोतसदाकार्यं शौचं मन्त्रपुरीषवत् ह्यवेतावस्वीः
स्नातां स्वस्तीशयनं गतो शयनादुत्थितानारीम्पृविष्यास्पृश्विः पुमान् भर्तृं
शोवमाप्नायंतीतिशोचः गौतमः नमिथुनीभूयशौचं मन्त्रिविलवेति मूलं
पवंगाकृत्रिवर्षातामां सदामूले वृवर्तयेत लघ्यं देशकृत बेलतायं ततये
नुमान् स्नाहारादिलाववाहिनाखियंतामांकृत्वा सदामूले विहाय नतस्मात

।ग्राह्यस्य वा यानैः भर्तृभिर्भ्रियमाणा वस्त्रान्नदानैः स्त्रियो माननीयाः पतन्माव
पृथक्कमस्या करणीयमत्रवायमाह मनुः पञ्चनार्यं स्त्रष्ट्रं संतेषु मेतेन तत्र देवताः।
यत्रैतास्तु न पूज्यंते सर्वास्तत्राफलाः क्रियाः जामयो यानि गेहानि शपंत्यप्रतिपू
जिताः तानि कृत्याहतानीव विनश्यंति समंततः इति जामिस्त्रोभगिन्यः पतन्त्र
स्याद्दृहिताद्युपलक्षणाम् एषाहृदस्मृतिः भर्तापत्नीं समभ्यर्च्य वस्त्रालंकारभो
जनैः उत्सवे पितृमातृभ्यां भ्रातृश्वशुरबंधुभिः भर्तृग्रामादीनां सम्बन्धो भर्तृवि
षयः इतरविषयोऽन्यविकल्पसमुच्चयो यथासामर्थ्यं स्त्रीधर्मानाह मनुः संपते
पुष्कराद्दत्ताद्दद्याद् यथा सायी कुर्यात्क्षयं श्वपूरोपादः वैदने भर्तृतानरा उपन्ततो
गृहोपकरणाम् सर्वा पितृदिराशिः संवतस्सांति मृःउपस्तारो यथाल्लासं यनोपस्क
रादस्तु स्त्रीवत्का रिणी वृत्ताय यत्ते स्यं तेन दशो पातं तद्वा अमहाय पराम्नाहिवभवे
त श्वश्रु श्वशुर योः पादवंदनं कुर्या त्तथाह भर्त्तेन सहाभर्तृप्रधाना स्वाविस्त्रः
अयत्नी धर्माः भर्तृस्त्रमानयन वावितेषु स्वश्रुश्वशुर गृहदेवतातिथीनां स्पृजने
स्तुसंयतो पस्करतात्प्रमुक्त हस्तन सदान भांडता मूलक्रिया स्वनभिरतिः मंगा
लाचार तत्परता मूलक्रिया वशीकरणाम तत्र दृष्टो मतिलक्षी वाकाम ग्रहेव ६२

गम्यवित्तं न विद्यते इति स्मरणं तस्मात् तेन सह स्मरसहवासि स्वभाववशाद्यवस्थामा
श्रित्य नाविरोधः कार्यः पुंसा सह सर्वलाभार्थं समधिकार्थं यथाह स्मृतिः स्त्रियाः
पुत्रेऽपि केशीत्यानंतसानं सोऽधिके भवेत् तस्मात्कुसुमहस्ते यथेष्टं स्त्रियं वशमव
येत् तस्माहारांस्त्रियां कुर्यादेवं संजनयेत्स्वतस्य अधुनास्मरणगामनविमितमाह
मूले यथाकामी भवेदपि स्त्रीणां वशमनु समवरत् स्मरारुनिरतस्वैव स्त्रियोरस्य
यस्मरताः स्त्रीणां कामसमिक्षामनतिक्रमस्ततस्तावद्विगच्छेत् यतः स्त्रीणामिह
दृतोऽवरः उक्तमिदं स्त्रियस्तस्मकृतोनैतिरीयके नान्यद्रुवनवेदयामहा स्मरस्त्रिया
स्तनाविदायहि कामस्माविन्ननतोः संभवामेति तस्मादत्रियास्त्रियः यत्राविंदते
कामस्माविन्ननतोः संभवति वंदन्तेयासामिति स्वरानमभिचारीभवेत् स्त्रि
योऽमभिचारादन्यागीया यतस्मरताः तदन्यां वाभिचारितेन स्त्रीप्रयथाका
मितेनवभवति वाशाही स्मरणगामनेवैकल्पितकमाह ततस्मरगच्छतोऽपि स्त्रीरत
णामाभस्थे यस्माभाद्वृतावेवगच्छेत् तस्य वफलातिस्मयं वसिष्ठस्माह स्मरतोचन
कत्निपिवस्रजवहुन्नमासणा स्मव तेवसलोकादिति इतरस्तयथाकामीभ
वेत् मूले भर्तृभ्यात्रपिन्नातरयमूयमरदेववैः वंधुभिस्व स्त्रियास्यामय

श्रीं
पं
६२

तांइवविहारनृत्तदर्शनांगारागोयानपानविहनशयनोत्कृष्टपानभोजनकंडु-
कक्रीडनगंधमाल्यालंकारदंतधावनांजनादर्शप्रसाधनानामत्रतं त्वाणांप्रो-
षितभर्तृकाणांकुलस्त्रीमनारंभः मूलं विधायप्रोषितेहृत्तिंजीवेन्नियमसमा-
स्थिता प्रोषिते त्वविधायैवजीवेच्छिल्पैरगर्हितैः जीवनार्थं हृत्तिंविधायप्रोषिते
भर्त्तरि स्थिते तिनत्रार्थातपाद्यभ्यासमलाहारद्रूपंनियमसमास्थायजीवेत् नामविधा-
यप्रोषिते जीवेच्छिल्पैरगर्हितैरिति येन्नगर्हा जायते तैरेव शिल्पैर्जीवेदित्यर्थः
मूलं दत्तेकन्यांपिताविनायेपतिः पुत्रास्तुवार्द्धके अभावेज्ञातयस्तेषांस्वातंत्र्यं
नक्वचित्स्त्रियाः कन्यांकुमारींपितारक्षेत्बालयेतवविनाये विवाहितांपतिः वार्द्धके
तपुत्राः तेषांपित्रादीनामभावेज्ञातयोबांधवः एवमन्येषांपि रक्षेयस्मात्तत्र
निषेधः सोमन्वपिज्ञानिपुराज्ञयारतेत्र्यमिमर्थः तथाचस्मृत्यंतरम् पत्न्य
यावमानेनयाज्ञाभर्त्तारमभ्रष्टिय मनसाभरणांकुर्यान्निशरहाणियामयः सु-
तामिति मूलं पितृमातृसुतभ्रातृश्वश्रूश्वशुरमातुलैः हीनानस्याद्विनाभ-
र्त्रागर्हणीयान्यथाभवेत भर्तारंविनावर्त्तमानापित्रादीनामन्यतमेनरहितान
स्यात यदिस्यात्तर्हिगर्हणीयाभवेत सर्वथाबालोनपित्रादिभिः स्त्रीरक्षाकार्या ६२

स्यामि नारीषु नित्यं सुविभूषितासु पतिव्रतासु प्रियवादिनीषु अमत्तहासासु सता-
न्वितासु सुसत्सु सुभांडासु बलिप्रियासु सुसंमृष्टवेश्मासु जितेंद्रियासु कलिर्व्यपेतासु
विलोलुपासु धर्मव्यपेतास्वस्पृहयान्वितासु स्थितास्म्यहं जगतां विधात्रि शांपः
नानृतास्पृहा निर्गमेन नानुनरीया नतपिनेत्रसेन नपरपुरुषमभिभाषेता:
मन्यत्र वणिक्प्रव्रजितवृद्धवैद्येभ्यः ननाभिं दर्शयेत आगुल्फोद्वासः परिदध्यात
नस्तनौ विवृतौ कुर्यात् न हसेदनपावृतम् न भर्तारं नतद्बंधून्वा विद्विषेत् नग-
णिका धूर्ता अभिसारिणी प्रव्रजितेक्षणिका मायामूलकुहकाकारिका दुः-
शीलादिभिः सहैकत्र तिष्ठेत् संसर्गाद्धि चारित्रं दुष्यंतीत्याह शंखः व्यासः द्वा-
रोपवेशनं नित्यं गवाक्षावलोकनं तथा असत्प्रलापो हास्यं च दूषणं कुलयोषि-
ताम् मनुः पानं दुर्जनसंसर्गः पत्या च विरहोऽटनम् स्वप्नोऽन्यगेहे वासश्च ना-
रीणां दूषणानि षट् किंच मले क्रीडां शरीरसंस्कारं समाजोत्सवदर्शनम् हा-
स्यं परगृहे यानं त्यजेत्प्रोषितभर्तृका क्रीडा द्यूतादिक्रिया शरीरसंस्कारः स्ना-
नानुलेपनादिः समाजो जनमेलकः उत्सवः कौमुदीप्रभृतिः तयोर्दर्शनं
हास्यं परगृहे याने एतत्सर्वं प्रवसिते भर्तरि वर्जयेत् अत्र शंखलिखितौ मैवा

शु॰
त॰
६७

कोटी च यानि लोमानि मानवे तावंत्यब्दसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते मंत्रग्रा
ही यथा सर्पं बलादुद्धरते बिलात् तद्वद्भर्तारमादाय स्वर्गं याति तपोबलात् ब्रह्म
पुराणात् मृते भर्तरि सत्स्त्रीणां नान्या विद्यते गतिः नान्यद्भर्तृवियोगार्तिस्त्री
ह्म्यशमनं भवेत् देशान्तरमृते तस्मिन् साध्वी तत्पादुकाद्वयम् निधायोरसि सं
शुद्धा प्रविशेज्जातवेदसम् ऋग्वेदवादात्साध्वी स्त्री न भवेदात्मघातिनी त्र्यहा
शौचे तु निर्वृत्ते श्राद्धं प्राप्नोति शाश्वतम् यमः मातृकं पैतृकं चैव यत्र कन्या प्रदीय
ते कुलत्रयं पुनात्येषा भर्तारं यानुगच्छति व्यासः पूर्वं मृता चेद्देवनिमित्ताद्दा
ह्येदनम् भर्तुर्धनमभावेन जीवंते तन्त्रसंयुक्त ब्रह्मक्षेत्रवाकृतच्चैताभिश्चन्द्रेय
स्याद्ब्रह्मक्षतम् भर्ता पुनाति सा नारी तमादाय मृतानया आदायाग्निं स्वमर्थं प्र
नयवल्कलस्नानकर्माः भर्तृशरीरेण सह संवेशनमाहुः उत्तरतः पत्नी सह संवि
शतीति दर्शयति अन्यत्र ब्राह्मणी तस्मात् सा पतिव्रता यमारोहति दीप्तेऽग्नौ न स्वाप्य
त्तिं निबोधत हतं मृतमिति यदि स विप्रो न स्कन्दं रुद्रः पापैः सलक्ष्मीः सम्मा
पीयते नात्र संदेहो गृहीतो यमकिंकरैः तिष्ठते विवशो दीनो वेष्ट्यमानः स्वकर्मभिः
व्यालग्राही यथा सर्पं बिलादुद्धरते बलात् तद्वद्भर्तारमादाय दिवं याति तपो

न्तु कृतम् अनेन भर्तारमल्लिये पौ पित्रादिरहिता स्त्री न भवेदिति विधीयते उक्तानां स्त्री
धर्माणां फलमाह स्वर्गे पतिप्रियाहिते युक्ताः स्वाचारा संयतेंद्रिया इह कीर्तिम
वाप्नोति प्रेत्य चानुत्तमां गतिम् प्रियं च हितं च प्रियहितं तयोः पतिप्रियहितयो
र्युक्ता उक्तस्त्रीधर्मचारिणी संयतेंद्रिया स्वभावलोके कीर्तिमती भवति प्रेत्य
च परलोके शोभनां गतिमवाप्नोति न मनंतरमस्या वदं कर्म प्रियम् परिणतमाह
इहितम् अतस्मत् दानानभ्यतियाव त्त स्या याव दायुः पतिव्रतानामेव भर्तृलोक
मामोत्निय घेवाहं धनीतया इहस्यानिः आनों तेमृदिते दृष्टाशोषितेमलिनाकृ
शा स्तनेप्रियतेयापसेसा स्त्री ते यापाप तिव्रता स्तनेमशानां नेनमहान्निशवेश्याने
व पद्याहांगिरः सर्वासामेव नारीणाम स्त्रिलप्रभवत नाहत्ते नान्यो धर्मो हि विज्ञेयो
स्तनेभर्तरिकर्हिचित् यावत्प्राणो देहे देहं स्तते योपतिव्रता तावन्न मुच्यते
नारी स्त्रीशरीरात् कथंचन सहजभावार्पितभर्तृकाणां स्त्रीणां वियोगलंतका
तराणाम् नासां मभावस्त्रमितेगतेकनानि मवेशाहपशोनिमार्गः मस्त्रमि
ते प्रभोभर्तरिकं स्वर्गगते स्तते भर्तरि नर्थः हारीतः स्तते भर्तरि यानारीव
संपीला हृदव्रता अनुगच्छति भर्तारं स्वाउतस्त्रा स्त्रयन्कृलं तिमः कोसोर्थ॰

स्यतया प्रमाणम् न च न हिंस्यादिति नेनान्वारोहणं शक्यं निषेद्धुम् अनेन हि हंत-
स्तुकायादन्यस्य हंतव्यस्य हिंसा प्रतिषिध्यते न तु स्ववधरूपा मा न स्मादुहनपु
रायुष इत्यनेनैव निषिध्यते इदं च सामान्यविषयत्वाद्विशेषविषयान्वारोहणा
सं॰ स्मरणाद्व्यतिरिक्तसर्वथानिषेधकत्वे नाविरोधाभावात्मकम् न च सामान्यविष
प॰ यत्वमतिविरुद्धार्थतिरप्रमाणमितिवाच्य सामान्यविशेषरूपविषयभेदेन विरो
६५ धाभावात् न विषयाभेदेपि बाधितविरोधेन न तु विशेषविषयभेदे न तत्सविशेषविषय-
या स्मरणात्स्मरणभूतास्मृति विशेषविषयैवानुमीयते सा च सामान्यविषयश्रु-
तेः बलीयसी सती तस्याः संकोचहेतु भवति न तु च ब्राह्मण्या अन्वारोहणमिति
षेधस्मृति यथाह वेदीनसिः स्त्रानुगमनं नास्ति ब्राह्मण्या ब्रह्मशासनात्
इतरेषां तु वर्णानां स्त्रीधर्मोयं परस्मृतः उपकारं यथा भर्त्तुर्जीवंती न स्मृता न तथा क-
रोति ब्राह्मणी सैषा भर्तृशोकवती सती विराट् अनुवर्त्तेत जीवंतं न तु यायान्न
तं पतिम् जीवाद्भर्त्तृहितं कुर्यान्मरणादात्मघातिनी क्षत्रियः या स्त्री ब्राह्मणा-
तीयात्मर्तृपतिमनुम्रियेत सा स्वर्गमात्मघातेन नात्मानं न पतिं नयेत् याव-
वातः न म्रियेत मनं भर्त्ता ब्राह्मणी शोकमोहिता प्रव्रज्यागतिमाप्नोति मरणा ६५

वचनात् तत्र साभर्त्तृपरस्मात्स्वयमानानारोहणाः सोऽस्ते पतिना सार्धं यावदिंद्राश्च
तुर्दश सोऽस्ते पतिना सार्धमिति वचनात् सहगमनस्य स्वर्गोपभोगः पत्नीगामि
व फलमिति तत्कृतस्याग्निप्रवेशस्य धर्मस्य फलस्य कर्त्ता भोक्तेति विरोधः स्वप
तिहायाः यत्र भर्त्तरि सा च सममवयः सभर्त्तृगतादेव धर्मात् तत्प्रतिबंधकं पाप
पत्नीकृतो धर्मोऽयं हरिति न च प्रतिबंधको ह्यरकः कार्यपरः यत्र पत्युः पाप
त्वयः पत्नीकृतस्य धर्मस्य फलमिति स्मृयते न स्वापि न स्वर्गः किं तर्हि गोणाः
त्वयस्वत्वयः पत्नीकृतेन धर्मेण पतिपापस्यानंतरं फलदानप्रतिबंधत्वयः बृ
हस्पतिः यदी सार्धं स्वता नापाप्नुयात्सोप्युदायफले समा अतावृदा जीवती च साध्वी
भर्त्तुर्हिता यमा अन्वारोहणं च काम्यत्वादनित्यम् अत एव विष्णुः स्वते भर्त्तरि ब्र
ह्मचर्यं तदन्वारोहणं वेति नृणान्वारोहणं स्त्रीणां तस्मादुहं तव्याश्रुषु स
कामी सेयामिति प्रतिविरोधो वाच्यः भिन्नविषयत्वात् सामान्येन प्रतिस्थ
कृपामरणानि निषेधते स्मृतिः स्वते भर्त्तरि वह्निप्रवेशमरणं विशेषं विधत्ते
अतो भिन्नविषयत्वाद् विरोधः यथा स्वर्गकामो यजेत न त्र यावज्जीवमग्निहो
त्रं जुहुयादिति एवमादिकं तथाप्रतामासाम्य विषयता न विरोधः तस्मादेताः

धं
पं
६६

कृत्स्नवर्णान्वेषां सवर्णानां वैन न धर्मं चेति कृत्स्नवर्णामध्ये सकलं सवर्णासविधौ धर्म्मे
ज्येष्ठया नाविधिनेतरः सवर्णा अनेकत्वे ज्येष्ठया वा ज्येष्ठयान्तया विनानेतरया सह
धर्मं माचरेत ज्येष्ठायाश्च कनीयस्यापि धर्म्मे वाक्यविरत्या नयावाप्स्न भः ।
धर्मम जातस्मलेवोऽन्नाम्न कुर्वीतान्यतरायाचेत कुर्वीत प्रागग्न्याधेयात्सधनेहि ।
पत्नीकर्मभिस्संबध्यन्त इति बौधायनः पत्नीनां सह मन्त्रहवनमिति सह स्वाहा बौधा
यनधर्मे कामे वमन्त्र येवैके गार्हपत्य पत्नी त्वयेवेकेका सा संवत्सरवेत्यपेहि ताविका
ह्यायनः नैकयापि विना कार्यमाधानं भार्यया द्विजैः सत्यं तद्विजानीयात्सर्वाल
ता सर्वाणि पत नमाऽस्मे ह्येव सह धर्मं चारिणी नेतरेति आख्याने कल्मष स्वयं धर्म्मेया
इवि कहरता रत्नाद्रशीणाम पत्नविस्रव वनम अग्निहोत्रादिपत्न्येषु द्वितीयान्
महावरेत अन्यथानिष्फलं तस्य विहितकलत्र शानैरपीति नदसवर्णाद्वितीयावि ।
वाहम प्रत्यक्षनित्पुष्पापरिणीतान्तद्विषैवा अग्नित्रयनेषु पुनराधाने तस्या अधि पं
कृतैत्वादग्निहोत्रादिषु सहाधिकारः कात्यायनः अग्निशिष्टादिशुश्रूषां बहुभा
र्यस्सवर्णाया कारयेत बहुत्वे तज्येष्ठया गर्हिता भवेत यावावस्थाहीरस्यायामा ता
समादिनी यथा रत्ना...यंव राम्पुत्रालामन्नविनियोगयेत दिनक्रमेणा वा कर्मस्य ६६

दात्मज्ञातिनी सवर्णा मैथुनादिभोगमात्राः सुतमेवं स्मरेति किं तु स्वर्णानां गो
तेषां विप्रो मवस्थामते यथाहोशनः इत्थंक्रि तिं समाह्वय नविप्रागतस्महेति
श्रमात्मासां वैवनारीणां स्त्रीधर्मोयंपरस्त्रतः ततस्वत्वात्यागेनगमननिषेधः इत्थ
क्रि तिं समारोहणाविषयः अत एव रामायणादौ आह्वाणीके स्वभर्तरि पारीशालिग
नमूर्वकं स्वयारी रहहनमुपाख्यायत अत एव कल्पसूत्रकाराः प्रेतस्योत्तरतः प
त्न्या संवेशनमविशेषेणानिमवदिदयति देवराविनात्रस्यापत्नं तस्याः पुत्र
कामनायां जीवलोककामनायावास्तामाहुः किं च नत्रासणीत्वेन निमित्ते
नानुगमनप्रतिषेधो भवति किं तु सौत्रासणीयणाक्षोकत्तिमित्तकः यत्त्वैरात्तसा
गिरसंवचनं शास्त्रणानुगमनमात्रप्रतिषेधकमिति प्रतिभाति नहि शेषवि
षयैः प्रतिषेधे हयसंकुचितले तस्मा दिपितः प्रवर्तमानयावाललास्यानुगमना
द्दोषो नविद्यते शोकादिप्रवृत्ता यस्ता भवत्वेवेति मूलं समासमानां सवर्णानां
धर्मकार्ये न कारयेत् सवर्णानां समानासोविद्यमानायां भार्यायामसवर्णा धर्म
कार्ये न कारयेत् तयासह धर्मं नाचरेदित्यर्थः असवर्णावि सवर्णाया इत्याचि स
हाचरेदित्यर्थसिद्धम अत एव स्मृत्यन्तरे वसहधर्मोनद्वानानिषेधमाह वसिष्ठः

सति कृतेऽग्निकार्यं काशिनाभावाननुष्ठाननिषिद्धम् नाहि मसीपस्थितिमात्रं पत्नी
कार्यम् किं तु फलीकरणास्ववेक्षणादि तत्कार्यम् तदा तिमात्र समीपस्थितिः ।
श्रौ. तेन दर्वीकरणपत्नीसंपर्कोऽन्याय्यः यत्तु नरस्त्रेकृत्वा समर्थी पत्नीकृतवान् यदहृत्से पिनंख्य
प. ग्निहोत्रमपास्तं तथा यज्ञीवमतं द्विनरतिक्वचनम् तदग्निहोत्रस्त्रसर्वमेवन
६२ स्वार्थविधायकम् का हेतोः ननु च पुनराहृतान्नारणाण्यामग्निहोत्राद्यधिकारो
नुपपत्तो हात्र होमानारंभणीयजन्मसंस्कारविरहात् नच संस्कारार्थमनारंभणी
यादिकं स्यात् अंगाणां प्रकोतिभाव्यं कर्तव्यम् तस्मात्सहाधिकारनियमात् नाग्निपनि
संस्कृतत्वात् संस्कृतत्वं च तत्संस्कारारंभकाणामनारंभणीयादीनां कृतत्वाभ्
तानामनुष्ठितत्वात् न पुनरारंभणीयादि संस्कारवान नारंभणीयादौ प्राप्ते गाम
पुनपते तस्मात्सपत्नीकेनैवाग्निहोत्रमाहर्तव्यम् तथा च बहूनां वचनानाम् तस्मा
त्सपत्नीकोऽग्निहोत्रमाहरेदिति तदयुक्तं सचनव लक्षणनयः सपत्नीकस्याग्नि
होत्रादि विदधाति बहुवचनानां तस्तति पुरतेनाप्युपपद्यते किं च तत्र समकालाधान
तिकायां च पत्न्यमेतत्कैव न सपत्नीकोऽग्निहोत्रमाहरेदिति न पुनरविद्यमानायो
पदेवमतिप्रसंगेन रविरोधना स्वचाकार्याविधायकत्वम् तस्मात्कृतिविरोधाभा । ६२

यासेष्ठसमाक्षितः विभज्य सह वा कुर्युर्यथा तान समश्नान्तः इतः धर्मपत्नीसमा
त्मा तानि रेषा यदि सा भवेत् दोषो मतिनदोषः स्यादस्याकार्यार्थानिना सले सा
हयितानि होत्रेणाग्निं यंतजवती पतिः सा हरेद्दिपि वहारानग्नीन्स्वा विलंबयन्
यथासहायमाधानं तां सहवर्तीं स्तनां पतिर्वेनाने रग्निसिर्यथा विधिदाहयित्वा स
वर्णां भार्यां वेद्दिपि वहारानाहरेत् अग्नीन्स्वा विलंबयन् सजसवर्णां दारानलाभे स्व
इवर्त्तमसवर्णामपि सहाधानामिकं कार्यम् यदाहविलः स्तनामसपि भार्यापा
वैदिकाग्निनहिमतेन इत्याधिनापितत्कार्यं यावज्जीवं समापयेन समर्थः वै
दिकर्मतापत्नीसंस्कृतानतान्नविवर्जयेत् वु नराः स्वीन सवर्णां दारलाभविषये
वृत्यादिनाप्यसवर्णां यापि भार्यायाया वज्जीवं कर्मसमापयेदिति यत तत्प्यामतिश
वाग्नयो वा यतेर्भवंति येस्तनाग्नस्निंयंत इति कात्यकण्ठातिविरोधोऽप्यविहृतः
नयोपाधिनाचितत्कर्मभ्यस्तु क्रमासमथ्याकांवनसयावायत्नाकर्मसमाप्तिः का
र्यतिनार्थः पत्न्याः समतिनिधेयत्वात् यदाहसत्याषाढः नस्वामितस्वभार्यायाः
पुत्रस्य देहस्य काल स्यागनेदेवताय: कर्मण्यान्कार्य स्वब्रमतिनिधिविघते इति
पत्न्याः कृत्स्नं कर्म कार्यं नूपेन यथपिशक्यं प्रतिनिधानं तथापि कृष्णादिभ्यः

तालत्वात्संकल्प॰ धायक ॰थासोमयागान्यत्वाद्धोत्रहोमानां भार्यायोर्येव॰
कल्पनायुक्तानस्मात्कृतस्याधानानन्तरपत्नीवैनानेरग्निभिःसंस्कार्या अविय
मानधर्मान्तरानयोरगभार्ययोर्नयोगं भार्यान्तरमाहृत्याधाने कुर्यादित्यत्राधान
सं॰ मेवेति स्थितं यत्र द्वितीयान्न भार्ययोरेहैव तानि कानिभिः तिष्ठंत्यां प्रथमायां
पं॰ त्वरायापानसमंहितादिति देवलवचने तदकृतागन्याधेय द्वितीयाविषयम अ
६८ प्रथाहितानिसनिनिभिरीहंतीति प्रकृतिविरुद्धसमस्माग्न्यान न वयकृतिया तथा
हिताग्निया हृः स्मृतिवचनादिक्रोविषयो भविष्यतीति वाच्यं उपात्तो हश्रासमर्थ
कत्वेन विशेषप्रसनर्थादितानन यद्देसमाईतिश्रहप्रकृतिवत् इतिश्रीविद्याधर
वंशप्रभवश्रीशिलाहारनरेंद्रजीमूतवाहनानवप्रस्तुतश्रीमत्परादित्यदेवविर
रचिते याज्ञवल्क्यधर्मशास्त्रनिबंधे विवाहप्रकरणमसमाप्तम् गृहस्थप्रकर
णाद्वितीयं उक्तविवाहास्तु प्रतिस्ववर्णासु उद्वर्णासु वर्णोस्ववोसत्वानां तत्याति
शिप्रतिलोमोत्पन्नानां संव्यवहारोपयोगिसंज्ञा परिज्ञानाय प्रकरणमारभि॰
रमारभते सूलं सवर्णाभ्यस्सवर्णासुजायंते हि सजातयः अनिंदेषु विवाहेषु ६८
पुत्रास्संतानवर्धकाः सवर्णाभ्यां दम्पतिभ्यां जातानि ताषु जाताभ्यां समानजातयो

वाला।हरेद्विधिवद्यानितिस्मृतिवचनंप्रमाणमेव ततश्चैतद्वचनात्सामर्थ्यात्सर्व
संस्कारोपदेशात्कल्पनयानवाःभावाभिधानावभिजर्चरधिकारः समाम्नायाद्विषम् ॥ अ
नयवत्त्वैधायनः पुनर्दारक्रियाविषयमाह ईजानस्यपुनराधानस्यमनयनेन
सन्नह्येदिति सन्नह्येदित्येकमाहुः अथैकस्माहुर्नसन्नह्येदिति शरीरसंस्पर्शी
ह्ययत्तोभवति यदेवपुनर्याजेताय सन्नह्येदिति अस्यार्थः ईजानस्यकृततोमया
गस्यपत्नीसंहृतायामन्यसहस्रवानाहृतायामन्यनीनाराधानस्यादित्येवन्तो ध्रुवं सन्नह्ये ।
न्नवेति संदेहमपक्रमपूर्वपक्षमाह सन्नह्येदित्येकआहुः तेषामयमभिप्रायः
यद्यपितस्याः यजमानस्याः सोमयागोमयागतस्य सहजायाधिकारोस्तिनः संस्कारो ।
नास्तितथापिसहसोमयागाकरणात् तथापितस्याः यजमानेप्रतिशुश्राभावायज्ञ
मानस्यवसंस्कारवत्त्वात्सन्नह्येदेवेति सिद्धान्तमाह अथैकआहुःसन्नह्येदिति शरी
रसंस्पर्शीह्ययत्तोभवतीति शरीरशब्देनवशरीरमात्रलक्ष्यते पत्नेनापुल्लसान्ना
य्ययोगान्वृतः संस्कारस्यानन्यः धीयते तेनयजमानेपत्नीचवर्तमानस्तो
मयागसंस्कारस्यानन्यथायाणोपयोगी नवाभिनवायत्नीनसंस्कारवतीतिनैव
सन्नह्येयम यदेवपुनस्सोमेनयजेतेय सन्नह्येदिति ततस्सोतरकमेकत्वयोगम ।

ह्मणात्तनयायां शूद्रायां पारशव इति अत्रच संज्ञाविकल्पेन विरोधः परिहार्यः वि
स्मृः समानवर्णा स्वपुत्रास्समानवर्णा एव भवंति अनुलोमास्तु मातृसवर्णाः १
मूले वैश्याशूद्र्योस्तु राजन्यान्माहिष्योग्रौ सुतौ स्मृतौ वैश्यात्तु करणः शूद्र्यां विन्ना
मं· स्वेष विधिस्मृतः क्षत्रियाद्वैश्यायां जातः माहिष्यः शूद्रायामुग्रः वैश्याच्छूद्रायां
पं· करणः सवर्णाभ्यस्सवर्णास्वित्यादिना उक्तो विधिस्सविन्नासु परिणीतासु स्म
६६ नामुनिभिः अविन्नास्वपि जातानां देवजातिपुत्राणां सवर्णानां च्युपगमात्स्विन्ना
स्त्रितियास्वविहितपुत्रोत्पत्तिप्रकारोपलक्षणार्थम् एतत्प्रवनेषांत्रायाणां तस्मल्लि
अनप्रवत्रायाणां दत्तिन ईतमभिधायप्रावलेपवाहल्येप्रतिकाश्चत्रपरा तेचसेद्ध व
सौलीनानुजातावर्हिप्रवरानरिहार्य्येनिवीधापनः परतेषां तनलानो पर्युदस्यमाह १
पन्नदेवलेनोक्तम् द्वितीयेन तथः पित्राचासवर्णायोपमज्ञायते अवरेइति वि
ख्यानयम्द्वयधर्मीस्वजातितः तथा यतहीनास्तुसंस्कार्याः स्ववर्णास्तु पिषाहताः
उमादिनास्ववर्णोनवामार्गनिर्वहिकृता इतित्वास्वसीकृतं तेवतक्कानीनस
होदगूढोत्पन्नपौनर्भवव्यतिरिक्ताविषयोगंसभिवारोतनन्तपुत्रविषयम् एतेवम ६६
र्णा वर्णसम्भवाद्युप्ते नतत्रियादिभोभिन्नाः किंतंतनक्षत्राणादि जनितोपाधिभेद १

भवंति पुत्रयद्ब्राह्मणसवर्णमातृजवरम् अनिंद्येषुविवाहेषुद्भूतायासतस्त्वास्वसंतता
नसन्नसवर्णमात्रिगुणाद्धिहीनवोभवंति अवकाशः ब्राह्मादिषुविवाहेषुचतुर्ष्वे
वानुपूर्वशः ब्रह्मवर्चस्विनः पुत्राः जायंतेशिष्टसंमताः रूपसत्वगुणोपेताधन
वंतोयशस्विनः पर्याप्तभोगाधर्मिष्ठाजीवंतिचशतंसमाः इतरेषुतुशिष्टेषुनृ
शंसानृतवादिनः जायंतेदुर्विवाहेषुब्रह्मधर्मद्विषःसुताः नाब्राह्मण्याविषयमेतत
अनिंदितैःस्त्रीविवाहैरनिंद्याभवतिप्रजाः निंदितैर्निंदितानृणां तस्मान्निंद्या
न्विवर्जयेत् अथानुलोमजानाह मूले विप्रान्मूर्धावसिक्तोहि क्षत्रियायांविशःस्त्रि
याम् अंबष्ठः शूद्र्यांनिषादोजातः पारशवोपिवा ब्राह्मणात्क्षत्रियादिषुभार्या
सुमूर्धावसिक्तांबष्ठनिषादसंज्ञकाः पुत्राभवंतिनिषादस्यपारशवोपिवा ब्रा
ह्मणात्क्षत्रियादिषुभार्यासुमूर्धावसिक्तांबष्ठ इति वापरासंज्ञा गौतमः अनु
लोमजाअनंतरैकांतरद्व्यंतरासुजाताः सवर्णांबष्ठोग्रनिषाददौष्यंतपारशवाः
असवर्णाभार्यास्वन्ताअनुलोमजाब्राह्मणास्तानंतरात्क्षत्रियातस्यांतेनोत्पन्नाः
सवर्णाः क्षत्रियाद्नंतरायांवैश्यायामंबष्ठः वैश्याद्नंतरायांशूद्रायामुग्रः ब्र
ह्मणादेकांतरायांवैश्यायांनिषादः क्षत्रियादेकांतरायांशूद्रायांदौष्यंतःब्रा

ब्राह्मणानां सिद्धिकारणम् उपस्कारो मूल्यग्रहणम् अथवर्णानामनुग्रहः मूलं ।
माहिष्येण करण्यां तु रथकारः प्रजायते उक्तो माहिष्यः वैश्यायां शूद्रायामुत्पन्नक
श्रीं रणी तस्यां माहिष्येणोत्पन्नो रथकारो भवति वैदिककर्माधिकारित्वादस्य संकी
पं र्णयोनीनां मध्ये पृथगभिधानम् तथा च शौनकः तत्रिवैश्यानुलोमानन्तरो रथ।
१० कारस्तस्येज्या दानोपनयनसंस्कारक्रियाश्वप्रतिष्ठारथवास्तुविद्याध्य
यनवृत्तिता चेति मूलं असत्सन्तस्तु विज्ञेयाः प्रतिलोमानुलोमजाः हीनवर्णा
नोत्कृष्टवर्णायां जनिताः प्रतिलोमजाः उत्तमवर्णाद्धीनवर्णायां परिणीताया
मुत्पन्ना अनुलोमजाः तत्र प्रतिलोमजा असन्तः असाधवो वर्णबाह्याः सर्वधर्म अ
नुलोमजास्तु सन्तः साधवो मातृसमानवर्णत्वात् तत्क्रियादिधर्माधिकारिणो भ
वंति मूलं जात्युत्कर्षो युगे ज्ञेयः सप्तमे पंचमेऽपि वा युगं जायापत्योर्युग्मं तत्र
सप्तमे पंचमे वापि तत्समानवर्णभावो ज्ञेयः एतच्चानुलोमजाविषयम् तथाः
वर्णावाप्तेर्नाज्ञापनात् गुणापेक्षः विकल्पः उदाहरणम् उत्तमवर्णान्हीनव
र्णायामुत्पन्ना या स्त्री सः उत्तमवर्णोत्पन्नेन विद्धमार्गेणाप्यं जनयति सात्येवं
सात्येवमिति सप्तमे सोऽपि युगले जातमयतं पित्रा समानवर्णो भवति मूलं । १०

---- -- भेदभाजभवंति यदाह शंखः ब्राह्मणेन क्षत्रियायामुत्पादितः क्षत्रिय एव
भवति क्षत्रियेण वैश्यायां वैश्य एव वैश्येन शूद्रायां शूद्र एवेति प्रतिलोमजातानां नाम
माह मूलं ब्राह्मण्यां क्षत्रियात्सूतो वैश्याद्वैदेहकस्तथा शूद्राज्जातस्तु चंडालस्स
र्वधर्मबहिष्कृतः मूलं क्षत्रियामागधं वैश्याच्छूद्रात्क्षत्तारमेव च शूद्रादायोगवं
वैश्याजनयामास वैसूतं ब्राह्मण्यां क्षत्रियावैश्यशूद्रेभ्यो यथाक्रमं सूतवैदेहच
चंडाला भवंति एषां मध्ये चंडालस्सर्वधर्मबहिष्कृतः सर्वेषां वर्णानां यद्धर्मास्ते
सर्वधर्मः तेष्वनधिकारी न पुनस्सर्वेषु धर्मेष्वनधिकारी सर्वः यत आह देवलः
स्वजातिशोधने सर्वमाणमलिति त्वव्यवहारमद्विजपशवमानने स्वभ्रष्टपोष
णं स्वकर्मानुष्ठानं प्रधानकर्मवर्जनमिति चंडालधर्माः ततश्च वर्णधर्मः प्रधा
नकर्मस्वकर्मस्वकीयहानिः प्रधानकर्मोत्कृष्टजातिहानिः क्षत्रियावैश्यान्मा
गधं जनयति शूद्रात्क्षत्तारं वैश्यात्स्त्रीन शूद्रादयोगवं एताभिस्संताभिश्च
स्त्रांतरेसंव्यवहाराः तत्र मनुः सूतानामश्वसारथ्यमम्बष्ठानां चिकित्सनम्
वैदेहकानां स्त्रीकार्यं मागधानां वणिक्पथः मत्स्यघातो निषादानामायोगव
स्य तक्षणम् तथा ब्राह्मण्यां वैश्यात्सत्यां वैदेहस्तद्योनपहकृतः स्त्री बालाद्यवधो

सं.
पं.
४१

या विवाहादनो कर्मसमाप्तिर्भवति अग्नेः सति त्वांप्रध्वंसितत्वात् विवाहसंस्कार
करणानि माह कात्यायनः विवाहाग्निं सभार्यः स्त्रीमां स्मृत्युं अगकृति होमका
ले मयेतत्स्मृतु नराधानमिष्यते अरणौ येन यना स्मानि रहे वाग्निमसमाहितः पाल
ये दुष्यशां ते स्मिन्नराधानमिष्यते मरीचिः हरस्योपि यराकस्मात् होमलेपः सन्ता
यते कर्त्तं अङ्गुसाधानं नापश्चित्तं न विद्यते स्त्रीमतिमच्चमाकं सत्समारूढाग्निविषय
मेतत् तेषाधनः सम्मेलसाधानो समारोप्यनिर्मथितावधमानेष्टिः देता नाग्नि
विषयमेतत् विवाहाग्निस्वेदराणि मांसत्ता सर्वेवन्निर्मथ्य - - - - नेष्टिर्देवता ।
मास्य कल्पसूत्रोक्ता कृत्वा कुर्यात् अनसाण्णि स्वल्पैलौकिकमाग्निमानाय वरमहत्तिं कुर्या
त् अचोदिते नपाकेन कृते नो दरणो न वा लौकिकोग्निस्स विज्ञेयः पुनराधानम ।
हंति नाय विभागकाला हृते वारनो रद्सं कर्म कुर्वीत नायः पितृधनम् आहृतम
हितः श्रौतमग्निहोत्रादि कर्म वैतानिकेषु गार्ह्यमादिष्वग्निषु कुर्वीत पुनश्च
कल्पसूत्र जगद्यथा नेभ्यः प्रासमेवान्नाविद्यते धर्मया स्वपुराणाविहितानां गृह्य
तादि कर्मणाम् वैवाहिकस्योत्ताग्निसंबंधनिरूपणम् कात्यायनः नित्यि
ग्नि स्वदारेष्वपारिकल्प्य द्विजेनया मवा संकांभवाग्निसोहृष्येव नचिरंकवितः ४१

अन्यथैककर्मणां सामञ्जस्यागात्त्रियादीनां यानि वृत्तिरूपाणि कर्माणि तेषामप
ये अतिक्रमे यथा ब्राह्मणस्य क्षत्रियवृत्तिर्वैश्यवृत्तिर्वोपजीवतो नाताः शूद्रापो
ब्राह्मणः पतितनामसेव वृत्तिमुपजीवति तदा समसमेव व मेवाज्ञान सम्पन्नमुपजीव्य
मानाहृति संवर्धिवाणिज्यके भवति मूलं सर्वं च सर्वतराधारम् सर्ववर्णसंकर
वृत्तिसंकरस्याप्युत्तराधारं वेदितव्यम् भावप्रधानोऽयं निर्देशः तत्रको नरत
मथ तत्र वेदितव्यमित्यर्थः आन लोभे वृत्तिसंकरसो नरत्वं यथाह वसिष्ठः
उपजीवतः स्वधर्मेणान्नेन तेषां पापीयसी वृत्तिमातिष्ठेरन्निति वृत्तिसंकरे पतितो
भवत्ययम् यथा वैश्यस्य क्षत्रवृत्त्युपजीवनं तत्क्षियस्य ब्राह्मणवृत्त्युपजीवनम् स
नएव वृत्तिमातिष्ठेरन्निमन्तृतौ वसिष्ठः ततकस्यचिज्जायमीमिति सभार्य
स्य गृहस्थधर्मे अधिकार इति भार्यापरिग्रहं सम संगमभिधायाप्यु नागृहस्य धर्मा
नाह मूलं कर्मस्मार्त्तं विवाहाग्नौ कुर्वीत सतह गृही कालहूतेवापि श्रौतं वै
तानिकानि स्मार्त्तं गृह्योक्तकर्म वैवाहिके विवाहसंस्कृतेग्नौ कुर्वीत सत्यहे।
नित्यं गृहीगृहवान् गृहशब्देयं भार्यामाहुः नञालाम् विवाहाग्नाविति वद।
न्निर्वाह कर्माण्यग्नौ कोष्पति मार्गस्य कर्मान्न कुलो जायते इति दर्शयति नहम

सं॰ पं॰ ७२

हैमस्मनासेकार्यां प्राग्वेग्रामचतुर्दशसंख्याभसूनीतिन हृदशो कलशेतित्रयोदश
संख्यापंचदशसंख्यावाग्य पास्याहिमूपलतराम् पापाप्रुकमधिकृमयकृतिः पा
वनीवंकूनीहीं पात्रावंतिच नर्मदहीतानिमकृडत्तयेन मूले शरीरव्ह्नितानिवेदये
कृतशौचविधिदि नः प्रालक्ष्ये प्राङ्मुखमीतदंतथावनशर्विकाम शरीरवर्चितापारी
रस्यसामयत्वनिग्रहदत्तरीष्ययोहिंसानिवेदये कृतशौचविकियोद्दिनानिर्देही प्रात
स्सेप्यांदंतथावनं प्रदत्तमुणासीलसंतानोथावनं प्राधनं नसर्वेपस्साः प्रातंत।
धावनशर्विका अञ्जम्मवाविगोविहितासंख्यादहस्येप्रत्यपि प्रमासोत्तरेघावे
नवहिरोपीतिहस्तवाद्विप्रतीतिदशात गोतमवाक्यात संख्यापानस्यदंतथा
वनमूर्ध्वकत्वमनेनविधीयते प्रापः प्रातेमुहूर्तेउत्थायमत्रपुरीषोत्सर्गंकुर्यात्
प्रदोड्युगतो प्रातिष्ठमाहरतिणयश्रिमेनत्तिसंगवालेपमान्नेयारस्य कुर्यात्परी
घोहिविरोवपुरहूनतमपूतोत्तानफिरः करेणा अंगिरः कृतायत्तोपवीतंतदूह
नः केवलविनः विप्रमत्रेतसहीकुर्याधहाकर्णौसमाहितः उत्थायपश्चिमे।
पामेराश्रेरावमवोदकं अंतर्धायतृणैर्भूमिंशिरः प्राहत्यवाससा वाचंनियं।
म्यपत्नेनष्ठीवनोक्काससवर्जितः कुर्यान्मूत्रपुरीषेतमवोदशेमसमाहितः दत्तः। ७२

मनसानेनसकंकर्म सवसन्नप्यतेदिन: उपविश्य सविसर्वं यथाकालमुपावरेत
हरीत: नाग्निसवेलयो: सवसेसर्वं सवाग्निवेलयो: अग्निहोत्रवेलयोविमर्थ:
सयायुकादिमधिकृमलोगात्: सायमाहुतिंहुत्वा तदैवप्रातराहुतिंजुहुयात से
प्रायणीय परिशिष्टम् अपथोह: समायायुका सामले गिहोत्राणातपसले स
मल्लहेमानपयपलयोर्हिगा ग्रायपद्दरायाय्याप्रयाप्रायार्धमासाया गिहोत्रंजुहुड:
तस्मायायावर मासयाबांतोवार्धमासयाग्निहोत्रंजुहुयात एतासेपार्वणांते\
वसायंवसानेवववनर्दशवनर्रहीनानिसकृदुत्तयनमेकासमिन्संकु होमस
कुर्याणामार्जनमितिवंशान: असार्थ: अपय: मायायुका: सवासशीला अग्नि
होत्रिणामकालेक्रियमाणोनहेतना तास्नापद्धर्मसयेतंतते समस्तहोमाप्ला
मकुदेवजुहुड: तस्मादन्येपिप्रवासीआध्यातोवार्धमासहोमंकुर्यात तस्यपयो
ग: एतासेयजनीयेहनिसायंवनर्दशावनर्रहीतानिसकृदन्त्रमपति उपलक्ष
णार्थंचैतत यथायामिन: एतस्मांते यथापार्वणा मोपवसथ्यमहस्तत एवं
सायंकालहोमोग्निमीनयासोभवति तथाचतर्दहीनसंख्योसप्तमादधेत एव
मोपवसथ्यमाहु: मातः कालस्यहोमव्याप्ति सम्यादिकचतर्दहीनसंख्यामात

षष्ठीत्तुनवम्यांदंतधावनं प्रतिपन्नवकाष्टेनतनिहंतिलेविस्त्यौष्टवा कंदकितीरह
तोत्यं शाखमांगुलसंमितनम् क निष्ठाका थवन्स्यलंपर्वा धेक्ष न क्ष्ट्वंकस्नु दंतधा
वनम् रिश्चेत्तिह्नोलेवेनिकानयेति प्रतपर्थमातनत्यायभत्तये दंतधावनमश्रा
द्धयत्ते वनिषमान्नायान्नेषितभर्त्रेका प्रारुकर्तनिवेधो धनभोक्तः पुरोधसः
श्रलनभदे नकाष्ठानांनिषिद्धायांतथांतिथौ अपांगंडावशगंडूषैर्विदध्यादंतधा
वनम् पुराणान्ते मतिपदर्शीषष्ठीष्ठ व नवम्यांष्टमीश्च नवम्यांभानुवारे च दंत
काष्टं विवर्जयेत यमः वन्तदंसपष्टमीदर्शाः शामिमासंक्रमोरवेः त— —स्त्रीतिल
मामानि दं ---- हेविवर्जयेत उशनाः नदंतकाष्टंपाटयेन्नांगुलीभिर्दंतान्मचाल
येत् स्मृत्यंतरम् पालाशंकाकुंभं सर्भनेवाया दंतधावनम् मपात्वन्ति कृतिन
म्न वाक्षिमामत्रलोकयन् कामायनः यथाहनितयामानर्मि संध्यायादंतद्विजः
देतान्मत्रात्त्यनयादेगोह्वैतन्त्रमंत्रवत प्रमेत्रवाहितिमेत्रविस्तारनिषेधपरम्
भवतोयमेवाह प्रत्यक्षाङ्गेभकालस्यवह्वान्वान कर्मणाः प्रातःसंतेपतः स्नान
होमलोपोविगर्हितः अस्नातमलिनः कायोनवक्तिइसमन्वितः सवतेषदि
वारात्रौ प्रातः स्नानेनशोधनं प्रातःस्नानंप्रशंसंति दृष्टादृष्टकरं हितत् विस्तः ७१

उषः कालेन संप्राप्ते शौचं कृत्वा यथार्थवत् ततः स्नानं प्रकुर्वीत दन्तधावनपूर्वकम् ॥
दक्षः मुखे पर्युषिते नित्यं भवत्यप्रयतो नरः तस्मात्सर्वप्रयत्नेन भक्षयेद्दन्त
धावनम् कात्यायनः उत्थाय नेत्रे प्रक्षाल्य शुचिर्भूत्वा समाहितः परिजप्य च मंत्रे
णामन्त्रेण भक्षयेद्दन्तधावनम् आयुर्बलं यशो वर्चः प्रजाः पशुवसूनि च ब्रह्म प्रज्ञां च मेधां
च त्वं नो धेहि वनस्पते इति मार्कण्डेयः प्रक्षाल्य भक्षयेत्पूर्वं प्रक्षाल्यैव च संत्यजेत्
उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा कषायं तिक्तकं कटुकम् कनिष्ठाग्रसमस्थौल्यं सकूर्चं द्वादशा
ङ्गुलम् प्रातर्भुक्त्वा च यतवाग्भक्षयेद्दन्तधावनं गर्गः दशाङ्गुलेन विप्राणां क्षत्रि
याणां नवाङ्गुलम् अष्टाङ्गुलेन वैश्यानां शूद्राणां सप्तसम्मितम् चतुरङ्गुलमानेन
नारीणां नात्र संशयः प्राङ्मुखस्य धृतिः सौख्यं शरीरारोग्यमेव च दक्षिणेन तथा
कुष्ठं पश्चिमेन पराजयः उत्तरे गोगवां नाशः स्त्रीणां परिजनस्य च विष्णुः न पाला
शं दन्तधावनमद्यान्न चैव श्लेष्मातकात् विभीतकधवधन्वजं न कोविदारशमी
पीलुपिप्पलीगुदवृगुलजं ------ निर्गुण्डीशिग्रुतिल्वकतिन्दुकजं न पारि
भद्रवाल्मीकमोचककार्पासशाल्मलीजम् न मधुरम् नाम्लम् नोर्ध्वशुष्कं नसु
षिरम् न पूतिगन्धं न पिच्छिलम् सोमार्ककरलीजमित्यर्थः व्यासः प्रतिपद्दर्श

भं
पं
१८

स्यातरत्नाणि निसृष्टमाय दिक्षु विज्ञा कात्यायनः अस्मस्मत्तं तदस्य मोहेन यम
त्रिशा हिना हयो रुद्रमसमत्तं न भवेद्धुतमनर्थकम् ब्रह्मपुराणे दुःखानि सर
तं सर्वे पत्तभजत्यानरोहिजः हस्ततनां तलीभिस्तस्तभिः हृजपे कुविः तस्य
भाव यस्य तस्य सूक्ष्मभं यत्नमर्जितम् तत्ताणं देवनिर्देश्यं भस्मीभवति तस्मात
त दत्तः देवकार्ये ततः कृत्वा गृहमंडलवीत्ताणाम् देवकार्यस्य सर्वस्य सर्वा हू
स्तविधीयते विष्णुपुराणे ब्रावातस्वततः कुर्यात्तमांकेशसमापनं श्रा
दर्शोत्तनमंगलस्नसर्वाधानभनानि च ब्रह्मपुराणे स्नमात्मानं हृते पक्षे यदी
च्छे चिरजीवितम् कात्यायनः पापिष्ठंदंभिगं मत्तेन तन मत्कृत नास्तिकम् या
नहत्यायः पक्षे तत्कले हपलताणाम् श्रोत्रियं तम भगांसां च दयाहनि मतिनि चि
ते तथा ज्ञातहत्यापयः पक्षे दापञः सम्प्रमुच्यते तत्वं वेदार्थानधिगतकेन
शास्त्राणि विविधानि चेति सायनस्य शास्त्राणमधिगके वेदार्थानधिगंतसि
ति वाकार्येभवति एवं च वेदार्थाधिगमोपायभूतानामेव निगमनिरुक्तव्या
करणमीमांसादीनां शास्त्राणामत्र परिग्रहः न चो हृशास्त्रादीनां अत एव त
दधिगमस्य पयायकत्वेन वस्यानि स्य सर्वस्य वेदार्थशब्देनैव गृहीतः वेदार्थाव १४

यस्मैव हि पूर्वाह्णो गार्ह्यः सूर्यप्रहोष्यमाणः प्रातस्तमाधीभवेन्ति संहोमा सौमा
व फाल्गुनौ यमः प्रातस्तमाधीवसन्ततंहोमासौमावफाल्गुनौ देवाग्निहोत्र
मभ्यर्च्यसर्वपापैः प्रमुच्यते मूले हुताग्नीन्सूर्यदेवसांइजपेन्संध्यान्समाहि
तः श्रोतस्मार्ताग्निहवनं सभ्यान्यान्नुसारेणानुष्ठायस्वसांध्याधीनान्सूर्यदेव
तान्संध्यान्समाहितः प्रकाशमनाजपेत् नृसिंहपुराणे सर्वां संध्यामनन्त्यामुप
क्रम्य यथाविधि सावित्रीमभ्यसेनावद्यावदादित्यदर्शनम् ततः प्रातर्मध्यमो
होमं कुर्यात्तत्रात्रयोः संध्याकर्मावसानेनस्वगृह्योक्तविधीयते स्वगृह्योक्तफलं
यस्मान्नतस्येननलभ्यते अत एव गुणोग्रहणीताभाशिनेयोयो विट्पतिः एतेर्द
हुतेयस्मात्तदुक्तं स्वयमेवन विट्पतिः नाम्नानाः श्रोतेवाधानहिजानमध्येपक्वा
तेवासीवाजुहुयात् पत्नाह्वयलाघनः स्वयंपर्वणिजुहुयात् अतिजामेकः
इतरं कालमन्तेवासीवा मनुः नैककन्यानस्युवतिर्वाल्पविद्योनबालिशः होत
स्याग्निहोत्रस्यनार्तोनासंस्कृतस्तथा यत्रश्रोनकम पाणिग्रहणादिकस्वप
रिवरेत्स्वयंपत्न्यपिवापुत्रः कुमार्यन्तेवासीवांतद्देतानिविषयेनमानवेननवि
हृष्यते स्वयविषयत्वानम एवंचास्मानहदिशाणानि अतिजैवकार्याणि अना

ह्यस्नानां नस्नानम् स्नानार्हस्य च तस्मात् स्नानं नैमित्तिकं हि तत् पुष्यस्नानादि

कं यत्न दैव स विधिचोदितम् । तद्धि काम्यं समुद्दिष्टं नाकामस्तत्प्रयोजयेत् नस्त ।

श्रा॰ कामाः पवित्राणि अर्चिष्यदेवताः पितॄन् स्नानं समाचरेयत्तत्क्रियांगं तत्प्रकी

प॰ र्तितम् मलापकर्षणं नाम स्नानमभ्यंगपूर्वकम् मलापकर्षणार्थं तु प्रवृत्ति

७५ स्तस्य नान्यथा सरस्सु देवखातेषु तीर्थेषु च नदीषु च क्रियास्नानं समुद्दिष्टं स्नानं

तत्र मता क्रिया स्नानमेतत्तत्क्रियाकार्यं तथा विहितं सर्वैः तत्र काम्यं तु कर्त

व्यं यथावद्विधिचोदितम् नित्यं नैमित्तिकं चैव क्रियांगं मलकर्षणम् तीर्थाभावे ।

तु कर्तव्यमुष्णोदकपरोदकैः स्नानस्य वह्नितप्तेन तथैव परिवारिणा शारीरशुद्धि

विज्ञेया न तु स्नानफलं लभेत् अद्भिर्गात्राणि शुद्ध्यंति तीर्थस्नानात्तु तत्फलम् स

रस्सु देवखातेषु तीर्थेषु च नदीषु च स्नानमेव क्रिया यस्मात्स्नानं प्राप्तमं फलं ।

ह्रस्वः सवर्णेन तथा भागे स्नानार्थं समाहरेत् तिलपुष्पकुशादीनि स्नानं चा

कृत्रिमे जले मृत्तिकास्नानं यथा वल्मीके मूषकस्थले अंतर्जले श्मशाने

वृक्षमूले सुरालये परस्नानावशिष्टा च वर्जयेत्कामी सत्तापुषैः शुद्ध्याकिनक

स्वबाहुस्वतर्पभा मेम्ह शाह रणोकुर्यादि सर्वैः प्राणान तपः शोच देशेनसंशाह ७५

ष्ठानत्वात्तदधिगमस्यैवाधिगमार्थमित्यर्थः अतएवोपपातकवर्गेऽधीतस्यत्यागना
ष्ठानमिति वक्ष्यति इतः स्वस्थीकरणं सर्वविचारोऽस्मन्मतं तथः तदानैववशिष्ठे
भ्यो वेदाभ्यासो हि परं तथा अतएवमनुः बुद्धिवृद्धिकराण्याशु धन्यानि च हितानि
च नित्यं शास्त्राण्यवेक्षेत निगमांश्चैव वैदिकान् इतः वेदस्यपारं गत्वा तस्यपोऽभ्य
सनमभ्यसेत शास्त्रं चविमलं कुर्यात्तथाधीतमत्यत्तेमनः निगमाः पदार्थानि
ण्यिदहेतवोनिर्वचनस्मृतयः मूलं उपपादीय्यं वेदयोगक्षेमार्थमिति इयं यो
गापेक्षितलाभः क्षेमः लब्धस्य परिरक्षणम् योगक्षेमार्थमित्यर्थमीः स्वरईतस्य योजन
समस्याधनसमर्थमपेक्ष्यात्र उपगच्छेत गौतमः योगक्षेमार्थमीश्वरमधिगच्छेत्
न्यत्र देवगुरुधार्मिकेभ्यः मनुः देवतान्यभिगच्छेत्तु धार्मिकांश्च द्विजोत्तमा
न् ईश्वरं चैव रक्षार्थं गुरूनेव च पर्वसु मूलं स्नातादेवानित्यं कृत्वेवतर्पयेद्वेय
तथा मध्याह्निकेन यथाविधि स्नात्वा यथाविधि देवानित्यं तर्पयेत चकारादृषी
स्तन्पितॄंश्च तथा देवादीन् सर्वयेत्तु जपेत नित्यं नैमित्तिकं काम्यं क्रियाणां फलक
र्तृणाम् क्रियास्नाने तथा षड्विधो इत्स्नानं प्रकीर्तितं अस्नातस्तु फलं नार्हति तथाधि
ह्ंवमाहिक मानस्नाने तस्योक्तं नित्यस्नानं प्रकीर्तितम् दंडालभावभूणादिस्पृ

स्ना
पं
७६

अयं त इंद्र इति गर्गऋषिः इंद्रो देवता बृहतीछंदः स्नानियाम्यामोभरद्वाजः इंद्रः अ
नुष्टुप् इदं स्तुमे विग्मरः ऋषिः इंद्रो देवता त्रिष्टुप्छंदः वसिष्ठः ततस्सम्मार्जनं कु
र्यात् स्नानादौ सर्वत्र मंत्रवत् अश्वक्रांते रथक्रांते विष्णुक्रांते वसुंधरे उद्धृतासि वरा
हेण कृष्णेन शतबाहुना मृत्तिके त्वां च गृह्णामि प्रजया च धनेन च मृत्तिके ब्रह्म
दत्तासि काश्यपेनाभिमंत्रिता मृत्तिके हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् मृत्ति
के देहि मे पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् अश्वक्रांत इत्यादीनां यज्ञकः मृत्तिका अन
ष्टुप् पुनर्गोमयेनैवं मंत्रमथ सिति त्रिष्टुभम् अग्रमग्रं चरंतीनामोषधीनां वनेव
ने तासामृषभपत्नीनां पवित्रं कायशोधनम् त्वं मे रोगांश्च शोकांश्च पापं च हर गो
मय अग्रमग्रमिति विश्वामित्रः गोमयं अनुष्टुप् कांडात्कांडादिति द्वाभ्यामंगि
रसः स्तोत्रं दूर्वा पंक्तिः शोधः कांडात्कांडात्प्ररोहंती परुषः परुषस्परि एवा नो दूर्वे
प्रतनु सहस्रेण शतेन च या शतेन प्रतनोषि सहस्रेण विरोहसि तस्यास्ते देवीष्ट
के विधेम हविषा वयमिति अग्निः दूर्वा अनुष्टुप् तथा अपाघमपकिल्बिषम
पकृत्यामपो रपः अपामार्ग त्वमस्माकमप दुःस्वप्न्यं सुवेति सिंधुद्वीप ऋषिः अ
पामार्गो देवता अनुष्टुप् अपामार्गेणांगमंत्रमुपस्पृशेत् शौनकः अथहि ७६

शार्कराश्ममादिवर्जिता रक्ता गौरी तथा श्वेता मृत्तिका त्रिविधा स्मृता योगयात्तु कला:
स्नाति य एवं स्नाने स्नानं सर्वपापप्रनाशनम् मृत्तिका गोमयं दर्भाः पुष्पाणि सुरभी
णि च आहरेत् यावद्ध्यानि स्नानार्थं प्रयतः शुचिः ततो रक्तो विधिवत् स्थापयेत्
पृथक् स्थितौ त्रिधा कृत्वा मृदं तां तु गोमयं चापि वर्तुलाः अथ सोत्तमपानाम
गानां तालनं ततैः भागैः पृथक् पृथक् कुर्यात् तालनं मृदं संकरः हस्ते मृत्ता
पकर्षणां पार्श्वमं अन्तर्जले स्मृतम् संध्या स्नानं तदा यतस्तानि देशाः प्रकीर्ति
तः पार्श्वतटे शौनकः नदीतीरे प्रदेशे आहरेन् मृत्तिकां कुशान् प्रयतो मृद
मादाय दूर्वापामार्गगोमयान् एकदेशे ततः कुर्यान्मृदा स्नानं ततः परम् वल्मि
मृदैकया शिरः क्षाल्यं द्वाभ्यां नाभेस्तथोपरि अधश्च तिसृभिः कार्यं षड्भिः पादौ
तथैव च क्षालयेत् सर्वकार्यं तद्दिशा च यथाविधि शौनकः गायत्र्या आदित्याः
आवाहिता तनः अतो देवा इति मृदं मन्त्रैः जपेत गायत्र्या आदित्या मित्रम् स
विता आवाहिता तेन त्रि ऋषिः आदित्यः देवता जगतीछन्दः अतो देवा इति मे
धातिथिः ऋषिः विष्णुर्देवता गायत्रीछन्दः यत इदं सलिलावि... विर
तो विष्णुरिदं समे ... क्रमेण त

श्रा· पं· ११

वतुर्विंशतिमतात् स्नानादनंतरं तावत्तर्पयेत्पितृदेवताः उत्तीर्य पीडयेद्वस्त्रं सं\
ध्याकर्म ततः परम् पुराणात् नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं स्नानमुच्यते तर्प
णं तु भवेत्तस्य अंगत्वेन प्रकीर्तितम् कात्यायनिः नाभिमात्रे जले स्थित्वा चिन्त
येदूर्ध्वमानसः तर्पयेत्त्विति शेषः नृसिंहपुराणे पितृर्षिगणदेवानां नद्यादिषु सं
तर्पयेत्ततः दद्यात्सर्वगृहेभ्यश्च ऋषिभ्यश्च जलं ततः कृतापसव्यस्तु यथाविधि\
भ्यस्तर्पणम् पुराणात् तर्पणं देवतानां च कृत्वा वैश्यं मतेः स्मृतिः अधिका\
रीभवेत्तस्मात्तिस्नाणां तर्पणेष्वदा योगयाज्ञवल्क्यः अतो न्यथावेत्सयेन तिला
न्कृत्वा विचक्षणः हस्ताग्रेपितृतीर्थेन जलं सिंचेद्यथाविधिः अतः स्थलस्थ तर्प
णादन्यथा जलस्थ तर्पणादर्थः तथा च स्मृत्यंतरम् बाहुरश्मीतिर्थे कृत्वा जल
स्थस्तर्पयेत्पितृन् स्थलस्थो नेन कर्तव्यं पितॄणां तृप्तिमिच्छता मत्स्यपुराणेन दातव्यं
नमूढं तत्र दर्भेण मुद्रामेव शिनं गृह्णाय संयोगः आत्रः उभाभ्यामपि हस्ताभ्यां
मुदकंयः प्रयच्छति स मूढो नरकं याति कालसूत्रमवाक्शिराः यमस्तु होहस्तो
नैकहस्तेन कुर्युः मनः कृत्वा तर्पयेद्द्वकांजलिम् गोशृंगमात्रमुद्धृत्य जलमध्ये
जलं क्षिपेत् अत्रचन्द्रकामाह कात्यायनिः श्राद्धे विवाहकाले च पाणिनैके ११

गापमंगायणाः योदेवरश्मिं वि तत्रुपस्याय सुमित्रानः इत्यापः स्पृष्टाः दुर्मित्रा इति च ।
वह्निः त्रिपेत हिरण्यशृंगायेभ्यतिदीर्घतपाः इंद्रः त्रिष्टुप् अपोदेवीरुपह्वयइति
मेधातिथिः आपः गायत्री अप्स्वंतरिति शुनःशेपः सुमित्रानइति दुर्मित्रा इ
ति च वामदेव आपः यजुषी मनः इंद्रमृडा स्वर्वस्याः पः पवित्रमनसा तर्पयेत्
त्रैवगायेत्सामानि ऋषिवा माहृती जपेत् शिवेनमेति जपित्वेदमाप इत्यृचा
स्नवेत आपोअस्मानिति द्रोणा सर्पइति समापयेत् तत्समेदीः समुद्रज्येष्ठा
इतिसूक्ताभ्यामिति यत्किंचेदमेयेगो इतिपावनम् कुत्सोरितिरेभः तन्नमृत्तो
स्मिंस्त्रिंदस्मिति ह्रुवः तिरश्चीरांगिरसः इंद्रः अनुष्टुप् शिवेनमाचक्षुषेति अ
ग्निः आपः जगती इदमापइति अम्बरीषः सिंधुद्वीपः आपः अनुष्टुप् आपोअ
स्मानितिवामदेवः आपः त्रिष्टुप् यास्वराजीरयिमभिः वसिष्ठः आपः त्रिष्टुप् त
त्समंदीरितिवत्सवत्सं स्तक्रम अवन्नारसोमः पवमानः गायत्री समुद्रज्येष्ठा
इतिचतस्रः वसिष्ठः आपः त्रिष्टुप् यत्किंचेदमितिवसिष्ठः वरुणः त्रिष्टुप् इमे
मेगंगे इति सिंधुक्षित्प्रैयमेधः जगतीततः स्नात्वा तांतोवारिमध्ये त्रिः पठेदृच
मघमर्षणम् ऋतंचेति ऋचमघमर्षणाः अपाः अघमर्षणान्दृष्टिः भाववृत्तम् अनुष्टुप्

श्रं
चं
५

यत्राशुचि स्थले वा स्यादुदके देवतापितॄन् तर्पयेत यथाकाममप्सु सर्वं प्रतिष्ठितं ।
कार्ष्णाजिनिः देवतानां पितॄणां च जले दद्याज्जलांजलिम् असंस्कृतप्रमीतानां स्थ
ले दद्याज्जलं पृथक् ततस्तस्थले स्थितेनासंस्कृताय जलांजलिर्देय इत्यपि पित्तेयम् स्ना
न वस्त्रं न संपीडयेन्नराचमनं चरेत् ये चैवास्मत्कुले जाता अपुत्रा गोत्रजा मृताः ते
पिबंतु मया दत्तं वस्त्रनिष्पीडनोदकमिति वस्त्रनिष्पीडनमंत्रः हारीतः जलार्द्रवा
सा स्थलगो वा आचमेत्तदा मनः वस्त्रनिष्पीडनं तस्य येतास्तत्रपि बंतिहि दक्षः स्ना
त्वा जपेद्यथाविधि पादौ कृत्वा स्थले जले उभयोरप्युपोष्य ततः कार्यसमो भवेत्
अत्र जलामध्यात् व्रजेत्तीरमार्यो अस्नान करं च पवत् ततो वस्त्रद्वयं शुद्धं स्वगृहे वा द्विजस्प
स्पृशेत जाबालिः स्नात्वा सूर्यस्य वस्त्रं च जंघे यो ऽधमस्तंभसा स्नानं कृत्वार्द्रवासा स्त
विप्रस्त्वंकुरुते यदि प्राणायामत्रयं कृत्वा पुनः स्नानेन शुध्यति गोभिलः स्नातो न
मार्जयेद्गात्राण्यम्बरेण पाणिना न चावनिर्धुनयेत्केशान् आचमेत्तु वनोत्थितः व्यासः
न चावलिंपेत्स्नातो वासस्यैव न निर्धुनेत् आर्द्रपवनवाससि स्नातो वासे वेलमान
वः वस्त्रान्तरस्तोऽत्र प्रावृत्य विमृज्यते तस्मात्ताचार्यतुवाहतिं संतयावनम् अन्योन्य
दृष्टे न यदैव लिप्यन्ते न देहे निकृत्वा अन्नहास्तिलस्त्री मर्यदतः ऊर्ध्वपुंड्रं समाचरेत् । ७८

नदीषते तर्पणोन्नमयेनेव विधिरेष सनातनः इति अथ वाश्वलायनः हस्तेनै
कस्तेन कुर्युः हस्ताभ्यां तिलाः नादेयाः इति परिभाषाबलात् गोभिलः मुक्तौ
स्नानतर्पणे देवान्मनुष्यांश्च वलेतिलैः पितॄंस्तु तर्पयेत्सम्यक् सलिलेन समाहितः ९
श्रीमत्स्येपि सलिलैः कुर्याद्देवतापितृतर्पणम् रुधिरं तद्भवेत्तोयं प्रदत्तं करे किल्बिषी
भवेत् रोमसंस्थान्तिलान्कृत्वा यस्तु तर्पयते पितॄन् पितरस्तर्पितास्तेन रुधिरे
णामलेन च ततस्त्वालोमसंस्थानतिलैस्तर्पणं न दोषात् स्थलस्थतर्पणविषय
मेतत् मरीचिः तिलानामप्यभावे तु सुवर्णरजतान्वितान् तदभावे निषिंचेत्तु
दर्भैर्मंत्रेण वाप्यनुः समस्तं रविवारे च गृहे जन्मदिने तथा भृत्यपुत्रकलत्रार्थी न
कुर्यात्तिलतर्पणम् पद्मपुराणे संक्रान्त्यां सप्तम्यां निशि संध्ययोः विद्यापुत्रकलत्रा
र्थी तिलान्संवर्जयेत् निम सप्तम्यां तैलं तिलैस्तर्पणमंजनम् सप्तम्यां न
च कुर्वीत नाम्रफलेन भोजनम् बहुविधान्वात् गजाश्वरथपृष्ठेषु नाम्ब गोवेष्टु
कापिते न तर्पयेत् पितॄन्देवान्स्थलस्थः स्थलेकवित् हारीतः काईवासा जले
कुर्यात्तर्पणाचमनेजपम् शुष्कवासाः स्थले कुर्यात्तर्पणाचमनंजपम् विष्णुः स्थि
लेस्थित्वा जलेयस्तु प्रयच्छेदुदकं नरः नोपतिष्ठति तद्वारि पितॄणां तन्निरर्थकम्

श्री पं २९

आत्मतीर्थप्रशंसायां व्यासेन प्रदितं यथा । तथा शान्तस्नापरं त्वपराह्णेऽपि हि स्नाव
मर्षणम् । एतेस्तत्रभिन्नटं मंत्रैर्मंत्रस्नानमुदाहृतम् । अगायत्रेसमूलमन्त्रेस्नान
मेवं तु कारयेत् । दूर्वाहितैस्तथा मंत्रैः सम्यग्मार्जनं भवेत् । जाबालः । अशिरस्कं भ
वेत्स्नानं स्नानाशक्तौ तु कामिकम् । आर्द्रेण वाससा वापि मार्जनं दैहिकं विदुः । का
त्यायनः । असामर्थ्ये शरीरस्य आपदि सर्वान्नयोजनसलाः । तास्नानेन कुर्वीत वर्जयित्वा
समगाः । धनस्य हस्तात्पृष्ठे च गतिर्यासां न विद्यते । न तासु नदीशब्दो वहा गतास्ता
परिकीर्तिताः । उपाकर्मणि चोत्सर्गे प्रेतस्नाने तथैव च । चंद्रसूर्यग्रहे चैवरजो दोषो
न विद्यते । स्वर्धुन्यम्भःसमानि स्युः सर्वाण्यम्भांसि भूतले । कूपस्थान्यपि सोमार्कग्र
हणे नात्र संशयः । स्वर्धुनी गंगा । देवलः । राहुदर्शनसंक्रान्तिविवाहात्ययवृद्धिषु ।
स्नानदानादिकं कुर्युर्निशि काम्यव्रतेषु च । नद्यामस्तमये स्नानं वर्जयेत्तु सदा बुधः ।
नद्यां स्नात्वा नदीमन्यां न प्रशंसेत्तु धर्मवित् । मनुः । न स्नानमाचरेद्भुक्त्वा नातुरो न म
हानिशि । न वासोभिः सहाजस्रं नाविज्ञाते जलाशये । नारायणः । उपवीती बद्धशि
खस्समाचम्य यथागमम् । पवित्रपाणिर्नोकारं यत्तेशं मनसा स्मरेत् । प्रातःसंध्या
विधानेन मन्त्रं प्रक्षाल्य वैदेवतम् । स्नात्वा चाचम्य च प्राणानायम्य दर्भपाणिना । २९

भोललाटे यस्य ह्यपते चंद्रालोपिस भूद्दात्माहस्य प्रवनसंयाय: आसः आसायपर॰
याभ न्मागंगातीरोद्भवंमस्त्रम् यथ्र्वयतिगा ज्ञाणिन स्य धर्मो महाभवेत् उष्णः स्ना
नशिरारोनाव धुनेर्नागेभ्यस्नोयमृद्दवेत् नवत्र्वंधृतं वामीन तैलं नवमे स्नोत॰
योगायाग्नवल्कः अभावे धौतवस्त्रस्य शाणक्षौमाविकानि च कुतपंयोगपट्टं वा
द्विवासायेन न हवेत् कुतप: कम्बलः उत्तरीयाविपर्ययेमैतत् तथा योसौ विस्तर
गः मोक्षस्नानस्य विधि कृतमा: असामर्थ्ये न कुर्यान्नित्ये तत्काणाविधिरुच्यते स्ना
नमंत्रजलं चैव मार्जनायमनेतथा जलाभिमंत्रणांचैव तीर्थस्यापरिकल्पनं अ
घमर्षणासूक्तेन त्रिरावृत्तेन नित्यशः स्नानावरणाभिमेतदुपरिष्टं महात्मभिः त
था असामर्थ्ये कुर्यात् रीरस्य कालशक्त्याद्यपतथा मंत्रस्नानादि तस्य नवके विदिम्रुं
तिस्त्रय: मंत्रभौमंतथाग्नेयंवायव्यं दिव्यमेवच वारुणांमानसंचैव सप्तस्नाना
न्यनुक्रमात् आपोहिष्ठादिभिर्मंत्रमस्त्रालंभिस्तपार्थिवम् आग्नेयंभस्मनास्नानं
वायव्यंगोरजः स्मृतम् यत्तुसातपवर्षेणस्नानं तद्दिव्यमुच्यते वारुणांचावगाहे
नमानसंविस्मृविंतनम सप्तस्नानं सप्तदिष्टं मंत्रस्नानात्क्रमेणतु कालादेशा॰
नरसामर्थ्यात्सर्वेन्तुल्यफलं स्मृतम् मानसं प्रवरं स्नानं कििदिस्केतिस्त्रयः

श्रा०
पं०
८०

लि॰ नेवासारभो णांमद्द इपश्लीर्यपाककृत्लानांतेषुपंम्राबाउपविश्य उपस्थानं
कृत्वा रत्निाणो नरोणाणी मुं थायमविवपाणि पावाश्यिमोसंधिमी त्नमाणास्ते
मी त्नयथावाप्तुत्कमान्मावंमन्मते तथाप्तु त्कोधीयीत स्वाध्यायम् ॐसर्वव्या
हृती स्वाविवीमनाहम स्कोवर्षमस्मर्वमिति त्नतीपम प्रुतः समाहितः त।
था सर्वावन्मन्मेनतावत्स्थीतेनयापरिदथाति नमोब्रह्मणाइति परिधानम।
प्रातिरभ्यासोभवति बृहस्पतिः सर्वार्वाक्कुर्याण्कार्यः पश्चाद्धाम्रानराहृतः वे
श्वदेवावसानेवनान्यदेतिनिमित्ततः सब्रह्मयत्तश्मर्यः मन्तः नैसकेनास्मन
आयोब्रह्मसत्रांहितत्स्नम् ब्रह्माहुतिहूतिप्राणामनअपनघट्कनम् तथा
वेदोपकरणेचैव स्वाध्यायेचैवनैत्यके नानुरोधोस्त्यनाध्यायेहोममंत्रेषुचैवहि
वेदोपकरणावेदांगम् श्रावणेभः श्रध्ययदिवानोवावायानस्तनयेन्नाविद्योते।
तवविस्फुनेद्रैकांवर्षमेकं वापत्रुरेकंवासमभिमाहरेत भूर्भुवः स्वः सतेतपः
सुद्वायांजुहोमीतिवैनत्ने नोहेवस्मैतदहः स्वाध्यायउपासोभवति सत्रववा।
तोवावायादिमाध्यनघाघोषत्नत्वाम ब्रह्मयत्तानंतरंदेवादितर्पणंकार्यम्।
तथाचबृहस्पतिः ब्रह्मयमित्रार्थविघांवाध्यात्मिकीं जपेत जमावावाप्यावंवा। ८०

आपः पुनंतु मंत्रेण आपो हि ष्ठेति मार्जनम् प्रतिपर्वांजलिं सम्यग्दत्त्वा संचितमपि
त्यपि नखवत्तर्द्दैवइति बहंसमस्मविषदिप्यपि एवं जपेदूर्ध्वबाहुः सूर्यं पश्येत्समा
हितः गायत्रीं तु यथाशक्ति उपस्थाय दिवाकरम् नो वैर्यं यडुपः कुर्यात्सावि
त्र्याश्च विशेषतः इति बृहस्पतिः मनःसंहरणं शौचं मौनं मंत्रार्थचिंतनम्
अव्यग्रत्वमनिर्वेदो जपसम्पत्तिहेतवः ब्रह्मयज्ञमाह मनुः वेदाथर्वपुराणा
नि सेतिहासानि शक्तितः जपयज्ञार्थसिद्ध्यर्थं विद्यां चाध्यात्मिकीं जपेत् वे
दानृग्वेदादीन् अथर्ववेदं पुराणाष्टादश उपपुराणानि च इतिहासान्भारता
दीन् विद्यामध्यात्मिकीमध्यात्मसंबंधिनीम् उपनिषद्रूपामित्यर्थः शक्तितो य
थाशक्ति जपेत् जपयज्ञार्थसिद्ध्यर्थं ब्रह्मयज्ञसिद्ध्यर्थम् अध्यात्मविद्यायाः ए
ष उपासनं प्राधान्यार्थम् वेदेत्वृक्तो अथर्वग्रहणं हेतुग्रहणार्थं तथा शिवसा
मूपलक्षणार्थम् ऋतो यद्यथर्वांगिरसो मेदसः कुल्या इति श्रवणात् मनुः अ
पां समीपे नियतो नैत्यकं विधिमास्थितः सावित्रीमप्यधीयीत गत्वारण्यं समा
हितः आदावारभ्य वेदांस्तु स्नातार्यपर्व परिक्रमात् यदधीतेऽन्वहं शक्त्या सस्वा
ध्याय इति स्मृतः शौनकः प्रागुदग्वा ग्रामान्निष्क्रम्य अपउत्प्लुत्य यज्ञोपवीत

श्री
पं
८१

पिशाचांश्च सुपर्णांश्च भूतान्यथ पशूंस्तथा वनस्पतीनोषधींश्च भूतग्रामं चतुर्विधं।
विसृप्सुमुप्यथात ततः कृत्वा निवीतेन यज्ञसूत्रमतन्द्रितः प्राजापत्येन तीर्थेन मनु
ष्यांस्तर्पयेत्पृथक् कर्माजिनिः सनकश्च सनन्दश्च तृतीयश्च सनातनः कपिलश्चा
सुरिश्चैव वोढुः पंचशिखस्तथा एते ब्रह्मसुताः सप्त मनुष्याः परिकीर्तिताः पश्च
पुराणाम् मरीचिमत्र्यङ्गिरसौ पुलस्त्यं पुलहं क्रतुं प्रचेतसं वसिष्ठं च भृगुं नारद।
मेव च बौधायनः प्रथद्दित्याणः प्राचीनावीती पितॄन्स्वधानमस्तर्पयामि पि।
तामहान्स्वधानमस्तर्पयामि प्रपितामहान्स्वधानमस्तर्पयामि मातृस्स्वधानम
स्तर्पयामीत्यादि तथा अन्नतीर्थमपउपसिंचति ऊर्जं वहंतीरमृतं घृतं मधु पयः
कीलालं परिस्रुतं स्वधास्थ पितॄन्मे तर्पयत तृप्यत तृप्यतेत्यादि पुत्राणाम् पुनः
वस्त्रं नाञ्जलिमन्त्रः येमेकुलेलसपिंडाः पुत्रदारविवर्जिताः तेषां हि दत्तमक्ष।
मिदमस्तु तिलोदकम् मन्त्रपुराणो देवासुरास्तथा यक्षा नागा गंधर्वकिन्नराः
पिशाचा गुह्यकाः सिद्धाः कूष्माण्डास्तरवः खगाः जलेचरा भूनिलया वाय्वाधाराश्च
जंतवः तृप्तिमेते प्रयान्त्वाशु मद्दत्तेनाम्बुनाखिलाः नरकेषु च सर्वेषु यातनास्व
च ये स्थिताः तेषामाप्यायनायैतद्दीयते सलिलं मया येऽबान्धवा बान्धवा ये। ८१

वां पितृतर्पणमारभेत हारीतः वसित्वा वसनं शुष्कं स्थले विस्तीर्य बर्हिषि वि
धिज्ञस्तर्पणं कुर्यात्तत्पात्रेण यथाविधि पात्राद्याम्लसारपश्मभेपात्रान्तरेदितौ
तलस्याथवा गर्तेन स्थले तु विबर्हिषि योगयाज्ञवल्क्यः प्रभूतं निषिञ्चेत तति
लात्सं मिश्रयेज्जले अन्यथा वामहस्तेन तत्तर्पणमाचरेत् तथा मनारथेन ॥
तक्षेनपाणिना रत्निगोन त नाम्नागोत्रेणावाप्य आवाह्य पूर्ववन्मंत्रेणालीर्य
बर्हिर्विस्तृभान भागधेयमर्घ्यं देवान् रत्निगा गधेयुवैपितृन् पश्चात्तानन्तथान्वाथपा
णिभ्यां रत्निणा मुरवेः पूर्ववन्मंत्रैः पूर्वया तु वल्कसंहितायां आह मकराणां केः वि
श्वेदेवास्यागान उशान्तस्त्वा इत्यादिकैः कात्यायनः देवांस्तु देवतीर्थेन तर्पयेद्दत्तो
दकैः व्यासः पकैकमंजलिं देवा द्वौ द्वौ तु सनकादयः अर्हन्ति पितरस्त्रीस्त्रीन्स्त्रिय ॥
स्त्वेकैकमंजलिम् लिखितः उभाभ्यामपि हस्ताभ्यां गृहीतां गुह्यकाम्याशांसुवोय
त्तोपवीती प्राग्गः कुशैर्देवतातर्पणं देवतीर्थेन कुर्यात् योगयाज्ञवल्क्यः आस
णां तर्पयेत् पूर्वे विस्तृत इत्यगात्याति म् देवांश्च दासिवेदाश्च इत्येवपीतवतपोथनम् ॥
आचार्यांश्चैव गंधर्वानाचार्यतनयांस्तथा संवत्सरं सावयवं देवीकाप्सरसस्तथा त
थादेवानुगान्नागान्सागरान्पर्वतांस्तथा सरितो मनुष्यान्यक्षान्रक्षांसि चैव हि ॥

आं
पं
२२

ता तथा अप्सु नौ हृदये सूर्ये स्थंडिले प्रतिमासु च षट्स्वेतेषु हरिं सम्यगर्चनं मुनिभिः
स्मृतम् अग्नौ क्रियावतां देवो दिवि देवो मनीषिणां प्रतिमास्वल्पबुद्धीनां योगिनां
हृदये हरिः आपश्चायतनं तस्य तस्मात्ताः सर्वदा हरिः तस्य सर्वगतत्वाच्च स्थंडिले
भाविनात्मनः अनुष्टुभस्य सूक्तस्य त्रिष्टुभं तस्य देवता पुरुषो यो जगद्बीजं ऋषि
र्नारायणः स्मृतः प्रथमां विन्यसेद्वामे द्वितीयां दक्षिणे करे तृतीयां वामपादे तु
चतुर्थीं दक्षिणे न्यसेत् पंचमीं वामजानौ च षष्ठीं वै दक्षिणे न्यसेत् सप्तमीं वामस्फि
ग्लौ तु अष्टमीं दक्षिणे न्यसेत् नवमीं नाभिमध्ये तु दशमीं हृदये तथा एकादशी ।
कंठदेशे वामबाहौ ततः परम् त्रयोदशीं दक्षिणे तु आस्यदेशे चतुर्दशीम् अ
क्ष्णोः पंचदशीं च षोडशीं मूर्ध्नि विन्यसेत् एवं न्यासविधिं कृत्वा पश्चात् ध्यानं समाच
रेत् आद्ययावाहयेद्देवमृचा तु पुरुषोत्तमं द्वितीयया आसनं दद्यात् पाद्यं चैव तृती ।
यया अर्घ्यं चतुर्थ्या दातव्यं पंचम्याचमनीयकम् षष्ठ्या स्नानं प्रदातव्यं सप्त ।
म्या वस्त्रमेव च यज्ञोपवीतमष्टम्या नवम्या तु अनुलेपनम् पुष्पं दशम्या दातव्य
मेकादश्या तु धूपकम् द्वादश्या दीपकं दद्यात् त्रयोदश्या निवेदनम् चतुर्दश्या
नमस्कारं पंचदश्या प्रदक्षिणाम् अर्चयित्वा तु देवेशं षोडश्या विसर्जयेत् । २२

स्वजन्मनिवांपवाः तेनतृप्तिमाविलेपनं तपसा संतोभिवांछति योगयाज्ञवल्क्यः
कव्यवाडनलः सोमोयमश्चैवार्यमा तथा अग्निष्वात्ताः सोमपास्तनयार्बर्हिषदो हि
पित्र परिसाजीव पितृक एतानि यानरापितृन ये भ्यो वापि पितामहयातेभ्यो
वापि मलापयेत वसुरुद्रादित्यादि सान्नमस्कार तथान्विताना एतांश्चैवम
पीतांश्च यमीतपितृकोद्विजः तर्पयेदितिशेषः कव्यवाहमनलं तर्पयामीति
प्रयोगः अस्य समर्थस्य संतेपनर्पणामाह विष्णुधर्मायाम आब्रह्मस्तंभपर्यंतं
जगत्तृप्यत्विति ब्रुवन् इयामसोजलीं त्रीन्कुर्वन्संतेपनर्पणम् योगयाज्ञ
वल्क्यः निष्पीड्य स्नानवस्त्रं तु आचम्य प्रयतः शुचिः देवानामर्चनं कुर्याद्ब्रह्मा
दीनाममत्सरः विष्णुर्ब्रह्मा च रुद्रश्च विष्णुर्देवो दिवाकरः तस्मात्पूज्यतमं नान्यं
महं मन्ये जनार्दनात् इयां मूलं रुद्रेकेनयः पुष्पाणामपपर्ववा अर्चितं स्याज्जग
दिदं तेन सर्वं चराचरम् इज्यायामसमर्थश्चेत्तत प्रणिपत्यानंतरम् नृसिंह
पुराणे ततोर्चंभानवेदयानिलभस्मभस्मसमन्वितम् उत्किप सर्वपर्यंतेहंस
पुविषद्दितिपि जलेदेवं नमस्कृत्य ततो गृहं गतः पुनः विष्णुः पुरुष सूक्तस्य
ततो विसर्जनमर्चयेत हंस प्रमविषद्दिति वामदेव ऋषिः जगती छंदः सूर्यो देव

श्रा· प्र· ८२

धा पितृयज्ञः पितृभ्योन्नादिदानं स्वधाशब्देनोपलक्ष्यते लौकिकेग्नावुपासनेवाग्ना
ध्येग्नौ तत्सन्नद्धहोमो देवयज्ञः स्वाध्यायोध्ययनं विशेषेण ब्रह्मयज्ञः अतिथिपूजनं
मनुष्ययज्ञः एतानेव संज्ञान्तरेणाह मूले अहुतं च हुतं चैव तथा प्रहुतमेव च ब्रा
ह्म्यं हुतं प्राशितं च पञ्च यज्ञाः प्रकीर्तिताः जपोऽहुतो हुतो होमः प्रहुतो भौतिको ब
लिः ब्राह्म्यं हुतं द्विजाग्र्यार्चा प्राशितं पितृतर्पणम् मूले देवतेभ्यो हुताच्चान्नाच्छेषा
द्भूतबलिं हरेत् देवेभ्यो नेष्टेभ्यो हुतशेषादन्नाद्भूतेभ्यो बलिं हरेत् अन्नमप्यपक्व
म् तथा शालाग्नौ वा पचेदन्नं लौकिके वापि नित्यशः यस्मिन्नेव पचेदन्नं तस्मिं
होमो विधीयते लौकिके वैदिके वापि हुतोच्छिष्टे जले क्षितौ वैश्वदेवश्च कर्तव्यः
पञ्चसूनापनुत्तये आश्वलायनः अथ सायंप्रातः सिद्धस्य हविष्यस्य जुहुयात् का
त्यायनः हविष्येषु यवा मुख्यास्तदनु व्रीहयः स्मृताः माषकोद्रवकोरादीन् सर्वा
लाभेपि वर्जयेत् आपस्तंबः न क्षारलवणहोमो विद्यते तथावरान्नसंसृष्टस्य
हविष्यस्य होमः उदीचीनमुष्णं भस्मापोह्य तस्मिन् जुहुयात् तद्धुतमहुतं चाग्नौ
भवतीति तस्यार्थः क्षारं वा मिश्रं वालभ्याप उपस्पृशेत् आभाविहिता वा मद्भूमसं
स्कृता रक्षः तथापरो नमन्ने संस्कृतमग्नावधिश्रिताद्भिः प्रोक्षेत देवपवित्रं ८२

स्नानैर्वस्त्रैर्नैवेद्यैर्यथाचमनीयकम् ॥ ध्यात्मा सात्विक्रिमाप्नोति एवमेवसमर्च
येत् ॥ ॐ ध्येयस्सदासवितृमंडलमध्यवर्तीनारायणः सरसिजासनसन्निविष्टः के
यूरवान्कनककुंडलवान्किरीटीहारीहिरण्मयवपुर्धृतशंखचक्रः ॥ इति ध्यानं
योगयाज्ञवल्क्यः ॥ एवं संपूज्य देवेशं तत्तांध्यातानिरंजनम् ॥ ततो वल्लीकयेदर्कं
हंसं वसुविधृदिसत्व सपातिब्रह्मणास्समस्तात्वेते तानपातयः ॥ नरसिंहपुरा
णे ॥ अष्टाक्षरेण देवेशं नरसिंहं तथात्मयम् ॥ गंधपुष्पादिभिर्नित्यमर्चयेदच्यु
तानरः ॥ सर्वार्थसाधीमे मंत्रोयं सर्वपापहरः परः ॥ सर्वदुःखहरः श्रीमान्सर्वशांति
करस्मृतः ॥ अष्टाक्षरस्य मंत्रस्य ऋषिर्नारायणः स्मृतः ॥ छंदश्च देवी गायत्री पर
मात्मा च देवता ॥ गंधपुष्पादि सकलमनेनैव निवेदयेत् ॥ प्रतिमाभ्यर्चितो विस्र
प्रीतो भवति तत्क्षणात् ॥ किं तस्य बहुभिर्मंत्रैः किं तस्य बहुभिर्जपैः ॥ ॐ नमो ना
रायणायेति मंत्रः सर्वार्थसाधकः ॥ पुराणेन शिवं भास्करमग्निं च केशवं कौ
शिकीमपि नाभिनंदावेयन्नेति ब्रह्मलोकादधोगतिम् ॥ कौशिकी दुर्गा नाम्नी
वृद्धः ॥ ब्रह्मयज्ञमङ्कामहायज्ञानाह मनुः ॥ बलिकर्म स्वधा होमस्वाध्यायाति
थिसत्क्रियाः ॥ भूतपित्रमरब्रह्ममनुष्याणां महामखाः ॥ बलिकर्मभूतयज्ञः स

नश्चवेदयन किंनवीमघपश्चोवक्रनन्नोक्रियविक्रयी वाणिज्यावृत्तिकोयामसमे
षकः पिशुनस्तथा अपात्रदायीशाठ्यः कुंडाशीसोमविक्रयी तामृत्कुक्कुटिकः
मं. श्वतैलिकः कुटकारकः गुरोरालीकनिर्वंधोगुरोर्वेवचिनाविलः मत्तकोन्किं
पं. नवेदस्तवानकोगुरुकल्मषः संकरस्तीरतोवंधु नारीणांलम्पटस्तथा निलेपहा
२४ रीमायावीनथाकामविक्रितकाक्रीजन्मोनिंदतेरभोविक्रोणांस्वमशंसति स्त्री
कालत्रास्त्यागानांतहर्त्रोगोत्रः मपंचवान वाणिकरक्रघस्वकाफकव्यविकर्मकृ
त स्वजातिधर्मसंत्यागीपरधर्मरतस्तथः पिवेकुर्वंचयः पुंसांसवहूचोमहाविभ
गः पतेदेवाःसमाख्यातानरस्पष्टा स्वयंभुवा पत्नोपुरत्नमांभागोदेवदनेवसंस्त
रनु विद्धोभोदृत्तिमज्ञस्वानेभोदयाहूहादहिः आह्णाणस्याकृतसुगापितरस्त
वदेवतः येनापुगंतत्रियम्मानवहस्यास्यदेवतः वित्तेयंडापरंवैमपस्तवृद्धस्त
सृज्यते प्राहः कलियुगान्तवहूत्मः पाषांडिनातपरति भूतवलिदानमंत्रः येभू
ताः मवरंतिदिवानक्तंवलिमिच्छंतोविदुरमलेष्टाः तेभ्योवलिंप्रदिष्टिकामोहरा
मिमयिप्रदिंप्रदिपत्तिंद्रवितिलि आमः पेहुवाकृतावायवायामावेनेत्तता २४
स्तथा वायसः मत्तिरदत्तांनत्ःसंपिडंमयापितस्य स्वानोदोयस्वत्रावलोवेव

मितामावर्तने द्वन्द्वः पंचमे वर्तमाने भागे संविभागो यथार्हतः पितृदेवमनुष्याणां
कीटानां चोपदिश्यते आसः वैश्वदेवं प्रकुर्वीत स्वशाखाविहितं ततः संस्कृताने
र्हविष्यैः स्वर्हविष्यव्यंजनान्वितैः तैरेवान्नैर्वलिं दद्याच्छेषमात्मानि वारिणा ह
तापमश्वस्त्वथयाः सर्वदेवतानां तो हरेत आपस्तंभः वलीनां तस्य देशसंस्कारो ह\
स्तेन परिमृज्य वोत्स सुप्यपसाः परिषेचनम् स्तले स्तंभमे समवंडालवायस
नां विनिःक्षिपेत् पार्श्वेनान्नं भूमौ निःक्षिपेत् वंडालश्वादिः पतितादिपरिग्रहार्थः
तथा च मनुः शुनां च पतितानां च श्वपचां पापरोगिणाम् वायसानां कृमीणां
च शनकैर्निःक्षिपेद्भुवि अत्र पतितग्रहणं कपालपाण्यादिसंग्रहार्थं तथा च ब्रह्म
पुराणे सर्वदेवैर्जिता देवासंग्रामाश्च पराजिताः कपालपाणयो जग्मुः केचि
न्नग्नतां गताः केचिन्मुंडास्तु विनाहः काषायवसनास्तथा मात्वतर्खट्वावार
स्थो वा चार्वहिष्कृताः नरास्थिकेशसंस्कृताः केचिद्राजनदानवाः अनाथ
मीव्रतस्थश्च तदी मंडी ठूथावयः प्रायश्चित्तादिकं यस्य मूलेन कथ्यते नरः नि
र्गुणो भिन्नमर्यादो नास्तिको वेदनिंदकः योगिनां व्रतिनां यस्य सप्तत्रिणां चापि नि
न्दकः अर्थीणामसपदेवानां निंदमा मानसेवयः प्रायश्चित्यो विमानभिमा

नः कुर्यादहरहश्श्राद्धमन्नाद्येनोदकेन वा पयोमूलफलैर्वापि पितृभ्यः प्रीतिमा
हरन् लघुहारीतः नित्यंश्राद्धमदैवं स्यादर्घ्यपिंडादिवर्जितम् मत्स्यपुराणे नि
त्यं तावत्प्रवक्ष्यामि अर्घ्यावाहनवर्जितम् अदैवं तद्विजानीयात्पार्वणं पर्वसु स्मृ
श्रा॰ तम् कात्यायनः अप्येकमाशयेद्विप्रं पितृयज्ञार्थसिद्धये अदैवं नास्ति चेदन्यो भो
प॰ क्ता भोजनमथापि वा अभ्युद्धृत्य यथाशक्ति किंचिदन्नं यथाविधि पितृभ्योऽथ मनु
८५ ष्येभ्यो दद्यादहरहर्द्विजः पितृभ्यः इत्यभिप्रकाम्यथाकारं च कारयेत् अदैवमिति त
मेकं वा कामम् नास्ति चेदन्य इत्याद्यपरम् देवलः अहुतं भोजयेद्विप्रः स्वगृहे सति
सर्वथा परत्र निरयं चौरं रहस्यः प्रतिपद्यते अहमन्नं स्वयं भुक्त्वा पश्चात्कस्मा
नेतत्तु श्राद्धभोजनविप्रोऽनिरये चिरमावसेत शातातपः भूतयज्ञस्य पश्चा
द्धनित्यं तु तर्पणम् क्रमेणानेन कर्तव्यं ब्राह्मणाध्यापनं सदा नित्यमिति
श्राद्धविशेषणम् प्रचेताः नावाहनं नाग्नौकरणं न पिंडं न विसर्जनम् अन्न
प्रत्यादतिथावत्रिभ्यस्त्वानिति विकल्पनम् त्रिभ्यस्त्वाधिकस्य विप्रस्यातिथित्वस
कल्पनम् मार्कंडेयपुराणे कुर्यादहरहश्श्राद्धमन्नाद्येनोदकेन वा पितृनुद्दि
श्य विप्रान्भोजयेद्विप्रमेवं वा नारायणः नित्यश्राद्धमनेकं वाप्याश्रित्यं सोम ८५

स्वतन्त्रलोऽइबो नाभ्यांपिंडंप्रदास्यामिस्यानामेतावहिस्सकौ दत्तानेनविधानेन
बलिंपश्चाडुपस्थेत अन्नहोमप्रभृतिष्वादिष्वोऽन्नमतेपर्यंतंवैश्वदेवाख्ये
कर्मसायंप्रातःकर्तव्यम् यदाह मनुः सायमन्नस्यसिद्धस्यपत्न्यमंत्रंबलिंहरेत
वैश्वदेवंहितामैतत्सायंप्रातर्विधीयते कर्त्तॄणांपुंसामभावेपत्नीमंत्ररहितंसा
यंवैश्वदेवंकुर्यात बलिग्रहणंवैश्वदेवोपलक्षणार्थम् तथाचगौतमः सायं
प्रातर्वैश्वदेवः कर्तव्यो बलिकर्मच अनश्नतापिसततमन्यथाकिल्बिषीभवे
त तस्मात्तत्प्रक्रमः सायमपवर्गः यदाह लौगाक्षिः दिवाचरेभ्योभूतेभ्य इ
ति दिवा नक्तंचरेभ्योभूतेभ्य इति नक्तम् जलम् अन्नेपिदत्वमनच्छ्रोयोयमप्य
त्वहंजलम् अन्नेपिग्राहिभ्यो त्वहंमतिदिनेदेयम् पुत्रिकापुत्रोणां तमानामहा
भ दिभ्यस्त्रिभ्यो ग्रामपुत्रायणां दत्तेयेभ्यः नराहव्यासः दत्तानांमातामहस्याकुंनिय
मात्पुत्रिकासुतः उभयोरप्यसंबंधात् कर्णात उभयोरपि अन्नाभावेनजलमपात
नवसमर्थाकरंभवतिति कस्मात् नवंरणां अहसंख्यातिपत्नीकृतंविराहस्याः
पुत्रास्तुउभयसंबंधः सन्ततिप्राप्तोतिष्णिभ्यो त्वहंमतिदिनेदेयमन्वहमितिनियमेक
मभिसमव्यते अन्नाभावेजलम् अन्नात्वहमितिविधीयते अतएव दत्ते स

तेभ्यः पूर्व्वं भुंक्ते विवत्सणः सभं ज्ञात्वा नेनत्तान्यातिष्ठ गृह्के तेषि मान्सनुः समिध
ङ्क्षा मानेभु त्यमाणेन ज्ञातीस्यैः ततस्त्वा बालप्रभृतिभिः सह भोक्तव्यं नमस्तवा
सं॰ याचेति सत्ले आपोशानेनो परिषिच्य सम्यक् भुंजता अनन्तसमस्तं चैवकार्य
प॰ मतेहि तन्मना आपोशानेनाघनेतासाणाच कं प्रेष्य निति तेन वषेषाति तेन वषे\
८६ षणा तदर्थो ज्वलत्यते आपोशानेनेति ततश्चापोशानेनभो ततार्ह्वर्ध्वं पुरस्ताच्च
क्रियमाणेनान्नमनुगतस्मरतं वह्निजाति न कार्यम् सूक्ष्माततातपः परिधान\
मपोशानेसर्व्व माच्छादनं परम् भवत्यन्नमनु रत्नं हि सो सरीपं तथाम्रतम् बौधा
यनः इपलिनिसमे स्थाने भुवोष्ण्ना त्वास्मन्ति ते' बत्सर्वंत्रिकोणांतु वर्त्तिलं वार्ध
चेङ्कम् कर्त्तव्यमात्तूर्ध्वां ब्राह्मणादिषु मण्डलम् ब्राह्मपुराणे अन्नंहृदप्राण\
णाम्यादौ शोञ्जलिः कथ्यते ततः अस्माकं नित्यमस्त्वेत दिति भक्त्या चवेद्येत् बौ
धायनः सर्व्वावश्यकावसरेषु मल्लालितपाणिपादौ पञ्चाचम्यम्प्रोक्षं गृहे देवो\
पोस्थाय उपविश्योद्धृत माहृत्य मानां भूर्भुवस्स्वरोमितिस्याप्य वाचं यच्छेत्तमश्नन्तं
महाव्याहृतिभिः प्रदक्षिणामन्नमुदयकं परिषिच्य सव्येनपाणिना विमृज्य न्न
ऋतोपस्तरणमसीति पुरस्तात् पीताप्ये वानेन प्राणाहुतीर्जुहोति प्राणोनि ८६

्वेमृदा निवीतीनक्तमनाश्रवीन्यायसमाहितः आसनं वार्घ्यदानं च भक्तं च वह्
वनं ततः स्वशक्त्या वा च मधुमर्हं तेभ्यो देयं प्रकल्पयेत् मूलं स्वाध्यायं वान्वहं कुर्या
न्नपचेदन्नमात्मने स्वशक्त्या वा प्रयत्नं स्वाध्यायेन तु स्वशक्त्या विवतस्याश्रकार्यं तात्
ततस्वस्वशक्त्याऽऽत्मनम न्वहमन्नादिनं कुर्यात् ब्रह्मयत्तस्तेतम्नवर्चनम् म
न्वहमिति गुणाविधानार्थम् तथान्नार्थमन्नं न पचेत स्वात्मनः केवलं वि
वक्तितम् तेन देवादीनामात्मनश्च कृतेणाक्वेन रोषाय तदाह मनुः देवताति
थिभृत्यानां पितृणामात्मनश्च यः न निर्वपति पंचानामुच्छ्वसन्न स जीवति एवं
च अघं स केवलं भुंक्ते यः पचत्यात्मकारणात् इति स्ववाक्येनाविरोधः अतएव
स्मृतिः केवलाघो भवति केवलादीति फलम् बालास्ववासिनीवृद्धगर्भिण्यात
रकात्यकाः संभोज्यातिथिभ्यस्तांश्च दम्पत्योः शेषभोजनम् बालादीनतिथी
स्तभोजयित्वा भुंक्ता वशिष्टं दम्पतीभुंजीयाताम् अस्यामर्थ्याहलः तथाह मनुः
परिणीताकन्यापितृगृहेस्थिता स्ववासिनी च गर्भयुक्ता गर्भिणी दीर्घरोगिणः
वचनादतिथिभ्योग्रे हमाघार्यमाधकत्वात् मनुः सुवासिनीः कुमारीश्च रोगि
णो गर्भिणीः स्त्रियः अतिथिभ्योग्र एवैतान् भोजयेदविचारयन् अदत्वा तु य ए

श्रा
पं
८२

नैनदेवविधानस्थितमयपक्विने कनैश्चमिमर्त्यः प्रत्यापुराहदेवंति श्वंनरामातरा
पावमानमानंनपेवच सदोपवासीभवतियोनभंकेकदाचन मापक्वंभः पा
वमोर्धपाणिमाधरयेत्थोरहकोभवेत ननोग्निमुपस्पृशेत प्रयतमहकंपाश्यंते
मोचकोहारीनः नकार्ष्णायसेनमस्नमयेवाश्नीयात विप्रः नगोब्राह्मणोपरागे
श्नीयात नराजन्यमनेमवसितेस्वाग्निहोत्रीयदाग्निहोत्रंहुतंमन्येतनदश्नीयात
यदहुतंमन्येतवैश्वदेवमपि पर्वाणिवपनापर्वहुतंमन्येत नाश्नीयाद्याजीर्णोना
र्धरात्रेनमध्याह्नेनासंध्ययोः नार्द्रवासानेकवासाननग्नोनभिन्नासनगतोनच
शयनगतोः नभिन्नभाजनेनोहृतस्नेहंनदिवानरात्रौतिलसमृद्धंनदधिसक्तु
न नकोविदारवटपिप्पलशाणशाकंनादत्वानाहुत्वानानाई पादोननाईकरमु
खस्य नोच्छिष्टोहुतमास्यात नवंशार्कतास्कानिरीक्षेत नमूर्धानंस्पृशेत स्व
यनलिमस्वनंनिष्प्रोपकुर्व्यान्नचदधिमधुसर्पिः पयस्सकपललोदके
भ्यः नाश्नीयाद्ब्राह्मणोमांसंनाकाले नसद्योत्थितः वाहुनांमेलमागारनांनेकस्मिं
वहवसत्या भूमालयेवाहृिरहेदेवामार्कडेयंचन पेठीनसिः ताम्रसर्वाश्रजल
शावस्भक्तिस्फटिकाश्मनाभिन्नमभिन्नमितिस्पेदः मार्कंडेयः सत्यपात्रमृत् ८२

विष्टो ऽमृतं जुहोमीति शिवो मा विशाप्रदाहाय प्राणाय स्वाहा अपाने व्याने उदाने
समाने निविष्ट इत्यादि यथालिंगमनुषंगः एवं पंचान्नेनान्नेन तृप्तो भूयो व्रतयेत प
न्नायतिं मनसा ध्यायेत् अथाप्युदाहरंति आसीनः प्राङ्मुखोऽश्नीयाद्वाग्यतोऽन्नम
कुत्सयन् अस्कंदयंस्तन्मना भुक्त्वा चाग्निमुपस्पृशेत् सर्वभक्ष्यापूपकंदमू
लमांसानां दंतैर्नावद्येन्नातिसुहितो ऽमृतापिधानमसीति उपरिष्टादपः पी
त्वाऽऽचांतो हृदयदेशमभिमृशति प्राणानां ग्रंथिरसि रुद्रो मा विशांतकस्तेना
न्नेनाप्यायस्वेति पुनराचम्य दक्षिणे पादांगुष्ठे पाणिं निःस्रावयति अंगुष्ठमात्रः
पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः ईशः सर्वस्य जगतः प्रभुः प्रीणाति विश्वभुगिति हुता
नुमंत्रणमूर्ध्वहस्तः समाचरेत् श्रद्धायां प्राणे निविश्यामृतं हुतं शिवो मा शिव
मा विशाप्राणायान्नेनाप्यायस्व श्रद्धायामपाने श्रद्धायां व्याने श्रद्धायामुदाने श्रद्धा
यां समाने निविश्येत्यादि यथालिंगमनुषंगः ब्रह्मणि म आत्मामृतत्वायेत्यक्ष
रेणात्मानं योजयेत् सर्वक्रतुयाजिनामात्मयाजी विशिष्यत इति स एवमेवा
हरहः सायंप्रातर्जुहुयादद्भिर्वा सायम् तथा ब्रह्मचारी गृहस्थो वानप्रस्थो यतिर्वा
स्वरेण प्राणाग्निहोत्रलोपेन अवकीर्णी भवेत्तु सः अन्यत्र प्रायश्चित्तान्नाम प्रायश्चि

नः नैकवस्त्रोऽद्यमध्येसोपानकमपादुकः नचर्मोपरि संस्थस्य चर्मवेष्टितवायवा
सं न् ग्रामश्रीयेन वाश्रीयामीतशेषेन वापिवेत शाकमूलफलेक्षुरादंतस्केदेनभक्ष
पं येत सेवयेतानमन्नेनविविसिमपात्रसंस्थितम् बाहूनांभुंजतांमध्येनचाश्नीयात्त्वरान्वि
९८ वे तः हृष्यानविकिरेदत्तंनोच्छिष्टः कुर्याद्विजेन ग्रावेः नानिष्ठकोग्रामनेगाक्षेत ना
ग्रामनस्य: प्रथमसमश्नीयात नाधिकंदद्यातनप्रतिगृह्णीयात हस्मानि: नस्त्रो
द्यमहस्तेनभुंजानोनैककदाचन नपादेनशिरोवस्त्रिनपरोभाजनेस्पृशेत ग्रासशे
भः मनाग्भुंजीतनपात्राप्रासादकनभूमौभुंजीत देवल: भुक्तोच्छिष्टसमाचार्य
वस्माकिंचिदाचमेत उच्छिष्टभागधेयेभ्यःसोदकंनिर्वपेद्भुवि अत्रमंत्रः रौरवे
पुण्यनिलयेपद्मार्बुदनिवासिनाम् प्राणिनांसर्वभूतानामक्षय्यमुपतिष्ठतामिति
भक्ताचामेत्पयोक्तेनविधानेनसमाहितः शोधयेन्मुखहस्तौचमृद्भिरद्भिर्घर्षणैर
प आस: अद्भिः प्राणानामालभ्य नाभिंपाणितलेनच भुक्त्वाचैवमतिष्ठेतनचा
प्याईगाणिपाणिना आचांतोप्यशुचिस्तावद्यावत्पात्रमनुद्धृतम् उद्धृतोप्यशुचिस्ताव
द्यावन्नोन्मृज्यतेमही विमृष्टमात्रो हस्यु: प्रथामाविंनस्तकुर्तामनपरिगृहः स
भीष्टदेवतानांनकुर्वीतस्मरणंनरः प्रतिशाप्याप्यायपन्थानंपार्थिवंपवनेरितः ९८

भुंजीत पंचग्रासान्महात्मने । प्राणमुद्रस्य भोक्तव्यं श्रूयतामत्र कारणम् । विप्राणां वाप
मस्पर्शः पात्रं वै लक्ष्णस्य । मृत्तिकां भुंक्ते विप्रोपि पित्रर्थे न तल्लभते । येन केन भोज
ने भुक्ति पात्रमतिस्थापनेन लेपनीयमितरथः । विस्मृताः ।। अग्नौ पात्रमेनाभु
नात्युर्वं न मधुरं न मम्ल । लवणाग्लोलन्यायमध्ये कटुतिक्तादिकांलनः । प्रागद्रवं पु
रुषोश्नीयान्मध्ये च कठिनाशनः । अन्ते पुनर्द्रवाशी च बलारोग्येन मुंचति । शालाते
नवः विद्यमाने न हस्तेन ब्राह्मणो जलं दुर्बलः । तोयं पिबति वक्त्रेण श्वयोनौ जायते
नान्यथा उद्धृत्य वामहस्तेन यत्तोयं पिबति द्विजः । सुरापानेन तत्तुल्यं मनुराह प्र
जापतिः । हस्तो प्रक्षाल्य गंडूषं पिबेद्विर्वसानः । सर्वे देवाः पितृभ्यश्च सान्नान्ने
वैवत्यात् येन । गंडूषो भोजनान्ते तु बलकः । प्रसभुक्ताणो । यस्तु पाणितले भुंक्ते यस्तु
शर्करासंयुतम् । प्रसृतांगुलिभिर्यश्च न स्पृशेन्मांसवस्त्रे तत्र नान्तीर्णं भोजनं कुर्या
त्पावनाति बुभुक्षितः । हस्तस्पर्शयानो ह्यामासादाश्यो न भक्षयेत । स्मशाना
भेतरश्यो वा देवालयगतोपि वा । शयनस्थो न भुंजीत पाणिस्थं न चालने नाद्यवा
सानाई शिरा न वाय ज्ञोपवीत न वान । न प्रसारितपादोन पादारोपित पाटकः । ना
वसक्थिक सांक्षान न चपर्यंक वस्थितः । न वेष्टित शिराश्चापि नोत्संगगतभोज्य

श्रा॰
प॰
८९

नियतस्य यदाह बौधायनः अथातः पंचमहायज्ञानामेव पंचमहासत्राणि दे
वयज्ञः पितृयज्ञः ब्रह्मयज्ञः भूतयज्ञः मनुष्ययज्ञ इति अहरहर्देवेभ्यः स्वाहा
कुर्यादाकाष्ठात् तथैनं देवयज्ञं समाप्नोति अहरहः पितृभ्यः स्वधा कुर्यादोदपा
त्रात्तथैनं पितृयज्ञं समाप्नोति अहरहः स्वाध्यायमधीयीत आप्रणवात्तथैनं ब्रह्मय
ज्ञं समाप्नोति अहरहर्भूतेभ्यो बलिं हरेदापुष्पेभ्यः तथैनं भूतयज्ञं समाप्नोति अ
हरहर्ब्राह्मणेभ्योऽन्नं दद्यादामूलफलशाकेभ्यः तथैनं मनुष्ययज्ञं समाप्नोति अ
तस्मातिथिसंज्ञाया अकरणे निरवकाशा अतिथिसंज्ञाकरणमविषये एव यथा
हविर्भिः अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहस्य स्योपगच्छति तस्मात्स्तु कृतमासाद्य दु
कृतो तस्य गच्छति अत एव मनुः तान्त्रियादीनामपि कृपानि ग्रंकार्यमित्याह य
दितिथिधर्मेणातिथियो गृहमागते न भुक्तवत्सु च विप्रेषु कामं तमपि भोज
येत् वैश्यशूद्रावपि प्राप्तौ कुटुम्बेऽतिथिधर्मिणौ भोजयेत्सह भृत्यैस्तावानृशं
स्यं प्रयोजयन्निति आनृशंस्यमनैष्ठुर्यम् मूलं अप्रणोद्योऽतिथिः स्वाध्यायमपि वा
ग्रभृत्याणोदकैः सायमागतोतिथिरप्रणोद्योसायमागतो य आपधि तस्यापि मर्थः
यदाह मनुः अप्रणोद्योऽतिथिः सायं सूर्योढो गृहमेधिना कालेप्राप्तस्त्वकाले वा ८९

गेताबा कांशं नभसा नरयत्वनलसे सुखम् अन्नं बलाय मे भूमेरपाम अनिलस्य च
भवत्वेतत्परिणतो ममास्त्वविहितं सुखम् प्राणापानसमानानामुदानव्यानयो
स्तथा। अन्नं पुष्टिकरं चास्तु ममाप्यव्याहतं सदा। अगस्त्यवह्निर्वडवानलश्च भु
क्तं मयान्नं जरयन्त्वशेषम् सुखं च मे तत्परिणामसंभवं यच्छन्त्वरोगं मम चा
स्तु देहे विष्णुस्समस्तेन्द्रियदेहदेही प्रधानभूतो भगवान्यथैकः सत्येन तेनात्त
मशेषमन्नमारोग्यदं मे परिणाममेतु विष्णुस्तथैवान्नं परिणामश्च वै यथा
सत्येन तेन मद्भुक्तं जीर्यत्वन्नमिदं तथा॥ इत्युच्चार्य स्वहस्तेन परिमृज्य तथोदरम्
अनायासप्रदायीनि कुर्यात्कर्माण्यतन्द्रितः नाघान्नं यगृहात्सर्वं समाहि साधंयमि
ग्रहात गृहकालीवनाश्रीयान्स्नाना श्रीयाद्युमकर्पोः स्नानादृष्टापवेक्ष्य याकु
स्नात्स्वमितयोल्पयोः स्वस्तेनस्य भुक्तां गुलिनलेहस्थाने यथोयं स्वदीयते प्र
विरोगीव तद्वारितिमिराणि अपोहति तथा शर्यातिं च सुकन्यां च अवनं शक्र
मश्विनौ भोजनान्ते स्मरन्नित्यं चक्षुरोगैर्न बाध्यते मूलं प्रतिपिवेत्तवर्णा
नाद्वेयं शकानां न हर्वशः ब्राह्मणादीनां वर्णानामतिथिभावे सति ब्राह्मणादि
क्रमेणाते भोजयितव्यः यदि सा कुपात्र अशक्यस्याब्राह्मणातिथिभोजनम् प

श्री
प्र
६०

नैरिन्ते महाभारते चानुशासनिके पर्वणि नंदयान्नयमसरा अभ... आवयमांदांस्व
र्गलोकं समगकृति ब्रह्मपुराणे सोयं भेयसर्वेहितः पवित्रः पुण्यवर्धमायः प्रति
गृह्णीनमेषामं गावस्त्रैलोक्यमातरः इषात्नेनमंत्रेणगावांग्रासमदैवहि गवां
कंडूयनेनासंगोसमानकमेनवा दत्वाभवेन्नाणांपुण्यंगोप्रदानसमंत्त्राम भि
लाद्देनंनैवेद्यादिदानेोपलताणां घटुद्रग्रपुराणम् विप्रभ्य स्थापनंहेयं ब्रह्मणो ।
पन्निवेदितम् वैसवंमानतेभ्यस्वभस्यांगोभ्यस्वयंभवम् सोरंगोभ्यस्वयं ।
केभ्यो देवीभ्योयपन्निवेदितम् स्त्रीभ्यब्रदेयंमातृभ्योयपल्किंचिन्निवेद्यते भू
नमेतपिशाचेभ्योयत्रद्रमोनिधापयेत मूले भोजयेश्राद्धकाले मातिसंभ
धिवांधवान सत्योमित्रसंवंधिनस्त्रस्वभृत्यविवाद्याद्यः वांधवाः मातृपक्षः प
ताभ्योजनकालेभाना भोजयेत भक्तवतिगृहस्थेभाभाग्भूतिमन्नराह इन्द्रयान
पिसंत्याहीसंग्रीमागृहमासानान भक्तमान्नयथाशक्तिभोजयेत्सहभार्यया ।
श्रनस्खवाम्याङ्मनेभुक्तवति भर्तरिभार्याभुंजीतेति मूले मग्नोसंत्यमस्रं
वाभोत्रियापोपकल्पयेत मत्क्रियानामनैमाडभोजनंनेस्नन्नैवंचः महांत ।
मतानांवलीवर्दंच नद्दलाभे तंभोजनाधमपुपक्रीहाय गृहमागतायोप । ६०

तस्मान्नतरहत्वमेदिति अग्रानाभावेनवा गभन्तरालेष्टकैरपमाणाः अयमेवो
रध्यानिथ्यंकुर्याद्वितर्कः तथाचापस्तंभः ------ ब्राह्मिनाचं नाति---
------------ कल्याणोवाणिनेतनि मले सक्कमभित्तचेभिवाचानयो
मत्रनायच भित्वयेपत्तयेसन्नतायत्रमचाशिणोच मक्कमहमयमिवाभिवादे।
याथामयपरिमिनम्नंभिता नमिरदपुराणे भित्ताचमिलचेरयानिविमान्द्रम।
वाशिणे मक्कमहमयमिवाभित्वारेण अकल्पितान्नाप्रहृतमर्वंभोजनमंभु
ताल अक्कनैवेमहेदेवेन भित्तार्थंमरहमायातं हृमवेमहेवार्थंमि तोदनाभि
मर्तयेत गौतमः वृत्तिवाममिनादानम पूर्वम अपूर्वमुत्कमहर्वमयाति
विषयमेतत मार्कण्डेयपुराणे यामममाणाभित्तमादरयंग्रामवनहृपम् अ
थेवनद्यणांतनहंतकारंविद्वुधाः भोजनंहंतकारंमान्यथंमितामयाचिवा।
प्रदत्वानभोक्तव्यं यथाविभवमात्मनः निमयग्राति यिग्धोकर्मातरमेतन
विमुः भित्तकाभावेग्रासंगोभ्योवादद्यादन्नोवाप्रतिपेत भुक्तेपन्नेविघसा
नेनभित्तकंमप्रमावर्तात गरुहस्थेननभुक्तेप्पन्नंनर्सिविघसानडंमर्घुः व
काराइयामादिमंग्रहः यथाहकश्यपिचेंगाः गवांग्रामंवकुर्वीतनिमयेवदि।

णि वा कर्तव्यानि कर्माणि ॥ मूलं ॥ प्रतिसंवत्सरं त्वर्घ्याः स्नातकाचार्यपार्थिवाः प्रियो
विवाह्यश्च तथा यज्ञं प्रत्यृत्विजः पुनः ॥ टीका ॥ प्रतिसंवत्सरं स्नातकाचार्योऽर्घ्या मधुपर्केण पूज्याः स्ना
तकः समावृत्तः आचार्य उक्तलक्षणः पार्थिवः राजन्यः प्रियः सखा ज्ञातो विवाह्यः स्नु
षापा जामाता पिता ऋत्विक् उक्तलक्षणः एते सांवत्सरिकमधुपर्केण पूजिताः प्रति
यज्ञं पुनरर्घ्याः चकारात् मातुलादिपरिग्रहार्थः तथा च शौनकः ऋत्विजो वृत्वा मधु
पर्कमाहरेत् स्नातकायोपस्थिताय राज्ञे चाचार्यश्वशुरपितृव्यमातुलानां चेत्
त्र चोपस्थितगृहाणां स्नातकाय दद्यो गृह्यमाणानां प्रवार्हणीया इति गम्यते स्ना
तकपार्थिवादीनां श्रोत्रियत्वे सत्यर्हणा ॥ अन्यथा महोक्षं वा महाजं वा श्रोत्रियायो
पकल्पयेत् इत्यविरोधस्स्यात् अतिथौ श्रोत्रिये च यथाशक्ति नियमः तथोक्तमभ्यु
पुनातयोर्लक्षणम् ॥ मूलं ॥ ------ अध्वनीनोऽतिथिर्ज्ञेयः श्रोत्रियो वेदपारगः ॥ तथा च मनुः
एकरात्रं हि निवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः ॥ अनित्यं हि स्थितो यस्मात् तस्मादतिथि
रुच्यते ॥ यश्च यथाविधि वेदाध्ययनं सम्पाद्य गतवान् स श्रोत्रियः ॥ वेदस्य हेतुः नाम श्रोत्रियपा
रो यस्ते ॥ तथा चापस्तम्बः ॥ धर्मेण वेदानामेकैकां शाखामधीत्य श्रोत्रियो भवति ॥ अध्येतृ
भेदेन एकैकमधीत्य समतिरीश्रोत्रियपदं प्रतिः ॥ तथा च बौधायनः ॥ एकां शाखामधीत्य ॥

कल्पयेत पचेत न संस्कुर्यादिति यावत् तथा च स्मृतिः अतिथिर्यो पच्यतस्स्याक्र
ति यस्सोमः क्रीतस्तस्माद्देतद्यथा ते वा राज्ञाममातृवा महोक्षं महाजं वा पचन्तु उ\
ह्मानुषमिति तथा भट्टवराह्मणाम् यावंत बल्लुत्रा ज्ञानमनुपालितेभ्य स्तर्वेभ्यः
आतिथ्यक्रियेताश्रियश्रुति सोमे राज्ञान्यागतेन यथैवादो मनुराजन्याय गतेभ्य
स्त्यमिन्वार्हति तथागांवा वहते न वत्सकं दंते वसे वस्माप तत्लनतेय द्दानिं मश्च यान्ति ग्र
हे वानांयम्यः ततस्तकविदाह श्रोत्रियायोप कल्पयेद्रावा पतिपद्ये न्तत\
हिं स्यादिति तकुतिविरुद्धम् न हिंस्यात्सर्वभूतानीति निषेधो मधुपर्कांगभू
तहिंसामपसंक्रामति अग्नीषोमीयहिंसामिव मधुपर्के च यत्तेषु पित्र्ये दैवतक
र्मणि अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्रेत्यमनुरब्रवीत् तथा च यज्ञेहस्लौनकः आचान्तो
स्का यगा वेदयंते हतो मे पाप्मा पाप्मा मे हत इति जपित्वां कुरुत तत्कारयेच्छन्मा
ना ह रुद्राणां माता दुहिता वसूनामिति जपित्वोम् उत्सृजत तृण मत्तु न मांसो मधुपर्को भ\
वति अत्र महोक्षं महाजं वा पक्कल्पनमात्रेण मधुपर्को विधीयते तथा स्मृत्यि यास्तजा
यन्तानानेनास्मिन्नुपविहेउपविशानम् स्याडभोजनं सपि अदत्तं तथा च वसिष्ठः
अथाप्युदाहरंति ब्राह्मणाय पा भ्यागतायम सर्पि अदत्तं पचतीति हन्त्तं वकः कल्प

श्रं॰
प॰
६२

यावाच्छसीमा ग्रामसीम्ना ते ग्रसीमा मासावान्त ग्रन्तनी यत्रागा ये त्वपाद्य वस्थापनीया
यत्राहमन्तः सामन्तावस यौमा ग्रामसन्त ग्रन्यामृपासनम उत्तमेशून्तमं कुर्याद्दीने
हीने समे सममिति गच्छतो नु ग्रन्यो का परिक्रुतो पिहितो निवसति तदायत्का
र्यं तदाहमांत्र: महासीतप्रदोषेन त्वाप्य कायी तस्ववेशनिवृत्येन प्रस्थितमनव्रजे
त समभ्रमनुत्त्वातो निवर्त्तेत मूलं अहः शेषं समासीत शिष्टेरिष्टैस्सबंधुभिः स
हयो यमवशिष्टाह्निमागांशिष्टैककलत्वातोविष्टेः शिष्टैस्सबंधुभिरासीत स
वत्सः भुक्तावसावेसा स्यायतदन्नं परिणामयेन् इतिहासपुराणाभ्यांषष्ठ।
सप्तमकोनयेत अष्टमे लोकयात्रां वहिः सन्ध्यातत: पुनरिति लोकयात्रालोक
स्थितिः मूलं उपास्य पश्चिमां संध्यां हुत्वाग्नीस्तान्नपासम्य भृत्यैः परिवृतोभुक्त्वा
नातिन्त्यायमेविशेत पश्चिमां सन्ध्यमं संध्यां यथा विधुपास्य वह्नित्यनीसेतान
तौपास्य त्वाविधिवद्भुत्वा तान्नुपास्य सायाश्च तद्वेव सम्नंत्रत्तपाहिना भृत्यैः पु
त्रादिभिः परिवृतस्समाहतः अनतिमात्रं भुक्त्वा सावशपकार्यांतरं वकृत्वा सं
विशेत स्वपार्श्वशाय्यायामं यावच्छिं विशसेत हस्तः होमो भोजनकालस्य पश्चा
न्मुहूर्तकस्य कृत्वावेवततः पश्चात्स्वाध्यायं किंचिदाचरेत प्रदोषपश्चिमो ६२

श्रोत्रियो भवति मूलम् सान्याचेतो गृहस्थस्य ब्रह्मलोकसमीप्सतः एतावति ।
थिश्रोत्रियो ब्रह्मलोककामेन गृहस्थेन मांसोपयोगो निमन्त्रणासानवं सिके फल
मेतदिति वचनमासस्थाश्रूयते श्रोत्रियस्य स्थानकपार्थिवादिविशिष्टस्यसमु
पर्कत्रूपमर्हणा मूलं श्रोत्रियत्वमात्रेणातिथित्वमात्रेणा वाविशिष्टस्यमानन्तं
फलापविधीयते इत्यनुसंधेयम् किंवमूलं परपाकरुचिर्नस्यादनियामंत्र
णाहृते अनियमामंत्रयितारं वर्जयित्वा परस्मात्केनाभिलषेत् कामायनः ।
अनिषेधनामंत्रितोपक्रमेत आमंत्रितो वा स्वदत्तं न पतितं रहाण्यान् मूलं बाका
द्यणि वा यत्स्वं वर्जये च्वातिभोजनं वाराहीनां वाप्यल्पमसंयतत्वं वर्जयेत् ।
अत्रयोनमः नशिष्टाद्यपादपाणि वक्त्रचाक वायलानि कुर्यात अतिभोजनं
ववर्जयेत् अनारोग्यादिहेतुत्वात् तथाचमनुः अनारोग्यमनायुष्यमस्वर्ग्यंचा
तिभोजनं अपुण्यं लोकविद्विष्टं तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ब्रह्मपुराणे कुर्यात्तीरे
नमाहारं न तु पश्चान्निवेदयेत् नद्यां स्नात्वेदपेयं मन्ते भागं जले न च वयोस्ते वार
णार्थं च बन्धुमन्त्रयेत मूलं अतिथि श्रोत्रियंतस्मात्मासीमातन्मनुव्रजे
त अतिथि श्रोत्रियं वत्सरमन्तमासीमातं सीमान्तं पावदनु व्रजेत सीमांत्रिवि

कां
पं
६३
प्रवात्याम् कर्णीनीथीजानौनामसमाजाबद्धमहस्त्रप्रक योऽथं तेकोले नामकालम
प्याययमानवः नअम्प्रविवृ नाम्रस्मान्तहुं वलभनेपुनः इतिनेदिवइंप्रतीयस्वरवा
के स्के स्तुवाणो नामपमेन नवान्नामकौर्धयितानवा सोऽप्यपमेधफलंलिप्सते
नात्र संशयः व्यासः इन्द्राणीस्वायवीष्टवंमहद्रूयप्रमणस्थितम् मयाग्याधियोका
नांकिमयनिपनिप्यति धर्मावाधांप्रतीतायां नकिंचिकुभमाचरेत् नमेवस्विमे
वयमितिवेदमाद्विवलाः सूत्रं धर्मार्थकामान्सेकालेयथाशक्ति महाप्रयत्नेन ध
र्मार्गाभूते काले धर्मकुर्यात् ननहाय नार्थकामौ एवं धर्माविरुद्धे ऽर्थकाले र्थमेव
तथा तदुभयाविरुद्धे काले काममिति यथा शक्ति धर्मार्थकामान हापिनाभवंति
तथा वचोत्तमः नहर्वीत्ता मप्याह्नो प्याह्लानफला कुर्याद्यथा शक्ति धर्मकामा
र्थेभ्यः नेष्टुत धर्मोत्तर स्यात् मनुः परिसजेदर्थकामौ यौ स्यातां धर्मवर्जितौ ध
र्मं चाप्यसुखोदर्कं लोकसंक्रुष्टमेव च मानवनिमितानिमकमकान्याह सूत्रं
विद्याकर्मवयोबंधुवित्तैर्मानयथाक्रमं परैः स्मृतैः स्थाने पिवाद्रके मानमर्हति
विद्यादिभिस्त्वेते लोयथानिर्देशक्रमं मान्या भवंति कर्मवयोबंधुवित्तवद्विद्या
वानमान्यः वयोबंधुवित्तवद्धि कर्मवंबंधुवित्तवज्जोवयसान् एवं वित्तवतावंधु ६२

न
पामो वेदाभ्यासेन नैव्यैत् पामरूपंषपानलक्षयस्मृपाय कल्पते आपस्तंभः सदा
निमायांदासा अवलंकुर्वीत दावशाद्भेनाश स्वेद्याम् इार्यो ज्यते तामवेद्युलान्मूलं
कुर्वीत नासामप्रतीकर्षः विष्णुः नांइपादस्वपान्नोनरा परशिरान्नस्वो नान्नुवं
शीनकाशोनपालाशेशायेनेनपंचदारुकृतेनगजभग्नकृतेनविद्युद्दग्धकृतेन
भिन्नेननित्रिलुष्टेन चटसि कङ्गमतेन श्मशानसूत्रालयदेवतायतनेषु न चप
लमध्ये नाविमध्येन धान्यगोगुरुहुताशानसुराणामुपरि नोच्छिष्टो न दिवान
च्छीः नसंध्यायां नभस्मनि देशेनार्द्रे नपर्वतमस्तके उशनाः नतेलाभ्यक्तशि
रा शयीत नाशीतिनः कृतकर्माणि कर्मोपहिरिणः सत्ते ब्राह्मे मुहूर्ते बोधाय
चिंतयेदात्मनोहितम् रात्रेः पश्चिमो मुहूर्तो ब्राह्मः तस्मिन्प्रबोधायनिद्राहितात्मन
ने हितं चिंतयेद्विस्पष्टेन श्रेयस्त्रिवर्गान्तकम् यदाह मनुः धर्मार्थकामास्त्रिवर्गः
तथैव ब्राह्मे मुहूर्ते संप्रसादमानीयमिति चिंतयेत्परिभावयेत् ब्राह्मे मुहूर्ते बुध्येत
धर्मार्थौ चानुचिंतयेत् कायक्लेशांश्च तन्मूलान्वेदतत्त्वार्थमेव च किं नु मे स्यादिदं
कृत्वा किं न मे स्यादकुर्वतः इति संचिंत्य कार्याणि धीरः कुर्वीत वा न वा उत्थायोत्था
य वोढव्यं किमद्य सुकृतं कृतम् दत्तं वा दापितं वापि वाक्सत्यं वापि भाषितं सत्य

रुषा मम स्वमेव निवर्त्तिति सा च स्यादृष्टामीभार्याभाववान् नृपो राजन्यः स्नातः स्नात
कः श्रोत्रियोऽग्निहोत्री वरः कन्यां सहोढं महत्तः वक्ष्यति तेषां सर्वेषां नानो नृपो
सं मान्यः नृपस्य च स्नातको मान्यः सर्वे ब्राह्मणाः पराहोपलंभः राज्ञः पंचाशाम्नो
पं न समेत ब्राह्मणा स्वैव पंथा यानस्य च स्नातको भाराभिनिहित स्यात् तत्र स्वार्थियर
२५ ति सर्वे रोतव्यः वर्णा च्य यमांचेत रैवर्णो स्व ग्रिहप ति न मत्तो न्मत्तानमसा मस्मस्त
पना र्थेन सर्वे रेव दातव्यः इति श्रोत्रादिभिः गाजिते या परा हवेथा यनः पंचाद्वे
ब्राह्मणाग पराचे राज्ञेय वत्व हदाय भाव न मार्ग शर्मिष्ठे दुर्वेलायच शाबल्लिवि
तो पंचाद्वेयोवाल्म मज्जितविधामि त्यगुणाम कृष्टेत्यः इति धर्मार्थानां हृत्यर्थानां
वकर्माणां मवस्थामाह मूलं इज्याध्ययनदानानि वैश्यस्य क्षत्रियस्य च प्रतिग्र
होधिकोविप्रस्य याजनाध्यापने तथा इज्यादिकर्माणि वैश्यक्षत्रिययोः ब्राह्मणादि
मस्माधिधर्म साधनानि प्रतिग्रहादीनि तु विप्रस्य वृत्ति साधनानि अधिकानि
प्रतिग्रहादेरसाधारणं ब्राह्मणस्यैव प्रतिग्रहादि विमर्षः अत एव विप्र इति वि
धेयसमर्पीतं अनन्यत्रभाव स्वविषयः अतो ब्राह्मणस्यैव प्रतिग्रहादि वृत्तित्व
यं यत्र न ब्राह्मणाम्यथ साधारणत्वेनोविधीयते इति तदध्यापनमात्रकर्त्तृत्व २५

मान्नवुनरन्यथा विपाकस्थानान्याश्रेन्त्रो काकर्मविहितक्रिया वर्षोमानेपित्व
योपेत्यथापिकेवंधवोत्तानय: विनमर्था पतैर्धुक्ताहिनामान्याभवंति विपादि
मतासमवायेयथाक्रमंक्रमनतिक्रमेणामानः कार्यः हर्वहर्व मुहूर्ताहूरीय
इत्यर्थः पतैः कर्मादिभिर्गुणैः प्रत्येकंप्रभृतैः सुक्तो वाईकेमतिस्हृत्रोपिनमस्का
रमनिरिकेमानमर्हति वाईकमत्रास्त्रीनेकतरम् यदाहगौतमः सुहुतोप्यपी
तिकाववर्यतितया जातिरपिमान्यत्वहेतरि माहसपव विनवंधकर्मजातिविप
वर्यासिमान्यानि यत्रवलीर्यासि यतंनसर्वभो गरीयमनन्त्वतारमेस्य जाति
मोन्यत्वकारणाम उत्कृष्टविपाकगुणातुक्तकुलहीन जातिरप्युत्कृष्ट जातेर्मान्योभवति
यदाहमनुः विनंवंपूर्वयः कर्मविपाभवतिपंचमी एतानिमान्यस्थानानिगरी
योयदुत्तरम पंचानांत्रिषुवर्णेषु भूयांसिगुणवंतिच यत्रस्युःसोत्रमानार्हःशू
द्रोपिदशमीगतथति वयःस्थानस्योत्तमोत्कृष्टोभागः दशमीमत्यमानः सुहंभवं
सियकर्षतोगुणावत्नि तेनजातिमनादत्यबहुविधोल्पविधेनमान्यः प्रकृष्टवि
पाक्वाप्रकृष्टविपेव एवंकर्मादिष्वपि मूले वृद्धभाविन्त्यष्ठानानास्त्रीरोगिवरव
क्रियाणाम पंचाद्येपोन्यपलेपांमान्यः स्नातस्नातकभूपतेः वृद्धः दशमीस्थःचक्रिणो

स्थानानुसूचनात् धर्मोऽपि स्वाधिकारेण नरसिंहपुराणे यथाविनस्यतस्मात्कृथिं ।
तत्र यथा प्रापेन पुराणान्तरे यथा ह्येव नरसिंहनरसिंहजनम् मत्स्याभागते द्वयाकु
ह्याणो वच्यौगे द्यास्माणोस्तिनिविवत्त्वलन् संस्मयपरि वर्यस्त्वैवक्षेन तत्रियेणावपु
श्रां राणाश्रवणाविधौ भविष्यत्पुराणे स्कन्दपुराणान्तरे वैष्णवे वैष्णवानां तत्रियस्ततः त
पं त्रियाणां तथा विधानात् एवं च तेनेतत्स्थितः यथाह मनुः विप्रसेवैव शूद्रस्य विशि
९५ ष्टं कर्म कीर्त्यते यदतोऽन्यद्धि कुरुते तद्भवेत्तस्य निष्फलम् विशिष्टमन्यत्कर्म धर्मह ।
निहेतुत्वात् निष्फलं धर्मरहितमित्यर्थः ततश्च क्षत्रियवैश्यसेवाप्यस्य इत्याह ।
र्थैव तदाह मनुः शूद्रस्तु वृत्तिमाकाङ्क्षन् क्षत्रमाराधयेद्यदि धनिनं वाप्युपारा
ध्य वैश्यं शूद्रो जिजीविषुः स्वर्गार्थमुभयार्थं वा ब्राह्मणानाराधयेत् जातब्राह्म
णशब्दस्यास्य कृतकृत्यता द्विजेभ्यस्तस्य यथाशक्तिर्वृत्तिर्विधेयेत्याह मनुः
प्रकल्प्यातस्य तैर्वृत्तिः स्वकुटुम्बाद्यथार्हतः शक्तिं चावेक्ष्य दाक्ष्यं च भृत्यानां च परि
ग्रहम् उच्छिष्टमन्नं दातव्यं जीर्णानि वसनानि च पुलाकाश्चैव धान्यानां जीर्णा
श्चैव परिच्छदः अत्र उच्छिष्टं इत्यानि धान्यानि पुलाकः परिच्छद उपकरणाम् तथाहि
जन्मप्रभृति यावद्दिनं जीवेत्तदा वाणिज्यमवेत वाणिज्यमाजीवेदित्यर्थः क्षितौ भवि । ९५

मब्राह्मणस्याभ्यनुजानाति नवहृतिवमपि अलपकमत्वं तव माहमनः अनव
स्याचयमुस्तुषाणवदध्ययने गुरौविति अनवरत्वेवमस्तुषेमर्त्थः ब्राह्मणाः ग्राम
णास्यपावदध्ययने नावदेव गुरुः पश्चात् ब्राह्मणाएवाध्यापितो गुरुः यदाहगौत
मः आपत्कल्पो ब्राह्मणस्याब्राह्मणाद्विद्योपयोगः अनुगमनं शुश्रूषासमाप्ते ।
ब्राह्मणो गुरुरिति एवं चाजीवेतः स्वधर्मेणानन्तरां पापीयसीं वृत्तिमातिष्ठेः ।
न तु कदाचित् ज्यायसीमिति वसिष्ठवचनमस्य समं जसं भवति इत्याध्ययनमित्ये
स्याग्रहणेन दानाध्ययन अतिरिक्तादि जातिधर्मोपलक्षणं ते मूलं यथानं तत्रिये
कर्म प्रजानांपरिपालनम् यथानमावं तत्रिये प्रजापालनाख्यं कर्म धर्महेतु
त्वात् बदस्यातिहिप्राणषड्भाग मावदत्त इत्यादिना प्रसंगतः प्राणषड्भागस्यापि
षड्भागस्य चोपादानमिति मूलं कुसीदं कृषिवाणिज्यं पाशुपाल्यं विशः स्मृते
कुसीदं सवृणादेहस्तु पजीवनम् कृषिः प्रसिद्धा वाणिज्यं वाणिक्कर्म तन्तस्यथा
मादिसमार्थं गृहीता महार्घे दीयते इति वाणिज्यम पशुपाल्यं पशुसंवर्तगोतन्त
वै वैश्यस्य मार्त्यं वृत्तिकर्म मूलं शूद्रस्य द्विजन्मशुश्रूषा तथा जीवन्यापि भवेत्।
क्षीणे वा विविधे जीवे द्विजातिहितमाचरेत् शूद्रस्य द्विजन्मशुश्रूषाम्याख्यवृत्तिर्ब्रा

त्तिहोमः नवमश्रोमंत्रवानानमस्कारः पंचयज्ञेष्वेवमंत्रकार्यविधीयते नविवाहेपित
मात्रादिनमस्तेषु कर्मसु वक्तव्योमात्राधिकारहेतुः कुमते मनुरनेदंविधः दूसवेष्वेरेवा
दिकर्मणि लौकिके लोकार्याणीनं समर्थेवेदविहितानां यथानिषाददस्यप्रतीहि किं
विहितानां नामपि वैदिकं एव कर्म नानि वाहाग्नि निपतति किं पुनः समस्तस्य यत्तु गोतमेनाग्न्या
दुरधिकृतो लोके पाकयज्ञे स्वयं पंचयज्ञे तेनैकरतितल्लौकिकाग्निविषयम् अयुनां सर्व
वर्णानां साधारणं धर्ममाह मनुः अहिंसासत्यमस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः एतं सामा
यालीति सर्वेषां धर्मसाधनं अहिंसा अविहितवधवर्जनम् सत्यं यथार्थवचनम्
अस्तेयं अन्यायेनपरस्य वा स्वम् सत्यम् भूतहितं प्रोक्तमिति व्यासवचनात सत्यमपि प्रियं
मेव वाच्यम् सत्यं ब्रूयात्प्रियं ब्रूयान्न ब्रूयात्सत्यमप्रियम् प्रियं च नानृतं ब्रूयादेष धर्मः
सनातन इति मनुवचनात् अस्तेयमादत्तस्वीकाराः शौचमभक्ष्यपरिहारादि त
था शौचं द्विविधं प्रोक्तं बाह्यमाभ्यंतरं तथा मृज्जलाभ्यां स्मृतो बाह्यो भावशुद्धिस्त
थांतरम् इंद्रियनिग्रहो निषिद्धेभ्यो विषयेभ्य इंद्रियाणां निवारणम् दानं स्वस्वकारा
नपेतस्याणाक्षेमाय परस्य प्रतिपादनम् दमो निषिद्धाल्लनोव्यापारोपरमः दयाभूतहि
तैषितम् क्षांतिः क्षमा क्रोधवर्जनम् क्षमा हर्षमात् सत्वामिति स्मरणं वा तम् दमः

श्री पं ६६

६६

विधैश्चित्रकर्मादिभिर्जीवेत् अशक्नुवंस्तु शुश्रूषां शूद्रः कर्त्तुं द्विजन्मनाम् पुत्रदा
रात्ययं प्राप्तो जीवेत्कारुककर्मभिरिति वचनात् तथापि हि येन कर्मणा कि
यमाणेन द्विजातिशुश्रूषा न हि भवति तानि कर्माणि प्रचरितानि यैः प्रचरितैः
शुश्रूष्यन्ते द्विजातयस्तानि शिल्पानि कारुककर्माणि चेति तथापि द्विजातिहितमा
चरणीयम् तथा च देवलः शूद्रधर्मो द्विजातिशुश्रूषा पापवर्जनं कलत्रादिपो
षणं कर्षणपालनभारोद्वहनपण्यव्यवहारचित्रकर्मनृत्यगीतवेणुवीणामृदङ्गवा
दनानीति शूद्रस्य द्विजातिभिः अभिधाय धर्ममाह स एव भार्यारतिः शुचिर्भृत्यभर्ता श्राद्धक्रियाप
रः नमस्कारेण मन्त्रेण पञ्चयज्ञान्न हापयेत् भार्यामेव रतिर्यस्य स तथोक्तः अनेन प
रदाराभिचारपरिहारो धर्मत्वेनाभिधीयते शुचिः आन्तरबाह्यशौचयुक्तः तस्मात् भृ
त्यभर्ता भृत्यानां पुत्रकलत्रादीनां पोषकः श्राद्धक्रियापरः श्राद्धानुष्ठाननिष्ठः उक्ता
पञ्चयज्ञान्नमस्कारमन्त्रेण कुर्यात् न पुनरधीतमन्त्रेणेति नाहीं पयेत्तेन मं
त्रशाखोः अत्र कलमन्त्रकार्ये नमस्कारविनियोगार्थः अस्य पाकसमानार्थं पाकाहोमा
दपथाकार्ययोरेव कार्यं स्यात् ननु च शूद्रेणाग्नेः कथमग्निसाध्यकर्माधिकारित्वा
त् न च विवाहाग्निरस्यास्तीति वाच्यम् शूद्रस्य विवाहहोमाभावात् नहि मन्त्रको

आ॰ पं॰ ६०

ता अभक्ष्यपरिहारश्च संसर्गश्चाप्यनिंदितैः स्वधर्मे च व्यवस्थानं शौचमेतत्प्रकीर्तितं
शरीरं पीड्यते येन सुशुभेनापि कर्मणा अत्यंतं तन्न कर्तव्यमनायासः स उच्यते ।
प्रशस्ताचरणं नित्यमप्रशस्तविवर्जनम् एतद्धि मंगलं प्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः
स्तोकादपि प्रदातव्यमदीनेनांतरात्मना अहन्यहनि यत्किंचिदकार्पण्यं तदुच्यते
यथोत्पन्नेन संतोषः कर्तव्यो ह्यल्पवस्तुना परस्याचिंतयित्वार्थं सास्पृहा परिकीर्तिता
इति शारीरमत्यंतं न पीड्यते न तत्कर्तव्यमित्यर्थः मूले वयोबुद्ध्यर्थवाग्वेषश्रु
ताभिजनकर्मणाम् आचरेत्सदृशीं वृत्तिमजिह्मामशठां तथा वयः शरीरावस्था बा
ल्ययौवनादि बुद्धिः प्रज्ञा अर्थो वित्तं वाग्भाषणं वेषः वस्त्रकंबलादिविन्यासः श्रुतं
शृतनः पुराणादिविद्याधिगमः अभिजनः कुलं कर्म योगादि एषां वृत्तिं स्थितिं
सदृशीं परस्परानुरूपामसमस्ताम् अजिह्मामकुटिलामशठां वाचरेत् एतदुक्तं भवति
वयःकर्मार्थश्रुताभिजनानामनेकमनुरूपं प्रभाषणं बुद्धिर्हि हितकार्येति यथा
बृहस्पतिः यथाविद्यं यथाकर्म यथावित्तं यथावयः जनन्यपेवर्तेत वेषभाषादि
भिरन्वहं नः एवं संयोगेनाभिधाय प्रकृतं हितं समाह मूले त्रैवार्षिकाधिकान्नो
यस्य सोमं हि पिबेद्द्विजः वर्षत्रयपर्याप्तं भरणं पर्याप्तादन्नादधिकमन्नं यस्य ६

क्षमार्जवंज्ञानमितितत्पादेआर्जवमकौटिल्यम् समचित्तभावा आर्जवंसमचित्ततेति
वचनांतरम् सर्वेषामेववर्णानामहिंसादिसत्येकंधर्मसाधनंभवति तेषामेवसमस्त
कृतत्वात् धर्मोत्रास्त्रीत्मकोभिमतः अत्रव्यासः आनृशंस्यमहिंसादिप्रत्येकंध
र्मसाधनंभवति तेषामेवसमस्तकृतत्वात् धर्मोत्रास्त्रीत्मकोभिमतः वमसाद
स्त्रसंविभागिता आद्रूकर्मेतिधेयंचमतत्वमक्रोधएवच स्वेषुदारेषुसंतोषशौचं
नित्यानसूयत आत्मज्ञानंतितिक्षाचधर्मसाधारणोन्यः तथा सत्यंदमस्तपःशौ
चंसंतोषोह्रीःक्षमार्जवं ज्ञानंशमोदयाध्यानमेषधर्मःसनातनः सत्यंभूतहितं
प्रोक्तंमनसोदमनंदमः तपस्स्वधर्मवर्तित्वंशौचंसंकरवर्जनम् संतोषोविषयत्या
गोह्रीरकार्यनिवर्तनम् क्षमाद्वंद्वसहिष्णुत्वमार्जवंसमचित्तता ज्ञानंतत्त्वार्थसं
बोधःशमश्चित्तप्रशांतता दयाभूतहितैषित्वमेषधर्मःसनातनः बृहस्पतिः द
याक्षमानसूयाचशौचानायाससमंगले अकार्पण्यमस्पृहत्वंसर्वसाधारणानिह प
रेवाबंधुवर्गेवामित्रेद्वेष्टरिवासदा आपन्नेरक्षितव्यंतुदयैषापरिकीर्तिता बाह्येचा
ध्यात्मिकेचैवदुःखेचोत्पादितेक्वचित् नकुप्यतिनवाहंतिसाक्षमापरिकीर्तितः
नगुणानगुणिनोहंतिस्तौतिचान्यगुणानपि नान्यदोषेषुरमतेसानसूयप्रकीर्ति

सं. पं. १९

यतस्तत्काम्यविषयम् नित्यविषयं तत्कृतिविरोधप्रसंगात् मूले प्रतिसंवत्सरं
मासि यस्तु यजेत तत्र कर्तव्या आग्रायणेष्टिस्तु चातुर्मास्यानि चैव हि मूले यथासम
भवेत्कुर्यादिष्टिं वैश्वानरीं द्विजः संवत्सरे संवत्सरे सोमयागः कर्तव्यः पश्वाग्रायणा
यतेयनेतस्याग्रायणेष्टिर्नवव्रीहिभिः श्यामाकैर्यवैश्च कुर्यात् तथा च मनुः सस्या
न्तेन नवसस्येष्ट्येति अत्र नवसस्यग्रहणेन शरद्वसंतौ लक्ष्येते माघ्याहितत्र शरद्वसंत
योः पुरा ये ते भवन्तीति आपस्तम्बलायनः यदा वर्षस्य तत्पस्स्यादथाग्रायणेन
यजेतेति एतच्च व्रीह्याग्रायणाविषयम् यवाग्रायणं तु वसन्त एव तत्रैव हि तेषां
नवत्वम् श्यामाकाग्रायणं तु शरद्विषयं सर्वाभयत्र तेषां नवत्वात् तथा चातुर्मास्या
नि च काले कर्तव्यानि अथ चातुर्मास्यानि वैशाख्यां पौर्णमास्यां फाल्गुन्यामित्याश्वला-
यनः एतावत्सोमयागादीनि कर्माणि प्रत्यब्दं तत्तेषामसंभवे तत्कार्यं वैश्वान
री वैश्वानरदेवतामिष्टिं कुर्यादिति विदधाति इष्टिपश्वादिसोमकार्यं क्रियमाणाभावेषाम
पि वैश्वानर्यास्तेन वैश्वानरेष्ट्यां गावर्णं प्रायश्चित्तं तथा तत्कार्यं पश्चात् तद्धर्मलाभ इति
माघ्या सोमियधर्मप्राप्तिस्स्यात् स्मार्तत्वेनावास्मार्तीतिकर्तव्यता स्यात् यत्तु मनवाक्य
मः इष्टिं वैश्वानरीं नित्यां निर्वपेदब्दपर्यये क्लृप्तानां पशुसोमानां निष्कृत्यर्थमसंभवे १९

विद्यते स द्विजः सोमं पिबेत् सोमेन यजेतेत्यर्थः । मनोरनुविशेषः यस्य त्रैवार्षिकं भ
क्तं पर्याप्तं भृत्यवृत्तये अधिकं वापि विद्येत स सोमं पातुमर्हतीति अनल्पल्लीयसिः यस्य
स्तो सोमं पिबते द्विजः स पीतसोमपूर्वोपि न तस्याप्नोति तत्फलम् नित्यसोमयागावि
षयमेतत् यत आह विष्णुः त्रैवार्षिकान्नः समधिकं सोमेन यजेत अभावे वैष्णवेष्टि नयेति
न नस्य दशारात्रीदीक्षितो भवति विनीते तिविधि सामर्थ्या यावितेनैव कर्त्तव्यज्ञात
ति कार्येति सर्वस्यैव त्रैवार्षिकान्नोपयरतिवचनारंभः सेयं यतः हाकारंभसामर्थ्याद्
वेतनक्रमस्य तेभितमा।।। स्याला भेमल्पैभोवाद्यूर्वार्जितेनाविधनेन यत्योक्तं दत्तिा।।।
ला दानं कार्यं न पुनर्दानम् दत्तिा।।। अल्पत्वं दानं नैवेति यतः कल्पमस्त्राद्यैरुक्तमेव स
तमेव यज्ञे दत्तिा।।। भेव मल्पकापीसादिवचनं त्रैवार्षिकाधिकान्नेनाधिकारि
।।। स्यात्कर्म क्रतौ विनष्टे पूर्वार्जितेयनेमित्तिनसर्वार्थपर्याप्तोऽस्य यम् अथवा मन्द
स्य मध्यमर्षिकत्रैवर्ण्यादिभ्यो दानेन ।।। भोजनेन च मागार्जितेनैव धनेन कार्यम्
न नस्याविज्ञेन तस्माद्दत्तिा।।। दान यथं नियोगादि सर्ववान्नियमायवाकारंभः
स्तलम् शाकेतोमिकीः क्रिया कुर्यादास्यान्नैवार्षिके भवेत् सोमयागानुष्ठाना
त्मायपाः क्रिया अग्निहोत्रादयस्तानि वार्षिक भस्य भर।।।स्य पूर्वेन कार्यः \

सति सर्वेषामनुष्ठानेकर्मफलसंदेहंभवति यस्मात्तत्रैवफलसंदेहः सकुड्याविनः
काकातिन्यायेनहेतुहेतुमद्भावमहंसर्वेषांते फलसंदेहकर्महीनकल्पनकार्यंसति।
ग्रं. दृष्टेनफलसंदेहंभवति तथाचमनुः प्रभुःप्रथमकल्पस्ययोनकल्पेनवर्त्तते नसा
पं. म्परायिकंतस्यदुर्मतेर्विद्यतेफलम् अत्रचमतिः स्वेऽति प्रथमकल्पसामर्थ्याप।
५२ लत्तणार्थम् मूले वेडालोजायतेयत्तकरणात्कूटमित्यर्थः यत्तार्थंलब्धमस्त्वत्र
भासःकाकोपिवाभवेत् योयत्तार्थम्शूद्राद्धिते नसमेनवेडालोभवति तथाचम
नुः नयत्तार्थंधनंशूद्राद्विप्रोभिक्षेतधर्मवित् यजमानोहिभिक्षित्वाचण्डालःप्रेत्य
जायते येशूद्रादधिगम्यार्थमग्निहोत्रमुपासते ऋत्विजस्तेहिशूद्राणांब्रह्मवादि
षुगर्हिताः तेषांसततमज्ञानांवृषलाग्न्युपसेविनाम् पादामस्तकमाक्रम्यदाताडु
र्गाणिसंतरेत् शूद्राद्धनमुपादायायस्तीर्थंउपाध्यनेतद्धियथंवात्रहृदयमेत तथाच
यत्तार्थंलब्धंधनमसमस्तयत्तोपयोगियोनकरोति सभासः काकोवाभवेत् भासः
पत्तः विशेषः अत्रमनुः यत्तार्थमर्थंभिक्षित्वायोनसर्वंप्रयच्छति सयातिभास
तांविप्रः काकतांवाशतंसमाः मूले कुमूलकं भीमापस्तोवा अहिंसकोऽशक्तोपि
वा जीविकायामित्यर्थःकेन प्रयानेषांपरः परः कुमूलकं कोष्टिकातस्यविमितमे ५८

इति तदपि सोमादिकार्यं एवेष्टिर्विदध्याति नतु पश्वादिकारणाभावप्रायश्चित्ततया निष्कृ
तिशाहस्त्वतैः निष्कृतिसंकल्पेनाप्रवचनकर्तव्यतासिद्धा यावदिष्ट अत एवानेन स्माह
आपत्कल्पेनयो यः सेकृतेनापरिहितः सनाप्नोति फलं तस्य परत्रेति विवादितस्य
विषयत्वदेवसाधेस्तदापत्तौ समर्हवित्रिभिः आपत्स्व मरणाद्धीने विधेः प्रतिनिधि
कृतइति अतस्तद्वैश्वानरीयेष्टिः प्रतिनिधिर्न तु प्रायश्चित्तमिति गम्यते अत्रवेषा
मिति सोमादीनां वा तस्मात् सर्वासांतानां प्रशंसार्थेन तु पशुसोमयोरेव सकरणाविशेषा
त् पशुमनतोक्तम् तत्र सोमानां पशुसोमानामिति तत्सद्दर्शनार्थं अन्यथा बहुवचना
नुपपत्तेः सोमादीनामनेकं संभवेभेदे न हि सप्तसोमाद्याभावात् तस्मात्संभवेवै
श्वानरीन तु हेतुत्वात् तथा च शातपः त्रैवार्षिकाधिकान्न यस्तु पिबेत्सोमं मतो द्विजः
इष्टिं वैश्वानरीं कुर्यात्तथैवाल्पधनो द्विज इति मूलम् हीनकल्पं न कुर्वीत सति
द्रव्ये फलप्रदम् अधिकारिणां सति समस्तसर्वाङ्गोपसंहारी प्रयोगविधिः शाकंभाव
संहारी काञ्च शाकाङ्गोपसंहरिणः प्रयोगविधेर्यदिघ्यपीभूते कर्मतद्धीनकल्पेन
यजनं तत्फलप्रदं काम्यं कर्मतद्धीनकल्पेनकार्यम् अत आह सति द्रव्ये फलप्रदमि
ति द्रव्ये सति फलप्रदं यस्माद्भवति द्रव्याभावः सर्वाङ्गोपलब्ध्यर्थं सति द्रव्ये

न्त्वलभ्यान्यतावद्योधर्मः नयमस्यप्रतिग्रहादिवृत्तिसंभवः मूलं नस्वाध्यायविरो
धार्थमीहेतनयतन्नतः नविकटप्रसंगोनसंतोषीवभवेत्सदा स्वाध्यायाधिगमवि
मं रोधिनमर्थनेकेन नदविरोधिनमपिधनस्ततोनेहेतयतनतो निषद्धान्तरिमर्थः
पं नचविरुद्धेनकर्मणा प्रतादिनाप्रसंगोनचगीतादिना प्रसंगप्रसक्तिः तद्वेनता
२०० हीतादिप्रसंगः अथवाप्रसंगोनिष्ठापत्तिः यद्यस्मैनेतदेतासीदंसोनिष्ठामैकरिष्य ष
तीत्येवंभयजननन्तुष्टः यथोक्तन्नेनचसंतोषीसंतुष्टोभवेत् अन्नमनः संतोषंप
रमास्थाययत्नात्तदर्थसंयतोभवेत् संतोषमूलंहिसुखंदुःखंविपर्ययः अन्नचम।
करणाप्रतिवाकामिदंकार्यमिदंवर्जनीयमितिप्रतिपादनद्वारेणातद्विषयः संकल्प
मिदंकरिष्येनेदंकरिष्य इतिमनोव्यापाररूपोव्रतशब्दवाच्योविधीयते तस्यव्रतमि
तिप्रक्रमस्य ताद्वेषांविधानात अतएवचसिद्धः अथातस्नातकस्य व्रतानीत्यारभ्य
तानिविहितवान् एतेचसंकल्पास्समावर्तनान्तरमेवकार्याः स्नातकेप्रतिविहित
त्वात् यतोर्थइतितमस्त्वमाह मूलं राज्ञान्तेवासिषाज्येभ्यसीदन्निच्छेदन्तेतथा न
धाः वसीदन्नाज्ञादीनामन्यतमाद्धनमिच्छेत् प्रतिग्रहादिनालिप्सेत् राजग्रहणा। २००
विमहृद्यसानरूपलतायार्थम मूले इंसिईहेनकपाषांडिकहेतोस्ववर्जयेत् लो।

वर्षान्नं यस्य स त्र्यैहिकः स्याद्वा स्यात् नश्वस्तनं निर्वाहयन् वर्धयते यस्य सोऽश्वस्तनस
त्रु सकुसूलधान्यः कुसूलाद्दनपरिमाणधान्यावपनं कुम्भीतत्परिमाणधान्यो
वा त्र्यहस्यो भवेत् त्र्यहनिर्वाहपर्याप्तमेव धान्यं यस्य स त्र्यैहिकः स्याद्वा स्यात् नश्व
स्तनं निर्वाहयन् वर्धयते यस्य सोऽश्वस्तनः स्याद्वा स्यात् परित्यक्तश्रीत्र्याहिकाणां शाला
पाशानेष्वित्ति पतितैककणामुञ्छम शिलं वा कृते न वा जीवेत् एषां मुक्तकहलिम
तां परः परः पूर्वस्मात् पूर्वस्मात् श्रेयान् प्रतिग्रहे न ज्ञस्तस्य स्वर्गादिलोकजयकृ
त्वात् धर्मातिशयवत्त्वात् अत्र मनुः कुसूलधान्यको वा स्यात् कुम्भीधान्यक एव वा
त्र्यहैहिको वापि भवेदश्वस्तनिक एव वा चतुर्णामपि चैतेषां द्विजानां गृहमेधिना
म् ज्यायान् परः परो ज्ञेयो धर्मतो लोकजित्तमः षट्कर्मैको भवेत्तेषां त्रिभिरन्यः
प्रवर्तते द्वाभ्यामेकश्चतुर्थस्तु ब्रह्मसत्रेण जीवति षट्कर्मशब्देन यजनयाजना
दीनि त्रीण्यध्यापनाकर्माणि निर्दिष्टानि तदन्तर्गतस्य प्रतिग्रहादिवृत्तित्रयस्य विधा
नार्थम् त्रिभिरन्यः प्रवर्तते इति कुम्भीधान्यस्यापि वृत्तित्रयविधिः द्वाभ्यामेकस्तु
ति त्र्यैहिकस्य याजनाध्यापनानन्तरमतिग्रहो हि कुत्सितो नाद्रियेत् स्यादिति तदन्त
नस्य चतुर्थोऽश्वस्तनः ब्रह्मसत्रेणाध्यापनेन जीवेदिति एवं च ब्राह्मणस्यैव कु

शारीरमनतः कश्याोपवानेवांच स्वविस्तृभेगवानशेषम् यामेनयदत्तममेह यामेण
पारनेनेहरिमालिविघे संतस्सुहिंवहिः सुहिंसुरेतनमेमयेसुतः सकवेतमले
तस्मिं स्वविरेवास्मिसर्वेरा वाद्योपयातादनवोविनास्मभगवानजः सुहिन्स्येतं
तथानाविस्तुकेनतमिसंस्थितः पतन्तेभाष्यजमवंपापांडिमिविहाधर्मः नमकुवि
पुरेमकामृर्दपुण्येसुवोलितेः तथा पापांडिनोदुराचारादुष्टान्यगणवादिनः समं
स्कृतानभोक्तारेश्रात्सर्वस्कारवर्जिताः एषांडाः पाषकमीणोस्मिकाः शठदुरयः
वाणिकम्कनीराथर्मस्या जोपजीविनः निःशौचावक्रमतयोनास्मदस्तीतिवादि
नः पूर्वविधास्मृममार्गोहैदयोकाहेहि स्कृतः क्रियाकलापंनिंदंतेश्रययत्नस्साम
लतागो आत्मानेवपरांश्चैवरु.वंतिनरकस्थितो तेषांदर्शनसंभाषास्पर्शनानि न
रेः सहा परिमाज्यानिरहेव शोकसंभाषणातथा संस्पर्शोचवत्तुपस्नानाम्भयो कुवि
परेस्नानं शुभमानंसूर्येवेषामलापंस्यर्गनंत्यजेत प्राकृतैमिजनःकिंतपस्तदा
वाभपालकः पतस्तैरेदिकेकर्मनिदमकृतदुष्टयः पाषांडिनामयोवा[illegible]सयोति
वैदककर्मणि तेषधोगामिनः मोक्षमाशुसंभावमाश्रितः तस्मोदितानाम्बविगहि
वैकोयातिसंतमम तोरोज्ञानविकर्मणि कुर्वन्नहदर्शनेषः नित्तवर्णाश्रमकेधर्म ११

भं॰ पं॰ ११

कार्यधर्मकारीदंभ हेतावश्ययोन भातिस्मत्रकथर्मदूषयिता श्रुतिवलेनसर्व
त्रसंशयकारीवदेनकः वेदवाद्यागमविहितकर्मी पाषण्डी उक्ताश्रमव्यतिरिक्ताश्र
मकस्सद्वृत्तिविवर्जस्सम्भकवृत्तिः एतान्वर्जयेत पभिर्नसंभवहरेद्धरिमर्थः सत्वः
पाषण्डिनोविकर्मस्थान्वैडालव्रतिकांशठान हैतुकान्वकवृत्तीश्चवाङ्मात्रेणापिनार्च
येत निषिद्धकारिणोविकर्मस्थान वैडालव्रतिकादीन मपवाद धर्मध्वजीसदाल
ब्धकाम्मिकोलोकदंभिकः वैडालव्रतिकोज्ञेयोहिंस्रस्सर्वाभिसंधकः यस्यधर्म
ध्वजोनित्यंसराधजइवोछ्रितः प्रछन्नानिचपापानिवैडालंनामतद्व्रतम अधोद
ष्टिर्नैष्कृतिकस्वार्थसाधनतत्परः शठोमिथ्याविनीतश्चवकव्रतिकदाहृतः श
ठस्तथ्यः सत्यविलधर्मेषु पट्टपाषण्डिलक्षणोक्तंविमाषपाषण्डिदर्शनेनलाभक्ष
र्शनं प्रायश्चित्तसंजातंतित्तसंदालम्भयति पुलस्त्यउवाच स्मृतिस्सन्निहितेनधर्म
वर्णाश्रमविभागजम उल्लंघ्ययवर्त्तनेसप्रक्रयाकूटयुक्तिभिः विकर्मभिरता
न्कुटास्युक्तिमाणलम्पकुर्मदः पाषण्डिनास्तेदुष्टीलानरकाहीनराधमाः नास्तपा
षण्डिनःपापाविकर्मस्थाश्चमानवान वैडालव्रतिनश्चैवनित्यमेवववनालयेत
सेभाष्यतोसविषदैवितपेटस्तुतेष्वः हृदेवोश्चाश्वपेद्रमाकृत्वानन्यानावंमनः

श्रं पं ९२

॥ मन्यधृतं वावासो विभृयात् निर्णिम्पत्तकामं मन्यधृते नमलान्यकामं विभृयादि
नर्थः मानवोरवोविशेषः नजीर्णमालवद्गसाभवेद्बविभावेमति तथा उपानहौ
वस्त्रामास्वधृतामसैनैधारयेत उपवीतमलंकारंक्करंकनकमेवच विसृजाणि म
हानुपहतेवस्त्रंमत्रालम्बनतोयोर्थीः गाहशानिवरत्नानिविभृयान्मयतोनरः मा
र्कण्डेय पुराणे नवापिरक्तवासास्याच्चित्रासितधरोपिवा नचकुर्याद्विपर्यासं वास
सोरन्नचभाषणे वर्जयेच्चविवर्णं च स्नमंतेनोपहतं च यत् महाभारते अन्यदेवभवे
द्वासःशयानीयेन्यदेवत अन्यद्रथ्यासु देवानामर्चायामन्यदेवहि मूले नभार्या
दर्शनेस्त्रीयान्नैकवासानसंस्थितः भार्यापथ्यंस्तथापथ्यंमाहस्यमानस्तथैक
वासास्त्रिहं स्वनाश्नीयात् मूले नसंशयं प्रपद्येतनाकस्माद प्रियं वदेत् नाहितं
नानृतंचैवनस्तेनस्यान्नवार्धुषी संशयंजीवनंसंशयं नअपद्येत अपवानिश्चि
तेर्थे संशयमतिशंकां न कुर्यात् अप्रियमहितमनृतंवसा स्तीयकरणं विनानव
देत् स्तेनोवार्धुषीवनस्यात् मनः नाविनीतैर्व्रजेद्धुर्येर्नचक्षुद्व्याधिपीडितैः न
भिन्नश्रृंगाक्षिखुरैर्नवालधिविरूपितैः नातिकाल्ये नातिसायं नातिमध्यंदिनेस्थि
ते नज्ञातेनचसंगच्छेन्नेकोनवृषलेस्सह गवांचयानंपृष्ठेनसर्वदैवविगर्हितम् ९२

परिग्रहविमोहितः धर्मं त्यजतः पापं कुर्वंत्यज्ञानमोहिताः ज्ञानावलेपसंज्ञैवत
त्मलेपं प्रजायते महद्भिर्वार्यमाणानां लोपं इति तेस्वरूपात्मभिः पृथक्कृतानर्तवर्मदावकुर्वा
युक्तिमसमन्वितम् ततस्तेषां य मानानं मम बालम मतिनरम् विकर्माणि यो जयंत
पुण्यावधंति स्वधर्मतः विलक्षणानाम् क्रियाहानिर्देहेयममासमेकं प्रजायते त
स्मावलोकनात्स्वर्गं यत्प्रेतम कि मानवः किं तु नरपतेः संचकरणीसर्वानमनाद्दि
नः पाषांडयोगिभिः पापैर्वेदवादविरोधिभिः पाषांडिनो विकर्मस्थान्वै डालह
त्तिकांस्तथा न हैतुकान्बकवृत्तींश्च वाङ्मात्रेणापि नार्चयेत् बुधैरालापसंसर्गमह
स्माश्मातिपापिभिः पाषांडिभिर्दुराचारैस्तस्मात्तान्परिवर्जयेत् एतैस्त्रात्समाख्या
ताहद्दाश्चाशौचवानकः येषां संभाषणानुपपंदितम् एकं प्रायश्चित्तानि एतान्पाषांडिनः
पापानि स्मैवत्तनालयेत पुण्यं नश्यति संभाषात्तेषां तद्दिनोद्भवम् संचयाणां
कृतवृत्रेमानवेहृत्वा नरके पतितु ऋत्विं तम् पश्चार्थदेविद्वद्धयाङ्गामानलदिवाकराः
सोमाद्दीनां यथा संभवं विकल्प मले पश्चात् स्वधर्मीनी चक्रेशस्मस्य नावः स्नुविः
स्थ ऋक्वस्थधर्मोभवेत् तथा नीचकेशास्मिन्भवेत् नीचानिक्रमनिकेशस्मस्य
नाद्योनियममतयोक्तः तथा श्रुतिः मयतस्सर्वदा स्मात् गौतमः नरकमुत्व

श्रा
पं
१०२

वानां तन्मतत्वं देशघववनं यस्मान्नक्रोधसंत्रासमुत्पन्नं निंदितं वचः प्रकर्षतत्त्ववि
त्रैगुण्यस्यान्यवत्ताविधम् वत्ता नितिलमात्रं वंडालं वस्मागोतिव प्रमाणानि
देवं देशाभकृषा त्त्वविशिष्यते मृत्संहरघलेत्मकामपतिनंपतितेतिवा मतेनापवि
रोध स्मात्क्रिव्यादिगुणाभावभवेत तेषामेव पक्षव ववनानां परोत्मृषाहशगम
प्रवादः गुरुन्नपनिर्वयु भर्टमिव सकाशोर्थप्रचानार्थं दोषोपागमानं प्रेमम्मम
न्त तेह्निविधम सत्यावि संवादकेतितत्रह्चकृतान्नमितानामं नयाववनमसत्य
म्र प्रागभुपमतानामसंप्रवर्त्तनं विसंवादः इति रागाद्द्वेषाद्ज्ञानाल्लोभाद्वात्रिणा
कंकयाहिंया देशान्नमाहत्तवापिनरस्रोतयपतेन्द्रतस्म परमाणोपयातम्प्रपरइ
मापहावत• विशिष्टहतवादस्त्वनष्टा घाकपनादिषु तस्मादन्यतहेतत्तलातान्म
मुमाहयतत्कवितं उमन्नातामप्रमाणयेत्कार्योत्तद्दिवातिभिः देशराजप्रवादा
स्मपरार्थपरिकल्पनात् नर्महासप्रसंगे शास्त्रवित्तेयं अर्थ भाषाणाम् गुणागानां
गामं तन्नानाववननेनिकुर्वीत• यदन्यस्तु ववोनी वक्तीपुंसाममेमुनाम्प्रयात इत्येवं
यद्विकल्पस्य उह्गतकस्प भाषाणाम इत्येवामत्रतत्रकानानार्थमधिगच्छति हि
ताहितम मनुष्याणां केवलेव वसिस्थितम तस्मात्सयोजयेद्वाचमममतः परीक्ष १०२

विप्रः नगोत्रोहत्तस्थलमधितिष्ठेत नसुनावंधनागारौनद्रुषावनदीतरेत न
देवताभ्यः पितृभ्यश्चोदकमसत्वाद्युत्कलमधितिष्ठेत नकूपमवलोकयेत् नलंघ
येत नैकोध्वानं प्रपद्येत नाधार्मिकैः सार्धं नद्विषद्भिः नसयधयोः नामन्त्रितः न
पानीयं नातिनिर्णीनम्ंततनम् वैधायनः नपतिनेननविषयोमधानं नव्रजेत
विस्मृतराणी वर्षेनपाद्दिष्टकुत्रीदंडीरामसदवोष्टव शरीरमाणाकामोवेमोष
नकस्यराव्रजेत नोर्ध्वंनतिर्यग्दूरंवानिरीक्षन्पर्यटेद्युगः युगमात्रमहीं पश्येत्
नरोगार्त्तैहितैलोकयेत् तथा नउष्ट्रयानमारोहेत् तैलकायानसंश्रयेत नैकः सू
मार्दवीगतत्वचन्नेयदेव मेत देवीपुराणे नामहायोव्रतेद्रोवैनोमपेनव
नष्यप्य प्रापस्तेभः नश्चोत्रियेम भिभाष्यमतिव्रतेदस्यां न नाचियम पेठीनसिः
नशोवाद्यारणारन्ंतरोणामपेयात मनवताप्यवाव्रजेत यमः मन्निद्रुष्टाकथी
यानेशीतरावव्रजेतिहिजेः सभासरासमभानावयानिव्रजेतिपापकृदिति नाक
स्माद मियवदाविमुक्तेनम्मसयात्मदुश्मने तत्रशेषाद्द्वसनदृत्तो देवलः तत्र
पुरुषवचनमपवादः येसुममसन्तं तं दृष्ट्वालापः निष्ठुरमितिवाइ मयाघदम
वेषोपरेषांदेशजातिकुलविद्यामिल्लवृपहतावावस्पतिस्फुरस्पावोरकर्मोजी

मं. पं. १५

स्वरेत् मनुः वैणवीं धारयेद्यष्टिं साटकं च कमंडलुम् यज्ञोपवीतं वेदं च रुक्मे शोभने च
कुंडले वेदः स्मृतिः श्रीकंसौवर्णौ लोमहाति मनुपरस्ते सौवर्णे धारयेत्
मनुपरस्ते कालिकरहितम् बौधायनः स्नातको नर्वामासो जीर्णं वैणवं दंडं
धारयेत्सोदकं च कमंडलुम् द्वे यज्ञोपवीते लौ सजिन मण्डुपानहौ कं वं च म
शिवमूले कुर्यान्मस्तिणो देवमरज्जो विमवनमतीन् देवारी नदीनां कुर्यात्तीतां
हस्तभागे कुर्वन्नवाक्कोदिमर्थं मनुः मदंगानि देवतं विमहृतं मभुवत्पथम् सर
तिगं मनकुर्वीत मन्त्रानां भवन्मतीन् मृदम्नुताम् मार्कंडेयः वल्लषथनम्
कुर्यो मात्मानां भवन्मतीन् मंगलानि वसर्वाणि यविकुर्यान्मस्तिणो भ्रमेः
गल्मानि वासानि कर्जना निविजानता डोषधानि निष्कानि धार्न कर्मे वपन्दु
न कार्यार्यं वत्सागाम्यके मृदुकं गोमयमेवच इंधनं वत नामानेयन्न सर्पान्तयामभो
अष्टको मलिन पांडुसूप्यानवनम्मानवः मुक्के ब्रोणादानमकाथा यावत्था
स्कः उत्तम कमल धाशांदादीन स्थापनं मुमकम् अयः पंकेन यथा चमेकेमारसा
धनमेवच नषेवो हृतमा राणि विणा कादीनि यानि च वेडाला म्ब वन्धा याम्ब
नराबंध नपालका ब्धकः पापकर्माणो गर्भिणीं स्त्रीतथा नरः नवमः सकथा १५

च दृश्चिकित्स्यतनमेषश्चानु … केहिरवोभवेत् तिर्यंविनिपतेश्चापिवचनं दोषसंहि
तं समुत्तमः समस्तेवापरोतं वापतितंयदिपश्यति समादेशोनकर्तव्योवरेदा
त्मानमात्मना केनापिश्रमणोनविदितं पतितं नसमादिशेन्नकथयेदित्यर्थः त
स्मैसमागतान्मानेदरेत् मानिमिथ्याभिशस्तानां पतं नसत्त्वाणि रोहनात् तानिषु
ण्यप्रत्नसुतिलतां मिथ्याभिशंसिनांम दरतः अन्तेपापदार्यवनयाभतसमे
ताणास्त्रणा मृगासनंचैवबहिमस्लेयंतथैवच अन्ने तथर्मा वरणामे त्रथमेवबहि
ष्कृतम् पतानिनवकर्माणिनिषिद्धानिविवर्जयेत् मेजभेजैवबहिः करणाणाः
देवलः गृहेपररहस्यानिनैवोपश्राव्या नकवित् नब्रूयाश्चरंप्राणिश्चकाशंत
नसमदि यमः नैवब्रूयात्नस्राउपादृष्टवाकं कथंचन ब्राह्मणानांविशेषेणाकस्म
विदपिकेनचित् दृष्टवाकंनवक्तव्यंब्राह्मणानांकथंचन तसीमासीतनिःसंगो
नब्रूयार्किचिदनरस्म ब्राह्मणानांपरीवादंनैवकुर्यान्नकारयेत् यत्रब्राह्मणाश्रुकुश
लंतदेवाशु समाचरेत् ब्राह्मणानांपरीवादो निंदायत्रप्रवर्त्तते नत्रकर्णौपिधात
व्यौगंतव्यंवाततोन्यतः किंवमले सतापनीब्रह्मसूत्री वोणउमान्सकमंडलुः
दाताययात्सवणास्म ब्रह्मसूत्रंयज्ञोपवीतः वोणः वंशः पत्रश्चः कमंडलु सहिता

हृष्टाश्चाईवगोमयम रुकंलरूपं तथानामंसर्वेरत्नानि चाप्यथ ग्रामंश्रोपविवधमंतव
वामिस्राथंकसत्था त्वर्धमानयानं चभद्रपीठंतथैवच ख्ड्गचक्रपताकांच मत्स्या
युधमेवच यानलिंगानिसर्वाणिशावंकस्तिनवर्जितम हृतंरथिपयस्वेवफलानि
विविधानिच सर्वालिकंवर्धमानंवनं यावंतंवकोशमम नयष्टाविंशविंसला
मंगलानिपराणिच मनताबतथामात्रोनत्थार्थेनमेवच श्रंजनंरोचना
चैवम्रगाश्माल्तिकंतथा शांतस्तनस्थाभस्याचाचमेवतथापुमः चादित्राणां
सुभसत्वाहागंभीरस्वमहोदरः गाथाग्रवृत्तस्वरंभाषेवशास्त्रात्मथात्सराः मेषा
प्रशास्ताप्रवृत्माप्तिरंपाशजहृदितमसन्निभाः अनुलोमातडिकस्ताच्छक्रचाप
तथैवच अनुलोमाश्महाभ्राणाद्विकानिस्सविशेषतः शालिकांचश्चहान्तंतं
पाद्मत्यातिश्ननम शत्मात्येनानिधुर्मेत्रपवृक्षात्मनमः सियम मनसस्ताहि
देवास्रपवेत्रजनकाराणाम् एकत्सर्वलिंगानिमनसस्ताहिवेकतः यानोत्सक
त्वमनसः महर्षस्तसमलाभोविजयप्रवाहः अंगात्प्रसिद्धिप्रवाणिमनस्तत्तेषा
न्निनिर्वविजयावहानि श्रावृदनरयानंन्नर्धमानम देवस्ताताश्चपीठंभद्रपी
ठं नेयावतीत्यः सर्वाणिशारोदिकूतानस्तान्निवेशाः ज्योतिस्थाशास्तवाशस्तविपाम

ला स्थिभिन्नभांडानियानि च विकानि चैव भांडानि सर्वमांसं क्षैरमेव च पद्मादीनि
वाद्यानि क्षत्राण्यभिहितानि अशास्त्रो वा यथा शास्त्रमभिन्नमेव वर्जयेत् पद्मानि
यत्र यत्र प्रसूयते तत्र तत्र तः । अशक्तितः यथा तथा मत्स्य वस्त्राद्य विगर्हितः । कृत्वा सि
तिह्मागाक्ककिंतत्र गतस्य च अन्यथा हास्य येनिष्ठास्तेविपत्तिकरास्ततः ।
ता दिवतथास्यानेकभूमादानेविगर्हिते सर्वलनं वाहनानां च वत्समेतास्तथैव नि
शंकतस्य हा यादेशिरस्याहननं भवेत् कवधनादि वस्त्राणिपतनेवा स्मभं भवेत
वायुस्वकर्मणो हृत सार्वेदिगन्ध । समन्वितः । प्रतिलोमस्तथानीचो विज्ञेयो भय
कृद्विजः । अनुकूलोमृदुस्निग्धस्यावस्पर्शसावाबहः । कुर्यात्कुलस्वगासेडांकृत्वा
हास्यविगर्हितः । अप्रशास्तेतथात्तेयेपरिवेशसवर्षाणि दृष्टेनिमित्तमथ संमस्
गात्वविनाशनम् शंकरं संस्थापादि होमस्येवामधुसूदनम् द्वितीयेन ततो दृष्टे
पतीपर्वविशोद्भवम् सहजंनपुंसकम् पुमानेवकारणानि नाहपेनपुंस्तस्वरः
अयोधानि सर्वस्वामिसंगला नित्यानव भेनास्य सनः । अषाः शाक्कभक्त
येवव नलजानि वपुश्याणि मांसं सस्याभार्गव गावस्तं रामानतो वद्धप
कपम्बस्तनः । त्रिदशास्तहूरोविमानवलितस्वहूनाशनः । गाणिकास्समहाभाग

अ॰
ध॰
९६

उत्सृजेत नसोन्तर्वासाः नानिर्वासाः किंच मूले नमन्त्रमग्न्यर्कगोसोमसंध्यांबुस्त्री
द्विजन्मनः अत्र स्मार्ती स्मयन्नाप्रमिमूत्रविसर्जनप्रयत्नानमेहेत तथा वसिष्ठः न
वाय्वग्निविप्रादित्यापोदेवतागाश्च प्रतिपश्यन्वा मूत्रपुरीषमेध्यान्व्युदस्येत नैता
देवताः प्रतिपादौ प्रसारयेत यमः प्रत्यादित्यं नमेहेत नपश्येदात्मनश्शकृत दृ
ष्ट्वासूर्यं निरीक्षेत गामग्निं ब्राह्मणं तथा प्रत्यादित्यं प्रत्यनिलं प्रति गां च प्रति द्विजम्
प्रतिसोमं प्रति जलं प्रति संध्ये च निःसृताः हन्ति मेहतः प्रज्ञां प्रति पन्थानमेव च
मेहयंतिष्ठन्नाम्यं तेभवंति गतायुषः आपस्तम्भः नसोपानत्को मूत्रपुरीषे कुर्या
त् किंच मूले ननेत्तेनाकीन नगंतोर्वीनवसेस्मृहस्मैथुनाम् नवमूत्रपुरीषावा
नाम्यवीराहृतावकाम स्मर्येविवस्त्रोद्विपंतथा संवत्सैमैथुनान्मूत्रपुरीषं वनपथे
दस्मृविस्के राहृतावकाश्च मनुः नेदेननोघेतमादिस्य नाल्तपानकदावन नोपस्र
ष्टं नवारिस्थं नमध्यं नभसो गतम् विष्णुः नादित्यमीक्षेत वासमाति रोहितं न वा द
र्तता पुण्यानम् हारीतः ननग्नां स्त्रियं पुरुषं वा वीक्षेत नोरपाल्लमयपो चेस्नाकौ
पीनम् ननग्नांयस्योषितमीक्षेत आश्वलायनः ननग्नां स्त्रियमीक्षेतान्यत्र
मैथुनात सभार्यां विवर्षचेतनत मनुः नाश्नीयाद्भार्यया सार्धं नैनामीक्षेत चाश्नतीम् ९६

सिद्धाः विष्णुः अंगारभस्मानि वर्जयेत विजयक्रमं न इलिवासनमवनितिनजलवाए
ज्वलनिगांडस्य वीणाबंदनाई ग्राकोली घाले कारकुमारीन्नमस्मानकालेभिनंदे
दिति मूलं नमेहेतननदीक्काया वल्मुगोष्ठांबुभस्मसु नपादिषुमेहनंमूत्रपु
रीषोत्सर्गनकुर्यात नयामनुस्काघंमोरकायोपुनरमनु यहाणादेवनिधुपस्मि
दुः कायायांलोकोपजीवायां तथावचवसिष्ठः नननधांमेहनंकुर्यात्पथिनच
भस्मनि नगोमयेनकृष्टेनगोष्ठेनमाइलायजीर्णकायामु गोष्ठेगोव्रजेन्त
थाचमनुः नमूत्रंपथिकुर्वीतनभस्मनिनगोव्रजे नफालकृष्टेनजलेनचिता
नचपर्वते नजीर्णदेवायतनेनवल्मीकेकदाचन नचसत्त्वेषुगर्तेषुनगच्छन्न
पिचस्थितः ननदीतीरमासाद्यनचपर्वतमस्तके पर्वतग्रहणात्सर्वपियसर्व
नमस्तकग्रहणान्नरसंनिपातरिमस्तकादन्यत्रापनग्रहणार्थम् यमस्तु नपांगाए
कपालानिदेवतायतनानिच राजमार्गश्मशानानि तेजाणि वाटवलानि वा
हाणि नः नवमाघठार्थयोन्मूत्रपुरीषकुर्यात नकृष्टे तेत्रे नमस्मशानिनयत्र
भूमौनयाचितायानोहृत्याणमथस्नानं विश्लः नोधवनपत्ररामूत्रोनोधानेनोद
कसमीपघानीकारोमूत्रपुरीषेकुर्यात शंखलिखितौ नासंहृत्याम्मूत्रपुरीषे

स्मं०
पं०
९७

नाग्निं मुखेनोपधमेन्नग्नां नेक्षेत च स्त्रियम् नामेध्यं प्रक्षिपेदग्नौ न च पादौ प्रता
पयेत् अधस्तान्नोपदध्याच्च न चैनमभिलङ्घयेत् न चैनं पादतः कुर्यान्न प्राणाबाध
माचरेत् कात्यायनः मुखेनोपधमेत्तं वर्णाग्निं धूमप दारुभिः न कुर्यादग्निधमनं
न कुर्याच्छूर्पवातादिना मुखेनैव धमेदग्निं मुखाद्ध्येषोऽध्यजायत नाग्निं मुखेनेति च
यल्लौकिकं योजयन्ति तत् विष्णुः न रुद्र नाविपक्षमग्नौ प्रक्षिपेत् देवलः अमेध्यान्
प्रक्षिपेदग्नौ नाङ्गैर्न पादाभ्यां तथा आपस्तम्भः अग्निना प्रयत आसीदेदिषु मात्रादि
भेके वैहायसोन वोपदध्यात् गौतमः नाग्निमपकथमुखं वा परापहरेत् अपि च मूलं स
लिपि वैन्यालिकं न वायातं प्रबोधयेत् नासेः क्रीडेत् धर्मवित् स्माधितेश्वनसवि
शत् न अशुचिर्गोष्ठे लोपुकावञ्जलिः तेन मलं न पिबेत् शयानं निद्रितं न प्रबोध
येत् अशौचे क्रीडेत् धर्मज्ञैः पतिताद्भिः सिद्धोधिते स्वपुरुषैः सह नैव विशेत् अत्र
च संवेद्यानेसं करोपलनगात्रघ्नम मनुपवमनुः न सं विशेत पतितैर्नैव चाण्डाले
र्न पुल्कसैः न मूर्खैर्नावलिप्तैश्च नान्त्यैर्नान्त्याव सायिभिः सहायनं भोजनं वपति
ते स्म हर्वर्जयेत् उपपालकमिश्रानैः कुर्वद्भिः कर्मनिन्दितम् क्रीडायत्नाद्वसत
न साक्षेपलतागात्रघ्नम् तथा च मनुः नन्त्रोवैव वगाधेवनवादिभागावाहयेत् ९७

त्वमीत्रैभमाणो वानवामीनेयथा स्वनेनोनयंत्रीसकेने त्रैनवाभ्य कसनाहृतास न
पश्चेत्नसवंत्नोवाजेनस्नामोहिंजोनभः विस्तुः नकुड्स्यगुरोर्मात्वमोतेतन्नतेलो
हकयोस्नंकायानमलवमारम्भेनपत्नीभोजनसमयेनस्त्रियंनवनोनकेवनमेह
माने नवालानभूहंकुंनर्भ नवविषमस्योहृपादिपुडंनोन्सतेनमतनम देवलः
पतितवंगावंड्रलोक्तिष्ठाल्वानावलोकयेत मरेरछिन्नातेरेतेर संभाषोनस्णाव
स्म मले मयमेववंत्सःस्वेवंमर्वमं वंमूतीरयन वर्षमयाहृतोयाके त्नयेत्सत
कक्रियानव देवेवर्षत्नपाहृतषियामयंमेववन्तः पापानमपहरदितिसंप्रश्नु
स्मारपनयाकेन मसकक्रियोस्नापंववर्जयेत मपित्र मले छीवनास्नकक्कु
स्नुस्वविषाणस्नरमंत्रिपेत पारोमतत्पयेत्नाश्नोनवेनमभिलंघयेत छीवनेम
विनतसमानंलालास्नगुपिरशाकत्नरीषम मूत्रविषमसिद्धे ईतासोतिपादेव
तोपिमसिद्धम पतात्नरकेनुमंत्रिपेत पादमतापनाभिलंघने मनिमतिनकु
र्यात पमः वैमहतेनवाक्रियान्नास्नकोषाणामनुस्रजेत नमुक्तेनविषमत्र
नपुरीषनलोहितम नास्थभस्मकपालानिनकेशानवकेटकम विनोभवोद
तवेतः श्मशाने मनः त्रिविधंमूत्रेनपुरीषेनलोहितम नास्थिभस्मकपाला

त नदीतरणे वा न वाहूभ्यां समाषाधिकामवेनवर्जयेत् तथा कमनं वाहूभ्यां वदीतरे
न वलिष्टः नावेव समाधाधिकीं नाधिरोहेत् मनुः मधितिष्ठेत केशांस नभस्माध्यि
अं॰ कपालिकः नकर्पासाष्ठिन नपांशेर्षमापुत्तिजीविषुः तथा उच्चेन मपस्थानं
पं॰ रतकविणाम्नमेवच फेणानि षुतवातीनि नाधितिष्ठेत कामतः विस्रः नचतष्ठ
१८ पमधितिष्ठेत नशाकौ वृक्षमूले नमस्याल पेन सोनावंधनागारम् गोनमः अमे
धनाधितिष्ठेत शांवलिवि तीनावे पदमधितिष्ठेत नतत्त्वाश्र्कराकूटेष्वतिष्ठेत
पदस्थानम् मापलभः पाणिमनुहंनमासण्णास्वना मोतितमधितिष्ठेत मासणो
न पाणिनापलि ममशोति तंनाधितिष्ठेदित्यर्थः किंच मूत्रं नावदीतस्थपंतीगां
नाङ्गारेणामधितिष्ठेत शाद्य विशोतकवितनगानः मतिगदनाणिपालुनचमोकामत्र
वर्तितः पर्यंतीवत्संपायपंतीगां पवस्मैनावदीतकथयेत शर्वविहायचामनम
विशेत लुत्यमसमतिपनेव्ययमकूर्वाणाम उक्तात्ववर्तितः मतिक्रांतघात्व
मवरात्तोयनं नमतिगदत्पाणिपान वोधायनः गांपायंतीनवरसैतूयात मनुः
श्मशारणावनातीपाक्रामेवावेक्ष्मवाहनम गोनमः नक्लेश्काममुच्यथामिकेस्त
हसंभाषेतनसंभाष्यपाणिकृतोभननमाख्यायेत · ब्राह्मणेनसहवासंभाषेत अधे· १८

नास्फोटयेन्न च क्ष्वेडेन्न च रक्तं विरागयेत् विरागयुक्तं न कुर्यादित्यर्थः तथा न कुर्वी
त वृथा चेष्टां न वार्यञ्जलिना पिबेत् नोत्सङ्गे भक्षयेद्भक्ष्यं न जातु स्यात्कुतूहली नि
ष्प्रयोजने अतिशयेन प्रयत्नः किं च स्थले विरुद्धं वर्जयेत् कर्म प्रेतधूमं नदीतरम् के
शभस्मतुषाङ्गारकपालेषु च संस्थितिम् आयुरारोग्याविरुद्धं कर्म प्रेतधूमं नदीतर
णम् केशादिषु च स्थानं च वर्जयेत् मनुः बालातपः प्रेतधूमो वर्ज्यं भिन्नं तथासन
म् न छिन्द्यान्नखरोमाणि दन्तैर्नोत्पाटयेन्नखान् न मृल्लोष्ठं च मृद्नीयान्न छिन्द्यात्क
रजैस्तृणम् न कर्म निष्फलं कुर्यान्नायत्यामसुखोदयम् लोष्ठमर्दी तृणच्छेदी
व नखखादी च यो नरः स विनाशं व्रजत्याशु सूचकोऽशुचिरेव च आयतिः परिणामः क
र्मणा येन संकल्प उच्यते तस्य निष्फलत्वं मिथ्यात्वं संकल्पितानुष्ठानरूपेण कुर्यात्
लोष्ठमर्दनादिपुनराक्षीलत्वं वर्जयेत् तथा न संहताभ्यां पाणिभ्यां कण्डूयेत आत्मनः शि
रः न स्पृशेच्चैतदुच्छिष्टो न च स्नायाद्विना ततः ततः शिरसो विनेत्यर्थः केश
ग्रहान्प्रहारांश्च शिरस्येतान् विवर्जयेत् शिरःस्नातश्च तैलेन नाङ्गं किंचिदपि स्पृशेत्
तैलेन शिरःस्नानं कृत्वा तैलेन नाङ्गं किंचिदपि स्पृशेदित्यर्थः अथवान्येना
पि तैलेन न तदङ्गं नोत्स्पृशेत् विष्णुः न संहताभ्यां पाणिभ्यां शिर उदरं च कण्डूये

म॰ टी॰ १६

यातीमान्नरकान्नैकविंशतिम् तामिस्रमन्धतामिस्रं महारौरवरौरवौ नरकं का
लसूत्रं च महानरकमेव च संजीवनं महावीचिं तापनं संप्रतापनम् संघातं
च सकाकोलं कुड्मलं प्रतिमूर्त्तिकम् लोहशंकुमृजीषं च पंथानं शाल्मलीं न
दीम् असिपत्रवनं चैव लोहदारकमेव च एतान्विदित्वा विद्वांसो ब्राह्मणा ब्रह्मवा
दिनः नराज्ञः प्रतिगृह्णन्ति प्रेत्य श्रेयोभिकांक्षिणः अध्ययनविधिमाह मू
ले अध्यायानामुपाकर्म श्रावण्यां श्रवणेन वा हस्तेनौषधिभावे वा पंचम्यां श्रा
वणस्य तु अधीयन्त इत्यध्याया स्वाध्यायः तेषां संस्कारकमुपाकर्म श्रावण्यां
पौर्णमास्यां कार्यम् वेदसमाप्तकः श्रावण्यां न तत्र यस्यां मासि श्रावणी अथवा
श्रवणेन तत्रैव मासि सम्पूर्णश्रवणाख्याह्लादेन समयः एवं हस्तेनौषध अथवा श्रावण्या
स्य पंचम्यां हस्तेन तत्रैवोपाकर्म कार्यम् औषधिभावे सति ओषधीनां व्रीहिप्रभृ
तीनां भावः प्रादुर्भावः अंकुरोदय इति यावत् एतच्च विशेषणं श्रावण्यां श्रव
णेन चेति स्थितम् यदा श्रावण्यां न प्रादुर्भावः तदा भाद्रपदश्रवण्यां कार्यम् अत्र
मनुः श्रावण्यां प्रौष्ठपद्यां वाप्युपाकृत्य यथाविधिः युक्तश्छंदांस्यधीयीत मा
सान्विप्रोर्धपंचमान् कृत्वा स्वपाकृत्य तानर्धपंचमान्मासान धीयीत अर्धपं १६

नष्टं भवतीति ब्रूयात् भद्रं भद्रमिति ब्रूयात् कपालं भगालमिति धनुरितीन्द्रधनुः
गां धयन्तीं परस्मै नाचक्षीत न चैनां वारयेत् विष्णुः न परक्षेत्रे चरन्तीं गामाचक्षीत
न पिबन्तं वत्सं नौ मातुः स्तन्यं पाययेत् मनुः कुलात्कुलं वहत्स्वार्थं मेव चेन्नानिमित्ततः
कुलं वहत् वसिष्ठः नाम्नातो यत्र गच्छेद्यदि प्रज्ञेन्मदत्तिगां पुनराव्रजेत गोघ्नः
न यत्तत्प्रहृतो गच्छेत् दर्शनाय तत्काममम् मनुः नमस्कार्यं प्रत्तेकामं दिष्टत्वं
तत्कर्म वा तत्क्षात्रवर्तितो राज्ञः प्रतिग्रहे दोषभूयस्त्वमाह स्मृतं प्रतिग्रहे स्तु
निवृत्तिध्वजिवेश्यानराधिपाः इत्यादिस्मा गुणाः पूर्वात्पूर्वादेतेष्वयोत्तरम् प्रति
ग्रहविषयेस्तुनिम्नभूतीनां मध्ये यो यदुत्तरस्तत्पूर्वस्मादश गुणदोषो भवति अ
तस्तत्प्रतिग्रहो दशगुणदोषो भवति अतस्तत्प्रतिग्रहं वर्जयेत् सूनाप्राणिव
धस्थानम् तद्वान्सूनी प्राणिघातकः चक्री तैलिकः ध्वजी सुराविक्रयी पण्य
हृदयं विशन्तीति वेश्या यद्वा वेशेन जीवति वेश्यापेक्षः स्मरः नराधिपो रा
जा स च पूर्वोक्तविशेषणरहितः तदीयस्य प्रतिग्रहस्य निषिद्धत्वात् तथा च
मनुः दशसूनासहस्राणि यो वाहयति सौनिकः तेन तुल्यस्स्मृतो राजा घोर
स्तस्य प्रतिग्रहः घोरा ज्ञः प्रतिग्रहणातिलुब्धस्यो कामवर्तिनः सर्पयेत्

कुर्यादिति हस्तेनैतेन द्विजः श्रावण्यां श्रवणाभावे हस्ते वाथ पञ्चमेऽहनि श्रावण्यां यदुपाक-
रणं तदा सर्जनं पुष्यस्य स्यात् प्रतिपदि हस्ते वाह्ने अथ श्रोतुर्यदा तदा श्रावण्यामुपा-
कर्माणि प्रोक्तोत्सर्गे च कृते प्रयनकालविधिविशेषस्तानदिनविशेषपर्वादाससमाह स्मृ
तौ अहर्ययेतेष्वनध्यायनादिभाष्येविनियुक्तं वै प्रथम उपाकर्मणि वोत्सर्गे स्वशाखाया आ
त्रियेतथा अहसहोरात्रत्रयमनध्यायोऽध्ययनवर्जनं कार्यं मन्त्रानिमित्तं त्रिष्वपि
यत्कृतं प्रथमेति स्थिति गुरुक आचार्योपाध्यायः तथा च मनुः त्रिरात्रमाहुराशौचमा
चार्ये संस्थिते सति तथैवौत्रा सपिण्डाः सपिण्डेषु च श्राद्धादिविधानात् उ
पाकर्मोत्सर्गयोः कृतयोः त्रिरात्रमनध्याय इत्यनुषङ्गः मनुरुत्सर्गपक्षिणीमे
कामहोरात्रं वा विकल्पेनानध्यायमाह यथा श्रावण्यां कृतोत्सर्गविधिवद्बहिः
विरमेत् पक्षिणीं रात्रिं यद्वाप्येकमहर्निशमिति स्वशाखायाः श्रोत्रियेष्वेतद्विधिस्त
थाध्ययनमनध्यायः सर्वः आपस्तम्बः श्रावण्यां पौर्णमास्यामध्यायमुपाकृ
त्य मासं प्रदोषे नाधीयीत तथा सवचनयुक्तो वर्षासु शरदं मैथुनं वर्जयेत् त
थोपाकरणादि आ उत्सर्जनात् पठितनियमो लोपः सहरण्यां मासं साङ्गं मैथु
नं वर्जयेत् स्वतावेव तामायापा यथा त्रिस्त्रिषु शोऽविधम स्मरानेनियमेष्वेव ११

मो मासो येषां ते तथोक्ताः उपाकर्मप्रभृति सार्धांश्चतुरो मासान् शुक्लकृष्णपक्षेषु
निरन्तरं स्वाध्यायमधीयीतेत्यर्थः पुराणान्त उपाकर्मणोत्सर्गे यथाकालं समेमव
ऋषीन्दर्भमयान्कृत्वा ह्यजयेत्तर्पयेत्ततः तथा गौतमादीन् ऋषीन्समकृत्वा हभं
मयाम्नः पूजयित्वा यथाशक्ति तर्पयेद्वसुद्वेन रहस्यस्यापि गृह्याध्ययना
धिकारे ज्ञापयितुं तन्त्रकरणोऽध्ययनविधिः अत एव शौनकः समाप्य नो वा
विकल्पनयथाम्नायमिति रेजायोपेये मेक इति उत्सर्जनविधिमाह पुष्ये पौषमा
सस्य रोहिण्यामष्टकायामथवा जलान्ते छन्दसां कुर्याद्बहिरुत्सर्गं विधिवद्बहिः पु
ष्याद्युक्ता पौर्णमासी पौषी सा यस्मिन्मासि स पौषः तस्य रोहिण्यां वा ह्युक्तायां त
स्यैवाष्टकायां हास्ताह्मा मासिमर्थः जलान्ते जलसन्निधौ ग्रामाद्बहिश्छन्दसां वेदा
नां मन्त्सर्गं परिमार्गं कुर्यात् अध्यक्षतेभिन्नु रध्ययनं लब्धते येन प्रकारेणोपाक
र्मप्रभृति शुक्लकृष्णपक्षेषु वेदाध्ययनं कृतं तं प्रकारमिदानीं परित्यजेत् न तु
सर्वात्मना अत एव मनुः अतः परं तु छन्दांसि शुक्लेषु नियतः पठेत्
वेदाङ्गानि रहस्यं च कृष्णपक्षेषु संपठेत् इत्युत्सर्गानन्तरं छन्दोध्ययने प्रकारान्तरम्
कथनम् उत्सर्गस्य यथाविधि यथा गृह्यस्याक्तम् अत्र मनुः पुष्ये तु छन्दसां

श्वाग्रामप्रविमितेदेशेऽस्थितागोः कृष्णालोहितेतिविज्ञायते यत्रापररात्रेद्योतमाना।
याम् विद्युतिम्होषसहितमहरनध्यायः अह्नोऽन्त्येपराग्रात्रे स्तनयित्नुनागर्जितेननि।
श्रं॰ मित्तेनसप्रदोषमहरनध्यायः अथ चोर्ध्वमर्धरात्रात्स्तनयित्नौ जातेसप्रदोषमहस्
पं॰ तथ्यापठति मनुस्तु निर्घाताद्याकालिकमनध्यायमाह निर्घाते भूमिचलने।
५५ ज्योतिषां चोपसर्जने एतानाकालिकान्विद्यादनध्यायानृतावपि ऋतावपि वर्षास्व
पीत्यर्थः आकालिकोनिमित्तसमयपर्यन्तः तथा चौरैरुपप्लुते ग्रामे संभ्रमे वा।
ग्निकारिते आकालिकमनध्यायं विद्यात्सर्वाद्भुतेषु च अतस्त्वाकालिकाहोरात्रयोः
विकल्पः एवं कल्पान्तरेष्वपि यमः शाक्रधनुर्निमित्तेषु उल्कापाते तथैव च अनध्या
यास्त्रिरात्रं स्युर्भूमिकम्पे तथैव च वसिष्ठः उल्काविद्युत्समासे त्रिरात्रम् उल्काविद्युत्स
ज्योतिषमपर्यन्तवाकालिकम् उल्कापाते च संते वर्षास्वविद्युति दृष्टायां सज्योतिषमन
ध्यायः दिवेत्यर्थः अपर्तावुल्काद्रतेर सत्राविद्युदुल्कापातावायोत्समानायामाकालिके
त्रितीयेऽह्नि दर्शनकालं यावदनध्यायः कर्तव्य इत्यर्थः अपि च मनुः पंचदश्याञ्च।
तुर्दश्यामष्टम्यां राहुसूतके ऋतुसंधिषु भुक्त्वा वाप्याश्राद्धिकं प्रतिगृह्य वा मल्लकृष्णयोः
पक्षयोः पंचदश्यां चतुर्दश्यामष्टम्यां तथा राहुसूतके चंद्रसूर्योपरागे ऋतुसंधिषु भुक्त्वा १११

पुंकस्यादेवं वर्तमानः सर्वप्राणस्वेधानात्मानं वर्तते मैथुनकि गौतमः आवाणादिवा
र्षिकं यो ह्यपर्वी वापानस्याधीयीत तस्कंदास्या ५ पंचमस्यान्तास्यान्तेवदेत्तिगायने वामास्य
स्वल्लोमानं मांसं भुंजीत द्वैमास्यो वा नियमः ब्रह्मचारी मैथुनवर्जी समाहृतविषय
मेतन अतएव गौतमः अधीयीत समाहितो ब्रह्म वा विकल्पेन यथान्यायमितरं
त्याग्ये येये स्यके प्राजापत्यं तदिति तत्राप्योपरामनं प्राजापत्यमितरत् किंच मल्ल
संध्यागर्जितनिर्घातभूकम्पोल्कानिपातने समाप्य वेदं पुनिशमारण्यकमधीत
व सायं प्रातस्संध्ययोर्मेघधर्म संध्ययोरपि निर्घाते भूमिचलने उल्कापाते वेदा
ध्ययने समाप्याधारण्यकं वेदभागावाधीन पुनिशमहोरात्रमनध्यायः कार्यः अत्रहा
रीतः सायं संध्यास्तनिते रात्रिं नाधीयीत प्रातस्संध्यास्तनिते वाहोरात्रम् आपस्तं
भः संध्यावनुस्तनिते रात्रे स्वमपर्यंतं विद्युत्सु स्तनयित्नु यावता वा कृष्णो रोहिणी मि
ति शम्याप्रासाद्विजानीयात् एतस्मिन्काले द्योतमाने सप्रदोषमहरनध्यायोऽहो प
रात्रेस्तनयित्नौ धर्मार्थाः स्मार्तः संध्यावन्वहोरात्रिं संधिलते
काले स्तनिते मेघधनौ रात्रिमनन्तरो नाधीयीत स्वमपर्यंतं स्वमवर्जं नातस्याव न
आमायाद्यस्यान्नादितरत्र उपस्तुपस्तमपस्तुषस्तिविद्युन्निर्घातमानाया अथवा सा

तदैक यावदेकान्तर्दिक्षु स्थं धोलेपरुरतिष्ठति विम स्मविडधोदेहे तावद्दुमस्मकोनिघन
कनतंनिर्मञ्जाम पकान्तर्दिक्षु सेकोदिक्षु पर्वेवशङ्कुतन केएकाहत्रिराशियोर्विक
ल्पः शङ्कुतलके शङ्कुदर्शनम् अनपवहारीतः इत्याभ्यायेत्तनिचम्रतेभोत्रिषेव
म्रतेभुवत्र चाविमान्वं शङ्कर्कयोशङ्कुदर्शने शङ्कुधनुर्यते आचार्यैवम्रतेत्रिरा
श्री ग ११२ शिमिति किंच मतं यष्टिमेकुकन कुलम्बाहिमाजीव मूष्टकेः कृतेनवेनहोरात्र ।
शङ्कुपातेन यो कुधं अनंतं छिद्यो पाध्याय यो मध्यतो गमनम् तस्मिं पश्चमेकुका
हिभिः कृते अहोरात्रमनध्यायः मध्यगमनात्म भवति सूर्योदयं यावदितर्थः तथा
शङ्कुपाते शङ्कोश्छायापलतिनेवकाले यो दृष्ट्वा परनेन मध्याह्न शङ्कुपातः पोह
परमेवम लक्ष्यादर्शया शङ्कोश्छायाः ततश्च गर्गः सिंहेगते दिनकरे मितवारपते
स्तर्यादिपात्मत्रयगाकांति वैमशाके इतिहते विविधं मदिद्वहृदर्वे यो य स्थानतो दि
शिनिधीरतिवज्रपाणिविति अन्यच्च विशाहेनहरितेवसंश्रवाणां नतत्रमपलव
ते तदपिवमदर्शनार्थम् घनम्मपवाह द्रादशपातसितेपते मासे यो दृष्टपदे तथा ।
शङ्कुश्लाकुषेद्वाजाविमम्भवाणां वास वरति विषयशाह्नेन वैश्वदेव मुक्तरषाढानव
त्रमपलभ्यते शामवधाह्नेनवव सद्वैवसंधनिधान तज्जम तेनद्वादशपामे वशा । ११२

ष्टकं भक्त्वा प्रतिगृह्य वाहोरात्रम् अनध्यायः कार्यः गार्हस्थ्यनकेशाकुरश्मानं श्राद्धसेवं ह ।
मू वादिकमन्नत्र केभक्त्वा श्राद्धं वृप्रतिगृह्याहोरात्रं नाधीयीत नरसिंहपुराणात्
महानवम्यां द्वादश्यां भरण्यामपि चैव हि तथाक्षयतृतीयायां शिष्यान्नाध्यापयेद्द्विजः
माघमासेतु सप्तम्यां रथाख्यायामपां तु वर्जयेत् नीयमानं शवं दृष्ट्वा महीस्थं वा द्विजोत्त
मः महानवमी आश्वयुजस्य शुक्लनवमी द्वादशी कार्त्तिकस्य शुक्लपक्षसम्भवा मीपो ।
ष्टपर्यन्ते तथा अक्षयतृतीया वैशाखस्य शुक्लपक्षस्य रथाख्या सप्तमी माघस्य शुक्लप
क्षस्य नाधीयीतेत्यनुवृत्तौ गौतमः कार्त्तिकी फाल्गुन्याषाढी पौर्णमासी पौर्णमासीति
स्त्वाष्टकः त्रिरात्रमेतासामेके ऊर्ध्वं पौर्णमासीभ्यः तिस्रस्त्रिरात्रमित्यर्थः अष्टकाशब्दे
नाष्टकाकर्म्मणा भक्तं तस्य माघादि त्रिरात्रमुपलक्ष्यते अन्ये अष्टकामाचीनामेवान
ध्ययननिमित्तामेके आहुः पौर्णमासीः पौषः प्रभृतयः कृष्णभवा अस्मिन्नष्टका
मार्गशीर्षप्रभृतयस्त्वेकेनोनकल्पः हेमन्तशिशिरयोश्चतुर्णामपरपक्षाणां ।
सप्तम्याष्टम्येकदत्याह शौनकः पञ्चदश्यां चतुर्दश्यामष्टकायां महो न सर्वे मतो ।
पञ्चदश्यो चतुर्दश्यां चतुर्दश्यां वसर्वेषु समस्यां च मद्येषु ग्रनुस्मरेन्नाधीयीत मनुः
प्रतिगृह्य द्विजो विद्वानेकोद्दिष्टस्य केतनम् त्र्यहं न कीर्तयेद्ब्रह्म राज्ञो राहोश्च सूतके

श्री
सु
११२

दुःखितःस्याद्यः प्रसिद्धः तथाग्रमेघानां अन्तिके सन्निधानं यं तःस्थूलानिक
ष्टः तथा देशासमनन्तपर्याव तथा विपुलमङ्गलावेसंलव पुनः पुनः प्रादुर्भावं त
था भक्तकायावहाईपाणिः तथाभमेमध्ये प्रथमराज्ञे रघ्नमेघानसइयेच तथानिम्न
हते अनिहायेनवातिशयो तथापासवर्षे सङ्कुलविशोधे दिशांसहेव तथासंथ
घोः तथान्तोहारे सिंहिकायाम भीतोच वीरादिकृतायाम तथाधावतो नम्नायः
तथाप्रतिसंधे तथा कललगो शिष्टे गर्भमाशते स्वशादीनामारोहणेवपानेरथा
दि दुर्गिगतमवधेम एतानस्कोष्ठप्रकृतिनिः स्वनादिनिपितलसमत्रिशादतथाया
मा कर्मलेकान्तिमिलकालेपवकर्ण आविदुनेयः अप्रतिशोधः तत्रमनः मामधु
मा गृह्य तथीनाधीपीनकरावन अनथायाननूर्तीवाधायनः रत्नगीतवाचि
वकृदिनशाहेपुतावंतं कालमांतोच अपलंभः समशाने सर्वतश्शामाशमा
त समशानवकृइपतितो समानागते इत्येकेभ्रूद्रायांतमेतामानिमेतत्रायो
रतथायः ज्ञात्वाप्येषमाणो मलवशम मेस्कं संभाषितं ज्ञात्वाणोवसंभाष्य तथा
संभाष्येन संभाष्यनज्ञात्वाणोनेव संभाष्यधीयोः यमः स्नेपानकम्रक्षप
यांशल्मलेमेपुकम्पच करावितपिनाप्येयंकोविदारकपित्थयोः तथा नमे ११२

क्रोधकाय: गौतम: अंतवा गमने पुंरुषमस्तनम् स्तनकुनकं दृकमार्जावाणांस्मह
स्पर्षवामो विमवासस्य माणामामो भूतमक्षानेवेतनेषां प्रमशानाश्रयनेवेवम
येनकेनविदं तथागमने कृते उपसदनं कार्यम् उपसदनं वणागानापाणिमय
मंगहेस्माहिना यत्समहंविहितं तदेवपुन: कर्तव्यम् एवायं तथागमने त्रियात्र
स्पर्षकाम: अहंवविमवमेहिति यत्तवमिह: अर्थायनना मंतथागमने अहोरा
त्रमभक्तानम त्रिरात्रमनमिषकाविमवाम स्वग्रमोत्वे नमस्सार्जावनकुलमी
पुयाणांकुलहोरा त्रमिवेमाह तनविरात्रोपवासंसमर्थोविषयम् माणाभ्यामोभूत
मामानेवेतनेषामितिस्माहिमुनिविज्ञानामंतथागमुनत्रमर्थः किंवस्मलंप
कोपुगर्हभीतिकमासवाणाने निस्तने प्रमेयस्थावस्मद्दानमयमशानपतिता
तिके देशोमु वावाम्मनि वविपुत्तानितमंपवे भक्कोईपाणिरंभोतवर्थरात्रे
तिमाकृते पांमवर्षदिमांदाहमंथ्यानीहरभीतिषु धावत: मतिराथेवाणिहेव
गृहमागते विरोहुयाहस्मये नोहलारोहणोविणा ममत्रिमात्रदनत्यायानेतां
स्नातकालिकानित: मादेनांनिस्तनेशाहेस्वधमाणांतुकालमनत्याय: क्रो
पुरागोमायु: इलकामंरालमयपक्षीमामममामवेरु: वाणोवीणाविशेष: आर्ली

नथायेषु स्यसतोग्रमध्याहृतन्नया फलमनुबवनम् ह्यवेत्र नयेनित्यमत
भायोभूयत्वतः स्याथायभूमिं वाम्बह्मासा त्मानवाम्बिंद्धि नं स्तति नद्भुमयत्ता
श्री ध्ययनविषयम् नमकस्यााथीनवचनमूलत्वात् ग्रयमतेमकृत्वहि तैनिरोध ।
वृ काः समामनं तिनस्यवाप नस्यमल्ल सह्यावष्म नथायोयला त्माम्बिर्यहेषाः इति
१५ पवमनथापानक्माशकृनमाह मूलं देवत्विक स्यानका वार्यपोस्यानकैयाद ।
नेनैव यहणास्तिरोहृ षयृपालनात स्यानकम हौविरमसमाहूलेवर्तते यद्यस्व ।
तिस्या वार्याभ्याम स्यात्मानकम कायाया स नानकमाणां मेनक्यम् देवाः देवमतिम्
हीवनं मावमश्चुनलालादि उद्देननमंगोत्माद नहृयम ममनवः देवतानां गुरौ
रा तः स्यानका वार्यपोलथा नाकमेतकामतश्कायांवभ्याणो दीत्तित्मव व
भकांपलं गवादि यमः देवाद्धिनगृहमा त्वलातकवार्यमन्निणाम नाकमेतका
मतकायांकपिलस्य वयोऽपि स्यांननाकमयेकायां क्षीवेनपलितेनवा चंडा
लेनद्विषद्भिस्वनिसेवोमान्वितेनच विस्त्रः देवगास्यायागृहवे पूर्वातितानां का ।
यांननिक्रमेन मसं [illegible] नक्षमनः म [illegible] दिनेवराग्रोवषाइभ्यनव ।
त्मासिषम संध्ययो [illegible] नवत्तध्यव म नथा वैरिणांनोपमेवेतम १५

पा तेनमेनाभ्यां विवाहेक लहे तथा हारीत आपस्तम्बगामनेऽश्रोत्रीनिरन्तावत्तथा ।
धीधीरघन तथा नवृतस्थानहन्तीर्थस्थानवाप्नुनसभासव वाहुसंकीर्णम
शेवनाधीयीनकदाचन प्रयाणः प्रोतपादस्यकृताचैवावमक्ति काम नाधीयी
तासिषं नगधान्न नकालाघमेवव तथा मन्वेरोष्टेवहवतिपंक्तीनरपतेर्हिजः
नीधीयीनश्मशानान्नेयामान्तेगोव्रजेपिवा तथा हृधिरेवस्कन्नेगात्राकन्ना
वपरित्नते नौतम ऊर्ध्वभोजनादुन्मवेयाधीनम्मवनिशायांवतमुहूर्तम ।
निरमेकेनयारे उत्सवेउधनगनाहूर्ध्वभोजनादहोरात्रमनध्यायः याधीनम्याध
यने प्रथमसंप्रवृत्तस्य भोजनादूर्ध्वमनत्सवेपिहर्वेदनध्यायः निशायांवतमुह
र्ते पतन्न त्रयोदश्याम तथाचोशानः त्रयोदश्यांप्रथमसांन्ध्यतरो मुहूर्त्तानाधीयी
त तस्मानध्यायःमनहूत्तौ वसिष्ठः मिथुनव्यपीतायांवशाध्यायां वाससाच
मिथुनव्यपेतेनानिर्णिक्तेनेति सर्वेष्वेतेनध्यायाधर्मेन ग्राकामेनवियाने
पुनकामेनवूवर्तनीयाः प्रसवायाविशेषात तथाचयमः क्षिप्तेति सर्वेष्वेते
नध्यायाधर्मेनः ज्ञाणाद्वेः द्विजातीनामनध्यायान्मनीषिणाः क्षिद्वेभस्मव
तिमस्यचायाणानयरर्जितम मनुः प्रजापस्यमेधां कृतापिसकृतंवयेत स्म

श्रा
पं:
११५

येषु मांसकाम्यस्य विधिः प्रतिषेधो वा तत्र प्रकृतिः विहितमावास्यायोगेन त्यागः ॥ समन्तवः
यथा कर्णवीकात्तैकर्णश्रावस्यारपः मावास्य विषयाणि तत्र सरसवाक्या निषिद्धं पतेत न
त्रयामः श्रीकामः सर्वदा स्नानं कुर्वीतामलकैर्नरैः सप्तमीं प्र वर्जयीत्तैव पर्वकालेष
वर्जयेत् पर्वा त्राः मावास्याः यदाह सप्त श्रमावास्यानवम्योश्च सप्तम्यां विशेषतः
धात्रीफलानि यत्नेन दूरतः परिवर्जयेत् धात्रीश्चामलकी तथा सप्तम्यां न स्पृशेत्तैलं
नीलवस्त्रं न धारयेत् तथा आमलकैः स्नायान्न कुर्यात्कालहेतवः वीर्यहानिः प्रज्ञाहानि
र्यशोहानिस्तथैव च हन्यते तत्त्रितयं यस्मात्तस्माद्धात्रीं विवर्जयेत् तथा षष्ठ्यष्टमीषु ।
वदशीपक्षद्वयचतुर्दशीम् अत्र सन्निहितं पापं तैले मांसे क्षुरे भगे षष्ठ्यां तैलं मनागपु
यमृह्यमांपिशितं तथा चतुर्दश्यष्टकामभोगममावस्यां तु रविसंक्रान्तिपाम सोमाष्टमीपञ्च
दश्यां तैलाभ्यंगे चतुर्दशी अष्टमीग्राम्यधर्मं च क्षुरं तैलं तमपि पातयेत् ग्राम्यधर्मामिष
तथ तैलं च न स्पृशेत् मंत्राहृतादीन्नवकेद्देयेत पश्चादीव र वौषष्ठ्यां विरक्तायां ।
तथा तिथौ दशम्यां तैलमस्पृष्टान स्नायाद्दिविचक्षणाः चतरितमत्त पर्यन्तित्राश्रुः
प्रज्ञायशोवलंम मोहात्मतिपदं षष्ठीकुहूं रिक्तांत [illegible]तिथिम तैले नाभ्यसमान ।
स्तु चतुर्भिः परिहीयते पंचमी दशमीचैव पौर्णमासं त्रयोदशीम स्तौयां चैवयतैल ११५

स्वहायांस्वैववैरिणः अधार्मिकेनरक्षांवपश्येववयोषितम् प्रांवलिविनो नो
दुतत्कुटुंबस्यहैकत्रातिष्ठेत किंच मूले विप्राहितस्त्रियामानोनावत्तेयाः कत्तवत
विप्रसर्पस्त्रियाः स्नात्मावनावमंतव्याः अत्रमनुः तस्त्रियंवेवसर्पबुद्धास्नाव
बहुश्रुतम् नावमन्येतवैभूसुः कृशानपिकदाचन एतत्रयंहिपुरुषानिर्दहन्नवमा
नितम् तस्मादेतत्त्रयंनित्यंनावमन्येतबुद्धिमान् नात्मानमवमन्येतपूर्वाभिरसमृ
द्धिभिः आत्मानंनशपेद्दोषान्नौहक्कोनस्वपेद्दिवा ननकंबिलिविद्धांमिंगास्वराज्ञो
नसंस्पृशेत् तथा आसात्मानस्वपतीन्हत्वास्त्वपांतांशिश्नमपि नाकोशेन्नावम
न्येतस्नानपैर्देवतंतथा किंच मूले आस्मनोऽप्रियमाकांतेत्नकोमित्रमर्माणिस्पृशेत
यावज्जीवेप्रियमालिकेत ततस्नातोऽर्दलेभमनानाद्यपात्तानुष्ठानेमंदारैगानभावि त
अमितितानयोग्यः तथाचकर्मविरागनुमसप्तमीनेवामर्मााणिस्पृशेत परदोषमका
शानंवर्जयेदितसर्वः तथाचमनुः हीनांगानतिरिक्तांगांविद्याहीनान्वयोतिगा
न् रूपद्रविणाहीनांश्चजातिहीनांश्चनाक्षिपेदपिच मूले दुराढ्यक्षिप्तविभ्रमवपा
तोभासितमन्यत्नेन स्त्रहानहरन तक्षिप्ताभिनिगृहीतपेत किंच मूले फलितस्य
सदितसमष्ट्रिः समाचारमाचरेत तत्राचारोनामलौकिककर्माश्रयः प्रवृत्तिः

यानत्यातिथौ याम्यतीभूतिमन्निकं दर्शाम्यामावास्यापिपाइतः दशमीप्र नाशायमना।
शायत्रयोदशी ततीयोभवनाशायस्नानेनावर्जयेत्तदरति त्रयोदश्यां ततीयायां।
दशम्यां चैवसर्वदा ॥ मृद्विनसत्रियास्नानेनाचरेत्तु ॥ कदाचन नपराह्णे मतयोरानै
विशेस्नानंसमाप्यते इतरेषांतुवर्णानां रात्रावविसमाप्यते निसनदापयेतस्नाने
काम्यंनैमित्तिकंवयत दशाम्यादिषुकर्त्तव्यं नतयाटकिंकंकाचित पैठीनसि पुत्र
जन्मनिसंक्रांतौ श्राद्धे जन्मदिनेतथा नित्यस्नानेचकर्त्तव्येतिथिदोषोनविद्यते
वसिष्ठः पुत्रजन्मनियज्ञेचतथासंक्रमणेरवे राहोश्चदर्शनेस्नानंप्रशस्तंना
न्यथानिशि आप्तः रात्रौस्नानंनकुर्वीतदानंचैवविशेषतः नैमित्तिकंतुकुर्वीत
स्नानंदानंचरात्रिषु ग्रहणोद्वाहसंक्रांतियात्रार्तप्रसवेषुच दानंनैमित्तिकंज्ञे
यंरात्रावपिनदुष्यति पुत्रजन्मनियात्रायांशर्वर्यांदत्तमक्षयम् उपरागविवाहे
षुसंक्रांतिषुविशेषतः दानंचस्नानमप्याहुतपथ इलिष्टायुपदानादौस्नानं
नैमित्तिकंस्मृतम् चंद्रसूर्योपरागेचतथैवग्रहसूतके ग्रहसूतकंराहुदर्शनम्
अयमर्थःनिशिस्नानंराहोरन्यत्रदर्शनात दर्शाभिन्नतथैवात्ययेनाशिरस्कंकर्त्तव्य
न मार्कंडेयः महानिशाद्वेघटिकेरात्रेर्मध्यमयामयोः नैमित्तिकंनदाकुर्या ११६

लेनरसमपक्षे वने अभ्यंमात्सर्या नाराविभत्तागाम्नयेवच वत्सांगनस्यवृद्धिः स्या
द्रवायत्यवलायुषाम् उपोषितस्य व्रतिनः क्षुमकेशस्य नापितैः तावत्कोलिह
नेसीतायावत्तैलेन संस्पृशेत् नावकृत्यकृतेस्यस्य शिरोरुहविकर्तने नस्यायी
ननरस्रोषे तैलस्नाने विशोषते कृषायेनशिरःकृतास्त्रभ्यकोपेन केनचित् ता
वत्स्यादस्पृविविशोयावन्निर्गतिस्य तेननतत नवाभी तांगिरस्नानं कार्यं निष्कार
णानरैः दिवाकपित्थंकायायां रात्रौ दधिप्रभीत्युव धात्रीफलस्यसमसमामलस्त्री
वेसतेमता वर्तदैवतमीवेव अमावस्यायद्गीता पार्वणे ताजिवर्ज्याजिसवि
संक्रांतिरेवच तैलस्त्रीमांससंभोगपर्वस्वेतेषु यो भवेत् विण्मूत्रभोजनंनामप्र
यातिनरकं द्विजः सायंसंध्यापरान्हे च तिलपिष्ठं न चैव च अमावस्यां न सेवेत रा
त्रौ भोजनमैथुने अमावस्यांतोहिंसातु कुर्यात्कस्मिंश्चिपत्तया सर्वत्रावस्थितेसो
मेहिंसायांप्रजायते हादयांकुलयतेतनस्नानस्य कथं चन प्रभसंतानमि
कुद्विरपवर्गिनोऽपि स्पृतस्नवम् भोगार्थं द्विपनेयनस्नानायाहकिकेनैः त
न्निविर्द्विरमस्मादेनिरतनेमितिकेनत गर्भः क्रियतेवानवायत्रपाकयमेण।
यावित्ता सलाअपोहनेस्मूलस्नानेयाहक्किवेननत नत्रकुर्पात्रयोदशपात्तनीया

सं· पं· ११८

सिचव्रतानि तेषां फलमनंतकम् तथा एकाशीतस्याविततस्य मासान्तरस्य च यत्कृत
म् सहस्रस्त्रियमासान्तस्कृतानि च ततत्समं तथा कनकाश्वतिलानागरथदासीगृह
महीरथाः कन्यका कपिला चेति महादानानि वै दश तथा दत्तायेन समं देहानंमति
स्तद्यथा चलते उभौ तौ नरकं यातः प्रतिग्राहकयाचकौ अनन्तस्य चाग्निपक्वान्नायः
तथा सर्वस्य गुणाः स्वदानं यथा काटिष पित्स्थितम् देशे काले विधानेन पात्रे दत्तं वि।
शेषतः अमतोपि समासायसाधुभोग्यः प्रयुक्ति पनस्वामिनं मानं अनेतस्य
ति दुःखमान तथा द्वावेवाग्रव वेष्टा औगाले वस्तु महाशिलौ यन वंत मदा तभंदरि
द्रेवातपस्विनम् तथा उपाहृतस्य पापेभ्यो यस्तु वासो गुणैस्सह उपवासस्स विज्ञेय
स्सर्वभोगविवर्जितः पुष्पालंकारवस्त्राणि गंधधूपानुलेपनम् उपवासेन दुष्ये
द्दंतधावनवर्जितम् उपवासे तथा श्राद्धे न खादेदंतधावनम् दंतानां काष्ठसं।
योगो हंति सप्त कुलानि वै ततस्य पत्र दिनादे तथावन मुपवासे कार्यम् श्राद्धे भो
क्ता च नत काष्ठेन देवलः ब्रह्मचर्यं तथा शौचं सत्यमामिषवर्जनम् व्रतेष्वेतानि
चत्वारि वरिष्ठानीति निश्चयः स्त्रीणां तमेव तासां नरस्पर्शो नासिस्पे कथनादपि नि
ष्यंदते ब्रह्मचर्यं न दारेषु नसंक्रमात् अ ब्राह्मणस्य स्त्रीणां पर स्त्रीणां वीक्षणम्। ११२

कर्म्मनन्तमनाथापि सहानिशान्तविज्ञेयामथ्यस्यमाहस्वयम् स्नानंतत्रप्रकुर्वी
तस्रोवमावमनक्रियां मृत्तोश्चारेसहाराज्ञोकुर्यान्नावमनंतथः प्राचश्चित्तीयते
त्रिमाः प्राजापत्यार्धमर्हति चत्वारीमानिकर्माणि संध्यायांपरिवर्जयेत् आहारंमै
थुनंनिद्रांस्वाध्यायंच चतुर्थकम् आहाराज्जायतेव्याधिर्गर्भोरौद्रस्तमैथुनात् नि
द्रातोजायतेलक्ष्मीस्वाध्यायादायुषःक्षयः बृहस्पतिः आहारंमैथुनंनिद्रांसंध्या
कालेविवर्जयेत् कर्मचाध्ययनेचापितथादानप्रतिग्रहौ आहाराद्व्याधिमाप्नोति
गर्भोरौद्रश्चमैथुनात् स्वपनस्यात्फलंलक्ष्मीः कर्मवैचात्रनिष्फलम् अध्येतानर
कंयातिदानान्नाप्नोतितत्फलम् प्रतिग्रहेभवेत्पापीतस्मात्संध्यासुवर्जयेत् स्नाना
तथः अमावैसोमवारेणरविवारेणसप्तमी चतुर्थीभौमवारेणविष्णुवत्सहस्रांफ
लम् अमावस्याभवेद्वारेयदाभूमिसुतस्यवै जाह्नवीस्नानमात्रेणगोसहस्रफ-
लंलभेत् बृहद्वसिष्ठः सर्वेषामेववर्णानांसूतकंराहुसूतके सचैलंचभवेत्स्नानं
सूतकान्नंचवर्जयेत् सूतकान्नंराहुसूतकात् तथा त्रिंशत्याः स्पर्शामसमये तथा
तिथितस्तथा मन्वाद्यासुयुगकालेचमोक्षकालेचरात्रमः स्पर्शकालएवदेवपि
तृदैवतंकुर्यादितिसर्व्वः तथा सकृन्नानिचदानानि ज्ञानंचनिरर्थकम् तथा

वाक्युत पुराणात केशवो मार्गशीर्षे मासे पौषे नारायणः स्मृतः माधवो माघमासे
तु गोविंदः फाल्गुने तथा चैत्रमासि भवेद्विष्णुर्वैशाखे मधुसूदनः त्रिविक्रमो ज्ये
श्रं ष्ठमासे आषाढे वामनो भवेत् श्रावणे श्रीधरो ज्ञेयो हृषीकेशस्तथापरम् पद्मनाभ
पं आश्विने ज्ञेयो दामोदरो मतः सर्वेष्वेव तु मासेषु नरकादिर्मलिम्लुचे श्रीर्वैश्वगो
११८ स्वरीकांताक्रियायां किंविभूतयः इत्यापीतिरतिस्वेवमायायी मेदिमेतिच पता
भिमतान्तिकभिरुपलक्षादशी पुसहक्रमात् वासुदेवो द्वादशमासु सज्जीनीयउपोषितैः
तथैव कमलपत्रं पुष्पाकिप्रक्रोधेलेहितैः कमलनंताच्युतश्रीवैकुंठेश जनार्द।
नः उपेंद्रो यज्ञपुरुषो वासुदेवस्तथा हरिः योगीश्वरो द्वादशमः पुंडरीकाक्ष एव च।
हरिः प्रति द्वादशिपारणं तत्राक्ति शिरो दुग्धं पंचगव्यं। तथाभ्यां मेदिनाल दर्भाः कांतिस्मन।
वसो मतः प्रातिः शाकाम्लसं ताचलनि माद्वादशी स्मृतेति तथा उत्सवे द्वत।
स्यांते देव सस्त्र स्थित अज्ञानतिमिरांधस्य व्रतेनानेन केशव प्रसादाभिम
खो भव ज्ञानदृष्टिप्रदो भव यज्ञानन्तः प्रभृति देहलघोनमत्रः पापेक होभिव।
पुष्पा मतेस्माचवा वा ह्केशोपशमितमतिस्विसदेति रूपं नत्वाप्रपाच्युतममम
मसन्न अज्ञानांधेनयत्किंचिन्मपापं कृतं तनम भगवंस्तत्प्रसादेनत ॥१२

स्वभावेन विनैवार्थं॰ कामि त्वस्त्रीभिरेवसंकल्पनात् संयोगसंलापादय ब्रह्म
चर्यैरधाममपुपवासं निमित्तं निष्पद्यते न स्वस्थार्थः नदारेषु तु संक्रमादरति
दारेषु वीतरागो नस्वयोनिसंकल्पनाद्यत्र गृहाश्रमिणः कथा यथा वा स्वस्त्रीषु तु न ब्रह्मचर्यं न न यत्
तोऽनर्थः तथाहरत संक्रमात् संक्रमाणां संतानोत्पादसंभोगः ऋतौ संक्रमतः
स्मादपि व्रतादौ सेव्यमानो ब्रह्मचर्यं न निष्फलं भवेदिति न प्रयतीति स्वदारेषु वीतराग
हे तस्य वर्णा निष्फलाभावउपवासेषु सिध्यातव्रतनिमित्तत्वादिति अस्मत्कृत
लेखानात् वितानाह लक्ष्म च भक्तागात् उपवासः षड्युक्तेन दिवा सप्तात्मैथुनात् मै
थुने वा स्वकृत कालव्यतिरिक्त विषयम् माघमाघेन तपो वह्नौ माघमासात्म॰
धर्मे धर्मोपवासी कुर्वीत नैव भक्तवतद्धर्मम् धर्मपरहानां प्रायश्चित्तमस्य तु स्वस्था
येन दशाम्यासे कुभक्तस्य मांसमैथुनवर्जितः एकादश्यामुपवासे तत्तलयोः
अघोरपि गृही ताडमरंपात्रे वारिहरति मुदं मा वः उपवासेन गृहीतां माघ
संकल्पयेद् बुधः देवतास्तस्य तस्थानि कामितं तस्यापि ध्यातिमत्स्यपानतृषाम
त्वाः क्रियंति स्वल्पवुद्धयः औडम्बरपात्रे पयोपवासादन्याहृतं संकल्पयेदिम
यः एकादश्यां निराहारो भूत्वाहमपरेहनि भोक्ष्यामि पुंडरीकाक्ष गतिर्मे भव

गत्यागमे प्रक्रांतैकादशीव्र[illegible]मासमध्ये [illegible]सूतकप्राप्ताम् असाम[illegible]शौचस्य व्रतेच

समुपस्थिते कारयेद्धर्मेण [illegible]त्रतं वानिषमास्थिते एकादशीव्रतं सूतके मृत

केपि च न त्यजम् यत उक्तं मत्स्ये च पद्मपुराणे आपन्नोहर्षवसमुपस्थिते सूतके

मृतके चैव न त्याज्यं द्वादशीव्रतम् तथा सूतकेपि नरः स्नात्वा प्रणम्य मनसा हरिम्

एकादश्यां न भुंजीत व्रतमेवं न लुप्यते द्वादश्यां च तथा भुक्त्वा सूतकांते जनार्दन

म् स्नात्वा संपूज्य विधानेन भोजयेद्द्विजोत्तमं सूतकेपि न भुंजीत एकादश्यां सदा न

रः द्वादश्यां न समश्नीयात्तु नाविसंशयाम्यव एकादशीव्रतस्य कर्मं विष्टतिक

मे च कार्यं नरवराहपुराणे प्रोक्तम् एकादशीविशुद्धा वेसरतो द्वादशी स्थिता उ

पोष्या द्वादशी नष्टयदीच्छेत्परमं पदम् विद्धमाकेनापिहेत्वनानि क्रांतोपवासा

निशं वैकादशीव्रतं मितिनव्रैवोक्तम् एकादश्यां न भुंजीत पक्षयोरुभयोरपि

एकादश्यां न भुंजानो विष्णुलोकं न पश्यतीति कामस्याप्यसमापने दोषमाह

यदिगृहीतं व्रतं सम्यगेकादश्यामुपोषणाम् न समापयते पश्चात्स याति नरकं न

रः व्रतांतरेप्याह यो गृहीत्वा व्रतं मोहाद्देकादश्यादिकं नरः न समापयते तस्य

गतिः पापीयसी भवेत् [illegible] मोहेतो वैकादशीव्रतेष कांते

श्री

मं

११९

११९

द्वाविंदुमिश्रास्तमे यथाविंदं जगन्नाथं तमेव पुरुषोत्तम तथाविंदुमविंदुमेव नैव भव
न्तकेशवेति तथा नक्तांविंन पिवेमोघं नाओयात्कर्मसुकरौ एकादश्यां न भुंजीत
पक्षयोरुभयोरपि एतत्सपुत्रगृहस्थातिरिक्तविषयं एतदुक्तं स्मृत्यंतरे कृष्ण
पक्षे केसंक्रांतौ ग्रहणे चापि पुत्रवान् उपवासं न कुर्वीत स्मृतवेधुयनत्वयम् भारते
मासि मेहनि संक्रांत्यर्कग्रहेपि वा भवेत् उपवासं न कुर्वीत पुत्रदारत्रयावहुः म
त्स्यपुराणे दिनत्रयेर्कसंक्रांत्यां ग्रहणे वेदत्तथयोः उपवासं न कुर्वीत पुत्रपौत्र
समन्वितः कूर्मपुराणे संक्रांत्यां कृष्णपक्षे च रविशुक्रदिने तथा एकादश्यां न कुर्वी
त उपवासं सपारणामित्यादि यत्तु ब्रह्महा सुरापस्त्वान्यस्त्रेयी गुरुतल्पगः वि
वेत पतितयोमोहादेकादश्यां सितासिते इति पुराणवचनम् यच्च विष्णुधर्मोत्तरे
प्राप्तिकामस्तियोमोहादेकादश्यां सितासिते उपवासं समकुरात्मा विष्णुलोकं न प
श्यतेति यच्च मत्स्यपुराणम् एकादश्यां निराहारो योभुंक्ते द्वादशीदिने कृष्णे वा
यदि वा शुक्ले तदनंतमहदेवमिति तत्सर्वगृहस्थातिरिक्तविषयं यथाकृष्णे
कादश्यां सपुत्रवतो गृहस्थस्यानधिकारः तथा दिनत्रयेपि तदुक्तं कूर्मपुराणे
होति स्नानादेककार्ये यस्मिन्स्यात्सदिनत्रयः तस्मिन्स्नानं जपो होमो नोपवासो

मा॰
पं॰
१८

तमिति स्तोकद्वयपेक्षपवविषयोप्युत्तरवदूहिमेदेनोक्त इति विचार्यं यदा पुनस्समस्तौ॰
कादशी भूत्वा द्वितीयदिने पुनर्भवेत् तृतीयदिने च द्वादशी तदा पूर्वैवैकादशी हि
त्वा द्वितीयामुपवसेत् यदुक्तं स्कंदे तत्रैव का ह्याकलापि द्वादश्यां यदि स्याद्‌परेह॰
नि॰ द्वादश्यां द्वादशीं हन्ति पूर्वसंपारणं कृते अस्मिन्नेव विषये यदितरत्तीये हनि
द्वादशी नाविद्यते तदा शरदिनः पूर्वमामेकादश्यामुपवासोपि तेन तत्र स्मार्त यदुक्तं
पुराणे समस्तैकादशीयत्र प्रभाते पुनरेव सा उत्तरां तु यतिः कुर्यात् पूर्वामुपवसेद्गृ॰
ही अस्मिन्नेव विषये यतेः पारणान्नयहं स्मरेति सम्पूर्णैकादशी यत्र द्वादश्यां न ग
ता भवेत् तत्र क्रतुशतं दुःखं त्रयोदश्यां तु पारणमिति तथा वर्ज्यं स्कंदे पुराणे कला॰
प्येकादशीयत्र द्वादश्यां न गता भवेत् दिनत्रयेपि सा ग्राह्या यतीनामसमातिथि य
द्यपि वैष्णवेनोक्तम् कलाप्येकादशीयत्र अपरतो द्वादशी न चेत् तत्र क्रतुशतं पुण्यं
त्रयोदश्यां तु पारणामिति प एकादशी कलाप्युक्ता उपोष्या द्वादशीनरैः त्रयोदश्यां तु॰
पारणं केवलं व्रतस्य भिक्षनीति तत्परिपतितिविषयमेव विष्णुसायुज्यफलप्रवाप्ता
त अत्र शास्त्रविहितविधानेन तत्परं न तु स्मार्तविधिपरम् यदपि स्कंदे पुराणे दिन
त्रयेकसंक्रांता यत्र द्वादशी त्रयोदश्यामुपवासस्तत्र कर्तव्यो विष्णुसायुज्यमिच्छतेति॰ १९

सतिपुत्रे जाते मृते पितरि विशेषोपवासवासरे तु प्रकर्तव्यं नक्तं वा प्रोक्ते उपवासनिषिद्धे
नक्तं किंचित्प्रकल्पयेत् नक्तेनाप्युपवासेन उपवासफलं लभेत् अल्पमकल्पनम्
पि तत्रैवोक्तम् नक्तं हविष्यान्नमनोदनं वा फलं तिलाः क्षीरमथाम्बु चाज्यम् यत्पं
चगव्यं यदि वाथ वायुः प्रशस्तमत्रोत्तरमुत्तरं च नक्ते च नियतकालप्रकारमाह प
हानमंशमतीत्काशपादुकषाहित्रगाोद्देवेत नक्तानक्तं विजानीयात् नक्तमस्य प्राभ
वेनरात्रि स्मृतं नक्षत्रदर्शनान्नक्तं प्रहरिष्यं तु नरमुक्तम् एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयो
रुभयोरपि वनस्थयतिधर्मोऽयं शुक्लामेव सदा गृहीति नकापि दहि शाहः पुत्रव
द्गृहिविषयः शर्वरीकव्रतनान्तरोयात वनस्थादिभिमाहः प्रदर्शनार्थः तेनाप्युक्तं स्म
हिामपि संयतानामपि दिनत्रयविशेषाणां नक्तविधिमाह एकादशीकलामात्र
द्वादशीवत्पंगता तीणामा द्वादशी तेषां नक्तं न तत्र विधीयते पुत्रवद्गृहिविषय
प्राणनियमः अप्युक्तमपवमदेव नक्तंकत्रयाणां एकादशी द्वादशी चयामने वत्रयो
दशी तत्रकतत्रयाणामुपरोधप्रकाराणां पारणामिति दशमीकादशी विधा द्वादशी चत.
यंगताः तत्रानक्तं प्रकुर्वीत नोपवासो विधीयते प्रथमपक्षः एकादशी दिने दशमी
विधयेत द्वादशीदिने तत्रैकादशीत्रयोदशीदिने वनद्वादशीतत्र न नक्तं कुर्यान्नोपवा

कृ
पं
१२

... रथां शुक्ल ... भ्यां नवम्यामप्यु कर्त्तो नित्यस्य न भवति द्वादश्यां ...
स्मार्त्त ... द्वादशीविषय: एकादश्योपवासस्तु ... एकादश्यां ...
... दशीनोपवसेदिति नन्दाद्य: ... नवर्जनमपि ... ष्यां ... वा ...
मत्स्य ... एकादश्योपवासनिषेध: यथा नारदीये ... कलाप्येकादशी यत्र
परतो द्वादशी न वेदि स्मार्त्त ... वर्जनीयं विषय: एकादशी द्वैधमिति
नोपैकादशीव्रतादिना ... नत्र नित्यस्य ... एकादश्योपवासनिषेधको ...
... द्वादश्यामभ्यां वेदितव्य: ... एकादशी समयेप्र
वादिनिवारणपर: ... एकादशी द्वैधमेकस्मा
द्वादशीमात्रस: कार्य: ... विधायकस्य ... मार्कण्डेय: एकस्मि
केनैव केनैव ... उपवासेन ... नित्यो ... भवेत् ... एक
भक्तादिविधानं उपवासासमर्थ ... नित्यं ...
नोक्तं ... एकादशी ... संक्रान्तिदिने ...
... पुत्रवान् गृही ... नोपवसेत् ... निर्णयामृते ...
आदित्यदिने ... संक्रान्तौ ग्रहणे ... उपवासो न कर्तव्यो गृहिणा पुत्रिणा १२१

तदपि पुत्रवद्गृहिव्यतिरिक्तमुमुक्षुविषयम् एकस्मिन्नेव लोके वै तोऽस्मि
ज्ञात्वा यो दशमीपारणानिषेधस्त्वकाः प्रवृत्तो गृहस्थस्येति तेयम् यत कूर्मे कोदाह
दश्यां यदपि कूर्मपुराणे द्विरष्टगेकादशी यत्र तत्र सन्निहितो हरिः तामेवोपवसे
त्कामम् अकामो विष्णुतत्परः इति तदपि सर्वेषाम् समानविषयम् यत्तु प्रतिज्ञाणोगृहि
णामेषामस्माकमावधिरितिमतसंपरम् दशमी द्वादशी चैव यान्यस्पातिमादिष्ट
क यत्तु नारदेनोक्तम् दशमीशेषसंयुक्तामुपोष्य द्वादशीं किल संवत्सरकृतेने
हन्ते धर्माणामुच्यत इति तथा दशम्यामनुगताय त्रतिथिरेकादशी भवेत् तत्रापत्य
विनाशः स्यात्परेतं नरकं व्रजेदिति तद्द्वितीयेहनि एकादश्यां समाविहित ... तस्मा
वेत्तत्पुत्रवतो गृहिणो दशमीविद्धैकादश्यां न कर्तव्येषामुपवास इत्युक्तम् अत एव
महाभारते दशम्येकादशीयुक्ता या गांधार्या समुपोषिता तस्याः पुत्रशतं नष्टं तस्मा
त्तां परिवर्जयेत् शल्यपरिहारेन फलमविकलम् विशाखाद्वादशी यत्र तत्र स
न्निहितो हरिः उपोष्यैकामपि हितां गर्भवासं न पश्यतीति तत्पुराणान्त यत्तु
त्रयोदश्यां पारणानिषेधः यथा कूर्मपुराणे तावत् एकादश्यामुपोष्यैव द्वादश्यां
पारणं स्मृतम् त्रयोदश्यां न तत्कुर्यात् द्वादशद्वादशीक्षयात् स्कन्दपुराणे उपो

प्रतिषेधे प्रधानता पर्युदासः सविशेषो यतोत्तरपदेन नञ् यथाऽब्राह्मणमानय
आब्राह्मणं विधीयते प्रतिषेधे प्रधानता प्रसज्यप्रतिषेधो यत्र क्रियया सह यत्र नञ्
श्रा॰ यथाश्राद्धभोजी पर्युदासस्तु नियमेवंवादिना यथा पुत्रवद्गृहिणामिति निकआदिस
पं॰ वासादिषु तासामेकादश्यामुपवासेन यथवा पुत्रवान्गृहस्थउपवासादन्यत
१२२ व्रतं कुर्यादिति एवं च तस्मा आदित्यदिनादिषु तस्यामेकादश्यामुपवासविधिरेव
नाष्टम्यांतन कुर्यात्पुत्रवान्गृहीत नेन प्रतिपाद्यते यथा दीप्ति तोनरदाति नञ्
हीतीति न पुनर्विहितस्य प्रतिषिध्यते तस्मात्सैव ब्राह्मणायासी यत्तु हारीतेनो
क्तम् ग्रहोपरागो यत्रान्नस्नान द्वादशी वटिकाद्वयं दशम्येकादशी मिश्रा सैवोपोष्या
सदा तिथिरिति यदपि क्वचिदेकादश्यां पारणाहे न लभ्येत द्वादशी कलयापि चे
त् तदानीं दशमीविद्धाप्युपोष्यैकादशी तिथिः इति यदपि सन्तानानाम् एकाद
शीदशमाविद्धा परतोपि न वर्धते गृहिभिर्यतिभिश्चैव सेवोपोष्या सदा तिथिरिति त
त्सर्वमपुत्राणां गृहिणामुपवासविधायकमेव न त्वानन्दइष्टम् सपुत्राणां पुन
रीनिषेधेन न कविधिः प्रदर्शित एव कूर्मपुराणेन काम्यमांसमसन्देव वणाकं
केवलं कृष्णं न वाकं मधु मरान्यं च उपावसन्निवर्तये तु उपावसन्त्वपवसन्निवर्ष्यः १२२

तथा तन्निमित्तोपवासस्य निषेधोपसंहृतः नानुषंगकृतो व्याघातेनित्यमुपोष
णस्येति तन्निमित्तोपवासस्यैव सर्वत्र कर्तृः प्रकृतत्वादेकादशीविषयः तस्यहा
रिवासरादिविषयः आदित्यदिनसंक्रान्त्यादेकादश्युपवासनिषेधं प्रतिनिमित्त-
त्वेनाश्रोपाधानाद्युपकृतत्वस्य राहुदर्शनस्य तेकादश्यांसम्भवान्तद्योगेवोपवास
निषेधहेतुत्वस्य तत्र कल्पायन्तुषंगप्राप्तोपवासकृतो निषेधो व्याघः यतः परित्या
तकस्य नित्यस्य निषिद्धस्योपोषणस्य अन्येष्वत्यनव्यापदेति वर्णयंति च आदित्ये
हनि संक्रान्तौ ग्रहणे चैव सर्वपर्वसु यो पार्णोपवासं च न कुर्यात् सर्वदा गृही तन्निमि
त्तोपवासस्यामिति निषेधपादः दिनवारादिनिमित्तस्योपवासस्य निषेधोऽस्मैकादशी
निमित्तस्य वर्जनीयादिनवारायनुषंगातस्य तस्मादेकादश्यांनित्यमुपोषणमि
ति अन्ये आख्यायते आदित्येहनीत्यादिवाक्यमेकादश्युपवासप्रकरणपठितम-
प्रतिविरोधप्रकरणाबाधितया आमेयस्य हेतन्नोपवासनिमित्तत्वप्रयोगसंजनम:
यतो निमित्तस्याविशेषाद्योग्रहणात्तेदृशत्वे प्रतिषेधः न वासनन्त्वः प्रसक्त्यप्रतिषेध
त्वे किं तत्पर्युदासहेतुत्वं तथासत्युपवासविधिनैकवाक्यता प्रसक्त्यप्रतिषेधेत-
न्नानावाक्यत्वं यस्मान्नहस्माद्वचनपरिग्रहकारी पर्युदासः अपिच प्रधानत्वे विधेयत्व

श्च कार्या स्या कुर्वाणा संयुता सोववत्सरो त्सो निर्विनस्य संतस्म मासायेतेवं शुद्र
तस्मात्संवत्सरोरविः पूर्णिमा नी चवारेन महाद्वादशी सातिथिः हरिर्देवेव रोगा
सं. यो समयुद्देनैमिषेतथा महाद्वादशी योन्नानं दानं श्राद्धमनन्तकम अयश्रवणा
पं. द्वादशी निर्णयः यदा च श्रवणऋक्षद्वादश्यां नत्तत्र श्रवणा भवेत् तदा सा तु महापुण्या
१२३ द्वादशी विजया स्मृता न चात्र तीर्थ स्नान पितृयोग भाग्य श्रवणां भवेत् हेमस्त
न्नोपवास स्सम हस्ताश्व फलप्रदः श्रवणं संयाम पुण्याः कुरुते ये समासहताः वि
योग्या दुग्ध संयुक्ते त्वतीयायां विशेषतः बुध श्रवण संयुक्ता त्वतीया यदि लभ्यते तत्र
दानोपवासा द्यमत्तयं परिकीर्तितं श्रवणान्नमिता यत्र द्वादशी लभ्यते क्वचित तु
योच्चे कादशी तत्र द्वादश्यां सर्वथैव हरिम् यः कश्चिन्निश्चियः प्रोक्तः पुण्यान्तत्र
योगतः नासेवन क्रतं कुर्यात्कुर्वाणा द्वादशी विना श्रवणा द्वादश्यां विहितामेका
दश्यां कुर्यादिमर्थः तथाच मत्स्यपुराणम् द्वादश्यां च ऋक्षपते तत्र तत्र श्रवणा
यदि उपोष्यैकादशी तत्र द्वादश्यां समर्चयेद्विभु पतत्रैकादश्यपि द्वादश्यां श्रवणा
द्वादश्यां वेदितव्यम् तद्धि दान द्वादशी वा पोष्या तद्युक्तं तत्रैव द्वादश्यां श्रवणा
द्वादश्योरेकादश्यां यदा सम्प्रवेशं वा योग्यो विष्णुश्रवण संज्ञितः तस्मिन्नुपोष्य १२३

कांस्यकांस्यपात्रे भोजनमेतत् ततकदम्बमामेतद्धृतं सर्वमथुशाणां कांस्यं मांसं मसूरं
क्षौद्रं तैलं वितथभाषणं आयासमेवं प्रवासं च दिवास्वप्नमथ मैथुनं तिलपिष्टं म
सूरं च द्वादशैतानि वैष्णवः सन्त्यजेदिति विशेषः विष्णुः मार्गशीर्षस्य शुक्लैकादश्यामु
पोषितो द्वादश्यां भगवन्तं वासुदेवमभ्यर्चयेत् पुष्पधूपानुलेपनदीपनैवेद्यैर्द्वि
जानां तर्पणोपवासतस्तस्मिन्नेव तत्संवत्सरं श्रीलं कृता पापेभ्यः पूतो भवति यावन्तो बहू
नाम्येन तद्दोषमाप्नोति उभयपक्षे द्वादश्योरेवं मेव संवत्सरेणाप्नुयात् स्वर्गलोकमाप्नोति या
वत्तीर्थे विष्णुलोके तथा पञ्चदशी पौर्णमासी पञ्चमी द्वादशी इत्थं संवत्सरमभ्य
र्च्यानन्तरं विजितेन्द्रियः मुच्यते सर्वपापेभ्यः स्वर्गलोकं च गच्छति पुराणान्तरे वैष्ण
वाद्या वस्त्रानुयोग द्वादश्यः शुक्लपक्षगाः एताविशिष्टा उभयद्वादश्योनामनन्तराः
तथा मार्गमासस्य शुक्लायां द्वादश्यां परमात्मानं भीमसेन द्वादशी सा द्वादशी
भ्यो विशिष्यते यतः अयनेविषुवे चैव चन्द्रसूर्यग्रहे तथा ततोपवासस्नानात
सर्वपापैः प्रमुच्यते कृतोपवासस्य सलिले पुण्यादिदिनेषु च द्वादशस्वन्यादिषु हि
तं तेषां लोके महोदयः इत्युपते महिनोपर्यापि द्विविधं बृहस्पती पौर्णमासी सम
हतो पोक्तास्तो वत्सरेणाप्या तस्मात् तेनोपवासा यमत्रयं परिकीर्तितं तथैव द्वादशी

अ॰
पं॰
१२५

ह्यष्टमी सा महापुण्यतमा नाम्ना जयन्तीत्यभिधा स्मृता । तस्यां स्नातो विधानेन सर्वतीर्थफलं ल
भेत् अर्चयित्वाच्युतं भक्त्या लभेताभीप्सितं फलमात्मिकं इति । अथ शुद्धजन्माष्टमीविचारः ।
सा त्वाद्यन्तसंपूर्णा साम्पूर्णाभिधाष्टमी । मुहूर्तमपि लभ्येत सैवोपोष्या महाफला
सा जायते संपूर्णा रोहिणीनक्षत्रसमायुक्ता तथा मुहूर्तमप्यहोरात्रे यस्मिन्युक्तं हि लभ्यते अ
ष्टमी रोहिणीऋक्षं संप्राप्तां तामुपवसेत् । अत्राष्टम्याः माया संरोहिणीव्रतविशेषणा ।
म् । न च सप्तमीविद्धेन तयोर्योगो भवेत्तयोर्योगो मुहूर्तमपीति वचनात् । न च सप्तमीविद्धा
येयाम्यां तु तन्नाम भविष्यत्पुराणे कार्याविद्धापि सप्तम्या रोहिणीसहिताष्टमी त
त्रोपवासं कुर्वीत तिथिभान्ते च पारणामिति । अस्यार्थः यदि सप्तमी मुहूर्तमात्रं परतो रो
हिणीकाला तु साष्टमी द्वितीयदिने तु नवाष्टमी रोहिणीनक्षत्रविकालं विद्धतएव ।
तत्सप्तमीविद्धैवाष्टमी कार्या पारणं तु नवमीदिने नक्षत्रान्ते इति । यदा पुनर्द्विती
यदिने अल्पमपि कालमष्टमी विद्यते तदा सप्तमीविद्धाष्टमी नाम्ना तद्रूपप्रपुरा ।
णे वर्जनीया प्रयत्नेन सप्तमीसंयुताष्टमी । अविद्धायां सनक्षत्रायां जातो देवकीनंद
नः । सर्वविद्धा यथा नेष्टा वर्जिता श्रवणान्विता । तथाष्टमी पूर्वविद्धा सऋक्षा वर्जि
ता सेना पूर्वविद्धाष्टमी या तु उदये नवमी दिने मुहूर्तेनापि संयुक्ता संपूर्णा साष्टमी १२५

विधिवन्नरस्संतीर्णाकल्मषः यामोत्सवजन्मोसिद्धिं ध्रुवनवाहनितुर्लभाम श्रवणा ।
स्पृष्टा श्रवणासंयुक्ता श्रवणायाद्द्वादशीलिंगोप्यति श्रवणास्पृष्टे तिथौ दन्त्यलेपि
श्रवणायोगे द्वादश्युपवासादियोग्याभवतीति गम्यते तथा मत्स्यपुराणा म
द्वादश्यां श्रवणास्पृष्टा कृत्वा पुण्यतमा स्मृता नन्त्रस्नाते नसंयुक्ता नावमेव समा ।
स्नाते पकारद्वादश्यां हि मापि श्रवणाद्वादश्यां उपोष्या यथाह स्मार्केण्डेयः श्रवणासंयु
क्ता द्वादश्यां यदि लभ्यते उपोष्या द्वादशी तत्र यो देवयान्तपारणामिति अयमत्र
पक्रान्तैकादश्यां व्रतस्यविधिः तदुपक्रमते कादश्यामेवोपवासो द्वादश्यां त्रयोदश्यां
व्रविधिः तदुक्तम् अन्यमासेव्रतं सर्वं नैव कुर्याद्यतं तमिति यत्तूपवासद्वयाम
समर्थन् पितृमन्विष्णुर्नैवविहितम् उपोष्य द्वादशीपुण्यां विष्णुर्ह्योस्तां संयुतानाम् प
कादश्युद्भवायाण्यनः यामोत्तमेशयनम् नहि श्रवणा द्वादश्यां पमायां संभवात्सोपवा
सस्तत्तोदेषु एकादशीमुपोष्यैव द्वादशीमप्युपोषयेत् नवात्र विधिलोपस्या द्वभयो
र्दैवतं हरिरिति विस्पष्टावलयत्वेषु नवैकस्माद्देवोपवासात्कुर्वाणा द्वादशीव्रतं का ।
र्यं वयमेतानितिद्याति विस्पष्ट स्मृत्याद्वादश्यामुपवासो व्रतयोदश्यां वपारणा नि
पिद्धमपिकर्तव्यमत्रैवपारणमस्मरी तथा श्रवणोनसमायुक्तामासेभाद्रपदे हि या

सं. पं. १२५

नरिसंकोर्वन नेयप्रवत्नर्पीने[illegible] नवका प्राँसुनि[illegible] भ्रष्टागांश्च प्रेवेत्स्नतमें न्द्रव पयप्रु
गणान नलामकरमें [illegible] मान[illegible] स्नानीम[illegible] ग्रम वर्पैहो श्रालेमहापनकना
पानम् नया नलापानलनेले नमापमंपामम[illegible] प्रह्यांगहीपंयोह या नामस्मेके
लिंनरम सम्पकृक्षीपनसैभनमासृद्विपानालगुम्नते [illegible]मीस्वापनमसिहलापा।
लोलपासह प्रलोपनमपकासिनमोनेनापवेपमे रनिसेपहानमेत्रं नमस्पाका।
पोरन्नर्पः नयाकालिकेनवमीमृत्कपिलागामलखापभा नमोन्नानह्रतेदनेम
नंतेफलहंभयेन लिंगप्रवागान प्रह्ममोचवनहैमगंमकिकंमोगानप्रनः मुम्नः
प्र नयेल्निमे मलभेनेमितेफलम विस्नुः मर्पेरु गानमा नष्ठ[illegible]मा व स्पसस्मी
श्रकागोदपवलापोनमांलानेम्मापललम नया मानुमानस्प[illegible] मामूहपमेव
माकरे विधिवलमवन्नानेमहापलकनाशनम् नया भुनकेमा [illegible] नावेत्रमा
स्मिसिनाहूमो मोनम्मविधिवन्ना नानजपेयफलेनभ्रेन [illegible]केस्वर्वेपे[illegible] म।
शोक कलिकाविवेन १ग्नः क्षिनः चे ज्ञसामे सिनाहूमापेविवेनिपुनर्वेमो [illegible] शो।
अम्माहू कलिकनतेमोकमवामनुः नामशोकक्षि[illegible] मोह्न मम्मांम[illegible] गृह्व।
म पिवामिशो[illegible] मंलतं मामशोने[illegible] मह[illegible] रनिपानमकं वृत्रम[illegible] वनर्द। १२५

भवेन सप्तमी संयुक्ताष्टम्यां भूत्वाऽस्तं द्वितीयेऽन्यस्य प्राप्य तं द्वितीयेह्नि मुहूर्त्तं वैभ
वेयदि तदा व्रतं द्वितीयेह्नि शेके त्वामादि भिपुन वेति पूर्वविद्धाष्टमीति सप्तमीदि
ने तदि मा त्रयोदशीपि सम सप्तमी विद्धाम पूर्वेद्युः सप्तमी विद्धाष्टमीति न याज्ञानव
मी दिने तद्व्रतिकादशपि वेन्या नैव परिमाणाष्टमी भवेदिसर्ग्गः भविष्यपुरा
णम् अष्टमी वायरोहिणीनकुर्यान्नराणांकचित् हन्यात् पूराकृतं कृत्स्नमपवृ सा
र्जितं फलम् तिथि रष्टम्यां हेतिनत्र व वचनं गौणम् तस्मात्यत्नतः कुर्यात्ति
थिभांते च पारणम् तिथिर्दिव्यामतो कार्या तिथिभांते च पारणम् यामत्रयोर्ध्वगा
मिन्यां प्रातरेव हि पारणं भांतेन तत्र कं तथा जयन्ती व्रतमहापातक नाश
नः सकार्यसम्महाभक्त्या इजनीय श्रकेशवः प्राप्य पाकृत्वाष्टमीं सम्पूर्णां रोहिणीं
युक्तां जयन्तीं इतिजन्माष्टमीनिर्णयः मार्कण्डेयः सिंहादित्ये कृष्णपक्षे तत्र्यां च
दृष्टाने नित्याभिषेकां कुर्यात्तस्मात्तस्मे तत्तेन तदा पुराणम् श्रावणकृष्णाष्टमी नवमी च
सत्या श्रीकायवेत्तलम् सेवत्सरकृतं पापं तत्ताम देवमचति तत्र तत्र मंत्रः वै
याघ्रपद गोत्राय सांकृत्य प्रवराय च अपुत्राय ददाम्येतद् इदं कं भीष्मवर्मणे इति कृ
त्वा नीरा ननेशजावलनहृद्येयवा तलम् योभने वेतन तं पक्षे तुलेगोत्यादिमन्त्रियो

मं॰
पं॰
१२६

यां॥ तिथिं सम नु प्राप्य अस्तं याति दिवाकरः सा तिथिः सकला ज्ञेया स्नानदानजपा
दिषु तथा यां तिथिं सम नु प्राप्य उदयं याति भास्करः सा तिथिः सकला ज्ञेया स्नानदानाध्य
यन कर्मसु एतद्दिनपरिहारायविस्मृयमोसारे स्त्रिवयोताः एकादश्यष्टमीषष्ठी
द्वितीया च चतुर्दशी अथोदयोत्तरयुक्ता एव पूर्वयुताः परान्विताः अत्र कृष्णपक्ष
स्यैव ग्रहणं द्वादशी चतुर्दशी पौर्णमासी तथा च निगमः षष्ठ्यष्टमी तथा दर्शः कृष्णपक्षे त्रयो
दशी एताः परयुताः ग्राह्याः पराः पूर्वयुताः स्त्यया पराऽन्तरं ततश्च षष्ठ्यादीनां यथा
सांख्यं पराः सप्तमी नवमी चतुर्दशी प्रतिपद्दोष भवंति तथा एकादश्यष्टमी षष्ठी
शुक्लपक्षे चतुर्दशी कृष्णाः पूर्वान्वितास्तु काः परेणागतिथिनेयुताः युग्माग्नियुगभूता
नां षण्मुन्योर्वसुरंध्रयोः रुद्रेण द्वादशी युक्ता चतुर्दश्या च पूर्णिमा प्रतिपत्त्वप्यमा
वास्यातिथ्योर्युग्मं महाफलं एतद्व्यस्तं महादोषं हंति पुण्यं पुराकृतम् अत्र तिथ्यो
र्युग्मपित्वमित्यभिधानाद्युग्मावस्या द्वितीयात्रयोद्वितीयातृतीया इति विविधेयोपल
क्षणार्थाविज्ञायंते तत स्व युग्मा न्त्योः द्वितीयात्तृतीययो युगभूतानां चतुर्थीपं
चम्योर्युग्मभिमे वंति द्वियुग्मानि दंडोद्भवः एवं सप्तमिदशमीशुक्ल त्रयोदशी
शुक्लपक्षे तिथयोऽत्र अत्र तिथियुग्मानिमान्यानिभवंति यत्र हे बलवचनम यो॰ १२६

र्णमासे यागस्य कदिने यदा पितृयज्ञवत्पुननेत्याह्वेयानां स्नानभोजननात् मार्कंडेयः प
कोदृक्कांमिते पक्षे कर्तव्ये वदुनर्वसुः नाम्नां प्राबिजयाग्न्योनातिथीनां मृतमा
तिथिः प्रकारदर्शमिते पक्षे पूर्वदेयापरिसमनम हादशांवानराशोद्धयायतयक
ईह्यपम् आसः शुक्लपक्षे द्वितीयायां चतुर्थ्यां चैव भारत पंचम्यां कृष्णपक्षे स्या
त् किमनुशोचते शुक्ले वापद्यियाकृष्णे च चतुर्थी वा चतुर्दशी भौमवारे ॥ पुराणान्तरे
स्सोमवारे कुहूर्यथा तथा अमावे सोम अवेगाद्रविवारे ॥ सप्तमी चतुर्थी भौमवारे
॥ विषवृक्षस्य फलम् सिनीवाली कुहूर्वापि यदि सोमदिने भवेत् गोसहस्रफलं द
द्यात्स्नानेन मौनिना कृतं द्विजेंद्र सततं संपूर्णकाले पर्वणि मूर्खासिलाहुमी तथा नियमक
र्तारो न स्युः खंडितमन्मथः द्विजेंद्र सततं सोमसुतो बुध इतिदावत तथा बृहस्पतिः बृ
हस्पतिद्वितीयायां स्नात्वा यो विधियुक्त नरः कृत्वा नक्तं समं श्रीयाद्बूलमेव सिसभौमि
तम् विधिर्दृष्ट्वा तस्य तनं वगाय आकार्यम अथ समस्तानां इति विविधायायां ॥ का
निविद्याकानि लिवं ते तत्र प्रतिपदादितिथिषु यान्वथत्कार्याणि ॥ कुर्मा ॥ ता
नितासांहे विध्ये सति किं सर्वाण्यपि अयावनीपुकार्याणि ॥ किंवा तदहस्मपि आपित्नी
वितिसंशये सति प्रतद्दयप्रनगाहकानि कानि निविद्धाकानि इच्छंते यदाहदेवलः

श्री
पं
१२

नीयमा [illegible] वासं [illegible] न अक [illegible] नहृद्विकामावकाशाभिति इदं
वेको [illegible] वषयस्य न भ्यम [illegible] विहितत्वाद [illegible] रावपरा [illegible] कृतिवचनात् पे
त्वेकम् सीमानिषिद्धे वेधा [illegible] भवतीति गम्यते अनपवाद पवामयोगपतावेषविशेषेति
पिविशेषाणामाह गाम्ये [illegible] कादशपक्षमीषष्ठी [illegible] मासीवनदर्शा अमावस्यान्
नीयावताद्युयोध्यः [illegible] विना [illegible] पारिशेष्यादन्याः पूर्वविद्धा [illegible] पवामेत्यासा इतिम
न्यते [illegible] निगमनात्के पुनरा निपुणा [illegible] मिमा दोषाणामासीत्नीयायोः पूर्वविद्ध
योः [illegible] नरेकादशपक्षमीषु कृपते वृत्तदर्शीष [illegible] एतासां संयुक्ताः प
रः पूर्वेणासंयुता इति [illegible] एतद्वि [illegible] एत [illegible] महादोषं तत्रिपु
गंपुराहतमिति [illegible] द्वितीयादितिथीनां पूर्वतिथियोगे सति द्वितो
येहस्मन [illegible] निषिद्ध इति [illegible] नादयो विषयेनागादिवेधोहेम [illegible]
इम [illegible] यतिथ्याः षष्ठ्यादि [illegible] तिनिस्म [illegible] ति
नदानीमावषयके कर्म [illegible] वस्मादिविद्धा पिष्ठयादि रूपादेषा [illegible] पिक
[illegible] पकाम्नानि [illegible] कान्येव एवं वर्षान् [illegible] षष्ठ्या
दीनां पर वि [illegible] भव [illegible] नार्थे न विवलित [illegible] वादि [illegible] विसंस्वर [illegible] १२

तिथिं समस्तव्याप्युदयघातीत्यादि तथा सति पौर्णमास्यादीनां उदयतिथिवि
धानं तु पारे यत्र यत्र केनापि विषयं ग्राह्यम् यत्र तेनैवोक्तम् यातिथिं समस्तव्याप्य अस्तं
याति दिवाकरः इत्यादि तदपि यातिथि यथा पूर्वतिथिविधानस्यापवादः तद्विषय
म यत्र बोधायनेनोक्तम् सा तिथिः सकला ज्ञेया यस्यामभ्युदितो रविः वर्धमानस्य
पक्षस्य ह्रासेऽप्यस्तमयं प्रति तत्र रविः इत्येन ... द्वितीयादितिथीनामुदयका
लीनामुपादेयत्वं ... नामुपादेयत्वं ... सर्वेविद
ते उपादेयतां विधत्ते यत्रापुनर्द्वितीयादिविहितं तत्कर्म समस्तमुदयव्यापिद्वितीया
दौ कर्तव्यं ... तद्दिने भविष्यत्तराणां
... उदये सा तिथिर्ग्राह्या विपरीता तु पैतृ
के इति यत्तु मार्कण्डेयेनोक्तम् शुक्लपक्षे तिथिर्ग्राह्या यस्यामभ्युदितो रविः कृष्ण
पक्षे तिथिर्ग्राह्या यस्यामस्तमितो रविरिति तत्र शुक्लपक्षे ग्राह्ये न देवकार्यमुपा
लक्ष्यते तस्य ... शुक्लपक्षे विहितत्वात् कृष्णपक्षग्राह्ये न च पित्र्यकार्ये देवका
र्ये च यदुदयव्यापि ... तन्मते तिथिरिति ... क्रमेण ग्राह्य पित्र्यका
र्येषु तु ... अपि ... यत्र ... मध्याह्नव्यापि

सं.
पं.
१२९

न चार्धमासमध्ये [illegible] मासेन [illegible] स्येष्यातच्चेत्तेनेति चेन्नैवं वा
न तु वैयमासेषु यानसौ [illegible] मितिदेवे: च अन्नाख्यपनस्थानेमासां मे सौमिके मे
खे: अहोनिशायायां ज्ञाय [illegible] निहोत्रमयोगंयानिकालतेन विधानापोमांवित
[illegible] स्या तस्य ज्यैष्ठेत्तरस्य कालद्वयलक्षितो ज्ञविपर्यये अनपवपाहेमा
होमसोपक्रमः प्रदोषेन समाप्तिः इति न होपि नांपु न का दिन आदित्ये पक्षमध्ये
मासानसस्यव्यत्ययेन स्यत्वा दर्शपौर्णमासमयोगसमर्थकाललक्षणम अ
नवकल्पसत्रकारा: पत्नीताउपवसथ्या: पत्नादयोभिषयव्याइति पत्नीनां: पं
चदर्शपत्न्यादि: प्रतिपन्नोपवासः तीर्थस्नानाचमनाधानादिकर्मकलापः पा
[illegible] स्पर्शनादिमपोषोभीज्या पत्नसप्रतिपन्नस्य दर्शपौर्णमास्योरपाकृतस्य आपि
त्वेमानि तथा कृत्स्नस्य प्रतिपदोमध्ये दर्शनहुतों रथवत्त्वेमति दर्शमन य
दा पुनरेकस्मिन्नेवाहनि दर्शपौर्णमासेष्ट्युदेति तदेकस्मिन्नेव तदानदहरेवयागः यस्य
हा पञ्चलम्भः यदहः पुरस्तात्सद्रुमः दर्शः उत्तरं पौर्णमासी मुपवसेत्कृतः स
म्भतेनैवा तथा यदहर्नेदृश्यते तदहरमावास्याशे यद्द्वार इति वेति पूर्वपूर्व
[illegible] सर्वेद्रमस्रावितापसमस्तांगावितापायन्दो नवारधानीमादिभिर्वनेस्य १२९

ष्णमिलयेत्सत्रहितिविहितहोमीमयर्थः नतत्रेभ्यवसनोयेकिंमत्रमयष्ठापित
ज्ञानामन्यथावेतिसंशये शंकरगीताः उपोषितश्चेनतत्रेयत्मिन्नतत्सियाद
वि॰ यत्रवायुस्तेनाममनिशीर्षब्राह्मणानामसहइति यतस्ततिथिविशेषयोगान
पेतेनतत्त्वप्रवोयोषितश्चोदहृयस्म यत्रतनतत्रयुक्तानिथिः तिथियुक्तवान
लत्रकर्मीयतथाविहितं तत्रउदयप्रभृतिमातत्सेननयोगोपेत्वाणीयः रोहि
णाहमीकवाणमहर्षीवविहाय ततस्थापसर्थमिति यत्रभवति आवश्यककलाहिक
मेकालेलभ्यमानतिथिनिषिद्धवेधाहेया उपादेयवेधातुक मेकालव्याप्यव्यापिते
कार्येतिनित्यनैमित्तिकेवककर्मावश्यककाम्यवस्तुकान्तवसरावश्यकमेव सक
स्यसमाणेतत्संकल्पकालव्याप्तिव्यापिमेव विहितायांतिथिवारंभाणीयम्म संकल्प
स्यैवव्रततान्तमनोविसायान्तरेवकार्याः मनुः वेदोदितंस्वकंकर्मनित्यंकुर्यादतं
द्रितः तद्धिकुर्वन्यथाशक्तिप्राप्नोतिपरमांगतिम् नित्यसकाम्यमित्यर्थः परमा
गतिर्मुक्तिः कर्मवयस्मान्ज्ञानसहितं क्रियमाणामितिकल्पतरुः तिआवश्य
म् वचनात्स्वयमात तथा इंद्रियार्थेषुसर्वेषुनप्रसज्येतकामतः अतिप्रसक्तिंचै
तेषांमनसासन्निवर्तयेत तथा अग्निहोत्रंचजुहुयादाद्यंतेद्युनिशोःसदा दर्शी

श्रा
पं
१२९

मासाम [illegible] मांपमस्येदनिरूढं मध्योदि [illegible] मसमादित्योऽभते मपतं वापराह्ने
नम्भवति सर्वो ऽवरात्रिमनस्य वाहृत्रामध्यादना ऽदेतं संधिममितोऽथ संनति मास
धुः अत्रोदाहरंति फ ति मिति मिलोकः पौर्णमासामामिति विषयनिर्देशः रूर्धम
र्धरात्रांस्वेदमा ऽप्रार्यते पौर्णमासी मव नेनेदस्त कं भवति मेतमपरात्रमन्वतर
त्र मर्व मदरूतस्यारात्रेरामध्यरात्राद नुवर्तते ततोविक्षिपते सोऽयंरात्रिसंधि
रूकः अथामामास्याविषये ऽपसत्योये नियामादित्ता त्सर्वे पुरूर्धमध्यंदिनात्स्वेद
मसिमादित्यो कृते मावस्यामवतते मेतमपराह्नमनंतरां संवेरात्रिमनस्याह्न
आमध्यंदिनादनुवर्तते ततः प्रातिपदं वति मपराह्णे वासंधिः पतं रात्रिसंधिमः
भिव्याप्यसंधेः सर्वे पुरस्तो नवा धायोनरे पूर्धे नेन तथा पतं दिवा संधिमभिलस्य
नवह मानयंजेतेति पवं रूतिमपराह्णे त्वत ह्नतोमध्यरात्रम ध्यंदिनसाह्ने आवा
नमाह वौधायनः रात्रिहि पौर्णमासंस्यं संधेयाभवन्त्यह्नस्मावास्यापौर्णमांत तेन
रूतिरात्रौमध्यरात्रिमध्यंदिनस्योऽह्नो रात्रिसंधिदिवः संध्योपलनकोऽन्ये वति
नाविति मति पादितं भवति अनयो स्वह्नाश्मा मारूमाना स्याविषयमरूके ग्रह
र्दानाघेतं वत्स मनतरेस्वस्त्र म्रो पूर्णमामा स्योऽह्नेममा वस्ये हर्ता सर्वे पौर्णमासी म

१२९

ऽहादर्शान्तसंस्पर्शोदयवत्स्वहनि विहितः तथापि यागसमर्थाधान्यान्तकालेदर्शान्ता
द्विर्मियर्य्यानवाध्यते तथोपवसथस्यकाले यागस्य प्रागविरोधेवनादर्श्यादिति
न्यायात् तस्मादनितद्यतिथीनां यस्मिन्नेवाहोरात्रेचंद्रस्य दर्शान्तस्पर्शोदयोवा
भवति तदहरुपमानेचंद्रमसममावास्योपवासः चतुर्दश्याकालोदिते वस्पर्शो
मासोपवासः यदान्तदिनद्वयव्याप्तिचंद्रदर्शान्तस्पर्शोन्नाभवति तत्रैवविषयेसं
तिपतंचतुर्दश्योर्द्विवासंधिस्थोन्यानतराहर्व्वैयुद्धपोष्याद्विवासंधिमहनीः यथाहि
संधिमत्तिथिरनग्रहीतोभवति चंद्रदर्शनादिषु क्रोन्तरेपुरिह्रीवविप्रकृष्टाः
विप्रकृष्टाश्चयागकालास्तन्निकृष्टोयागकालोन्यायात् द्विवासन्निधुक्लायंदृवि
घापौर्णमास्यांप्रजनेनामावास्यायांयजेतेतिश्रुतिः स्पर्शोमासास्नमामास्याप्रह्रीहि
पंचदश्योः प्रसिद्धोननप्रतिपद्यतपवसंधिमभिलोपजेतेतिश्रुतंनतरम श्रुभि
तउभयतःस्पर्शः तत्रद्विवासंधौसंधेः पूर्वत्र्यधोयोगोरात्रिसंधौतदुत्तरत्रपूर्वाह्ने
सर्वेषपिषदेप्रयागाः प्रातःकालपवायमानः प्रातर्हुतेसिनहोत्रद्रसाद्दिवा
कात् अतएवौपवनः श्रत्रौदाहरंतिकृधेनप्रराजानुस्पर्शोमास्याचंद्रमाः
स्पर्शेतेस्पर्शेतेवाय्यस्यांचस्पर्शोभवति सर्वेवाहउत्तरस्यामाराचेयामध्यमायाःद्र्या

स
वृं
२२०

केचि[illegible] तस्मात् सर्वेषु [illegible] क्रियते [illegible] स्वास्मृतं तो भिन्नमपतयन्तं
निष्क्रियत्वात् सम्भवः तस्मात् [illegible] सादिष्मेत [illegible] तथानुमानाधाने प्रकृमा
णायसाहेयो पिंडोंतत्र तेन [illegible] वर्तितानि कल्पमन प्रकारं वचनात् तोपसमाप्य वाहनिका
येइति यत्र तु न समावास्याया अपराह्णे पिंडपितृयज्ञः त्तेन वर्तितानि तत्र तु नम तस्मामा
वास्यायाम् अहि पिंडोपवसथ्या स्नोपलन्ना [illegible] अपराह्णे तत्र न विरोध स्यादिति
तस्मात् तत्र समावास्यायाम् अपराह्णे स्म अमावास्यायामपराह्णे पिंडोपवसथ्ये मेडकपत्ल
यं तीनि किं वन समावास्यायामिति तत्र समावास्यागतत्वात् तेन विधीयते न च
[illegible] भोलतामोदिता तस्मात् सर्वेषु [illegible] क्रियते इत्यत्र सर्वेषु अमाहेन वारको
धं वारत्वात् अनुवादक स्यय थ्यामामि न तामा यथा न विरोधः तेन सर्वेषु स्माह
तोपवासाधाय राह्णे पिंडोपतंडय तेन वर्तितानि तदैपसमाप्याहनि अपराह्ने वाय
मावस्याविषयं आपसम् भूती कस्मादिको क्रियते तेन दर्पि नहि विषयमेव वत्तु नम
इष्व न दर्शपूर्णमास हि न विषयम् अमावास्या विधायकत्वेन स्मृति विरोधात् तं
स्मात् कः दर्शपूर्णमास पदे पमानीय पराह्णे [illegible] माहे मावास्यायामिति ता [illegible]
[illegible] न स्मृत्या [illegible] त्विलयज्ञ[illegible]र्थाः [illegible] तत्त्वनस्त्व [illegible] सं। १२०

न्याममलमासमावास्यामित्ययमर्थः यत्रिंशद्दिवासंधिमतोर्दर्शयोर्मासो न
त्रिंशद्दिवासंधिः स दर्शमावास्यादर्शमासीव यत्रिंशद्दिवसंधिर्भवन्ति तत्र पूर्वमावास्या सोऽमा
ततः पौर्णमासी तामप्यमावास्यामेवाह पूर्वां पूर्वां पौर्णमासीं सामित्ययमर्थः पूर्वा
ममावास्यामिव पूर्वां पौर्णमासीं जानीयादिति ततस्त्रिंशद्दिवासंधिमत्याः पौर्णमा
स्यां यागः पूर्वेद्युरुपवासस्तत्र तथा पौर्णमासमुक्तानन्तममावास्यां तां निरूप
यन्नाह उत्तराममलमासममावास्यामिति उत्तरां पौर्णमासीमिवोक्तामुत्तराममा
वास्यां जानीयादिति तत्र त्रिंशत्तमममावास्यायां तिथ्यन्तसंधिमुपवासस्य यागयो
र्मध्ये कुर्यादित्यर्थः एवं तावत्संधिमत्त्रिंशद्दिवानुयागः तत्रोपवसथस्य वृद्धादि।
र्शनसंधाहोरत्रकालत्वमिति बोधायनमतम् केचित्तु कल्पसूत्रकारा दिवा
संधिमत्यहि उपवासः कार्यः उत्तरेद्युर्यागः यदि तस्मिन्नहनि वेदस्य दर्श
नं समर्पणो दर्शयोरमावास्यादि सोद्धुः तत्रोभावपि शास्त्रार्थाव विशेषात् किं तु यत्र
यत्र यथा यथा येन येन जिष्ठन्ति तेषां तद्रूपेण शास्त्रार्थः इति तात्पर्यं तत्र शास्त्रार्थ वदि
ति पिण्डपितृयज्ञे त्वयं दोषः एवम् अपराह्णे निषिद्धे हेमावास्यास्ति तदा संदेहः।
किं सोपवसथ्यामेवाहनि पिण्डपितृयज्ञः कार्यः सकार्यः उतायं तत्र ग्रन्थे यदि तत्र

कै न्कः [illegible] धीः ॥ [illegible] येन मः कामस्तु क्रोध [illegible] ततो यथावस्थित
ं कुत [illegible] सर्व का [illegible] मानवाप्नोति ये कपुरुषा विविधा मापद।
सू॰ स्यन्ति तस्मात् कु [illegible] दिना [illegible] स्थान आत्मा स्मृ [illegible] विमा वार्यः
टी॰ यथार्थोऽन्ना [illegible] मान वेलास्व सर्वे [illegible] नत [illegible] स्मर्गो [illegible] ततो नु [illegible] त
१३१ द्धृत्य [illegible] तदेवा [illegible] प्रकृतता [illegible] प्रथमं प्रवृत्ति [illegible] द्वितीयं।
तपस्वि [illegible] तोऽयम मोक्ष [illegible] धर्म [illegible] कामान् [illegible] ममाया।
अवनीते [illegible] निवर्तन्ति [illegible] कालत्रयो ऽनेकविधः कामो येनाभिभूतो नरःप
तु कामानां लोको ह्यनेकत [illegible] कामानर्हति [illegible] कोऽनलः काङ्क्षा
[illegible] निष्कृतिः तस्मात् [illegible] नित्यमात्म [illegible] कामस्यो
तो [illegible] भवतः [illegible] नित्यं [illegible] प्रतिम [illegible] सर्वार्थ [illegible]
[illegible] नास्ति किंचन [illegible] सर्वार्थं सर्वं [illegible] प्रपद्यति [illegible] पार
मार्थोऽतितितन्त [illegible] परिभूतः [illegible] तो नभि
गमनीयो [illegible] भवति कार्याकार्य [illegible] वितर्कयतिः हि १३१
तादिनोऽत्र [illegible] कामस्य [illegible] लोकस्या [illegible] सर्वज्ञा

...त्रैपिनद्रूमपवयतः कालादिविशिष्टतयास्मिंस्तुपदार्थेषु रसः कल्प्यते अतए
व पूर्वैर्युरस्माभिर्मायां वैदिकवातीतिवेदितकर्षतनः प्रावांपरार्थानामस्मृतिकर्षइ
ति मनुः नष्टशयमतिरयान्यो क्लिष्टं नहविष्णुं नम नवास्मोपदिशोद्वर्मोऽन्नवास
नमादिशेन योयस्यधर्मस्य वेष्टयमेवापदिशातिमनम सोमेहन्तं नामलमः म
हतेनैव नक्षति मतंप्रायश्चित्ते यमः वृषलाध्यापको यः वृषलाध्यापितश्च यः ता
वुभौ नरकं घोरं वसेतां प्राप्नुतः [illegible] प्राव निवृत्तो [illegible] मोसहृषि
मधुहन्तकस्मात् नितानि [illegible] नरयान्ति नोपकृतं किंचित् [illegible] नातः मत्यसं
भः नवा [illegible] क्लिष्टं प्रयक्तेन इतरांकृमानरेतामिन्नवाधाय [illegible] क्तेन इतरांस्त
माइतरान् [illegible] क्लिष्टं विधायप्रयक्तेरित्यर्थः तथाक्रोधादी
न्न तरहीयान्दोषान् [illegible] तान्नपवाह अथ [illegible] तराहीयान्दोषान्नाहरिष्यामः
क्रोधोलोभोह [illegible] मोहादंभोदोहो [illegible] विवादाव [illegible] कामसमन्त्रमा
नात्मयम [illegible] विश्वनन्तृष्णामनोयेषु कोपः क्रोधः हर्षोयावः अ
नुष्णामनोयेषु [illegible] विहितधन [illegible] परं भावतं लोभः अन्यायार्जनं च
अविवेको मोहः अत्याशोभवशा नम मन्तुः शोकः अज्ञानात्मनैरात्म्यबुद्धिः विहि

सं°
यं°
१३२

[illegible] स्वम्[illegible] सम[illegible] [illegible] नीनां[illegible] गाणां कापथानामाश्रावाम्
कर्त्तव्य[illegible] तीह ज्ञान[illegible] तन्न[illegible] न्मकेषु कल्पते मम ऽतीभवति हेतु
लः अथातः पापविधा[illegible] क्रीडया[illegible] [illegible]मोयाज्ञः तत्र मोक्ष[illegible] समानलो
भ मस्त्रीक सम्यग्[illegible] हृष्टो भावविता भवति हारयः मानसा[illegible] ना[illegible] वक्ति विधो
मोहः स भवः सर्व पापनाम स्व ज्ञाने सर्वा च ज्ञानं मिथ्याज्ञान मिति[illegible] नि ज्ञाने
[illegible]र्वविद्यानामर्थानां सर्व[illegible] त्म्[illegible] सोहेरपर्वाणि चेति ज्ञानम ज्ञान[illegible] अन्ये
[illegible]पमोमे[illegible] स्माभि[illegible] भवेत मिथ्याज्ञानमपमा[illegible] हि[illegible] नम्.
[illegible] नयर्मा मज्ञानमति याम[illegible] सेवया: उभाभ्यामन्यथा ज्ञानं पापं हि[illegible]
[illegible] ज्ञानात्तु विसंज्ञानि सत्यथा दृश्यते पुनः मिथ्याज्ञानात् पतनं से वं[illegible] म्यथो
[illegible] यः[illegible] कार्यं च सर्व कार्यं पितवं मानवं ग्रहम् नहिं साक्षात्[illegible] सर्वे[illegible] व
नयति ना[illegible] गावर्षे वहि ज्ञानिवें पकाम्पया शतं वर्षाणि नामि[illegible] नरके
परिवर्तते नाडयिन्वात्मा नापि संभाव्यति हर्वकं एकविंशति माज्ञानां[illegible] योग्यो
निपूज्यते अपथ्यमानसो माया[illegible] शास्त्रस्य[illegible] वे सम्म[illegible] येमा
[illegible] नयानर[illegible] गानिया ज्ञलं पाम[illegible] ज्ञानानि[illegible] न तावं स्व[illegible] मानि १३२

नावाच्योभवति क्रमशोमनुष्यलोकमाप्यसर्वजन्तुनांविशिष्टितामुपैति क्रोधोहितमाद्
यः तस्यतस्मान्नियमात्तस् सम्यगाख्यातः लोभादिनाधविभूतः प्राणार्थेषुनयपुत्र
मानसमतिक्रामंतमात्मानंमन्यते नष्टंपुत्रदारादिंधनामनुपश्यंके सहनसाधुसमंवधि
नामप्यनुजीवनीयुतमोभवति असमर्थितानामसुपादानमिच्छति तत्रार्थानर्थं
गानसेवितिर्यग्योनिषुजायते लोभोहितमोद्भवः तस्यसंतोषोनियमनंसोपिव्या
ख्यातः एवंयाह ऊंहरोहेनमस्मानिः कामतः क्रोधतोर्थतः एतेवैनिर्जिताये
नमवैधंवतमास्थितः देतावेगांसनमक्रोधवेगं जिह्वावेगं वोदरोपस्थवेगम् ए
तान्वेगान्धारयेयस्तंतंवैब्रूयद्ब्राह्मणंमुनिंतानिर्नोवामनिवा योमामहत्मनामयापाचा
हसाहावलोऽद्भवत तस्यपुत्रस्तदन्नताविनितनस्माहेवतद्भसर्वयोगोः नदेवति
पर्वापर्वसाधारणांत्मवद्यान गमनन्तुपमायं नहेवपर्ववर्जनन्तुपहिते [illegible] मेवेश्वरत
गमननि[illegible]मात्मकं त्रतीयम् क्रूधरेनस्केवलपम् संकल्पोविषयमि[illegible] त्तानम्
कामोनिर्वयेच्छा[illegible]यः तेनः प्राणेनभावनम नष्टंनामामनुपश्यकेमाकांक्षते वि
ष्णुः त्रिविधंनरकस्येदं द्वारंनाशनमात्मनः कामक्रोधस्तथालोभस्तस्मादेतत्त्र
यंत्यजेत कामलोभः मनसावाचाप्राणेनचक्षुषाचोत्रितककिंस्मोहराभ[illegible]

हेत [illegible] गुप्ति [illegible] स्महा नर्म [illegible] कुर्यो [illegible] गोहि भिस्मेवाश्चेत
नम [illegible] मङाय मार्ग [illegible] नाथाश्च [illegible] जान्वय [illegible] मङ्कपान प्रनुयोगः
यजातानाश्रम नुजीकृक्त [illegible] नमधयनादे [illegible] जन्म विक्रयम केन् नवाहमाने
श्रा. वाहृ [illegible] भिनिमूल्यान नपरिष्वत्र्ये [illegible] स्थान परिधांकापांनं चेदिवैसे
पं. मृत्तिक [illegible] पुको यामलं गकेन नाश्र्युकेद्यान नमनिरह्ांग्यान भोस्व
१३३ मिश्रोषः नोक्मच [illegible] कांकोस्कृमोन नोपनयनेमर्पः नवधवेपमेदांपगकेन म
[illegible] पवेधमयोननेममूलार्थमेलकेनगक्केहिमर्पः नदावम दावोननवहिः न
[illegible] मनोवेनवम नर्धांगाब्धमंव [illegible] नदीनाम नमहाममनांव प्रमव उमलिस्थानम
उमयुंदयान नमनिरह्ांग्यान नधर्मोप्येन नापर्सेसंहतेक्र्माने नाथमव
नुपरिदयान नभूमिविलिप्येन नृपदेनाविदस्थान नांगमूलावबादसांगांकुः
धान नकूपम्भ ताप्यवलोकयेन नलोकविद्विधानिम [illegible] नेन सर्वेविक्रपरि
हेन हागीतः नगोर्मूत्रपुरीषाश्रं मृद्विनेन नपो [illegible] मम्न्नतेन चिमाः
केशाः शोविनिकपन्याक्रूट नलोष्ट [illegible] नलोवनक [illegible] स्नानवीगागादलानि
[illegible] नयेन आलम नवावमानो स्वमध [illegible] विकारां [illegible] येन नरक्तामसंध्याम १३३

नकन्तोरनरकेवमेत नकदाचिद्विजेनस्मादिहानवगुकृत्पि नताडयेत्तगोनापि।
नगाचान्तवयेदस्तक मवागृधेतवह्नमानेमहत्नमभिह्नन्त जिवांसायावासगा
मनरकंमनिपद्यते देवलः नावगाहेदपो नग्नोवह्निनाभिव्रजेत्तदा शिरोभ्यक्ता
वशिष्टेनतैलेनांगंनलेपयेत वसिष्ठः नेष्टकाभिः फलानिताडयेत नफलेन।
फलेनकल्कक्कुहकोभवेत कात्कोटभः कुहकोवशीकरादिः नतान्नमभवेदिम।
र्थेः नम्लेच्छभाषांशिक्षेत देवलः नाचीर्णेनाम्बुभिः कुर्यंवर्धयेन्नपदापरस्य स
ह नस्रणामांनिवान्नस्वयम्ब्रवयेमपान अतिभोगेनमित्राणिवालि मपान्नेवपीड
येत दातिमगादिदरिद्रोपिमहतेमित्रपीडनम मनुः यद्यत्परवशंकर्मतत्तद्यत्ने
नवर्जयेत यद्यदात्मवशंतस्यात्तत्तत्सेवेतयत्नतः सर्वंपरवशंदुःखंसर्वमात्म
वशंसुखम् एतद्विद्यात्समासेनलक्षणंसुखदुःखयोः यत्कर्मकुर्वतोस्यस्या।
त्परितोषोन्तरात्मनः तत्प्रयत्नेनकुर्वीतविपरीतंतुवर्जयेत यत्कर्मधर्मादिके
मितरर्थः पंचवलिविदो आपुत्रोपिहिकल्पा सुपरसंकामयेतन नाभ्यसभलये
किंचित्सर्वंवाधृतंवदेत नपितृपितृदेवताः कीर्तयेन सर्वकोयान्दृशोनिष्टदेवताः
पितृंश्चनकीर्तयेदित्यर्थः तथा नागाधोदकमवगाहेत नस्त्रियंविवसनामी

पविष्टायेनस्पृष्टानिपरस्परम भस्मनाकृतमर्यादानतेषांसंकरोभवेत स्वनिनाभ
स्मनावैवसलिलेनविशेषतः हारीताख्यंभमार्गेणाथ इति प्रोक्तिर्विभिद्यते इतिप्र
शीलः स्वर्विदेवास्वरततिरततिपितरस्वर्विं स्वचेनिभ्रमतिरेतास्तियेवान्येड्ढवा
विताः भ्रष्टश्रौचेनवेदृष्ट्वाप्रतिष्ठितोदृष्ट्वातमाः यताः पिशाचभूतानियेवान्येष्वे
वमादयः स्नानंध्यानंतपस्त्यागोमंत्रकर्मविधिक्रियाः मंगलाचरनियमाशौच
भ्रष्टस्यनिष्फलः होमामौपापएवेद्धंततोयेडिल्लनं डहेत् वनर्थोत्रिलनेशो
एंयथान्यायंयथाबलम् नस्नानेस्मनेवालेवाहनेवनशाम्यते ह्रस्वातोडर्वलानां
वमनापतितवोयया नस्नानंनासिकाभेदः नथा हृदान्वातिवदेत्सानवनवसंभो
वयेदपि नासीनस्यात्स्थितेषुवमाधुरस्यनिरस्यते तथा गृहेपावावतापस्यादा
स्त्रकावैस्वाविकाल्लया गृहेपतेस्वस्त्रास्वस्यस्यथावैनेलपायिकाः उपदीपका
स्वगड्डाक्लकपोताभस्मनालया निवसेरस्यदातवशांतिमेवतस्यावरेत् अग्नि
गल्यानिचैतानिदिवाक्रोशोमहात्मनाम् महात्मनोवग्रहानिवलक्यानिन
कहंचित् पानीयस्यक्रियान्नकेनकार्याभूतिसिद्धता भूताम्रमादतंवर्त्तव १३५
तोयस्यनिशिमलवः प्रायश्चित्तः प्रमाद्वकर्माणिकाइयेत्तमदानवः इत्यस्यावोवा

त्समाचरीयात् अन्यत्र कांचनकमलकुवलयेभ्यः नाप्सु विः किंन्नप्रतिभिर्दीक्ष
भिरतिनिरीक्षेत् नाग्निं वेलयोः प्रवसेत् पर्वसु चांपत्नं प्रोषितोऽग्निवेलायां वाभ्य
न स्नोमतितिरिंसमनसाध्यायेत् अनुपस्थाय संवतो हृतं तत्वा प्रतिनवनाश्नी
यस्थायामभिभाषेत नात्संभ्रमस्निपविवरेत् नाधात्रिये ततुहुयात् हुतशेषं ब्राह्म
णाय दद्यात् मा च मस्तनसमत्प्रवाससप्तवान्न मैथुनाति स्नानहनि वर्जयेत् व्रतमध्य
वाधानदिनम् नोपकनिशायामभिभाषेत नोपनरीयाविपर्यासं कुर्यात् न देवगु
रुब्राह्मणानां परिवादं कुर्यात् नवैधोदीपमानं प्रतिवारयेत् स्नेयिनोऽहिंसमीतानां
पूर्वधनितानामुपकाराय जायते तस्मान्न स्तेयं कुर्यान्न कारयेत् नानुमन्येत नि
हाम्रतत्परं प्राहुर्निकृतेतमसमः परम सर्वभूतान्नमिन्नवाराजेवं ब्रह्मणा परम्
पापाद्दोष सर्गोऽध्याधिसंक्रमेणायोगास्त्रिद्धदर्शनाश्च तस्मात् स्वयं कुक्कुंवाख्ये
योगः सामने शय्यने यान मैतर्धीय समाचरेत् न चैकभोजनं प्राहुर्ब्राह्मणानां
स्वकैरपि वासः पुष्कमनलं कालादीनवादनस्वात्मन ह्लेनम पुत्रवत्संवि
रहंति तेन राः स्वर्गगामिनः कालिकापुराणे सोपानत्कोऽरेवरहमाहदेय
स्त्रमानवाः मयातिनरकेघोरेताप्रिस्त्रनामनामतः वृहस्पतिः एककंत्यपय

भाषानथैव च नासंकल्पमावः कुर्याद्यासंजं भंतथैव च योषिद्वजन्मनस्तथैव नमा ।
ंसद्वेषलम् वेसाशोधानकर्तव्यः तमसक्रोधवेशतः नोपेत्तितस्नानाथिस्नान
स्यान्नोपिभार्यंच नर्कुर्यात्कवंसर्वाविभ्रूयान्नाविनवाविग्णी शावलिवितो ।
कां नापेक्षिनृत्तैकतोधारयेत एकतनपवाम्स्वहातसे सार्कोडेयः भुक्तमात्र ----
धे नीचमेवाववर्जयेत पाषण्डचावनाकामेनकंडूयेनशोधयेत वेदशास्त्रनरेदापि
११५ देवनिदांचवर्जयेत उच्छिष्टकाल दूतानिफलान्यपितथैव च विकारवद्यत्कि
चित्तन्मयत्नेनवर्जयेत विकारवत्स्मृतं दिवाकपित्थकार्याचरात्रौदधिसमीन ।
या कार्पासं तनकाहं चशाकादपिह्यौकिंयम् अष्टमीचतथावष्ठीनवमीचचतर्द
शीम् वर्जयेत्क्रियमाभं गापर्वसपितथैव च तथैवामालकैः स्नानं समामीषु ।
विवर्जयेत विनातमेननंस्नानं नस्नायाद्धामीषु च समावास्या स्वसर्वास्तनवच
स्वं नधारयेत गोगजाश्चात्मवकेशुचरस्म चविशेषतः यत्तस्नस्पर्दं कं तस्मान्दि
पुष्येद्दूरतस्त्यजेत सूर्यवातनावांशावुस्नानं व सच्चटोदक्षकं मार्जनी रेणुकेशां
बुस्नानिपुराणि पुगाकृतम् माल्यानुलेपनादर्शन् नग्ना कम्बवित [illegible]
वत्ताविमशुन्कन्धोभ्युनेदन नयाकेह सिग्णीनां सीमन्निनाष्मितन [illegible] आम २ । ११४

रात्रौ दन्तधावनं विलिखेन्महत् तथा स्ननस्त्रियमश्मशायनं मध्याह्ने भोजनं च वर्जयेत् आहारं
मैथुनं निद्रां संध्याकाले विवर्जयेत् कर्म वाध्ययनं चैव तथा दानप्रतिग्रहौ गोव
रोद्भू वर्गा योहेन्नवगाङ्के हि दिवा स्त्रियम् स्नानं वक्र मातामसं हि व्यासान समाचरेत्
विप्रः नमध्यगतेः क्रीडन्तद्वच्छ्राद्धा ग्रामान्नमहाल्मनापरि वादं वर्जयेत् पर्वसु
नक्षत्रमायिकिंयात् विप्रश्रवणां विशो पुनो नसेर्गाङ्के न्नाथमे प्रसवाबुधः विवा
हस्वविवाहस्नानत्स्नतूपर्हपेष्यते स्नानं तत्सम् मधुविक्रयसंधानदानदानानि वा
रेत् उच्चानः लिप्तिं पतस्मनतूयालतत्राणि निर्दिश्यते आपलंभः संपादयत्
यो विप्रः स्नानं तीर्थं तत्फलं सपादी वस्रते दोषलस्य मम यत्तफलं पेदीनसिः
अपेयं हि मदानीयं वा त्रोसप्रमथा मघोः स्नानं चैव न कर्तव्यं नैवेद्यावमनः क्रिया
सतमसमस्तोत्मतपनितेस्नाहस्तभाधनं कुर्वीत प्रमनः प्रमादशीलः नाद्युषितं
हृत्तमाहहेत् तथानात्मस्मेदीयमानं प्रतिवदेत् मार्कण्डेयः बलिस्नानमर्वचे
व यमस्नानं बलिमेव च नगण्डे ह्येधनागारे वध्यभूमिं च गर्हितम् अतः पुरं वित्त
गृहे परपूर्तगृहे तथा नोर्ध्वजानुश्चिरं तिष्ठेदुत्सतं जीनलं घयेत् समाल्लोनाव
रे त्वान्तं न द्वासाविकाराणाम् विकारशोनिर्निमित्तं म्लेच्छवेष्णोन वर्जनेयोल्लेक

स्य कृत्स्नाप्रज्ञां स्वरस्यात्मनो कुर्यान्नित्यशः अत्कामयितत्नवैत्ति ममत्वका
मव प्रायश्चित्तविधानं नेति शेषः नित्यमर्थं देवत्यर्थः अभिवादयेद्वृद्धांश्च दद्याच्चैवा
मं. सनं स्वकम् कृतांजलिरुपासीत गच्छतः पृष्ठतोन्वियात् नास्तिक्यं वेदनिंदां च दे
वतानां च कुत्सनम् द्वेषं स्तंभं च मानं च क्रोधं तैक्ष्ण्यं च वर्जयेत् नास्ति देवमिति
पं. बुद्धिर्यस्य स नास्तिकः तस्य भावो नास्तिक्यम् वेदस्याप्रमाण्याध्यवसायो निंदा
१२६ देवतानां ब्रह्मादीनां दूषणां कुत्सनं यथा ब्रह्मा दुहितरं गता दौर्जन्यं स्तंभोगर्व
स्के दात स्तंभो हंकारात् श्यामः मानो हंकारः क्रोधो त्वमाते त्यागं वा का कष्टम्
धार्मिको नरो यो हि यस्य वा धनं तेन धनम् हिंसा नरो हि यो नितं नेहाहो स्तव मेध
ते नसीदन्नपि धर्मेणा मनो धर्मे निवेशयेत् अधार्मिकानां पापानां माशु पश्य
न्विपर्ययात् नाधर्मश्चरितो लोके सद्यः फलति गौरिव शनैरावर्तमानस्तु कर्तु
र्मूलानि कृन्तति यदि नात्मनि पुत्रेषु न चेत्पुत्रेषु नप्तृषु न त्वेव हि कृतोधर्मः कर्तु
र्भवति निष्फलः नधर्मस्यापदेशेन पापं कृत्वा व्रतं चरेत् व्रतेन पापं प्रच्छाद्य कु
र्वन्स्त्री शूद्रदंभनम् धर्मफलेन पापमितं नकुर्यान्नित्यशः शीलमीलितैर्नेतेन
यो वृत्तिमुपजीवति स्वाध्यायमित्यापापंलिप्स्यानि चाश्नाते यमान्सेवेत सततं १२६

नसलां भक्तवतीं नाघो नोनवुभुविनः नसवे घेवुदेफो वुनेवुदेसो वुवाम्यय दी
त्तितोव तेघे घत्वाकृताश्चांईवमानवः शीतितांन्व सुक्कदीनः पुराणान्न कि
योऽयः कुरुनेमोहादनाचम्मेहनातिकः भवंति हिहृयात सक्रियास्स्वोन सम्य
यः ध्यानानपः श्रुताविरोधासंसर्गोदाघुर्लक्नीश्वहीयते स्वकाकोहृावरोल
कस्तृकथायाम्वपत्नाणाम वैतवापः रथास्वगातथान्मानागवांचेवरतत्स्मुभ
यघ्यासंसमाहिमाजा विरामभवाससाम समूहिनीमार्जनी घटविंमान्न
तात घताल्पहस्तोरहाणायादोषध्यामलकेनरः शिरमोमंडुनेकृताप्रुनस्व
तालघेतमत मनुः मंगलाचारयुक्तः स्यात्प्रयतात्माजितेंद्रियः नपेच्च जुहुया
च्चैवनित्यमग्निमतंद्रितः मंगलाचारयुक्तानांनित्यंचप्रयतात्मनाम जपताज
ुह्वतांचैव विनिपातो न विद्यते वेदमेवाभ्यसेन्नित्यं यथाकालमतंद्रितः तं ह्य
स्याहुः परंधर्ममुपधर्मोऽन्य उच्यते वेदाभ्यासेन सततं शौचेन तपसैव च अद्रो
हेण च भूतानां जातिं स्मरति पौर्विकीम पौर्विकीं संस्मरं जातिं ब्रह्मैवाभ्यसते
पुनः ब्रह्माभ्यासेनवानंतमजस्रंफलमश्नुते सावित्रान् शांतिहोमांश्च कुर्यात्
पर्वासु नित्यशः जातिं जन्मसविघ्नदैवमानहविनयांतिमघो जननानाम्यहमा

म करा॰ ॰ हि ह ल्लत दर्श नात भ द्यार्थं वं॥ मा मादिश्यशोनं विधीयते किंच भू
ले नानिश्च नाडने कुर्यात पात्स्य निरोताडनं च न कुर्यात अत्राप वादमाह म
ले मुत शिष्यं च ताडयेत शिष्यार्थमनयोस्ताडनान ग्रहः नान्यथा तदाह म
नुः परस्परं डुनाय ढ्केन कुर्डो नैनं निपातयेत अन्य त्र पुत्रा च्छिष्याद्वा शिष्टा
थं ताडयेत्त तौ शिष्यः शासनीयः पुत्र भ्रातृ सह ध्याय गुरुहारास्म गोचलीवरस्याये ताः
तयक्षः विप्रः स्या स्वंशा से ताडयेदिति शाख्यशाहमेव मयुक्तवान अत्र नियम
माह अथो भागो शरीरस्य नोत्तमां गेन वत्तसि अतो न्य थानु गहन्नाम स्यु कोभवे
त्कर॰ शरीरस्याधो भा गेना भर य स्वा मा ड ये त उत्तमां गे शिर सि वत्तसि न ताडये
त अधो भाग नियमेनेव शिरो वत्तसो र्व्याद्दृत्तिसिद्धौ तयोः हण ड निषेधस्तो
मत्रो ता र्कावेषि ताडनानु ग्रहार्थः स्या स्यंत ड ये त्ते त वेग उक्ले न रत्ना वाहतप
वृत्ति अन्यथा ग्रहन त गुरु कर्पिपाप वान्स्यात मलं कर्मणा मन सा वा वा ययत्नात्
मं स मा च रे त अत्र यत्ना दि ति विधीयते अन्य दन्न च्यते तथा च सति कर्मणो नि
पत्र मनुवाद कत्व त वां म न रमाह मा दृ वर्यो लल्ल णा धा या वी रेव र्तते तत स्मा
मय्यो भवति शरीरेणा मनो र्मन यत्यो स्किं सा चरेत पंच मान्माया न्नरा ना १२

त

तेननिशंनियमोवुधः यमान्सततंकुर्वीतोनियमान्केवलान्भजन् शौचमिज्या
तपोदानंस्वाध्यायोपस्थनिग्रहो व्रतोपवासौमौनंचस्नानंचनियमादश आनृ
शंस्यंक्षमासत्यमहिंसादमआर्जवं ध्यानंप्रसादोमाधुर्यमार्दवंचयमादश नवि
स्मयेततपसावदेतदिष्टानवाहनतस्त्र नार्तोप्यपवदेद्विप्रान्नदत्त्वापरिकीर्तयेत् य
ज्ञेनक्षरतेनतश्तीर्णपः तपतिविस्मयात् आयुर्विप्रापवादेनदानंतुपरिकीर्तनात्
विस्मयः स्याद्या एवमादिष्फ़ानिस्मृतिभ्यः आचारः वेदितव्यः सर्वक्रमस्यातके
नावधेयकार्यः तदाहमनुः आचाराल्लभतेह्यायुराचारादीप्सिताः प्रजाः आचा
राद्धनमक्षय्यमाचारोहन्त्यलक्षणम् दुराचारोहिपुरुषोलोकेभवतिनिन्दितः दुः
खभागीचसततंव्याधितोल्पायुरेवहि सर्वलक्षणहीनोपियःसदाचारवान्नरः
श्रद्दधानोनसूयश्चशतंवर्षाणिजीवति किंचस्मृतौ पोत्रासणानलानानि
नोच्छिष्टानिस्पृशेत् उच्छिष्टावादिनस्पृशेत् अनुच्छिष्टोपिपदानस्पृशेत्
उच्छिष्टोत्राप्यदिः मनुः स्पृष्टैतानिमविनितमद्भिः प्राणानुपस्पृशेत् गात्राणि
चैवसर्वाणिनाभिंपाणितलेनतु माणाशाहेनाड्रतस्थानानिस्वंनकिद्राणि
श्रोत्रादीनिलस्पृते गात्रमात्रेनाप्सुरोमृत्कंकंभाउच्यते नस्पर्शाम्पवामन

कार्याः विप्रोत्तमैः कलियुगे अत एव स्मरंति गोपशुं देवरात्सुतं मेधपाणिं कमंडलुम्
स्वरामयोगं मित्रत्वं च न कुर्वीत कलौ युगे मित्रः परमहंसः तथा अग्निहोत्रमेधस्य
गोपशुश्च कमंडलुः देवरात्सुतोत्पत्तिः कलौ पंच विवर्जयेत् अत एव मधुपर्के
न पशुः कल्पः स्मरणात् यत्कात्यायनः मधुपर्किकपशुं त्यक्त्वा ततो मांसं निवेदयेत् म
हिरण्यं वीजपात्रं इति विज्ञानसंदेवत पशुः कलौ न कर्त्तव्यः आह स्माह भगवान् भृगुः म
धुपर्किकपशुरन्यगोवध मधुपर्केन तस्मात् असिपाणिर्गोवधो हेमाद्रौ गोहननक्रि
यानिषेधात् एवं च आकलौ गोहननस्य निषेधोपपत्तेः स्मृत्यन्ते मातृपितृति
थिमातुलाभिसंबंधिमातुलैः बालहत्यातरां गार्भेय संस्थितवांधवैः इति
क्रयेहिताम् आत्मभार्यां सह सज्जनादिभिः विवादं वर्जयित्वा तु सर्वान् लोकान् जयेद्गृही
मात्रादिभिर्विवादं कलहं वर्जयित्वा सर्वान् गृही लोकान् जयति भंक्तेत्ता मयः
भगिनीभ्रातृपः स्ववासिन्यः संबंधिनो वैवाह्याः वैद्यो भिषक वेदविद्याचा
त्वा संश्रितस्वाश्रितः शिष्यः इति यावत् सनाभयः सपिंडः अन्ये समानोदकाः मन्दे
न्द्रक विवादन्वर्जयन् तस्मात् सर्वपापक्षय मातापित्रादिभिर्जितस्यैव ब्रह्मलोकादि
जयफलं मा॰ बालहत्यातरौ वैद्येत्यादिति संबंधिबांधवैः मातृपितृभ्यां तामी

पिकं यंवचावाध्ययनादिकं नं यत्नाना हयात्तसाववेन तस्मायेदिमर्थः धर्म
समर्थं प्रकृष्टार्थहेतुत्वात् मृतं पवमनः धर्मं स्थाने संविनयादालीकमिव।
वमिकाः परलोकमहार्थमर्थं म्रुतान्यपी ड्यन् वमिकापिपीलिकाविशे।
षाः नाम ब्रह्मिमहार्थं पिनामातावतिष्ठतः नपुत्रदारान्तज्ञातिर्वष्ठति
तिकेवल एकः प्रजायते जन्तुरेकएव प्रलीयते एकोनुभुंक्ते सुकृतमेकएव
वदुष्कृतम् मृतं शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोष्टसमं क्षितौ विमुखावान्धवायान्ति
धर्मस्तमनुगच्छति तस्माद्धर्ममहार्थं नित्यं संविनयात्सुकृतैः महापवाद।
माह मनः स्वर्गलोकविहितं धर्मसमभ्यावर्त्तनत मनर्गमनानुष्ठिकमैहि
कपरलोकिकैर्विहितैर्निहिते धर्मसभिप्रान्तविहितमपिनावर्त्तन अभिवा
दादिकं विहितो हि वीर्याणयनेनाभिवादः कविहिप येपण्यापहस्नमभिवमन
तीति मनुनापि तत्रिधोवाहु वीर्याणालवेदापदमान्मनः धनैत्ते वेमपमठोव
जपहोमैर्हिंसोतमाः सर्वार्थाद्यज्ञवीर्यास सर्वार्थं वलवत्तरम् तस्मात्तेनैव
वीर्याणानिषट्सणीयाहत्रीहिजः इति तस्मादभिवादो मधुपर्काहेगोरववीक्ष
वानियोगः महाविवाहस्मादयोः सर्वेताल्लोकविहितानिहिताश्रपिन।

सं° त्वात्रिमाह स्कन्दस्य स्थाणुनदीदेवावानदीदेवषु च सरस्वत्यां च तथा दिक्षुस्थाणात् न
पं° दीसरस्वती देवे रात्रसिनि मत्स्य ये नदेवावातस्य नदी जलं विच्छिन्नप्रवाहम् दु
१२९ दः स्वः स्याद स्याहनि स्तलम वक्राशाहूत प्रस्त्रवणादिषु पि तथा च मनुः न
दीषु देवावातेषु देवेषु सरस्वत्यां च स्नानं ममा धरेन्तिरं तं प्रस्रवणादिषु गर्तेषु प रा
माह कात्यायनः अनस्य स्नानो वगाहनियां सा नावृयते नता नदी ग्राहवहा गर्ता
स्वपरिकीर्तिताः नत स्थापो नदी ग्राहवहः इत्यर्थः पर्वतादेः स्रोतोजलप्रवाहः
प्रस्त्रवणाम पतत्र गमाग्रामकममाह मार्कण्डेयः भूमिष्ठमुद्धृतान्नाम्नि ततः प्रस्त्रव
णोदकम् ततोपि सारसं प्रायं तस्मान्नादेयमुच्यते तीर्थं तोयं ततः पुण्यं गाङ्गं पु
ण्यं तु सर्वतः योगयात्तवल्क्यः मन्त्रे तु विधमानेन उदकं प्रमनो दवैः तत्वोदके
त्रिजनस्नायान्नदीवोत्तरे न कृत्रिमे त्रिरात्रफलदा नद्यः काश्चिद्यमुनागाः स
मुद्रगा स्तत्फलस्य मासस्य स्वरितापतिः त्रिरात्रफलदा त्रिरात्रोपवासफलदा
इत्यर्थः एवं च एतत्समासयोरपि समं गात्मसमुद्रगानादिविषयोक्तिविडच्यते तत्र स्व
ल्पतरस्य अपरस्य सारसोवेन स्नातुं सूक्ष्मोकरा वन अपरस्यं संदर्शादिषु सागरं पर्वाणि
स्नातस्य संक्रान्तौ नैमित्तिकः पर्वाभावस्थाद्यामासीच तथा सिंधोरस्तेन सरस्वत्याः १२९

भिर्भ्रातृवेणाभार्यया दुहितास्समवर्गाणां विवाहेन समावेन एतासां तु निवाहः

स्वसवर्णायाः सम्भवति पतिर्गितेस्वजनपतितसंबंधो लोकानिसंसर्गे अतश्च ते निविति

व त्वमाणां वर्णाधर्मिमाया आचार्यों व लोके शः सम्बाधनैषितां सम्भः प्र

तिषिद्धिः लोके शो देवलोकस्य वर्तिनः नास यो सर्वसां लोके वै स्वदेवस्य बांध

वाः संबंधिनो यो लोकस्य संपृथ्व्या मातृस्मात् तत्र लो आकाशो शाल्लविते या वाल

हृदयमानराः भ्रातास्त्रे स्वसमः पितृभार्यापुत्र स्त्रिकातनः कन्यादोदास

वर्गस्य दुहिता कन्यापरस्य तस्मादेतेन विधिनिषसाहेनासं वरस्य दा कन्याविषयः

समं जयोपसंतमः अपिच स्मृतं पंचपिंडानत्त्वहूतत्वस्मात् सर्वविवाहित्तु परकीयत्वा

त्वात् पंचपिंडानत्त्वहूतत्वविवाहितत्त्वाति यतेषु स्थानेन कुर्यात् अनेन वर्णो हुत्वस्मा

णां मातृमे स्थानाग तत्त्वाभ्यां परिवारि षष्ठिपिंडो हदशाः शर्वकं स्थानं विधीयते या

नित तत्त्वानि स्वामिना यथा शास्त्र गोपकारायो न स्थानिते त्वः पिंडासोदृत्ते

श्याः परकीयत्वाभावात् अतस्सतः परकीयानिपातेषु तस्याप्याद्विकरावच नि

धानकर्तुं स्थानेतदृक्षतोऽग्नि न लिप्यते वौधायनः नकुत्वाविदुध स्थापानां संभवाते

तत्वाद्यये अन्नत्तहूमत्कृपे वाम्हतिपिंडायज्ञवोन्मसं रहानीमुख्यानि स्थानेनाराज

वा

स्मृ
चं
१४०

रजोयोगोगोरयाजलनिर्वृतानम् गंगायांनमउच्छ्यंति सहिधर्मो ह्वबस्नयम यथोक्तम्
यथाकंति गंगाकेऽकुसरितो भवि तासस्नानंनकुर्वीत याहृप्यंबुद्धर्शनात् योगयात्त
वृत्कः अग्राह्यानिथिपायापोनयः प्रथमवेगितः प्रतोभिनास्वकेनापिपार्श्वती।
पविनिस्रुताः अग्निमानवाः तथान्तरूस्रतेतरम् अजागावोमहिष्यश्चाय।
प्रयस्वमस्तातिका दशरात्रेणाम्भ्ध्यंतिभूमिष्ठःननवोदकम् तीर्थेजलावतरणामा
र्गः आमः नपापस्रपरिभ्रष्टंनयापस्राविवर्जितम् गतप्रमाणंतेयसत्तत्तोयं।
परिवर्जयेत् नयाम्भासिमितेस्नानेवर्जयेत्सर्वदानरः नयोस्नातोनदीम्न्यांप्रक्ष्य
मेतयर्भवित अन्तर्योपवनस्नापान्नचतीर्थेजलान्तरे नमेहेतन्नलडोंगाणांस्नाने
वननदीनरेत अस्नार्थः नदीतोभ्रष्टंनयविनिर्गतन्नतोविच्छिन्नं नयाम्मरसंग
मार्थमभिप्रवृत्तं तदसंगतेयनत्रयावर्जितमावर्तेगतप्रमाणाने अन्तर्योपचव।
स्नादिनानीर्थोंतरेचतीर्थोंतरजलेन नस्नायादिति किंच परशाख्यासनोयाम।
गरहपानानिवर्जयेत अवरजानि परशाख्यादीनिपरेणादत्तानिवर्जयेत तडपक्षी
वनंवर्जयेदित्यर्थः उद्यानमुपवनंप्रसिद्धमन्यत् अत्रमनुः यानशय्यासना
न्यस्यकूपोद्यानगृहाणि च अदत्तान्युपभुंजान एनसःस्यात्तुरीयभाक् सिद्धमन्यत् १४०

गंगायाः पुरुषोत्तमात नार्वदीयामसरित्वा पुष्करतोयसंबकबवित तथा केतमह
तो विधिवत्स्नानं यावद्धारिकंक्रियाम् हतिमतमभिसंप्रेहत्तिपेनाषाणास्मकम्
पिप्पलादाममभन्ते कृत्ते लोकभयंकरि पार्वत्यां तेमयावत्तमाहारार्थमकर्द्दि
नम आसः असितमतोपेरितिलावदेहोदेतोधा विलप्तमतेवताभिः एतत्रौ
मंडलमनवाकांतलो वगाहेनपतितं तुलीनाम् आतन्मप्रानमाहात्यंपमाणकुरु
क्षेत्रवितन मश्चतेसर्वपापेभ्यस्तावैवलवर्णांभमि समस्यान कुरुक्षेत्रदेवयाति
पापानि कृतान्येणाशिकोतेयन समूहमोमहोदधिः स्तवनेनरम वयनेवोपवा
सेवसर्वतीर्थफलं पुरुकारयेत महीविः तमोनभस्मपोमेधेमवोनयोरजस्सलाः ता
मस्नानेनकुर्वीतदेवर्षिपितृतर्पणाम् मार्कंडेयः आहितदुहितागंगास्ततस्ता
तामसरस्वती रजस्तानाभिभूयंतेयेचाम्येनदसंज्ञकाः कुरुक्षेत्रेयासरस्वतीसाम
तजाता स्त्वनेतरान कालिंदीसोमतीर्थंगायापविज्ञा देवनिर्मिता सामान्या ह्यगा
योमासरजोनाभिभवत्यतः निगमः गंगाधर्मद्रवः पुण्या यमुना च सरस्वती
अंतर्गतरजोयोगास्सर्वाहेवापिवापगाः गार्ग्यः स[illegible]स्ताह्रतेभमिस्तानेवर्ज्य
नद्यो ह्रिजातिभिः तस्मात्तत्र कतीर्थं वरम्याह्रस्नेनवोपरि निगमः पतितोतो

श्री
पं
२८

मिता नः पापकारिभिर्नाथितिसः वार्धुष्यं निधिद्रव्यमुपजीवनम् तेन चरतं ह्लत
ते आत्मस्मृतिप्रनिंदाकर्ता वार्धुषिकः तथा च विस्मृः घल निदेस्य जीवं मशो
ममात्मनोगृहान् सर्वे वार्धुषिकेनामत्रस्य वादिश्वमार्हितः इति गाणिकावेश्याना
गास्सेचाः नटश्रमस्माभोत्रम् दीक्षितदीक्षितस्मच प्रागग्नीषोमीयवपाहो
मात्स्भोत्पान्नता तथा च श्रुतिः अग्निनवंवपायंहुतायामिति आपस्तंबस्तु
वैमपिवपाहोमाय हुतार्थे इत्येव कृत्कृते परवसिद्धंतदीक्षितस्याकिमोक्तव्यमि
माह दीक्षिताः क्रीतराजकोग्नीषोमीयसंस्थायामेव वपायां हुतायां दीक्षितस्य भो
क्तव्यम् प्रत्यार्थेवानिर्दिष्टे दोषाद्वंजीवत्तिति हिंसाहप्याणामिति चिकित्सकस्य
किमस्यावृत्तिः असम्यक्चिकित्सकः इत्यापि आत्मयोगेणार्तिः कुण्डः कुषिनः पुंश्च
लीअभिचारिणी मंत्रोपनाहिना विप्रस्तमोमयेन वाचिद्विट् शत्रुः क्रूरः स्थिरः
क्रोधः उग्रः परद्रव्योपहारनपटुः तत्रियाक्रूरायामस्मत्नोवा पतितोग्रघृहः
मारिकृतो स्तेना वान्यः तस्य चौरस्य हेनसंगृहीतता तु अग्रवापतितारन्त्यकः
स्माहितो यते ग्रामः पतितमाचिंत्रोकः संभिकः क्षेत्रितामातृद्विष्टोतनयर्मा
तहान्नः उक्तिष्टभोत्तोपरोक्तिष्टभोजननर्षीलः अवीरापतिपुत्ररहिता स्त्री १४।

इति श्रीविद्याधरवंशसम्भवश्रीशिलाहारनरेन्द्रजीमूतवाहनानायसमस्त श्रीम
इत्याहिमदेवविरचितेयाज्ञवल्क्यधर्मशास्त्रनिबन्धनस्थानकमकरणम् ।
समाप्तम् ॐ प्रभुनाभो स्वाभो स्वभस्वाभस्वमकरणमारभ्यते नमो भो स्वानाथ
ह ॐ नमो विघ्नवे ॐ अग्निहीनस्य नवाचीयास्नायदिः मनप्रथिकारे यो
नस्मात्तोरिव परिग्रहम कुर्वतः उत्तरणात्तेस्वमत्रम नापदिनभं जीत स्वले
कर्ष्यवइदोषाणां स्त्रीवैरसावनादिणाम वैणामिशास्यवाबुध्ययाणिकाणा
दीतिणाम् चिकित्साकालरकुरुपंस्वलीमत्तविद्विषाम् क्रूरोयपतितनवाम ।
दांभिकोक्लिष्टभोजिनाम अवीयासाणिकाणं स्त्रीजितग्रामयाजिनाम शास्त्र
विक्रयिकर्मोनतन्त्रवायसहृतिनाम स्तेनसराजरजकक्षत्रवधजीविनाम
वैलघावस्तुधारा त्तीवि सहोपपतिवेश्मनि एणामन्नेनभोक्तव्यं सोमविक्रयन
स्तयाकर्म्यादीनां सोमविक्रयिणाम्तान्नं नभोक्तव्यम कदर्योयोलोभादिषमा
नमपिधनं नभुंक्तेनचददाति तदुक्तं आत्मानंधर्मकृत्यंचपुत्रदारांश्चपीडयेत
लोभाद्यः पितरौभृत्यान्सकदर्यइतिस्मृतः वृत्तोनियतवितम्बोरः स्तेनः क्लीबः
घंटः रंगावतारी नटादिः वेणावीणावादनजीवी वेणुपक्षेरनजीवीवा ॥ ।

कं॰
पं॰
१५२

ग॰ ममः रङ्गोपजीवी गान्धर्वः किमस्य मलः रजस्या धर्मान्तरोपजीवी चर्मकारश्च
चक्रयानको कुलालश्चित्रकर्मा ववाबुधो वर्मविक्रयी रङ्गोपजीवी शाकटिकः
गान्धर्वी गायनः ध्वजीमपविक्रयी तथा यथा स्त्रलेनिर्गमनेषपेयेनरोगातेनम्र
नरेवपेयम् तथान्नपानेविधिःसर्वमाषातोंहितादिपात्रोतरितंनरष्यति निर्गम
नानिरष्योरकमवाम्रः शास्याणामममदार्भीयान्तत्रिपमसूत्तपर्वेम महतेष्ठचैवे
मणमनम्रूस्मकरावन महतेष्वउत्सवेषु तथाराजभ्रंतस्मान्नचोरमान्नं तथै
वच म्रतकेमरनकेचान्नं सर्वास्यमपिपातयेत अवलिमसमार्व सडहूहूनम्र।
डर्मतेः अन्नमम्रहरानमयोभक्तेमूणाहातम्रः आदिमपराणाम् विम्ल्रामा
तुरंमन्येनमममसेनरकमरयेत अम्रतायातेकन्यायांनाम्रीयातमवैरहे गान्धर्वे
वैवरातनः कुर्यादेरामनागामे ब्रमदेयानवैकन्यांरत्ताम्रीयात्केदावन मपभे
नीनमाहात्मारयाशेनरकेवसेत ब्रम्नादिविवाहेवतहूपपरिणीताश्रमरेया व
मिहः मदधानममभोक्रव्येचोरम्राविविशेषतः ततेवंबहूयाज्यमयक्षोणतः।
पतेवहून अभोज्यमितनहूतो आपत्लेभः पक्षमर्वान्नंपतेमर्वान्नाशीव।
शावलिविनो भीनान्नशीतकदिताकुदितावनकुहूत्ततपरिभक्तविस्मितोन्न

कारः प्रसिद्धः स्त्रीजितः स्त्रीपरतंत्रः ग्रामयाजको नेकयाजकः शस्त्रविक्रयी वेद्यादि
विक्रयजीवी कर्म्मारो लोहकारः तक्षा वा धो व्रात्यस्य तस्य कर्त्ता पारिवर्ह्यस्थापको वा
स्वहस्तीपस्वहस्तिवान्तेवकः गृहासुतो हस्तेवर्त्तन मलिय प्रस्थि स्वस्य हस्तीप्रस्वहस्तिवाल
प्रकरस्त्रर्थः सर्वानिष्ठुवार्थवा भो स्यात्तरस्माह शैलूषः स्त्रीयाजुरनिष्ठुवानीति
ऋष्टुवारिणास्तंभोऽस्मि स्माह विस्त्रः नस्त्रगर्भो निष्ठुवारिणः परिवर्द्धमस्त्रमिति
नृशंसो घातकः राजाभृत्यो नत्तनत्रियाः रजको वस्त्रादिरागकर्त्ता कुलाङ्गुष्ठका
रनाशकः वधजीवप्राणिवधेनयो जीवति वेलधार्कः वस्त्रमल्लालकः सूराजीवी
सुराजीविकः सहोपपत्तिवेश्मा निजभार्या जारसहित स्वेहस्तोमविक्रयी सोम
लताविक्रेता प्रसंगादस्यदप्युच्यते भविष्यत्नराणाम् प्रभोसंग्रामणाम्नान्तेह
पलेनतिमंत्रितम् तथैवह्यपलस्यान्नंग्राह्यणेन निमंत्रितम् पेठीनसिः सोव
स्तरवार्त्तिकयामकूटान्नविषयम् तथापरिविनिर्णयेविधानविहस्यजनानह
पलीपतिरिधिष्टपतिपुनर्भू सुताणां रुधिरम् सोवस्त्ररोनतत्र्यजीवी वार्तिको
वेदाध्यिल्पी नडुक्के राज्ञा संवोधसमयेद्दराशिल्पास्तवार्त्तिकाः इति ग्रामकूट
कः प्रसिद्धः परिनिमादीनांलताणां ग्राहकराणावस्यते विरूपजननोविरुलि

श्रं॰ पं॰ १४२

स्वभावतः जातिदुष्टानीनामुदाहरणान्याह लशुनं गृंजनं चैव पलांडुं कवकानि च
वार्ताकं नालिकालाबुं जह्यात् जातिदूषितम् नभक्षयेत्क्रियादुष्टं यद् दृष्टं पतितैः स्पृ
ष्टं कालदुष्टं च विज्ञेयं पर्युषितं चिरसंस्थितं रसविकारेषु ------ दिदूषिते स
शालशुनसंसृष्टं पीयूषादि संसर्गान्वितम् संसर्गदुष्टमेतत्स्याच्छूद्रोक्तिभुक्तवचावरेन ।
शूद्रोक्तिभुक्तं न विज्ञेयं दृष्टं शूद्रेण दर्शितम् विचिकित्सा न हृदये भुक्ते यस्मिन्न्मजा
यते सहृल्लेखं न विज्ञेयं गुणोऽन्नस्वभावतः रसदुष्टं विकाराद्धि रसभ्येति निदर्श
नात् पायसक्षीरयूषादिना मिश्रेणैवादिने यथा अलाबुर्वक्तदीर्घालाबोरितरो दीर्घ
स्यश्चाहाईवा दृष्टो वैस वनाति दुष्टस्य पलाण्डुवर्ज्जितं तस्य चांडपत्राव यवते रेत
पवालाबुं शीवकं वा ॥ ३ ॥ कर्कटी त्रपुसं तद्वेति दीर्घालाबोर्जा इहतस्य कमितरस्य
तु पिप्पलीमरिचकभूस्तृणाः सुरी सर्षपसरसकुष्मांड अलाबुवार्त्ताकमालाका
ततेंदुलीय कुसुंभपिंड मूलकमहिषीक्षीराणि वर्ज्जयेदितः स्यादेयत्वम् हारीतः
पलांडु लशुनं गृंजनं निर्यासांश्चेति सर्वशः कुशुंदं च नवार्त्ताकं कुश्मांडं च न भ
क्षयेत् कुश्मांडदाडिमसदृशाः फलविशेषः देवलः न बीजान्युपभुंजीत रोगा
पत्तिरपि ते बुधः फलानि चाशनानि बीजानि हि विनाशयेत् वसिष्ठः ३ किष्टम १४२

तावद्धृतराजपुरोहितानान्निवर्जयेत् कर्दमघृतयोजने मनुमाध्यायितसाहस
नातान्यनसम्भ्यान्नसमत्यात पायां ग्रहणम् यथाभ्यक्ताचरेत कुक्कुरेलो विद्यम्बमे
कातान्यनसम्भ्यान्नसमत्यात पाणां ग्रहणम् यथाभ्यक्तावरेत कुक्कुटेनोविद्यम्
वव अतिकुक्कुटकुक्कुरादः यथामत्वभोजनेयाति कुक्कुट इतियोवेवववनात म
ले यो ग्रातेयावृतो किंपरास्पृष्टं वकामतः पिशुनात्तनोप्तेवलथा वार्धिक
वदिनाम् मनार्वितत्यामासेकेयाकी टमसनिनम् सृतकपर्युषितो किंपृष्ट
दृष्टयतिनेदितम् उदक्यास्पृष्टं संवृष्टं पर्यायान्नंवर्जयेत् योग्रानादिकमन्नेष्ट
यामासंवर्जयेत् शष्कुलः पतोपिशुनो रोगवत्सवकः मन्नतोमित्थ्यावादी वा
क्रिकस्तेलकः अभिशस्तपतितवार्धिकत्तैलिक इतिभेदस्मरणाद्वार्धिकस्य
हैनशाकल्कीवा वंदीवाककः अनार्चितमवज्ञातन्नम् तथामासेयाज्ञवि
प्रयोजनमन्यमासं मृतककालवशात्मन्नं पर्युषितमन्ने शुक्तिरहम उक्तिहेप्र
तकवशिष्टम् संसृष्टं भोक्तनेइतिमभिक्रुद्धं पर्यायान्नक्रमादन यथावविहिते
स्मनामसदिनेस्य परहेमोनम्यमिति पर्यायान्नमितिपाठे यदानेवाहलवितस्व
महात्माकादीनांमदर्शनानम् पतितगृहाणांचाण्डालादीनाम् भविष्यत्स्वा
णाम् जातिदुष्टंक्रियादुष्टंकालाश्रयविदूषितम् संसर्गाश्रयदुष्टंचसहल्लेखं

श्री
पं
९४४

तेन चि वृश्चिकं तत् आयहि वा तैलं वि घोनायान्वावस्कतम् घमस्तस्मृतिः माह
तत्वं गोमांसभ ताराः तथा हस्तदता नये स्वे हस्तवाणां सं तनानि व शतारे।
भावनि हृतिभो का भुक्ते न ताकिल्विषम् तस्मादं तरितं देयं पाणीने वत्सणो नवा म
हयाल तहस्ते ननाघसेनकदावन ग्रमपुशाणो प्रवेनपाणिनादतं मूहशस्तेन
भतयेत हृतं तै लं वलवाणांपानीयं पायसं तथा भिताव हस्तदत्तापि नयाद्याय।
वक्त्रवित हांवलिवेतो नाथाणीयमनमसीयात् नहि पक्वेपर्युषितमन्यत्र
शाग वहघाडवदधिगुडः गोभूमयवपिष्टविकारेभ्यः शंवेः ममयास्तक्रवोथाना
स्तक्रंस्तधिहृतं मधु पतत्राणे शुभो मस्यं भो इस्तेषोनवेदवेत आपस्तंभः इावेवा
पुमिताणि भो स्वो ग्रस वाशी सहीतया मृनेरत्नमभो संस्था त्तर्वेषांलिपिनातथा
स्तके मृतके भुक्ते यद्दीने सविभास्करे कायाया हानिनो भुंक्ते न भूयः पुस्माभ
वेन मृडविशेषात्तभो तननिषेधार्थमाह मूल महेशुदामगोपालकुलमि
त्रावसरिणः भोज्यानानापि नमेनुयस्त्रात्मानंनिवेदयेत महेक्षितिनिर्णयणे
समसीनेन मूडाणामध्ये दासाद्यो भोज्याना नान्ये मूडाः दासः कौनाद्दिः गो
पालाः गवां पालाकुलं सदेव कर्षकः तथा वदेवलः सदा सोनापि नो गोपः ऊ १८८

गुरोरभोसंस्तमक्रिहमक्रिहोपदृतेव आपतंभः अमयतोपदृतमत्र - - - -
- - - - - - - - - - ग्रसमाहन्महासेध्यममेधेरेवस्हंकीठेवामेध्यमेवी मध
कलोगेवापदवोपहितेसिवावामुनावापपा वेगावाहहम सिवावोपदृतम श
स्मावानक्रमाहृतम क्रुाहूते भेजानेवायग्रमूडउपस्मोत अनर्देङ्गिवोममा
नपंकोभेजानेतुवापग्रानुस्मायोक्रिहंमपक्रेसवामेहा क्रुमापितावापग्राने
दयुर्मेवच्छेवग्रातमनेवोसेध्येः ममार्थः अमयनेनाभविनाउरुषेणास्ह
मत्रमभुविभवतिनउनमलदभोत्वम अमयनस्थानस्थाम्नयिअपणामङ्गिवो
मोताहिरणेनवाकागमावेनवासर्णनेमयनतंकरोति अमुविम्नइस्हंत
भोत्मेव मधकलाम्नधकपरीषम मृषोमधकः नदड्ःनेवापुक्कादि पसितन्ने
नदभोत्वमितिवाकप्रतिममापिः सिवावस्रानेनोपहृतंसास्मादासे नवानक्रमा
हृतम देवलः मलीतंस्वमानालभ्रांतक्रुकुटमृषकेः भोतनेनोपपुंजोततद
मेध्येहिमर्वतः विष्ठइमपिवासांमतिकाकिसितेनभिः केमारोमनविवोः
पिहांधितेपरिवर्जयेत अमपुणाणाम डक्रिहेनवसेरणासंस्हहः पविवेसाकं इ
बहलस्मपलेविरस्मानसुनभनतयेत नपा प्रस्त्रोभनकवसिंहतनायाझाडस्मि

विष्णुपुराणे संभाष्यविहार्णं ... शालिनाम् शौचः महास्थय
भक्ष्यभोजनानां च वर्जितोत्तः पौर्विके तारिभोज्यं ... नापमोजयीत दत्तः स्मृ
दान्तरमपृष्टान्नमन्नसंस्पर्शनीयानि नखाः नहुंतापि नयवापि गारिमिष्ठान विरेतति २
सं वसिष्ठः श्वदन्तेनोपस्वेन यो पिशाक तिमैथुनम् पश्चात्तेनमतेपुत्रा अन्नात्तस्य के
पं प्रवर्त्तते हारीतः श्वदन्तेन न तु भुक्तेन जरस्येन यो ... सैवावरतमपृष्टं स्मृत
१५५ मृपशाकति अंगिराः पाप्मामात्मा हि जोभुंक्तेमदस्यान्नं विगर्हितम् सर्वजीव
स्मैव कुक्कुटोऽत्र तः शावाभिजायते --- मतिपरस्य दत्तभोजनात्तप्रहस्यआप
ह्लिषयप्रवर्त्तेयः पर्युषितं न भोक्तव्यमितस्याप्यवादमाह मनुः अन्नं पर्युषितं
भोज्यं स्नेहाक्तं चिरसंभृतम् अस्नेहा अपि गोधूमयवगोरसविक्रियाः अन्नहृता
दिस्नेहाक्तमपि चिरकालसंस्थितम् पर्युषितं वा भोज्यं गोधूमादिविकाराः
स्नेहा अपि पर्युषिता भोज्याः यमः पक्कानि हि द्विजो यानि न भुंजीत कदाचन
प्रक्षालितानि निर्दोषाण्यापद्धर्मे परान्भवेत् मनुः [illegible] संयुक्तं त्वपर्युषितं
वयत् [illegible] लालितं कृत्वा भक्ष्यं [illegible] तथा [illegible] १५५
धान्यादं [illegible] शाकं [illegible] व

भकारः कृषीवलः ब्राह्मणैरपि भोज्यान्नाः पंचैताः शूद्रयोनयः यस्तु कुलस्य मित्रं
कुले वंशः मित्रं प्रसिद्धम् अर्द्धसीरी सस्य समग्रस्यार्द्धं यो गृह्णाति कर्षकः नापितः
प्रसिद्धः यस्तु शूद्रो दौर्गत्याद् वा आत्मानं वाङ्मनःकायकर्मभिर्निवेदयति त्वदीयोऽस्मी
ति दासादयो यदीयाः तस्यैव ते भोज्यान्नाः हारीतः कुलमित्रं कुलपुत्रो मे स्यामि
त्युक्तवन्तम् भवेद्यस्य स्यात् लाभे भयेन वा नानावर्णो भवेत् एते शूद्रेषु भोज्यान्ना
मनो यत्र विभाष्यते कुलकर्षकः न तस्य कः कुलपुत्रः स्वहन्ति संविभाष्यते
प्रसीदति इति उक्तमतिरेकिकं शूद्रविषये मनुराह नाद्याच्छूद्रस्य पक्वान्नं विद्वानश्रा
द्धिनो द्विजः आददीताममेवास्मादवृत्तावेकरात्रिकं अश्राद्धी आह नहि स कुर्यादि
ति यावती कानि विप्रस्य कानानि प्रमेयाणि भोज्यानि यथाह सम्मतः गोरसं चैव स
क्तुं स्नेहं तैलं पिण्याकमेव च अपूपान् भक्षयेच्छूद्राद्यच्चान्यत् पयसा कृतं तथा कल्प
के स्नेहपक्वं पायसं दधि सक्तवः एतान् शूद्रान्नभुञ्जो भोज्यानि मनुरब्रवीत् प
शूद्रान्नभुजो द्विजस्य अंगिराः स्वपात्रे यत्तु विन्यस्तं दुग्धं तत्कुविनिमयः पात्रान्त
रगतं यागेषु शूद्रान्नं गृहमागतम् शूद्रवेश्मनि विप्राणां क्षीरं वा यदि वा दधि निवृ
त्तेन निभोक्तव्यं शूद्रान्नं तदपि स्मृतम् निवृत्तेन शूद्रान्नभोजनान्निवृत्तेन सर्व्वः ।

श्री
पं
१५६

याः एकपाकमेकशफायाः वडवादेः स्त्रीणां स्त्रियाः आशापकसाशापनाशेषा ।
रीनां आविकमस्याः पयोवृनेयदितिप्रत्येकमभिसंवध्यते वसिष्ठः गोमहिष्य
जानामनिर्दशानां पयोवर्जमितिशेषः मनुः आरण्यानांच सर्वेषां मृगानांमहि
षीविना पयोवर्जमितिशेषः स्त्रीणामितिस्त्री ग्रह्या मनन्तरहिं स्तनीनामुपलक्ष
णार्थम् तथा वशिष्ठः सर्वासांहिस्तनीनां क्षीरमभोज्यमज्ञावर्जमिति क्षीरव ।
र्जनेनाहिकारस्याविवर्जनं वेदितव्यम् पत्र आपस्तम्बः क्षीराणांमाम्सभक्ष्याणि ।
नाहिकारायानेत्रुथः समस्याव्यवतेकुर्यात्व्यपृत्त्वेनसमाहितः अतएवा स्यपाक
म हारीतः संधिनीवृषस्यन्तीनस्याः पयोनापिवे दनतमङ्कवाति गौतमः सन्दिनी
यमसूसंधिनीनांच क्षीरंनपिवेदितिशेषः संदिनीस्तनस्त्रवन्तीगायम सूयम
लवत्सा वौधायनः क्षीरमपेयं विवत्साया अन्यवत्सायाश्च अप्रपुराणान् क्षत्वाके
नेष्ठतानेड्पीयूषमद्यवाद्ययोः मग्नुडेमरि वाक्केनतथापवुषितं दधि क्षीराणितक्र
मपेयंच नष्टस्यादेवफेनवत् प्रमादाद्भुक्तितेदेभिर्वेनेपत्तवतनवतेत पीयूषेन
वप्रसूताक्षीरं तस्यपावदाईताववर्तते आईतामरजस्तता क्षीराणिस्कृतिते आ
पस्तम्बः तक्रियस्येवमुक्तस्यावेपयः मद्योपयनापुनः पयिवेकायिलक्षीरंनतनो १५९

यस्मात्सत्वेह संयुतम् सर्वं पर्युषितं भोः संभृतं च मात्विवर्जयेत् गुडादिद्रव्यसंयु
क्तं वर्ज्यं पर्युषितं दधि तथैव पानकादीनि मधान्यपि वितानि च शाकमाषाम्लमूल
मुद्गान्नयावकयवागूभक्षौ सर्वरागपानपुष्पाम्लकुसुंभं क्षीविकेनतनम् समाने
तानि भक्षाणि नवदेयानि कस्माद्विविदिति ब्रह्मचर्यात्मा सर्वरसान्यभक्ष्यतेनानि
र्दृष्टः ततश्च स्वादु कलायवर्मरसभक्षणानि विकल्पः देवलः नाम्लीयामाय
मेन कंचेम सर्वं विधि नतीरमन्तरेत्तामासंप्रविजेहिपयस्तंते तथा दधिभ
क्ष्यं भक्तमविप्रयत्नेन दधिसंभवम् कंदमूलफलैः पुष्पैः शालैः सक्ता सर्वनपत
सविकारिसर्वेनोऽसमभक्ष्यंतद्विकारकृत कंदमूलफलैः पुष्पैः रितादेरयम
र्थः यकुकेकंदादिभिः कृतं समानंतपदिमोहादिविकारकरनभवति तलाभ
त्वाणीयम सरसंतरम् सफलाकुंभिकायमम ग्रहेभवतिनितपक्षः तस्मात्
काविकायायानेमरस्माकदाचन तथा नभक्षयेदाद्यालंफलमूलविवर्जि
तम् किंचमूलं संधिमनिर्दृश्यावस्थागोः पयः पर्जयेत् डोड्ढमेकशफेष्वा
मावशानकमस्याविकस संधिनी हृष्टभाद्येगता स्मनिर्दृश्यामस्तवृसभ्रत्तनि
गीतदशाराजा श्वबस्माम्रतवस्माम्बासांगवामपेकं पयोवर्जयेत् डोड्ढस्तत्रिका

णा लेखमञ्जुघाकश्चात्मपतिताः क्रव्यमांसमश्नन्ति दात्यूहः जालकः प्रतुद्य भक्षयन्ती
ति प्रतुदाः चञ्चुना घातकाः एकशफाः अश्वादयः ग्रामवासिनः पारावतादयः कोयष्टिः
कोविदः प्लवः नैवाप्लववर्त्तनमिति प्लवः पादैः नखादिः विकीर्य विकीर्य भक्षयन्
या॰ तीति विष्किराः सारसहंसएकशफवर्जं सर्वे पतिविशेषाः एकशफाश्चाश्वाद
पं॰ यस्तु वृत्तांश्च वर्जयेत् अजगामश्चाग्रवाटस्यलम तथा च पैठीनसि गौरविड्जोष्ट्रो
१८० पतरो गर्दभो मनुष्यश्चेति समग्राम्याः पशवः तत्राप्यविभक्तानीयः यथाहुः
रोके ग्रामाराण्यानां पञ्चनखानामश्वेति अथ तत्मेषहरिणाश्वकुक्कुटभक्ष्यमित्यनेकः
महारण्यवासिनश्च वराहाश्च पाशसाकशल्यकमेधागोधाकूर्मनित्ति शशसूर।
वार्ध्रीणसलावक कुरककपिञ्जलान् सकलाश्च मत्स्यान् यथोपपन्नान् भक्षये
त् दुः प्रावरुंग मरगः कूटकोमदुमर गुः पाठीन इति मत्सिङ्कः संकः संकरमहश्वः
रोहितः अपिच मूलं ह्यथा कृसरसंयावपायसापूपशष्कुलीः पित्रदैव
प्रयोजनरहितं कृसरादिकं वर्जयेत् तिलमुद्गरमिश्रौदनः कृसरः संया
वो गोधूमकणाः म्रतलोरपकाः गोधूमविकाराः स्नेहपक्वशष्कुल्यः स
सिद्धमन्नं केवलात्मार्थपाकप्रतिषेधेनैव दध्याकृसरादिवर्जनेसिद्धे तेषां। १८०

मोऽस्य प्राणिकृतान् भविष्यत्प्राणान् कापिलं यः पिबेत्क्षीरं नरके सो विपच्यते हुत
शेषं पिबेद्विप्रो विप्रस्य स्नातस्यापस्य : प्रसोऽनुप्राणान् अपि प्रस्थानसमयेऽपो
नमामयेदपि मधुपर्कप्रदानं वर्जयितान्कामतः अपि च स्मृतौ देवतार्थं
हविश्शिग्रुलोहितान्व्रश्चनांस्तथा अनुपाकृतमांसानि विड्जानि कवका।
नि च देवतार्थं नैवेद्यं हविः चरुपुरोडाशादिप्राग्होमात् देवतार्थं हविश्शिग्रुच
नात् मनुर्जवाशिग्रुः सोभांजनकः लोहितान्लोहितवर्णान्वृक्षनिर्यासान् व्र
श्चनाहतच्छेदप्रभवान्निर्यासान् अलोहितानपि तथा व्रश्चनः लोहिताद्वृक्षनिर्या
सो व्रश्चनप्रभवश्चेति अनुपाकृतमांसानि देवाद्यर्थं तेन अनुपाकृतानाम सं
स्कृतानां मांसानि विड्जानि विष्ठायां जातानि तण्डुलीयकादीनि कवकानि च
छत्राकारभ्रान्तिभानि एतानि मत्स्येकं वर्जयेत् बौधायनः अमेध्यप्रभवाश्च ये वृक्षाः
पुष्पफलोपगाः तेषां नैव प्रदुष्यन्ति पुष्पाणि च फलानि च अनेन वार्ताकु त्वम
तिरिक्ताममेध्यप्रभवाणि वर्जयेदिति मतिर्णोदितं भवति किं च स्मृतौ क
आदपहिन्दिर्दिर्मधुकमतस्त्रीदिमात् मार्षकमाफालहीसान् सर्वे क्रियाम
वासिनः कोयष्टिम्लवचक्राह्वबलाकाबककिविष्किरान् क्रव्यमदं तिर्यपति

अं
पं
१८८

द्रुलयितावांऽशयाणां चैव तु मत्स्यांश्च कामतो भक्षयाणाम्भ्यामेपाति त्वमहत् छत्राकं
विड्वराहं च लशुनं ग्रामकुक्कुटम् पलाण्डुं गृञ्जनं चैव मत्या जग्ध्वा पतेद्द्विज इति
लशुनस्य स्वरागवश्नः श्विनमालिः अमतिपूर्वं तभ्यामे सपवाह अमत्यैतानि ष।
ड्जग्ध्वा कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् यतिचान्द्रायणं वापि शेषेषूपवसेदहरिति अम
तिपूर्वं सकृद्भक्षणे शङ्ख आह लशुनपलाण्डुगृञ्जनविड्वराहग्रामकुक्कुटकुम्भी
कभक्षणे ऽह्नाहस्ताग्रं पयः पिबेदिति सकृद्भक्षणे त्वाग्नेयब्रह्मपुराणम् लशुनं गृञ्जनं
चैव पलाण्डुं कवकानि च वार्ताकं नालिकां चैव शिग्रुपत्रं तण्डुलाने अलाबु माचन
छत्राकं नमामसद्दोषधम् गृञ्जनं पद्मनेमूं च यासां सर्पवनास्वनत् श्लेष्मातक
सनालाकं लशुनं च गावेदकम् अप्रबुद्धवनकं नामलवनकोविदारकाणाम् अपोदका
ला बलसाम्पि नालिकां कुसुम्भं गार्हिता: पिण्याकमश्वत्थकुम्बुकं वटकं चैवमसत्तिभ।
म् छत्राकं कवकं सरक्षाशणं भूमिसमुद्भवम् नानाविधानि शाकानि यो मे कृष्णा
कृतऽद्रवेम भास्वत्केरेदुहन्तानाम् भक्षोऽद्वनतकुकशिन तवर्षेनन चान्द्रा
लोहितान्वृक्षनिर्यासांश्च पलाण्डुममावैरेभिः प्रमादाज्ज्ञानतो ऽपि चान्द्रायणाञ्च
रेदिमः कन्दमूलान्यपि उवा वनवासे समन्ते संवरेदासममाहितः अमम। १८८

दृष्टगुणादानम् तदुक्तं शोभाधिक्यविशेषसामर्थ्यम् किंच मूले कलविङ्कं
सकाकोलं कुररं चन्द्रबालकम् जालपादं वनशीरं तनन्तानामसंसर्गादिजानं वा
धीर्घकालं जालपादाख्य मौनं वल्लूरं मे च मत्स्यो ऽस्य कलविङ्कको टरहचरको निर्दिष्टः
तस्य ग्रामनिवासिनि विधेयमनस्त्रय चर्मान्मनसु गृहाणाम् काको ऽलो ऽशेषाकारकः
द्रोणकोकिल इति निगमात् । रक्ताधी हंसपदीनाशि चन्द्रबालकः हंसतकुक्कुटकः जा ।
लपादो हंसादिव्यतिरेकेण । अन्नानसंसर्गादिनां जातिजः अन्यापि कलविङ्कनाद
यो ज्ञानसंसर्गव्यतिरिक्ताः पक्षिविशेषाः मौनं स्वनाम तेन मांसं वल्लूरं शुष्कमांसं ।
मौनवल्लूरे भक्षणाशासपि संसर्गादीनां वर्जनीये मत्स्याः प्रसिद्धाः तान् वर्जयेत् वर्जनी
यत्वेनाचारायाधिक्यमाह मूले कामतो नरधायोपवासस्त्र्यहं वसेत् संधिनीक्षी
रादीनां मत्स्यानानां मध्ये ऽन्यतमं कामतो ऽन्नगधा भक्षयित्वा त्रिरात्रमुपवसेत् अ
कामतस्त्वेकाहम् शेषेषु पवमेवहाविति मनुस्मरणात् किंच मूले पलाण्डुविड्
वराहं छत्राकं ग्रामकुक्कुटम् लशुनं गृञ्जनं चैव जग्ध्वा चान्द्रायणं चरेत् पला
ण्डुः कन्दविशेषः विड्वराहो ग्रामसूकरः छत्राकं छत्रसदृशं ग्रामकुक्कुटं लशुने
प्रसिद्धे गृञ्जनं कन्दविशेषः गन्धेन कराति उर्वीयप्रसिद्धः एतानि कामतस्त्वक ।

स्याऽऽदिति पदे संबंधनीयः भ्रंशो येन नञर्थाविशिष्टतदभावादर्शनात् येन नञा।
ह्येमे धौतानसमन्वयिके चिन्तायेते त्विदं नविवदंते अग्राम्यत्वकमेव त्विदं नविव।
शं ह्येतेभ्यस्साभ्यस्य तथा तो विकल्पः सर्वत्र व्यवस्थितः आदेभ्यस्तो वा यत्र अग्राम्यत्व
पं कर्त्रीरणस्यकरः अतः मूले स्यात् उभयोस्समविधिं भवताऽऽवर्त्तनेयाऽऽन्यथैव तथा
२५६ आदेयो लितौ हि तत्क स्यया देवाभिल्लन्समर्थ्यं वादत्तो मे न दोष भाक् उक्तं
सान्नभवताऽऽवर्त्तने वा नः एवं तत्र विधिं निमित्तं वस्तुमाऽऽभ्याउधम् तत्र याऽऽम
यादिमोस्सभवत्ताऽऽनिमित्ते याहं वर्त्तने ते तत्र भावः आत्र याऽऽ यत्रो विधिनिमि
त्तः अन्नभाव निमित्तम्य आदेव सामस्तभवत्ताऽऽनिमित्तं तदि आदु भो कार्यं शतानि
हि यत् तथा च मन्तुः निपुणकस्तु यथा न्यायेयोमां संनान्निमान कः सुयेत्र यस्तुता।
याति संभवान्नेकविंशतिम् निपुणके निमंत्रितः देवग्राह्येवा तथा च यत्नः अ
मंत्रितत्व यथा कुंडदे देवानामस्मन् यत्नेन यावत्तियस्य योमाऽऽनावन्नस्य कस्य कु।
ति योतितत्वाहेन निर्वर्तितनयस्य यांगं समस्मूपलत्वाने ततस्व यस्य याः इ।
द्वाद्व यामास भवत्तश्च तियाज स्मानेः कार्य पवाहि तत्काम सयाहि तेस्मकयायं मति
हि जात्न्ययामः समभवत्ताऽऽयमितोस्कैतिसमभवये हि त्मर्थः देवयिनस्योदत्त सम्मो। १५९

षां द्विविधो विकल्पः स्वरूपेतरम् इत्यादिस्वपदांतु स्वलवणक्रिः प्रताविका संज
नेपवनेषु स्वपदांडोर्डेरशज्ञातयः मध्यभक्ष्याण्याह मूले भक्ष्याः पंचनखास्ते
धागोधाकच्छपशल्यकाः शशास्त्रमत्स्येषु पिहितसिंहतुण्डिकरोहिताः मूले न
पाठीनराजीवसशल्काश्चेति जातिभिः तेषां च मत्स्यशास्त्राणां पंचनखास्तथा
मत्स्येषु मध्ये सिंहतुंडकादयो मत्स्यविशेषा इति जातिभिर्भक्ष्याः सामान्यतः स
हितः पंचनखभक्षणानि येषां मत्स्यभक्षणानि वेधस्वनेतेषु विध्यंतरं सर्वः से
धारी नां प्रसिद्धमेव पंचनखत्वमनुघ्यते तेषां पंचनखानां मांसमभक्ष्यमिति ।
ज्ञापनार्थकम् तेषां श्वाविन् सवर्घ भक्तकोऽयाग्निविशेषः गोधा बलीमुख्याः
प्राणिविशेषः शशकच्छपौ प्रसिद्धौ शल्यकश्चाललीति जातिरहशाम्युपल
क्षणार्थम् तथा खड्गोऽपि उक्तमेतत् सर्वेषां भक्ष्याभक्ष्यमशेषतः बाणानां
मानुलोमानां सत्वीनां च विशेषतः नाः वसिष्ठः श्वाविच्छल्यकशशकच्छपगो
धाः पंचनखानां भक्ष्याः अनुष्ट्राः पश्चनाससनोदनाश्चमत्स्यानां वा चेटगवय
शिम्भमारुनकक्कलीराः विकृतरूपाः सर्पशीर्षाश्चगौरवयमशरभा नाश्चानुद्दि
ष्टा स्तथायेन नुडुहाव च पन्नदंताः विकृतरूपाः मायवपन्नदंता इत्येतनमभ ।

श्रा
पं
१५०

सं व्रतमुपागतो यस्तेषु सायंप्रातरा स्नानं ब्रह्मचर्यं तु नः एकमासं गर्भ्याख्यम्
कृमांसमयाद्वा लिप्तमन्नो मा ३ स्वर्गकृतो गो नमः ३ अध्यतोऽनाऽन्नो मान्
कैर्हीनपञ्चमपाकाः कलाविहकप्लवब कुवाकहंसाः केणीवामयी इहानीं विहि
तवातिविकमांसमभक्षणा व्रतेन यत्फलमाह रसेल सर्वान्कामानवाप्नोति स्थम्
घफलं लभेत रजोपि निवसन्निमो मुनिर्मासमवि वर्जनात्र रजस्यो यित्समावि व
र्जनात्सनिनलोभवति नापसोऽभवतीत्यर्थः सर्वान्कामानश्वमेधफलं वाप्नोति
न्वयाप्नोतीति वर्तमानाविभक्तिः विधिविभक्तिर्योनविपरिणामयितव्या य
थाशास्त्रिमत्रे इतिश्रीविधाधरवंशाश्रमवज्ञीजिलाद्यनेद्वजोमूलवाहतानयम
स्तन श्रीमत्परारितदेवविरचिते याज्ञवल्कीयधर्मशास्त्रनिबन्धेऽभस्याभक्ष्यम
करणम् समाप्तम् प्रिवमस्तु अधुना ३ अप्सु चुपायविधिस्करणामारभते द्रव्य
स्यदोषाणामपगमः शुद्धिः अपेतदोषं हि द्रव्यं धर्मे युज्यते पात्रे पात्रकाकांक्ष
एकेश्वयं तालतादिना मुद्यतीति कथ्यते तेन तत्रापि काकांक्षि समर्के तनिता
दोषापगमप्रवस्थहिशाद्वेनवाच्यः तन्नमस्तगव्योरेवा इति स्मृतिविधानात्सथा
नुपपत्ताकाकांक्षियोगाकांक्षिद्रव्यदोषाभवतीतिपरिकल्प्यते तद्यथा मोयाये १५०

मध्यमोषमश्नीयात् पशुनिमित्तेषु ब्राह्मण मांसं न दोषो भवति वर्जनविधिमाह
मूले वसेन्नरके घोरे दिनानि पशुरोमभिः संमितानि दुराचारो यो हन्त्यविधि
नात्पशून् अविधिनोक्तनिमित्तव्यतिरेकेणापि दुराचारो मांसाशी हिंसकः पशून् हन्ति
स पशुरोमसंमितानि दिनानि नरके वसेत् अनेन वृथापशुवधस्य प्रतिषेधः स्पष्टम्
एकवाक्यनिमित्तनिमित्तितो क्त यथा योऽवगुरेत्शतेन यातनयाऽऽदिनात् दिना ब्रा
ह्मणं धनगुरणस्वघातनायास्त्रसाधनमुद्यम्य तेन त्वेदं मर्थवाक्यमात्रं।
किं नविवर्तितमर्थं वचनम् अन्यमन्त्रः मनुसंनाविवशासनानि हेतोः क्रियावि
कषी संस्कृतो वोपहर्ता वा वा च क योनिवातक यमस्य यम — — मांसानि
प्राणिनां जीवितेच्छिनां हतानां वस्त्रमानो वृथा हन्ता तथैव सः तथा धनेन
वोपभोगेन वधबन्धेन वा व्यापाद त्रिविधस्त्ववधो त्वेषोऽभोक्तव्याति रिच्यते य
थ च महाभारते चतुरो वार्षिकान्मासान्यो मांसं नात्ति मानवः चत्वारि भद्रा
ण्याप्नोति कीर्तिमायुर्यशो बलम् तथा कौमुदं तु विशेषेण शुक्लपक्षं नराधि
प वर्जयेत्सर्वमांसानि धर्मो ह्यत्र विधीयते यतः पञ्चपासंस्कृतं मांसं भक्षये
त्प्रथमाविधिः न भक्षयेद्वृथा मांसं ष्टष्टमांसं विवर्जयेत् ष्टष्टमांसं ष्टष्टसंधिमा

श्रा॰
पं॰
श्री

शुध्यं॰ ... स्नेहवद्भिर्नालिके॰ ममा ऊर्ध्वपात्रमनिरिक्तनिलाद्यावाणि सोमपात्राणि
प्रक्षिप्य सप्तत पर्णा वारिणा शुद्धि पयो चामिश्नाते प्रक्षालनं तु पात्रे यं शुद्धिः सोऽति
ग्रा तु पात्रं स्नेहलिप्तानविषयत्वे न स्पृथगेव वक्ष्यति चर्मणा मध्यं भांडं स्थूलजन्तुहतिः
स्रुवः शुद्धिः एतदादीनि सस्नेहानां स्नालिमानि उल्ववारिणा प्रक्षालनात् कुर्य
ति उच्छिष्टादिनस्पृष्टानां चैषां शुद्धिः यथाह देवलः उच्छिष्टमविमसंस्पृष्टमवं
मसृनैमसा संस्थं चाभिषृष्टेन स्नेहगतविवर्जितमिति अथ पं विरच्य उत्स्पृष्ट
श्रादिनवकाकादिः एतत् काकसुवसंस्पृष्टपात्रस्य स्पृष्टतरमाह शंखः कुसु
माकनिष्ठावावस्पृष्टं निर्लिखेत्कूपरस्मुवावस्पृष्टं पात्रं न तत्संपुनीतेति सोव।
लादेर लेपसैवाशुद्धिः तथा च मनुः निर्लेपं कांचनं भांडमद्भिरेव विशुध्यति अ
ब्जमश्ममयं चैव राजतं चानुपस्कृतम् सन्निपस्कृतेनाम्नादिनाग्नेन संस्कृतम्।
तेजसानामस्त्रापुषवाते बोधायनमाह तैजसानामम्बुरीषस्कंकुणापमध्ये
रूपसंतवासितानामावर्तनं अल्पसंसर्गेन परिलेखनम् सर्वसामान्येपवाते।
त्रिस्सप्तकृतो भस्मना परिमार्जनम् एतेन सांनामेवंभूतानामस्नर्गः माव
र्तनमग्निसंयोगेन द्रवीकरणम् अत्र हारीतोक्तविशेषः अद्भिः कांचनमन्त्रत ९५।

नानाविधः मोक्षणामत्तालनादिगाहेतुविधीयते । समूहेनद्रव्येनाणां संव्यवहा
रः पुरुषाणां माधः किं तु शोधितेनेवेतिसूद्विविधिवलादेवकथ्यते ततस्मक
र्पटकपालादिनाद्रव्यावेदेनापियदिव्यवहारसिद्धिरस्तितदातदपियथाविधि
शोधनम् एवं वृश्चिकादिकारेकथ्यते मोक्षणादिनाद्रव्यं संस्कृतं विताम्रपात्रमयतेऽभव
ति मृत्युतोमादितत्रतत्रकपसापादपवलात्ताणांकोविधेयः पुरुषस्वपादुर्या
यथाद्रव्यं संस्कृतविद्यादिसर्वः अप्सुकेनद्रव्याणां व्यवहारतः पुरुषस्वपापस्यात्सुविता
विहितकर्मकर्तृत्वयोग्यत्वमप्रतिबंधकृपा समवायेनतरहेतुभूतावजायते तस्मा
त्समवायकारणतामाह मनुः लोहमंगीताम्राणां केरीनावावादीवयोनरः सविना
शं वजनामस्मस्वकोमुविरेवचेति सचकः कर्णानयः तत्रहि विधाशुद्धिः शरीर ।
शुद्धिः वाग्गुद्व्यशुद्धिः तत्रवाग्द्रव्यशुद्धिनावदाह मनुः सौवर्णराजतताम्राणाम्
दंपात्रयहाप्रमनाम् शाकरज्जुफलफलवासोविदलचर्मणाम् पात्राणां चमसा ।
नां च वारिणा शुद्धिरिष्यते चरुकस्रुक्स्रुवसस्नेहपात्राण्युष्णेन वारिणा स्ववर्णवि
कारः सौवर्णराजतविकाराणां ततम मन्त्रशंशावसुत्वादिकर्ध्वपात्रंमहावीरादि
ग्रहाः वेदकाप्यआदिपात्राणि अश्मनः पाषाणाः विदलं वेणुदलम पात्राणि

श्री॰
पु॰
१५२

भस्मनाकुड्यैरेवैचेवस्तुकनकमनीषिभिः तेजस्मानिर्हिमारीति नडकस हेमंतान्
वरजतैर्कांस्यायस्तुसीसकाः एते चैते नसाः सोकाथानवलैजसोभुवाइति सावः
उसोत्स्वेन सेमसमसोमस्सं अस्तु।।क्लेया तारेपा मृद्भिः कांस्यमसलो हस चरि निर्दिष्टे
त लोहानोरा हता कुड्यैर्भस्मना गोमयेन वा दाहनातवनना कापि शैलानां भ
स्मापिवा काष्ठानामतायाकुड्यैर्भ्रंसोमयजलैरपि महतिदोषेदाहनेत्वननेन च
द्वितीयमस्त्यदोषे गोपायनः तेजसानां पात्राणां पाशाकृद्रसमभिः परिमार्जन
मन्यतमेन वा उष्णाः सर्वाभिरजततान्नवस्तुसीसकांस्यानाम्ब्लिरेवभस्मसंपु
काभिस्तैजसानां चौक्षिानांभस्मनाद्भिः प्रक्षालनम् कनकमणिरजतपात्र
मृत्तुपलानां वस्त्रविरलरज्जुचर्माणां चाद्भिः शौचम् मृण्मयावस्थास्याणाम यस्तानु
त्यवनम् कषायः सिकताभिर्दन्तसंगशावमृत्तिकाणां नाम यमः रजतकृत्स्न
वाणां स्वनात्मस्य त्रपुणास्तन्या गीमयः कांस्यसीसानां भस्मना शौचमुच्यते अक्षय
जत्राः मूलकफलमवालानां मद्भिः प्रक्षालनेन त अप्ज्ञानां चैव भांडानां मनस्या
श्मभ्यमस्य च विस्तृः तान्त्रीति त्रपुसीसमयानां अस्मोदकेन स्यंवितस्म् भ
स्मनाम्प्रयते कांस्यं मृत्पायाप्यत्रलिप्यते सुवाम्लवस्तुशैचमस्थ प्रत्येन वस्तावनैः १५२

शं।विमुक्तीनां तद्द्यावर्जनेदैवेवार्णोपहनानापवर्गोभूमकलापमापकस्वरम्
द्धगोमपघर्षौः पावनम् मूल्लवणाभ्यांतामणाम् भमनुकोम्यानां ग्राणा
नैलामिकतावुर्षणोः कार्लोपमानात् पिलावनुर्षणामात्रेनेमेगामपानाम प
वादिपूर्णानितल्यार्थवाद्विकल्पतेडदकंतम्वैशोधनडमैमस्पुस्वीपते लोदते
लामायनेषणाम् ग्रापलंभः गवाघ्रानानिकोम्पानिम्डोक्रिपानिषोनिव
मम्ञतिदञभिः लाद्रैः पककोपहनानिव लाभेभस्म स्वल्पकालोभिवातवि
घपमेतन्त ग्रोवः स्तनकोकिहभोडमस्रामपहतस्पव ष्टिः सममार्जनाम्बृ
नैनकोमनापनम् कोम्पत्रातिविकानोतेजसानांसृतिकोक्रिमादिकेसल्प
कालोपवाते पवपूर्णादिभिरेकविंशतिकृतोमार्जनादेवशुद्धिः ननकोमस
मापनम् अर्थाके मप्रातिविकानानापनमपिकार्यमिति गम्पते नथा वर्ष
तविविद्यांचेव सकृत्सम्मार्जनांकुविः द्विनोक्विहपुकेनैनसंसकृतसमाजे
नाकुप्तीनस्येः वनवंनतपदूकेवतभिन्नत्रमार्जनम् अस्तोर्मोत्तप्पदवा
पाहलोमतालयपत्रनः गोम्रेगाणाबृमस्हतमात्रेमुचिनामियान कोम्प्प
तिरिक्तनेजसपात्रविषयमिदं मनुः नैजसानांमणीनां च सर्वेषा स्मसयस्पव

सं
पं
५२

घ॰ नालघः रक्ता सुलेषु कोमसमूहो क्लिहे पुवापुनः हस्ताभिः भस्माभिः मृत्तिकया
कोष्ठः पुर प्रासीनः महतानां तथा जाणाम् येकमुपहन्यते तस्मैवमोधनं प्रोक्तं
मुन॰ हितानाहापि सावः मलं संयोगा नेन हेय सम्यथेनोपहन्यते तस्यत क्वाथनेषो
कंशामामं इत्यमुपि कृते यस्य यो स्य स्वभाव तं संयोगजं वा मलं येन भस्मादि
नाइ येणोपहन्यते तस्यत क्वाथकं भवतीत्यर्थः बोधायनः शतमपानां पात्रा
णाम् क्लिन्नसमवायधानामवलेपनम् उक्लिन्नलेपोपहतानामेव नन्द्वणाम
पुरुषु शोधनः मश्वतिमिह न्न र्गः स्ट्राडु क्लिन्नसमवायधानामित्यर्थः सकले
त्वनं शान्तेन वर्षाणाम् सनः पदिनं व पुरीषाभ्यां वे नमारुधि शा वा वेलेस मु
पहन्येन अद्भिः मतालयेनतत ययं भस्मानमूरेत बत्ते वोपहतेत इम् क्लेदनेत
सम्यङ्नाहोवाग आज भूप हन्यते सचेताः वेलानामुपहतानामत्स्य स्वेध लेपापत्र
यनेतस्मात् केरनवा पुरीषादिलिमवत्ताविषयमेनत आमः वस्मरेमसागु
केटइत्वेलमेवच रत्नादिकेषातिडहेशा संतस्मात्रमेवच वे दलं वाणवोच
नहादिमंयस्पर्शादि व्रणउ याणाम सम्यहेतालये हस्तेदेवोपि एकस्मा शाव
विणातत्र म्रेकेहृदिनं चम्रदेवभिः सोभ्यारौ शोनीय वर्गा मन्त्र लाहवारिभिः ५२
च

ताम्रमम्लेन शुध्येत न चेदामिषलेपितम् आमिषेन तु यल्लिप्तं पुनर्दाहेन शुध्यति
क्षारेण त्रपुसीसानाम् सर्वासां शंखशृंगाश्मशुक्तिरजतमयानि च कांस्यावस्थान्येता
नि अपुसीसमयानि च निर्लेपानि विशुध्यन्ति केवलेन जलेन तु स्पर्शाद्धि ह्यानि ।
शोध्यानि त्रिविधा तानि मल्लवादिभिः ताम्रादिद्रव्याणि तानि पात्रम् मार्जनं तु दश
कृत्वा पूर्ववच्चान्तरं वस्त्रात् मृत्तिकाशाववितान्ध्रवरजतमलहृतानि च सर्वेषामपि
ताम्रादीनां यथावत्सहेरपि यत्संशोधनस्याग्निसंतप्य सहते यावता नाग्निसंतप्य
पाननमपति तावत्तत्कुर्यादिसर्वैः मल्लोपघातविषयमेतत् पानानपः सर्वासां
रजतताम्रत्रपुकंस्यायसंतथा ईतिकासीसलोहानि शुद्ध्यन्ति मनुस्मृत्यार्गणात् वि
शुः विशिष्टेनैव शावरकलिमसावर्जनोह्यिव नताम्रनेत्रा त्रिसप्तकृत्वाः पोरमा
र्जने न भस्मादिनाशुध्यति तैजसानि हि तैजसानां रेतोविशिष्टाश्च कण्ठादिभि
सेवाल्म्यन्तकोरवरापतिनादिभिश्चविरसोपहतानामावर्जनम् तदन्यकालोप
हतानां परिलेखनं नतोऽपसत्कालोपहतानां मलापनम् सर्वासामोपहताना
मेकादिमतिकृतोभस्मादिभिर्मार्जनं पतिमार्जनं चपत्रालनम् अंगिराः पात्रे
पारमोच्यान् कुर्यात् कांस्यभाजने पायमासं भवितिपशुना संस्कारमालिपेत ।

न्तेनि समन्ताँ सर्वे न स्यान सर्वथाद् यामनेशयनेपानमंतर्धा यममाचरेत स
मार्थः मकाशुभ्यामाद लाभकं बन्लादिन मंहेनतदन्तर्थाबोपयोजनम् यतः प
श्री तिलादेष्वाध्यादि नस्यमौ मद्वे लक्ष्या न मिति योवाधिकारे ह्यवलिखितो सर्वे
पं धामापी मद्वादि ह्युद्दलि लतेड ल मधु एककल्कलादगा मत्रगो भयादीनि शोवरमा
१५८ णि अहनांशे तज्जामिषिके अहतय त्रनिर्मुक्तम् वायुपुराणाद्रु अविहेस्वत
थाविल्वेविं शुदं स्वर्माणापि वैदलानां च सर्वेषां च सर्वकोचमिष्यते तथा तथा
वमीस्थितानां बद्धगणां बाबलेवनाम् मणीनां चत्रवालानां मुक्ताफलानां च पल
सच सिद्धार्थकानां कल्कनातलकल्केन वाधुनः स्याक्तोचम वैवालाना भाविका
नां च सर्वशः सिद्धार्थकाः गौरसर्षपाः कल्को नलमिश्रचूर्णाम स्वरांतरम् न्य
ग्रोधोदुंबरापूरयाः स्युलक्षैव वत पंकः जंबामामलकाः सेवदलेते च मधूच
काः विल्वः भाणिमयम मनमयम त्रुमममरा चमदीनि रतेननेन मूत्रपुरीषाद्य
पहतानां एतत् यदमहतानाख्यमपं नत्वाणेन दशवेधमणमयं तु जयात तथाका
यांमिकानां तु भस्मना मानमुत्रा हृतनम् यमः कुशाजिनानां बिल्वे त्र वालानां
न्हद्विरेभसा गोमत्रेणाख्यिरं ताना नानोमाणांनौ रसर्षपैः बौधायनः कुशा १५८

इत्रवल्कलधाराणां वसिष्ठालाबुचर्मिणाम् कृताशौचेन यश्चद्विजौ वालेर्वर्णाश्रमः
कौशेयाविकयोर्देयं तन्ताकुं जलेलघु: स्ववर्णाश्रमेन यात्रा धात्लोमसार्णावायवा
ससाम कृताशौचमिश्रवर्तते श्रीगिरः योगवस्त्रहार्यशोभार्णावायुक्तकेसूर
खिमभिः वेतस्पृष्टशावस्पृष्टमात्रिकं नस्पृष्टमात्र आत्रिकसावियमहार्णविशेष
णाम बौधायनः आत्मपाण्यास्त्र नवस्त्रं नायायमेकमंडलुः यद्वीनात्मनयता
निपरीणामसु वीनिव हारीतः यानशायनान्नपरिहार्याणि एकेसन्नीतेतत्व
र्णाविशेषकृत्क मलिनसंसर्गदर्शनान्नापसंसर्गयोगाश्च तस्मात्स्वकशौचा
ग्रयोग्य इति अस्मार्थः पतितानुपहतानि तथापि वर्णोपहतानि उत्तमवर्णा
योनयायनादीन्यपरिहार्याणि इति सर्वं चैतत् अभिधाय तत्र स्वादिनामिद्धातित
न धर्मशास्त्रे वर्णानां सुतवाधरमाचेन विशेषदर्शनात् तथा पातकोपपातक
कारिभिर्मलिनैस्तु दहितानां श्रुतानां तल्पशय्यादियोगेन संसर्ग स्वभावश्चि
तविमिततयाभिधानात् कृते नमो विमलिनसंसर्गाणाभ्यो तन्निदर्शनात् यथा
आंधितसंसर्गी तीर्थयात्रासाधिवोगादृष्योदृश्यते तद्वदत्रापि तस्मात्स्वकशयादि
वशोनहेयक कौचन मेवमेव इति पुनर्हारीतः स्यान्नयपत्नोपसुप्ये तथायसमा

अं
पं
१५५

[illegible]मांसानाम् बौधायनः [illegible] शाकमूलफलानि वनस्था
नस्थापहारा [illegible] निःक्षेपेक [illegible] नेक पुरुषाहार्याणां व्रीहीणां
पोलानां [illegible] [illegible] अन्नुविषय --- [illegible] योगानि [illegible]
[illegible] विष्णुः [illegible] [illegible] तेन [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] कपपः [illegible] [illegible]
[illegible] --- निमर्शनमो [illegible] फलोकृतानि [illegible] नष्टे।
[illegible] [illegible] --- [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] भृगुः [illegible]
[illegible] फलीकृतानाम् [illegible] विमर्शनेन अनेकपुरुषोहार्याणां [illegible]
[illegible] फलीकरणाम् [illegible] [illegible]
[illegible] नामनेकपुरुषोहार्याणां [illegible] [illegible]
[illegible] नेकपुरुषोहार्याणां [illegible] विमर्शनमेव [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] १५५

त्रिनानां विल्वतंडुलैः पेठीनमिः कुसात्रिनानांगोरसर्षपैः गौरववस्त्राजिना
नां विल्वतंडुलैः कल्पयः त्सगाकाहरत्नसंजनवरवेगाउविरलपत्रवल्कला
दीनां चेलवक्षौवम स्दाकवसंगाामसवंनोपदनानांमाशः अमंस्कृतापांभ
मोत्यक्तानांपत्रालनम् पयोनाहनानामभ्युत्ताम् एवं ----------
----- कथरुषोझ्योगाम ---------- पोताना संहतानांघसह
नांधान्यवासमाम स्मारीनामनेंतानांघत्तांशमनानामसुविस्टष्ठानांशे
त्ताांसृद्धिः तथा यज्ञांगभावसंनेरोगापिवहन्मंसहनानांवाष्ठीकृतानांधान्य
वासमामसुविस्टष्ठानांशेत्ताामेवसृद्धिः यज्ञसंगाांपत्रालनसुकेनसंडाला
दिस्टष्ठानामिदंसृदादिस्टष्ठानांबहुत्वेनवानेकपुरुषोद्धार्यत्वंलभ्यते अतएव
बोधायनेनकपुरुषोद्धार्यााामल्पनरमसूचितंदर्शयति संहतानांकाष्ठा
दीनांमत्तात्पावर्षोणाां चंडालादिस्पर्शेपुरुषवाहास्वीक रूधंतनेकपु
रुषोद्धार्येसहशिलेभूमिसमेइति लोगाक्षिः चंडालादिपशाम्हंशोत्ताा
कद्रुपस्पृति अल्पंमत्रालपेद्रानं तंडुलेनपरिमनेत् सातिशायवहत्वावि
धयमेनन अमधान्यसम्मातम तंडुलपतियोगितान तंडुलादीनांच

तैलोपहनानां वर्णाविभागो विधीयते मूलं मांजिष्ठं तथा ग्राम्याणां ना
धूम्रं कर्माणि यत्नसाधनीभूतानां पात्राणां स्वौदिमपानीयपर्यविधिप्रोक्तानामथा
वलनतानां पूर्णांगमुद्रिकृतानां रक्तानां नूतनानां नासंसर्गस्य कार्यः अथ च विशेषोय
ग्रं ॥ नु कर्माणि क्रियमाणे वतौ मूलं सोधकट्वकगोमूत्रैः पुष्पमाविककौशीकम् स
पं ॥ शीफलैर्मुष्टस्यारिष्टैः कृतपंतथा सयोरसर्षपैः ल्लौसंपुनः पाकेनस्यामयम
१५६ कृष्टः तारम्रतिका कृष्टरम्रतिकासहितैर्कट्वकगोमूत्रैः म्लाल्यमानसाविकु
शाणां पयकौशेयं च मुच्यति कौशेयकौसाङ्कुवं च मधौरमयामिसर्थः उद्कगो
मूत्रैर्भिति वहूवचनं नदोषानि योतेपि बहुकृतापि तालनमास्थेम् उक्तम्कुशे
णापतदोषम्युनः केवलोपकेनतथावनार्थं मथी फलैस्म बिल्वैर्कट्वकगोमू
त्रै रम्पहुंनेत्र पहुं अरिहुनिवतमहितै कट्वकगोमूत्रैः कृतपंपार्वतीपकृणा
शणाम यंकमलवसनमरिहुफेनिलफलं गौरसर्षप सहितै कट्वकगोमूत्रैः
लौममतमौमयंवल्लम् स्यामयंतभांडपुनःपाकेन मुच्यतीतिमले कमभि
मलंध्याते प्रथमपाकतस्पोद्वितीयः पाकःपुनःपाकः आदिस्फुंस्यामयपवि
नयमेतत वेडालादिस्पर्शोनपरिहागः तथाच स्फटयंतरम् वेडालाघेहपरू ।१५६

येनावरुद्धानामर्थो भुवि वनितानाम् एवमांसतिलादीनां नदोषमत्र यवीन ।
ननु संक्रमणानां स्नेहाभ्यां नेष्यानेव दृश्यते नवमासिनि यथा यत्र के वलेन हृदीय
नम् तत्र दृष्टानां सर्वाणां गर्भिणीनां दृष्टविकारयत्न षट्त्रिंशानन्तान् शास्त्रनाम्
नयानानि इत्यं च वक्तुं महते वंशलादिभिः पितृसहितं संशोधनानां कुविः तलि
कामनुपयानेन पुष्पाणां वर्ण तथा योग्यैर्विना न पेकिं चिकर संसारे नैपेन्नैः
पत्राम्बुवारिणा भुक्त्वा विनियुञ्जीत कर्मणि नान्यथा तिमलिनानि सर्वैः शोभा
निशोधनैः उपपानसकीर्तिकम् कुसुमभुष्पादिना हके पुष्पाकेनरमरे
पुष्पाकामम् शोकः शयनासनयानानां -संहतवक्षोवम मूलम् नत
णां हारुहस्य गास्याशोवाले: फलसंभवाम् राहुप्रसूतीनां मत्राणुपहलानामरा
दिभिर्लैपगांध्याघन घनो शाकोन तानामुपहलावयवापनयनेस्तुहि: अस्थि ।
गृहणांशांवदेनाद्रेकपलतानांर्थम् तदाहमनु: शोमवक्षोवस्य गाणामस्थि
हंतमयमव शुद्धिर्विज्ञाननाकार्याणाम् श्रेणाटकेमव अस्थिमयमप्यापार्श्वी
हि फल संभवांबिल्वनालिकेनमलाबुप्रभृतिफलमयानां गोवलैर्वषणांस्तु
ङि: गोपुकाथपोसाणां गोवलाः एष: मलाबुदारुपात्राणां वैदलानां तथै

अं॰
पं॰
१५२

...गाः इयहत्तभागस्य आपद्धोमे स्नानं दानं तपो होमः पितृयज्ञतर्पणं पंचम
हायज्ञाद्य तानि जीव स्वमधाशमान स्तेभर्त्तविप्रानुस्त्री नीलवस्त्रं विधारयेत्
नावङ्गर्त्तांवसे त्तस्य नरकेना त्रमंश्राय: स्त्रीणां क्रोडायमंमपोगो भायनेपेन तुष्यति
न स्वप्नाणो वस्त्रं विनाम् स्वम्भोस्त्र हृषितं चर्म्मरं तुभिः स्रोध्यानो स्रोपनीयं वगोम्
त्त्वांर वारिभिः रज्जुवल्कलपात्राणां चमसाद्यावचर्मणां कृतानां चं ततः शुद्धि
र्गोवाले: सर्षपाणां पुनः कल्पः त्वाणाकाष्ठरज्जुभाजं शाणाक्षौमाणाचर्मबीरवेगाद
विदलपत्रवल्कलादीनां वेलवत्कौवस मक मधेर्म त्रपुरीषैर्वा स्तेयस्य धा स्त
शोणितैः मंस्पृष्टैनैवमूत्रे तपुनःपाकेन स्त्राणमयस्य उयान: स्त्राणमयानां व
किछुलि मानां मार्त्तेनमा क्रियत स्पृष्टानां मोतणाम मले काष्ठहस्तस्पृशि: पापंमे
संयोविन्द्यावं तस्या कारुशिपालीरनकृतं नवकायादिः उद्दहस्ताकृतनद्यं भूमिश्च
भवती सर्वः सर्वचार्म्मवितापवाद: तेनावरजातीयानामपिकारूणां शि
ल्पक्रियायाध्यस्य मतादयतां सं स्कुर्वते ताम नवायहेतभाव: अस्पृस्यो तेननि
वार्यते तेनरनकासेवकादिभिः स्वकृतानां वस्त्रादीनां कुर्विन्द संपकादा १५३
दिभिस्त्रोत्स्यमानानां इत्यासां चविलमेवेतिवाक्यानामयस्य ततस्वयेनान्ना

तृधान्यं वस्तमयापिबा । सतालेनेनमस्तेयं तत्परिमाणान्महीमयमिति उदकस्तो
मूत्रयोः कार्यमेदान्स्मस्मयः पुरीषाप्रुपद्रतानां वस्त्राणामियं स्मृतिः समे
घंतम्रोताणादिः देवलः कुणाकोशेयकुतपानांमपट्टदुकूलजः अल्पशो
वामवेतैतैश्चाथुणामेताणाहिभिः तानेवास्मृमध्यपकानेतालघेकीयनैः सु
कैः हारीतः सर्ववामसां सावने वस्तुहिः सर्वेषामाविवककौशेयादीनामर्ल्ल
नलिमानामियं स्मृतिः अग्निरः इदविदल्मीकमस्तर्वपेश्वाणामयानां तैर
सक्तकुल्माषोन्मर्दनैर्भुष्ठाणासर्वाभियानाम उदश्वितक्रेकुणामेषरोमाणां
विसः पद्मातैर्मर्दयेत्सिकाणाम तथामलकानामस्तुताणाम षट्त्रिंशान्म
तात कुशैर्भक्तकुमेरकं तथा लालाद्गसेनच प्रोताणानेवृषस्येतवंडालस्पर्श
नेनथा इदंवपटिप्रक्षालनेमति अन्तंतरागनाम्रालदावेदितव्यम् हारीतः
ताराषाभ्यांकार्पासवाणामपानांवत्रजीवकाविष्टकैः तोमवरोणानां पुत्र
जीवकोरमिश्राममतिनानांवेलवमुमेणास्मृतिः दतीनांरंजनमम् फाल्गुः वै
लानांसद्ररुसगोमूत्रलागोदकैः वेलवरानानांपतवामर्वमेश्चाणावाल
वेत्रवल्कदानांच गोतमः वेलवरत्नविदलचर्मणामृत्स्मर्गोवेति उशनाः

ग्रं॰
पं॰
१५८

भवदेन नश्यतीति यस्योपहतस्यावमनाकुरिः तदिहोक्तिमुखाहेनोच्यते अभ्यवहार्य
शाल्याद्यन्नभैक्ष्यमात्रविषयमेतन्न किंतु परिवेषणादिविषयमपि यत्तमन्नेनोक्त
म उक्तिष्टेनन्नसंसृष्टो द्रव्य स्वहस्तः कथं वन्न अनिधायैवन्नद्रव्यमावातः शुचितामि
यादिति नद्रव्यायपरद्रव्यविषयम यो षिन्मारं तच्छास्त्रवीतर्षः रतिविषयमेव
त पक्षांत नारीणांत्वैवमन्यानांशाकुनीनांस्पृष्टवां स्याद्वे रतौ प्रसवने हृत्तेस्र राणा
यां सदा स्मृतीति यथा संख्यमन्वयः हृते हृतस्थितफलपाते शाकुनीनां स्पृष्टकादी
नां सदे शुचि तद्धिक्तिमुखमपि फलं भोक्तुमामितर्षः मूले भस्मद्भिर्मार्जना शाद्य
ता ला ज्ञोक्रमण्णत्तया सेकाडलोत्वनालेपाद्वृहे मार्जनलेपनात् भस्मद्भिस्त
दोमार्जनादयः असुतामसस्ता स्वयमुपयाते मार्जनं शालाकाहस्तेनपांशायय
नयः शाहस्त्रणाकाष्ठादेस्तत्रदहनम कालोगंधांदेनायपनयनपर्यंतः गोक्रम
णगोभिराक्रमणाम गवांतत्रवसनमितिपावत तद्र क्रमनना गवांवपादि
वासेनभूमिशुद्ध्यतीति सेकोजलस्पर्शं वृशाख्य स्ववाध्रलेपः उल्लेख नामखननम
उहभागापनयनं वलेपनंगोमयेनसो दकेन गृहं तथादि स्पृष्टं मार्जनालेपना
च्छुद्ध्यतीतिशेषः गृहस्य भवेनान्यते नच्छुद्धिविधाने नेव मुत्पत्ति सिद्धोष्ट यत्व १५८

हिनार्थसामान्यलिङ्गस्य हेतुना विनार्थो भवति संकेतो न भवतः तदपि सम्भवेनैव यथा
वस्त्वात्मनोऽवलिः अत एव शब्दः कारकः सुविलक्षणाकारान् अर्थसामान्येऽविना
नीति आकारोऽर्थो भवति स्यान्तेन अर्थसामान्यावाकारः अर्थसामान्यतदीयेऽस्मरिलक्षणीतानि
यैरीनसिविशेषमाह आकारस्य सम्बन्धस्य सर्वेव जेथितामस्राकारमिति पाण्डवि
क्रमस्यैतत्त्वसमारितमेवम्भवि तथा च मनुः पाण्डवत्त्वसमारितमिति तस्यवी
नेकपाणग्राहक पुरुषसंसर्गादिनिमित्तान्मुविभावो नेनापोद्यते भेदमिन्ता
सम्बद्धः तत्त्वपातित्व सवाद्यगतमेवम्भवि: तथाह मनुः अस्य वाद्यगतं भेदं नि
संमेध्यमितिस्थिति: अस्य वादीतिविहितमित्याह तत्तिपुरुषेपलत्वाणोऽम भि
त्वाहस्यार्थकारिणामाह मनुः सान्तानिकं पश्यमानमसधर्गमार्गवेदमस पूर्व
यमात्सपिनं यं साध्यायायोपत्नापितः नवेतनस्यातस्कान्विर्यात्सयान्त्वथ
भेदेत्काल इति सन्तानिकः सन्तानमपोत्तनः सार्ववेदसोऽनसर्वेस्वः उपला
पीरः शीष्मस्वेमसि हाः यावतैवोपघातेन रथ्याम सर्पाणादिकेन विनाभेद्यं
न भिद्यति तन्मात्रस्यापुवाशेषम् अत एव तदतिरिक्तोऽपघाते स्पष्टिमाह
वसिष्ठः सवरत्नभवद्दार्थपुक्तिहेयंदिसंस्पृशेत भूमौनिधापयेत् द्रव्यमाचम्य

विस्तर्यः तथा गोचर्ममात्रमः विंडुः गोमयोपपतिपातितः समस्तसमस्तमृद्वाय
ज्ञलेपोनदृश्यते अः विंडुः दृढकविंदुगोः दृष्टिमायावतिभूभागस्य कादशगावउप
दिशाति तावच्छ्रोचर्ममात्रं गोमयपाति संवर्तः गृहभूशुद्धिंप्रवक्ष्यामि अतः स्पर्शवदूष
णे। योन्मज्जंमशानमयंभांडमिति दृमलतयैवच गृहाद्यपाशतसर्वंगोमयेनोपले
पयेत् गोमयेनोपलिप्याथकाशेना ज्ञापयेद्बुधः आसनोमंत्रयस्तैस्तहिरण्यकु
शवारिणा सर्वमभ्युक्षयेदेवमततः अत्रमसंस्पर्शम् बौधायनः उद्धृत्यावोप
हानेवमसनोभिनितलाामम् स्पर्शदयम नश्यवेयोऽग्निज्वालाभिसर्शनेवा म
होवि गृहेषुजातिसंवेशोभूश्शुद्धिस्याद्उपलेपनात् संवासोयदिजायेतदाहतापो
विनिर्दिशेत धान्यानि सर्ववीजानि गुडादिरसपत्रवत्र कुसुंभकार्पासस्पर्शोमुद्धे
दार्थनिष्ठीवनात् अजातिः चंडालादिसंवासः विरसंवसनं दीपनं ज्वलनं वा
येनिष्ठोपनम् बाणिताभ्युक्षणोनाग्निनापयानिकरणानेति द्रढत्रयम् बौ
धायनः अनेकप्रकृशोसूर्यं सहकृशिलेभूमिसमे द्रढकास्यसंकुलीकृताः अ
नेकप्रकृशोदार्थ्यसहाकृशिलावद्रढकस्यसंकुलीकृताः सर्वादिमतिवक्ताःपता
निभूमिसमानि चंडालादिस्पर्शोभूमि सद्भिर्वदेषांशुद्धिः कार्यंतर्यः स्थलेगो १५९

न मृषवालाभावेपि तस्य मार्जनं लेपनं वसनं च कार्यम् अन्यथा तस्य दुःखादिनि
वारणार्थम् देवलः यत्र मृत्प्रयतेनारोपितं घतेदघ्नतैपि वा वर्त्तुलाद्युषितं यत्र प
त्रविष्ठादि संपातिः पूर्वं कश्मलं भूविष्ठा भूरमेध्य प्रकीर्तिता स्वस्य करावरोध्या द्ये
स्त्रसृष्ठा उच्छूनं प्रतिते द्वंवा रकेष तथाऽस्थिभस्मा द्येमलिना भवेत् एवममेध्य ड
दुमलिनम् तान्निर्दिशयभूमेरमेव स्थाध्यायशुद्धिमाह खननाद्दहनाद्वर्षादुपलेपन्
धावनात् पर्जन्यवर्षणाद्वापि भूमौ वर्षपि विधिस्मृतम् पंचधा वा वन्तधा वा भूरमे
ध्यविशोध्यते ऊनसंख्योपचेन्मा वलेपः स्वस्थान भवेः पंचभिः शुद्धिः तदन्य
सममेध्यायायावर्षणावर्जितैरन्तभिः इत्यादि धात्रिधापि शोध्यते मलिनैः
कदाचित्कालेइत्याद्युपलेपनान्तैस्त्रिभिः अल्पइत्याद्युल्लेखनदाहाभ्यां चिर
कालं मलिनाद्युल्लेखने नैव यमः खननात्सरणाद्दाहाद्भिवर्षणाल्लेपनात्
गोभिराक्रमणात्कालाद्भूमिशुद्धयन्तिसप्तभिः तत्राखननादाद्युपरिदृष्टतदुपवा
सः मन्तेयहरतिष्यावन्तत्थाऽस्थ्यावसृथामेध्यायाममध्ये किञ्चित् सर्वत्र
वसृथामेध्यापन्नलेपोऽनस्यते बोधायनः खननाद्यमेहृदयवानेउपलेपनम् सु
षिरायाः कर्षणाम् क्लिन्नायामेध्यमाहृन्मकारनम् मेध्यामरद्माहृदन्यकादये

अथवापतितेनस्पृष्टम् मलाभतभः सामान्यविशेषकावेतौ संस्पृष्टमन्नं मण्डवाहृभो
ज्यम् अवधूनितं यदुपरिवस्त्रावधूननेन हतं अवत्तनेयदुपरि वस्त्रं क्रियते सा
ऋं मानपः केशकीटपूताघ्रातं मक्षिकोपहतं नैव वर्जयेत् क्रोधाभिशस्तपतितैस्पृष्टं तिको
पं ह्वयनाश्लिकैः दृष्टं वास्साय दत्तं न तस्य निष्कृतिरुच्यते अभुक्त्वा किंचिद् भूमनङ्ग
१६० गोलाविशेषतः भस्मनावापि संस्पृष्टं संस्पृष्टोदकेन वा सुवर्णरजताभ्यां वाभो
ज्यं घ्रातं स्पृष्टेन वा केशकीटपूतं वा घ्रातं वा हि नावेति विग्रहः हारीतः अनिहृदं
धोपघ्रातं अवगाहदृष्टं नेकेशकीटपिपीलकादिभिरन्नायासोपघ्रातेन कं च नरान
न भक्षयामन्नसन्नैव दृष्टं गोवालाजिनदर्भोगाणामन्नमेनाद्भिः संस्पृष्टमेनममोत्र।
गापर्युषितं न शाम सोऽहि स्पर्शनात्स्तंभवति बौधायनः सिद्धहविषामहतो वा
५२ पमसृष्टे मुपहतानां नहेशापिंडमुद्धृत्य पवमानः सुवर्जन इत्येतेनाभ्युक्षणम मधू
दके पयोविकारः प्राप्नानां तरनयने न सोचमपनेन सर्पिषोमाह भूम।
२ मेवाश्वेतहृदके बधापोपपोत्सर्पेन पराशरः स्नेहगोरसादिकस्यान्नस्य काकेन
स्पृष्टानितम् अमात्रं तस्य मृत्युर्यो गावागोभ्यो निवेदयेत् ... तेषां।
मन्त्रसंस्कारकर्माणि स्व काकायनलीढं तस्काका... लाभमद्भिर्मार्जयेत् गायत्र्यसहस्र १६०

म्राते तेन तथा केश मक्षिका कीटदूषिते सलिलं भस्मना ह्यापि प्रलेप कं विसृज्य ।
गवां मयं तत्र तन्नवानुगंधे तथा केशादि संयोग दूषिते मसृण तो यहत भो जोन्नं म ।
लिलादीनां मेकैकस्य दूषे मक्षिके न मक्षिका गृहे नान्न तीलं मक्षिकी भते तथा च
बोधायनः अप्यहविर्लेपान्माला सामः यथैतन्नीलं मक्षिका पालिका मकृता ।
मेलं शिरसो मूर्तिकेति आशालिका मक्षिका यावि हाक्रिमिहेतुः कीटो ग्राम्यश्च
मर्वा तथा वापन्नं भोः यस्मिन्ना नेक शास्त्रान्तरं हास यमसे पौरवम् हे कीटका
मेध्य मर्पीति यत्र नानात एव वचनम् इनथाव नमेत्य गालगम तालवानि तथा मक्षि
का भवति वृयोभां साधान वन्नर तम इति न हो गयास केवल मजता विषयम
यत्रयोनं मनो क्रम निरमभो संकेशकी टाव मन्नमिति तत्कृत मलिना हि
ते पविषयम् केशा शहाना चादे कफ लता म तथा च बोधायनः केशकीटन
खि शो माव पुरीषाणाप तं द्वेषणात त्वात्रमन्तं परि मलाड्डि संयो त्व म मन्नां स्पर्श
पुनः मम मन्नव वसा न्यत्र लागादं भवं व म वित्रु पतिशाला ता पुनरेवभुंजीत
यमः मक्षिका केश मन्नं न पति तपदिदूषणे मूषक स पुरीषवात्र तपुंवावधू
नितं म भस्मना इस्पृष्टं मर्मोप्यादम्भु तु सलिलेनवा अवलतं प्राधतसा मे कट ।
के

मं.
धं.
१६१

दोइत्यस्यत गोघ्रातकेशादिदूषितानां प्रभूतानां नाशोदकाम्लोदकाम्भः क्वथल।
कारिणाचलालनंस्मृतिः कांस्यलोहानां भस्मादिः उपघातानसारेण लाम्लोद
कयोविकल्पसमुच्चयौ केवलं नवारिसंसृष्टौयत· एवं सर्वत्र द्रव्यशुद्धौ नाशो भस्म
कांस्यगवाघ्रातानांप्रघ्रातवतां भस्मार्जने संख्याविशेषमाह आपस्तम्भः गवा।
घ्रातानि कांस्यानि शूद्रोच्छिष्टानि यन्नतः स्मृतिर्दशभिः क्षारैः श्वकाकोपहतानि
च द्व्यत्रयस्त्रीशाद्वैः गोघ्रातानांप्रघ्रातस्यसलावोऽमेध्याधारभाण्डस्पर्शनोवहिर्व।
मेकपर्यन्तस्य तथाचब्रह्माण्डपुराणेन द्रवद्रव्याणिभरीगिर्यविस्राव्यानिवाभ।
सा मस्यानिशीहरणैवशाकमूलफलानिच भाण्डानिस्नावयेदद्भिः शाकमूल।
फलानिच सिद्धमन्नंतथामर्षिः क्षीरंदधिचांबुच एतेषामवलीढानांतेजस
स्पर्शनं पते काकमार्जारनकुलसर्पमूषकपतत्रिभिः संस्पृष्टं तत्परित्यज्य स।
वलिप्तकेनावितन्मन्त्रोग्रांताम्नोल्के गोवालैर्जनेनवा स्पृष्टमेकतरेणा
पिभोज्यं ग्रातमसेन्नं नवा तथा घृतदधिपयस्तज्जातानाधारभाण्डस्थितानाम्
दोषः तथा आधारदोषेननपेनावामाग्रान्तरंद्रवम घृतेनपायसंक्षीरंतथैवे।
त्तरसोगुडः सर्वद्रभाण्डस्थितंतनकेनतथामप्रुनर्दुत्याति नेनमात्मशुद्धिः पर्यग्निकरणा। १६१

ह्रेद्याः मेज्जस्तेवाविशाः भोज्येनक्लोतितंविशेः पर्यसिनकृतमेवच जमदग्निः ऋ
तान्ते शेषाः मासान्तमसूक्ष्मकाग्रुपत्वातितम् ग्रामसमुद्रूत्यस्नि योगात्रो हाशात्तज्ञशोधन
म् अन्त्यमेकाहिकं पक्कं ग्मकाकाग्रुपत्वातितम् केशकीटावमन्नं शुनदष्टं वं विशु
ध्याति कीतस्याविविनिर्दिष्टमेवमेवमनीषिभिः नद्भिः पक्वं पर्युषितं मक्षकादेव
कदाचन शेषाः षट्पंचाशांदधिकं पलषितद्रवम् एकाहिकान्नमशुद्धिरलपन
पुरुषविषयः पराशरः काकश्वादय लीढ्न शेषान्ने न विवर्जयेत ग्रामसमुद्रू
तन्तमाज्यं पत्रलालाकृतं भवेत हेमोदकेन वाभ्युक्षेत्तनतेनाग्नुनाथवा अग्नि
ज्वालोपसंस्पर्शात्त्वबागमधुमपिषाम् विषाणामंत्र वोषेशाष्टंतभोज्यं न दूषयेत
मवायसरोवायावैजं गृमनं परा भवेत स्नेहोवागोरसोवापितत्र मशुद्धिः कथं भ
वेत अल्पं परित्यजेत्तत्र स्नेहस्य पवनेनतु अल्पमूलनयाग्नुद्धिर्गोरसस्य विधीय
ते एकाहिकान्नापेक्षया ल्पान्नविषयमेतत् स्नेहगोरसयोर्द्रोणाहल्पयोः पाका
दिशुद्धिः बौधायनः तक्रं शनात्रपात्र पुरीषाणि हस्तानरेखापिंडान्नमुद्रूत्वाः छि
शुद्ध भस्मनावकीर्यामिवार्य पुनरभिप्रोक्ष्य वा वाचप्रशस्तं संवाद्य भुंजीत मूलं
नपुंसीसकताम्राणांत्वाशाम्लोदकवारिभिः भस्माद्भिः कांस्यलोहानां शुद्धिः स्या

ऽ चैतान्निम्नद्विभेवाति प्रयुक्तं तव विधावशेन कर्तव्यम् गंधयुक्तमाण्णा न्नेहस्सेवचोर्य
हाराम मनवच्चैवलः प्रलेपश्लेष्महगंधानामप्यु दोषघ्नकण्ठाणाम् श्रोचवलनत्ताभि
श्री·
नुकं स्वरभोगोमधादिभिः ममेध्यमाहस्य तेनवस्य हृदितं वर्तिते द्रंकल्मषवे
पं·
तिलिंगनाम वर्तविधे ममेधवसर्वं आत्मस्यतेज नः कुध्यस्यविमं स्पष्टं
१६२
अंहृषितिमप्यते प्रभोस्वभोजयथ्यानिवर्तितानिप्रवर्तते सकः पतितवंडालो
गृमस्तकरकुक्कुटौ मार्वानिसंविवर्जायसुपाद्देतेयमैतः स्मसाः सत्रााः स्नत
कोस्तनीमतोन्मन्तरं तमसलाः स्तनवेपुरडु हृस्रवर्ज्यो मद्योस्रकालनः स्वेदास्र
विट्व फेनोनिरस्तनाव रोमव आई वर्मांस्पर्शानिमेन दुह्रसाद्रूमेनो विधााः मानु
षाम्यिशवोविधारेतोम्रूत्रानरवानिच ऊ गापंसर्वंभिभेनतकल्मषंचे नम्राहृते
हृषितेः प्रोक्तितेनापिमूत्रद्विजकाविधाननः उद्वेसांतंनेसुस्काद्वैः कल्मलैः से
षधाभवेत् देवलम्भ मानुषाम्यिशवविधारेतोमूत्रानरवमा सेदास्रहृषिवा
स्नेष्माममध्यचामेध्यमुच्यते मनुः वसाशुक्रमसृङ्मज्जामूत्रविट्कर्णाविान
खाः श्लेषाश्रुहृषिकास्वेदोद्वादशैतेनराणामलाः कर्णाविट्कर्णामलं हृषिको
नेत्रमलः पंचावदेहास्रुनानामेवामेध्यतेति सपवाहदेहस्नेवमलाः स्मृता १६२

पथाचस्मृतिः सर्पविषपाकेन समुत्सीयते तीर्थादिषु स्नावनेन सवर्णवर्णितानां
स्वविशेषाणाम् इयं च स्मृतिः केशादिदोषमङ्कुरकार्यादिदुष्टसर्वाणाम् सवनादि
मुख्यं तस्माह तीर्थादिः पयोदधिविकारादिमूत्रविषाक्तनरस्थितस्य स्नावनेन त
वनाभ्यां तर्पणं निकषणे न च उल्लवनेन स्नानादिना गालनम् पश्चः मासमांसं
हृतं तीर्थं स्वेदाम्बुफलसम्भवाः स्नेहकुम्भाः स्थिता हृष्यानिष्क्रान्ताः सुवर्णरत्नाः
तथा देवद्रोणीविवाहेषु यज्ञेषु सूतके एव काकैः श्वभिस्च संस्पृष्टमन्नं न च त्यवि
वर्जयेत तन्मात्रमन्नमुद्धृत्य शेषं संस्कारमर्हति देवद्रोणी देवयात्रा तन्मात्रम्
पहतमात्रम देवद्रोणी ग्रहणं वहुत्वोपलक्षणार्थम् समर्थादन्यथा तथा प्रोक्ते
तीर्थविवाहयात्रासु ग्रामेदेशविप्लवे नगरग्रामदाहे च स्पृष्टास्पृष्टिर्न दुष्यति ती
तीर्थादिषु स्पर्शकर्ममात्रान्यथा दोषम् स्नानानन्तरं गोकुले कंडुशालायां तैलयं
त्रेक्षुयन्त्रयोः अमीमांस्यानि शौचानि शौचानि स्त्रीषु बालातुरेषु च स्तुतवाता
तपः तापनेनाहृततैलानां स्नावनेन शोधनम् एव तन्मात्रमुद्धृत्य तस्य शेषं कठिने तप
योरपि सविलीनेन तथा सर्पिर्विलीनेन तापनेन न सलं असंध्याकृतस्य स्त्रीचैः
पङ्क्तिं पापकर्माणां न असंध्येनाकलितस्य तानि तस्य इत्यस्य स्त्रीचैः इत्याद्युप

नैल्लसंपयामृगोर्भवेत् मत्यानमेरमेक्षेनगंधर्वांस्मानिताः देवलः ऋषोमणिर
सोपेतानिर्मलाः पृथिवीगताः अतीताश्चैव सोपानानादाय स्थिकवास्तताः उद्
तावाप्रशस्तास्मृतम्रृद्ः पाश्चैर्द्य पाविधिः पकराञ्जोविन स्नानमकेदापसमद्भुताः
सं॰ तथा अतोभानिडाकानि नदीवापीसरांसि च वैडाला यास्वति सर्वे तीर्थे तेः प
प॰ रिवर्जयेत् अतोभानास्मपानानि पक्तनानांचदृष्याम् लोकानामद्भुतानांच
१६३ दोषैर्दुष्ठतम यते तीर्थमवनसूत्रमार्गः बृहस्पतिः स्नानपेयनापानकूपादन्तं
तोपहतानतथा अपस्मामृद्दृेलसंवा मस्नोघेया लेशाशोधयेत् वह्निप्रज्वलनेकृता
कूपेपवकेषकाविते पंचगाणे मसे स्नानवतोयसमद्भवे हारीतः वापीकूपतडा
केषुमानवेषशीर्घलेयदि श्वास्थिचर्मविनिर्मुक्तं दूषितेष्वावेशादिभिः उद्धृतज
लेसर्वंशोधनंपविमार्जनम् देवलः वापीकूपतडाकेषुदूषितेषुविशोधनं घटा
नाशतमस्मकूलंपंचगाव्येविशोधनः स्वभिस्समयाकवंदूले दूषितेषुविशोधनमस्य
स्यगालवैशेषुस्वकल्याद्विकनयुन्मितम् उद्धृतेडरकं सर्वे पंचविंशानस्मरलया
आपत्सुभः दुयानकूर्मविलास्त्रसोरजोसयमेवच पभिर्विदूषिते कूपेकुंभानां १६३
वह्निद्देरेत विष्णुः जलाशयेषुचयालेषु स्थावरेषु महीतले कूपवत्कथिताशुद्धि

इति यज्ञभस्मादिभिस्स्पृष्टस्याविकल्प उक्तस्तोमेध्याक्रान्तविषयः अत्र कात्या
यनोक्तो विशेषः प्राणिनामपि शौचार्थं जलेन प्लावनं दृष्टान्तः तत्र मनुष्यपुरीष
लेपकार्यं नमस्त्रवादिना मनुष्यपुरीषग्रहणं सकलशारीरमलोपलक्षणार्थम् न
त्वावमन्तः विण्मूत्रोत्सर्गशुद्ध्यर्थं मृद्वार्यादेयमर्थवत् दैहिकानां मलानां च शुद्धि
पु हाट्यस्मपि अर्थं वादिनि गंधलेपहृदयकर्षमिति षः अत्रकर्णाविट्प्रभृतिषूत्त
रेषु षट्सु मलेषु मृद्ग्रहणं केवलिकम् अद्दीनस्ते पञ्च षट्सु पूर्वेषु पूर्वमुत्त
रेषूत्तरेषु षट्सु केवलाभिरद्भिः शुद्धिरिति वचनात् शुद्धिविकल्पस्य
व्यवस्थामाह बौधायनः देशं कालं तथात्मानं द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनम् उपपत्तिम
वस्थां च ज्ञात्वा शौचं समाचरेदिति मूले वाक्यकृत्स्नमनुनिर्णीतं मनुज्ञातेव्यम्
तामुवि वाक्यकृत्स्नादिम्नदा मविषु इमिदमिति मासौ रभिहितेवाक्यकृत्स्नम्
श्रेयुना शौचितं प्रक्षालितं वाबुभिर्निर्णीतं यडपहत मिति नाविज्ञातेन ज्ञानम्
घत्रमृद्विशेषो न विहितस्तत्रैतत् मूले मृद्विशेषस्तिक्तो यं प्रकृतिस्थं महि
गतम् गोष्टसिकृतगोष्टस्थाममपि तेन समर्थम् प्रकृतिस्थाया भाविकत्वम्
गंधम् महीगतं भविष्यतीं तेन चयलो यं न कुविम्यदृम मनुः आपस्तुद्ग...याता

मं पं १६५

रस्त्रियाश्चैगोवमस्युनि तथा मूले तथामां सम्यग्वेडालकश्वारादिनियोगपूर्वकम् मा
हिमिश्रिनिपतितमस्मद्गात्रेमोसंतथा स्मा कुर्वीतसर्वः क्रमारात्दयः ग्राम्याश्वयः मूले
शक्तिमरुक्तिरत्तोकायागोरस्यवस्तथानिलाः विप्रुषोमत्तिकास्पर्शोवत्सः प्रस्त्रव
णोमुखिः रविमस्सूर्यो दिमभा अग्निःकाया रजस्तिवा पट्टकेदः मरागनीषज इति।
पादः कार्यः प्रसिद्धमन्यत कायानिषिद्धच्यतिरिक्ताश्चवस्तथाच प्रमशानादिव्यति
रिक्ताविप्रुषः मस्तत्माजलकणास्तासांच मुखेजलगभवानामपि चेंडालाघे
गास्पर्शिनां वायुनानीयमानानामसत्यपि विनाशंकायापांशुवितविधिरयम रथ्या
दिः स्पर्शेपूर्वाविधिवाक्यार्थः मत्तिकायुह्याणांवर्जनीयस्पर्शोनांदेशाम वका
दीनामप्यलत्ताणार्थमतथावत्सः प्रस्त्रवणोरूपः स्यत्रीरस्यालनात्मगमानयने।
पूर्विः यमः स्नानमूत्रायनेयानेक्षोमुखेरूप्रवर्तस्म तद्दृष्टंतिविद्दांसोयत्तेषु
वमसंतथा गोरश्वोविप्रुषकायामत्तिकाः मालभाः मुकाः अग्गोहस्तीरगा
क वेरमसयः वेदस्त्रपंथो ः भूमिरग्नीरजोवायुरापोरथिपूतेपथः सर्वाणेता
निमूत्रानिस्पर्शो मेध्यानिनित्यशः सोवः पूमाग्निरजोश्चिवाय्वीवितानिमुञ्चा।
नि ग्रामपुराणो सराराणांरतोवकंशिमोत्रममवेगुचि देवलः अजाश्वोमु। ॥१६५

दि सह त्सवनहृषाणाम भूमिष्ठमूरक्तं पूर्णांबेव नसंघघत्रमोभेवेन अथासंवेरमध्ये
नतहृदेवशिलायातनम सोमसूर्याग्नुपातेनमकृतस्पर्शनेनच गावांमत्रशुषीषे
णाम्बुसूंमापद्युतिस्सूनम स्वलनतरोपद्यानविषयमेतन यमः यथास्वशाखेवट
गंवकूपहोणीजलंकोषायातानाल्पपापः अतेविम्बडाजलदपेयमाहूपहृतः कोति
नव------ अस्मार्थः यथविमृद्व्यतिरिक्तवर्णा सर्वधिममाहि तथापित
हृतंजलमनाघधपेयम आपदितुपेयम यथाः जलमत्रमालालालाभिहराणगाः
यहारत्मत्रेनर्थः वटगांवटव्यम होणीश्मश्मादिमधीमर्वार्थजलपाजीकोमोह
तिः मनुः अन्तामावोमहिष्यस्वयालाणाक्षयस्तुतिकाः स्यायात्रेणाम्बुसांतिम्
मिष्टवनवोदकम ब्रह्मपुराणे नवावातजलेगावोयामाणस्कूभायोनयः म
स्मांतिरिवमेवेवदशभिलंत्रमंशायः कात्यायनः आपोनिशिनिरहत्तीयाहूः
हानामाषिकराचन विहलाशिनमुपरवर्णमाधास्नोधास्वहतीमयन आपोशाचो
यदि रहलाणीयारनिमपरिभाषयनपास्मोधास्व इतिपठनरहलाणीयान याता
तपः अत्तैरपिक्रुतेकूपेसेतोवाप्यादिकेतथा तत्रस्नात्वाचपीत्वाचप्रायश्चित्त
नविद्यते यमः वेदालाभोडमंस्पृष्टंपीत्वा कूपगतंजलम गोमूत्र...काहा

धं
पं
१६५

स्नो येहु ताशनः शा तमसाध्या सनेयाने नाशाय तेक संडलः तथा मज्जाविरोगमहिम
स्वनेदुर्बलिकरणः धकपमलैः समिद्भोनिडर्मन्यधैरदूषितः सर्वेषामप्यशौ
चानां समर्थः शोधनायसः इत्याणामग्निदग्धानाममेध्यलप्तदूषते ज्वालाभि
स्तु हमावाणां शुचित्वं नियतं भवेत् अग्नेर्हू षलभूक् स्यहण्यं नाम्नानापरि शु
धाकहृषलोभो गोमयाग्निरन्नाहैनाः वृषलाग्नेरमेध्याग्नेः स्तनकारणेन्धकहैं
चित पतिताग्ने श्वनागवे श्वनशिषु शहत्या स्तनस्म अप्राप्य व हाग्नेवालः वृषल
चण्डालोत्र ब्रह्मपुराणे याम्याह द्रुमानेन स्नानयथा सुवर्णगुणाम् भूमिः सर्वत्र
शुद्ध्यान्याय वलेपोनरदूषते वर्तार्थि शावगुलोहस्तः इस्तव तहर्पेदेहुः मले मज्जा
वस्तु त्वमेध्यं नमोत्र न र ज्ञामलाः मज्जास्त्रा धाकेत्वथयेम व्वनोमूत्रमस्तेषोमे
ध्यमुह गोस्त्रमात्रघरेषोमेध्यानभवति नरशरीरजाव मामूत्रादयो मलाः सह
येगोवामेध्या दृश्यति पादोम वीज्ञासाणान्ना मज्जास्स्रमत्वमर्वि ः गवापृष्ठा ।
निमेध्यानि सर्वगात्राणि योषितान् यमः पृष्ठतोगो गजस्कन्दे सर्वतोश्वः शुचि
स्तथा गोः उरोंकुवमत्तंव सर्वमेध्यमिति [illegible] ः पृष्ठशाहोत्र मातृत्यतिविक
विषमः यदाह बौधायनः मानवंभन्त उपानत् [illegible] रश्वक्रमे शुचिः मज्जास्र । १६९

त्वेतोमेध्यौ गावो मेध्यान्यपहृतः ॥७॥ गन्धाग्रामणीश्चैव सर्वतः शिवध्र
मौनये विप्रायोगोमृत्तिकासेवाः कृषास्तिनस्वर्वं ... स्त्रीभर्वाशुगावस्मृसेध्यानि
स्पर्शने सदा तथा स्नानस्य विप्रस्य स्नानकाले गोमृत्तिकस्तथा उदकुम्भेस्य मंगल
स्नानस्तथा स्वर्णमुसाकृताः चण्डालपतितकायास्य स्पर्शे दृष्टां नरो भवेत् तथा सुदीवि
मस्यपारोहोमार्जारस्य नसर्वदा तथा ग्रामसपाजीपर्वकारेभ्रनकाश्यापकस्तथा
विक्रीणाति वर्यो वेदंनार्थं यज्ञनपोसिव अपास्यपात्रीभ्रतकोनिनंसद्वोपदेश
कृत समदोषस्तरहितः सत्यस्याहेदपारगाः अनेदोषास्तरापानादयः तथा चं
डालपतितकायास्य स्पर्शे दृष्टां नरो भवेत् भस्मलोष्ठं सुवर्णां च सदर्भाः कुतपाश्चि
लाः सतिलाश्चण्डालयोः गोशृङ्क परिमितं देशा द्विसहस्रदेशा स्पर्शेः कायापाव
मुहोयम् अपामार्गशिरीषार्काः पद्मान्यामलकाः शालिः सान्यानि सर्वपाहू
ब्रुस्तदाभदः प्रियंगवः अश्वत्थास्फिकलाला जाहविद्याविदनेयवाः पलाशाव
दिरामस्थलतलसीधानकीवटः पतान्याहुः पवित्राणि ब्रह्मलत्राहस्यकवासयोः
पोष्ट्रिकानिमलघ्नानि शोधनानि वदेहिनाम् तेषामेवाग्रयाहुः ...पवित्राणि
विशेषतः अमावस्यवहाराश्चहुतोदारोम्भ्रवीणती सत्तिकास्तनतथानाभूमि

स्यामनिशारघोर्विकस्मः आत्मवोमवोरकम् शेवः दंतवदंतलग्नेषु रसवर्ज्ज
मन्यत्र जिह्वाभिमर्शनात् रसवर्ज्जं रसोपलंभवर्ज्जमित्यर्थः देवलः भोजनेदं
श्री तलग्नान्निर्हृत्याचमनं चरेत् दंतलग्नमसंहार्यं लेपं मन्येत दंतवत् नत
पं त्र बहुशः कुर्यात् यत्नमुद्धरणे पुनः भवेदशौचमत्यर्थं तृणवेधाद्व्रणीकृते स्म
१६६ त्यर्थः भोजनानंतरं दंतलग्नमन्नावमेद्धोत्त नादन्यत्र नेति व्यवस्था भोज
नानंतरमपि यदंतलग्नमशक्योद्धरणं नमद्धरणे पुनः पुनर्यतितव्यम् यत
उद्धरणाकृकर्षणे तत्र मलेरक्तस्रावाद शौचमयत्नम् अत्रिः मधुपर्के च सोमे च
अप्सु प्राणाहुतीषु च नोच्छिष्टस्तु भवेद्विप्रो यथात्रेर्वचनं यथा मधुपर्कादिषू
च्छिष्टस्य मंत्रोच्चारविरोधमेतत् आचमनं तु सोमादन्यत्र कार्यमेव न सोमे नो
च्छिष्टो भवतीति स्मृतिरत्नावलिका धृतस्मृत्यन्तरे तांबूले च फले चैव भुक्त
स्नेहवाग्निके दंतलग्नमसंहार्यं नोच्छिष्टस्तु भवेन्नरः तत्रिभिः पत्रैर्मलयु
ये त्वणाकाष्ठमध्येन यथा मशेनाधिमित्यादौ नोच्छिष्टस्तु भवेद्धि तं मल
म्यतापीताद्यतेन स्नेहं निर्भंक्तेरप्यापमर्पणो आचान्तः पुनराचामेदाह सोविपरि
णामवत् स्नानादिषु कृतेषु द्विराचमेत् पंचाननस्वविस्मृतानीति यद्वक्तं तत्खंडं १६६

घोर्मांविसंयोगाद्ध्यांतरशोधकत्वेनमेध्यमुच्यते सर्व्वामेध्यतानानयोस्सर्व्वाया·
विध्यैव मले पेयनश्चविमुत्तांतियोमस्त्रयौम्समाहृतैः वेडालादिस्पृष्टा अपिपे
यानः सोमस्सूर्यरश्मिभिर्मारुतेनच स्पृष्टाः सुचयोभवंति मले मूत्रे जातविमु
द्धोमेध्यान्नपाचमनाविरत्वः प्रसमूत्रास्यगतंदंतसक्तंतनतः शुचिः मूत्र
जातविमुषो लालाया स्तत्स्माः कराणास्नाप्रमेध्यानभवंति तथा च मनाविरत्वः
यास्यगतंवदम मनामेध्यं दंतसक्तंदंतलग्नंयत्किंचित्तस्तकांपुमांसुचिः
वसिष्ठः नस्याश्याविप्रुषउच्छिष्टंकुर्वंतिनचेदंगेनिपतंति मनुः स्पृशंतिबिंद
वः पादौयआचामयतः परान् भौमिकेस्तेसमाज्ञेयानतैरप्रयतोभवेत आपस्त
म्बः नश्मश्रुभिरुच्छिष्टोभवति अंतरास्येसद्भिर्यावन्न हस्तेनोपस्पृशति यस्मा
स्माद्विंदवः पतंत उपलभ्यंते तेषाचमने विहितंयेभूमौ नतेषांचामत्विलेके
वसिष्ठः नश्मश्रुगतोलेपस्यति उच्छिष्टंकरोतीतिशेषः तथादंतवदंतसक्तेषु
यच्चास्येन र्म्मावेभ्येवत् प्राचांतस्यावशिष्टंस्यान्निगिरन्नेवतच्छुचिः आपस्तम्ब
निहतस्वर्थएवकारः गौतमः दंतश्लिष्टेषुदंतवदन्यत्र जिह्वाभिमर्शनात्प्राक्
च्युतेरित्येके च्युतेष्वास्त्राववद्विद्यान्निगिरन्नेवतच्छुचिः ततस्तदंतसक्तस्य

व्यवहारदर्शने राज्ञा न कार्यम् तथा च मनुः नोत्पादयेत्स्वयं कार्यं राजा नाप्यस्य
पूरुषः न च प्रापितमन्येन ग्रसेदर्थं कथंचन कार्यं व्यवहारो विवाद इति या
वत् व्यवहारकाले च कस्मिंश्चित्कार्ये प्रापितं सामान्यां कमर्थं न ग्रसेत नापलपेत
अत एव कात्यायनः केन कस्मिन्कदा कस्मात्पृच्छेदेवं सभागतः केन पुरुषेण
कस्मिन्कार्ये कदा कस्माद्धेतोः परिभूतोऽसीति सभागतः सभ्य आवेदयितारं पृ
च्छेत् यथाहानन्तरीयमनुटीकाकृत् सभासनः वामहस्तेन वामस्रवीवदन्देडम
वासृपात् अयमर्थः सहस्तमन्यदिग्धसासन्ते अनन्तरीयवस्त्रहीनो मुक्तकेशः आसनो
पविष्टो वामहस्तेन किंचिद्वालयंश्चिरसा मन्त्रं यावत्पठत्येवं वदति न तावद्दद्यादिति
तथा कालेकार्यार्थिनं पृष्ट्वा प्रणतं पुरतः स्थितम् किं कार्यं का च ते पीडा मा भैषी
र्ब्रूहि मानव एवं पृष्टः स यद्ब्रूयात्तत्सभ्यैर्ब्राह्मणैः सह विमृश्य कार्यं न्याय्यं च यदाहु
र्नार्थमतः परं मुद्रां च निक्षिपेत् तस्मिन्पुरुषे वा समादिशेत् तथा उत्पादयति
यो हि स्वयं देयं वानयं च करोति याचमानाय देयः सोऽस्माद्दाप्यः स्वयमेवेत्यर्थः तथा बृहस्प
तिः यस्याभियोगं कुरुते तत्त्वेनाशङ्कयापि वा तमेवानाययेद्राजा मुद्रया पुरुषे
ण वा तथा अकल्पबालस्थविरविषमस्थक्रियाकुलान् कार्यातिपातिव्यसनि

श्रे
पं
१५८

नृपकार्ये त्वत्याकुलम् धर्मो यं तान भृत्यपित्राधीनशठाकृतीन् मत्तोन्मत्त
प्रमत्तार्त्तभृत्यानाह्वाययेन्नृपः अकल्यो व्याधितः विषमं दुर्गं निगडादि वा क्रिया
कुले नित्यनैमित्तिककर्मकरणाक्षमः कार्यातिपाती यस्य तत्कालमागकृतो गु
रुतरकार्यविनाशः यस्य तत्त्विमिष्टवियोगादिदुःखं वः कौसुम्भादिः सर्वजनानो वि
वाहादिर्वा याति निसिकाः यदि चिरकालानुवर्त्तनागमनकारणाम् तदाहूतस्य
व्यवहारनिवारणाय पुरुषान्तरं प्रस्थापयेत अतएवाह नवभ्यातान वापिता
नपुत्रो न वियोगकृत परार्थवादी दंडस्यात् व्यवहारेषु विब्रुवान् तथा हीनपक्षा
व पुत्रवति कुले जाता प्रसूतिका सर्ववर्णोत्तमा कन्याता ज्ञातिप्रभुका स्मृताः
अतएव आसां तानेय एवाह्वानमा स्मर्यः आहूतस्त्री याह तदधीनकुटुम्बि
न्यः स्वैरिण्यो गणिकास्त्वयाः निष्कुलाया पतिता स्तासामाह्वानमर्हति रा
ज्ञा कन्तमिति शेषः एतस्योपलक्षणाम् तेन गोपशौण्डिकादिस्त्रीणामपि परि
ग्रहः तासामपि व्यवहारसापेक्षत्वात् व नस्थादिप्रतिरेकोऽप्यत्र नास्ति ह्यत्र
तान्ताह्वाययेत तदुक्तं प्र आतताभियोगार्थेषु सर्वेनेव प्रवर्त्तितावयः तान
व्याह्वाययेद्राजा गुरुकार्येष्वपि पयन्न तथा आसेधयोग्य आसेधयन्त्कामेद ६ १५८

मर्हति आग्नेयं पर्वनाग्नेयं यात्त्वाशास इति स्थितिः॥ आहूत स्थानाग्रकृत्स्नमाहू
त्रा आग्नेययोगपत्सा। ग्नेयो भोक्तुनादिकार्यान्तरनिषेधः कार्यः अनाग्नेयाना
हूताव हः नदीसंतानकर्तारं द्वई यो प्रवारितु आमिद्रस्तं पदाग्नेयमुक्तम
न्नामुपाहसमम् निवेद्धकामो रोगार्तो धियतत्र्यसनेस्थितिः अभियुक्तस्तथा
भूनराजकार्यापन्नस्तथा गावं प्रवारे गोपालास्तस्य काले कृषीवलाः शि
ल्पिनश्चापि तत्काले आयुधीयाश्च विग्रहे अधामयव्यवहारस्य हूतोदानो न्यावो
प्रती विपसस्याश्च नाग्नेयाने मानाहूयपयेन्नृपः कालं देशं च विज्ञाय कार्या
णां च बलाबलम् अकल्पादीनि पि यानैर्यानैरानयपेन्नृपः यानस्थिताविका
हिमिः नावहः वक्रबौद्धेनतिष्ठंतमकामंतं वनहुवः आग्नेयधदिवा रात्रं
पा वराह्वानदर्शनम् आहूयतेननेभिवुमस्यारानवृ रुष आह्वानं आग्नेयं
वर्नविधमाह स्थानाग्नेयः कालकृतः प्रवासः कर्माणस्तथावर्नविध स्था
नाग्नेयो नामिद्रस्ते अतिक्रमेत स्थानाग्नेयो यथा नाजगृहादोस्थानस्वामिति
कालाग्नेयमस्य यत्र यानभोक्त्रमिनाहि प्रवासान्निषेधोयात्रानिवारणम्
कर्मणाः निषेधः कृष्यादिवाग्नाम् आग्नेयकाले आमिद्रस्याग्नेयं योतिवर्त्तते

सविनेयो यथाकुर्वन्स्वामिने दाहं दुभागभवेत विनयोदंडः अन्यथाकुर्वन स
स्वामिने ऽष्टमांशं पञ्चनिमर्घः कात्यायनः आह तस्यैवमन्येतनं पणकोशात्मसा
मं सनेम नस्यकुर्यान्नस्योदंडविधिदृष्टेन कर्मणा हीनेकर्मणि पंचाशत्पणम
पं वशात्पणं गुरुकार्येषु दंडस्यात्रिंसपंचशतावरम तान्निकपणानिमादेषा
१५६ मात्या हृतायासाधितेकार्यनेनाभक्तंप्रदापयेत देशःकालोवयपण्यातिर
वेस्वाभोजनेस्वरता आकारकं समर्वं ब्रवीतिधर्मविदोविदुः प्रतिभूसवणु
हीतव्यः प्राड्विवाकेन कार्यणः प्रत्यर्थिनिमससायानेसमनुपस्थापनक्षमः स
पवेस्वतिभूर्ग्राह्यिवादयोरपस्यवादिनः प्रवर्त्तितोदिनस्यांतेरथानहृतायवे
नसम व्यवहारान्यसमपतामप्रमेयत्कार्यं तदाह मूले प्रमर्थिनोयन्नोलेख्येय
थावेदितमर्थिनाः समामासतदर्धाहोनामजात्यादिचिह्नितम अर्थिनाग्र
वादिनाधर्माधिकरणे येनयेनप्रकारेणकार्यंमवेदितं तत्तेनैषप्रकारेण
वर्णादिचिह्नितेप्रत्यर्थिनः पुरतोराज्ञालेखयितव्यम तत्रावेदनप्रकारोयथा
सवीयेमवर्णमेतावद्मुकवत्सरेः मुकमासे मुकपक्षे मुकतिथौवमुकेना
मुकजातीयेनाःधर्मवर्णानगरहीतमिति अथवानिवादात्मदेयनममनाम १५६

नामादिचिह्नमादिग्राह्यं नार्वाचीनं स्वमुक्तं समं व्याप्रतिमानादि स्थाने संख्या संज्ञा
दि रहितं अविप्रवादिवादस्थानादेयता स्यात् अत एव कात्यायनः विवेच्यकालं
वर्षं च मासं पक्षं तिथिं तथा वेलां प्रदेशं विषयं स्थानं जात्याकृती वयः साध्यप्र
माणं द्रव्यं च संख्यां नाम तथात्मनः राज्ञां च क्रमशो नाम निवासं साध्यनाम च
क्रमात्पितृणां नामानि पीडां चाहर्तृदायकौ क्षमालिङ्गानि चान्यानि पक्षं संकी
र्त्य कल्पयेत् एषां मध्ये यानि साधकबाधकप्रमाणोपयोगीनि तत्र भ
वन्ति तत्र तान्येव लेख्यानि न सर्वाणि प्रयोजनाभावात् तत्र समामासादीनां हि
विवादे साध्यादेः पूर्वोत्तरकालविवादे वा स्तूपयोगः सोर्यादिविवादेन ना
म जात्यादेः एवमन्येषामप्यूहनीयम् देशः कालस्य व्याख्यानं सन्निवेशस्व
रूपं च जातिः संज्ञाधिवासस्य प्रमाणं क्षेत्रनाम च पितृपैतामहं चैव सर्वं
राज्ञां न कीर्तनम् स्थावरेषु विवादेषु दशैतानि निवेशयेत् देशः जनपद
स्तेन विशेषणीयविवादास्पदं स्थावरम् एवमन्यत्रापि क्रयविक्रयप्रतिग्र
हादिकालो वेलाः स्थानं ग्रामादि सन्निवेशो ह्रस्वनदीकूलादिः जातिः ब्रा
ह्मणादिः अन्यत्यापलक्षणीयं सेवादीभ्यर्थः अथवा दायकादेर्जातिः ब्राह्मणा

त्वादि॰ संज्ञा नाम विरुद्धा बहुत्वादि अधिवासस्समीपवर्तित्व आसामिवर्गः प्रमाणा
परिमाणानिर्वर्त्तमानास्मिन्नावरणादि वाप्रसिद्धमस्मत् पदस्मृतकरूपाभाषालेवनी
यादिवाक्ये रूपस्यानविपरीता तद्रूपस्य देशकालविहीनसद्ग्रस्तंग्योविव
र्जितः साध्यप्रमाणहीनस्यपतोमादेयः इष्यते अनादेयः तानः परीक्षकैः अप्र
सभिप्रायः विनिर्णायप्रयोजनवान्विवादः प्रेक्षावतामुपादेयः अप्रमाणादि
अवहारस्यप्रयोजनम् प्रमाणप्रयोजनः नवोक्तविशेषणारहितधन्नपराजितेनापिप्र
तिवादिनाभ्रांतपरिमितमिवग्रहीतम् अप्रसिद्धं निराबाधं निरर्थं निष्प्रयोज
नम् असाध्यं वा विरुद्धं वा पक्षाभासं विवर्जयेत् अप्रसिद्धो यथा मदीयं शशवि
षाणमनेनापहृतमिति निराबाधो निरुपद्रवः यथा अयमस्मदीयप्रभया यं
स्वरूपेणवहतीति निरर्थो निरभिधेयः यथा कचटतपेति निष्प्रयोजनो
यथा अयं ह्रदसन्निधौ स्नायमानः प्रतीतानि असाध्यो आकाशसाधनो यथा
देवदत्तेनाद्य पीतं निकोपेन परिहसितः इति नयपक्षः सतिविषयोऽल्पकाल
त्वात् नापि हिमवद्विषयो स्यत्वात् प्रमाणान्तरेणनैवसंभवति उपराष्ट्रराजका
यविरुद्धो विरुद्धपर्वविधपक्षावादाविवर्जयेत् नोपन्यसेत् उपन्यस्तमपि २६०

प्र॰ पं॰ [६०]

न्नालोपाहृतेन कात्यायनः पूर्वराज्ञा विरुद्धश्च यच्च राज्ञा विवर्जितः अनेकप
दसंकीर्णः पूर्वपक्षो न सिध्यति पूर्वराज्ञा विरुद्धः पूर्वराज्ञा व्यवहारविरुद्धः राज्ञापि
वर्जितो निषिद्धः नाम सहस्रपूर्वकैकं वहं मया मिमादि ऋणादीनां व्यवहार
पदानामनेकेषां यच्च पतेः संकरः सोनेकपदसंकीर्णः यथा मदीयं सुवर्ण
मनेन गृहीतं मेत्र क्षेत्रं मम सह क्षेत्रं मम प्रानिति मः मस्वामिनानेन गो विक्री
ता आत्मसम्बन्धे नवनाडितवानिति तथा बहुप्रतिज्ञेय कार्यं व्यवहारेषु नि
षितम् कात्यायनः पिण्डीभूतान्यात्मानं तन्नमूलया प्रकार्यमेकं ऋणादाना
दिकं बहूनामर्थानां प्रतिज्ञया विनानि सिद्ध्यति न कृत्यम तेन संकीर्णविष
यत्वाभावाद् उपादेयमेव यथा नारायणेनानेन सुवर्णं प्रानं मदीयं मया ऽरूपे
णामस्य गृहीतं पुनर्वर्षान्तरे वस्त्रापहतं अनेनापि गृहीतानि अतोपि कालान्तरेषु
नान्तरेषु जाता बाधा नं व्यवहीनमिति अथवा यमर्थः ऋणादानं निक्षेपम्बा
मिविक्रयादि व्यवहारविषया अनेकाः प्रतिज्ञा एव संकीर्णा न सिद्धयेकार्यं
भवति तदपि कार्यं कात्यायनः यदि प्रति नास्य एकं भेदेन सूक्ष्माणो
इमामं करोति नारदः एकस्य बहुभिः सार्धं स्त्रीभिः प्रेष्यकैस्तथा अनादेयो ९

भवेद्दायो धर्मविद्भिः प्रकीर्तितः॥ गुरोः शिष्यैः पितुः पुत्रैर्दंपत्योः स्वामिभृत्ययोः। प
तेषु समवेतेषु व्यवहारो न विद्यते॥ बहुभिस्सहैकस्य चानेकेषु गणपस्य व्यवहारो नादेयः
क्रमेणात बहुभिरपि सह समरिते वा देय एव। स्त्रीभिर्गोपशौण्डिकादिस्त्रीव्यतिरि
क्ताभिः। एवं शैषककैरेवं हारादिभिर्व्यवहारो नादेयः। किं तत्स्वामिभिस्सहैव कार्यः।
यथा शास्त्रग्रहणादेर्दिनेषु शिष्येषु तैस्सह गुरोर्विवादो दण्डपारुष्ये नादेयः। एवं
पितृ॰ पुत्रादिभिः। तदुक्तं मनुना भार्या पुत्रश्च दासश्च शिष्यो भ्राता च सोदरः।
प्राप्तापराधास्ताड्याः स्यू रज्ज्वा वेणुदलेन वा। पृष्ठतस्तु शरीरस्य नोत्तमाङ्गे कथञ्च
न। अतोऽन्यथा तु प्रहरन्प्राप्तः स्याच्चौरकिल्बिषम्। किल्बिषं दण्डनिमित्तम्। तथा
वदन्ति स्मोसाधारणधनतानामेकस्य नैव विवादो नादेयः। तथा विवादं कुर्वती
सा भर्त्रैही येनापीति शाकयाविवादो नादेयः। बृहस्पतिः। प्रतिज्ञादोषनिर्मुक्तं
स्राध्वसान्कार्याणि विन निश्चिने लोकसिद्धं च यत्तेषु पक्षविदो विदुः। स्वधाप्रतिक्रि
याहीनमसाध्यं यद्धर्माकुले पूर्वपक्षं लेखयन्नो वादहानिः प्रजायते। प्रतिज्ञा
दोषो यथा प्रत्यक्षादिप्रमाणविरोधो लोकविरोधस्स्वाभ्युपगमविरोधस्स्व
वचनविरोधस्स्मात्। स्वधामिध्या कात्यायनः। अधिकांशात्र पेर्ध्यानीनोंकम १६१

सं
वं
१६१

तिष्ठन्तो [illegible] निवेदयेत् [illegible] भिप्रायेण ततः तथा पूर्वपक्षस्वभावोक्तं
प्राड्विवाकोऽभिलेखयेत् पाण्डुलेख्येन फलके ततः पक्षे विशोधितम् स्वभावोक्त
[illegible] परिहितवम् नारदः भाषायामुत्तरं यावत् प्रत्यर्थी न निवेदयेत् अर्थी तु
लेखयेत्तावद् यावद्वस्तु विवक्षितम् अभियोक्ता [illegible] तस्य
तस्य कालप्रदानं [illegible] ततः अभियोक्ता [illegible] प्रत्यर्थिनं
प्रत्यर्थिनं [illegible] इत्याह तत्र कात्यायनः [illegible] बृहस्पतिराह [illegible]
[illegible] प्रत्यर्थिनो यदा [illegible] पीडामवेक्ष्य च यत्रा
[illegible] तत्र व्यवहारदर्शने
[illegible] अर्थानर्थौ [illegible] धर्माधर्मौ च केवलौ [illegible]
[illegible] कार्याणाम् कात्यायनः तत्राभियोक्ता [illegible]
[illegible] प्राड्विवाकस्ततः [illegible]
[illegible] नारदः [illegible]
[illegible] पूर्वं निवेदयेत् बृहस्पतिः [illegible]
पूर्वपक्षः [illegible]

श्री
पं
२६२

प्रोक्ता मिथ्यागमल्लथ्यं चलमेषु मर्थनं तथा हृतेवादेवनमोथः पलोत्तेयः चतुर्विधः
उक्तं सर्वपक्षसमसकाः समलावनम् उत्तरमिदानीमाह सूत्रं ऋतार्थसोत्तरेलोके
सर्ववादकसन्निधौ ऋतोभाषायाश्रयोयेनप्रतिवादिना तदीयमुत्तरयवादिम
न्निधौलोके सम् ... विनिमिते सर्वपक्षे ... विशेषिते प्रतिज्ञाते
स्थिरीभूते तेनेतयेदुत्तरंततः नारक्तं यदातेवंविधं यतः कल्पितः सर्ववादिना
दयातमसत्संवद्धप्रतिवादीतदेत्तरम् यत्सत्यापकं सारसंदिग्धमनाकुलम्
अव्याख्यागम्यमिमे तदुत्तरं तद्विदोविदुः यत्सत्यापकं यत्सत्यनिराकारकतया
आमोति सारं हृदम् असंदिग्धमसंकीर्णम् अनाकुलं सर्वापराविरुद्धम् अव्या
ख्यागम्यमव्याहृतमवंतस्थितयोजनान्यथाशाक्तरनाविपरिणामरहितम् उ
त्तरभेदानाह मिथ्यासम्मतिपन्नार्थाप्रत्यवस्कंदनेन वाथाडुः सापूर्वविधिसिद्याधा
उत्तरंतच्चतुर्विधम् कामायतनं ऋतभाषायां ... प्रतिषेधति ग्रंथ
तः सा वृत्तौ वापि मिथ्या नतेयमुत्तरम् मिथ्योत्तरं चतुर्विधम् यथाहमपव मिथ्ये
तन्नाभिजानामितदा मे भूत्सन्निधिः अजातश्चासितन्कालेइति मिथ्याचतुर्वि
धः मिथ्योत्तरस्यामि ... नहि तेन कः प्रकारः नाभिजानामीति द्वितीयः तस्मिं का २६२

लेदेशेचवनमेसन्निधिपिविनिलरनीयः तस्मिन्कालेऽहंनजानइतिचतुर्थः नाभिज्ञा-
नामिनस्मरामीत्यर्थः सम्प्रतिपत्त्युत्तरेस्वरूपमाह साध्यस्यसत्यवचनंसम्प्रतिप-
त्तिरुदाहृता पूर्वपक्षार्थाविमानंसाम्भेतिउत्तरंसम्प्रतिपत्तिः सम्प्रतिपत्त्युत्तरे
नएवव्यवहारः अतएवनव्यवहारस्यद्विपात्त्वमाह बृहस्पतिः मिथ्योत्तरेच
तुष्पात्स्यात्प्रत्यवस्कन्दनेतथा व्यवहारस्यविज्ञेयोद्विपात्सम्प्रतिपत्तिषु इति
भाषाउत्तरंप्रमाणंनिर्णयइतिव्यवहारस्यचत्वारः पादाः सम्प्रतिपत्तौनभाषो
त्तरात्मकौद्वावेवपादौ प्रत्यवस्कन्दनलक्षणमाह नारदः अर्थिनालेखितो
योर्थः प्रत्यर्थीयदितंतथा प्रपद्यकारणंब्रूयात्प्रत्यवस्कन्दनंस्मृतम् प्राङ्न्या-
योत्तरलक्षणमाह सएव आचारेणावसन्नोपिपुनर्लेखयतेयदि सोभिधे-
योजितः पूर्वंप्राङ्न्यायस्तमुदाहृतः आचारोव्यवहारः अवसन्नोजितः मि-
थ्योत्तरादीनांपरस्परंविविक्तत्वेसमुत्तरत्वंननुमिश्राणां तदाहकात्यायनः
पक्षैकदेशेयत्सत्यमेकदेशेचकारणम् मिथ्याचैवैकदेशेस्यात्संकरात्तद-
दुत्तरं अत्रनुत्तरत्वेहेतुमाह नचैकस्मिन्विवादेतुक्रियास्याद्वादिनोर्द्वयोः
नचार्थसिद्धिरुभयोर्नचैकत्रक्रियाद्वयं क्रियासाध्यादिकंप्रमाणम् तस्मि-

श्री
ध
१६९

ध्योन्तरं सर्ववादिनः प्रसत्वसंकरे चोत्तरवादिनः तत्र यदि मिथ्यासत्त्वसंकरयोस्सं
कीर्णयोस्तत्त्वमस्तु न तत्त्वं स्यात् तदा द्वयोर्वादिनोः प्रमाणाप्रमाणमोति तत्त्वविरुद्धम्
तथाहि यदि मिथ्योत्तरेतरासर्ववादिन एव प्रमाणाम् नोत्तरवादिनः अथ सत
वसंकरस्तदोत्तरवादिन एव प्रमाणाम् न सर्ववादिनः तदेकस्यैकस्मिन्नवहारे वि
रुद्धं भवतद्वादयोः प्रमाणामविरुद्धम् तथापि द्वयोरर्थसिद्धिर्विरुध्यते त
थाहि सर्ववादिना स्वसाध्यधर्मसमाने न स्ववर्णशतं देयमिति लिखितादिना
साध्यते परेणापि तमसत्तेय विप्राभिनेयमिति तत्रोभयोर्नार्थसिद्धिरन्योन्यवि
रोधात् किं च प्रसत्वसंकरे चोत्तरस्याद्युत्तरयोस्संकीर्णयोस्तु स्यात्तत्तरं तत्प्रमाण
द्वयमेकत्रवादिने तथाहि प्रसत्वसंकरवादिना द्रहीतमस्य दत्तवारोकारणीकापि
क्रियाकार्या स्याद्युत्तरयोस्तत्र सेतनिलयजाद्विकाक्रियानवक्रियाद्वयस्य प्रमाणस्य
प्रमेयभेदात् एकथाहि क्रियायामसाध्यसिद्धेः अर्थापत्तेस्तत्सादसंकीर्णमेवसम
युत्तरम् आसः मिथ्योत्तरंकारणात्प्रमाणामेकवंडभे समंवापिमहान्येनु तत्र त्र
ग्राह्यं किमुत्तरम् मिथ्याकारणेयोर्वीपिग्रासेकारणात्मुत्तरम् पत्रभृतार्थविघ २६३
यपत्रवास्यात्क्रियाफलम् उत्तरं तत्र तद्वयमसंकीर्णमनोन्यथा प्रमाणार्थः एक

ओकारावसरे सिद्धो ऽन्तरङ्कारणां वोत्तरवादी कृते यथा संदीयागौरवं नास्ति कालेष
कृतायास्य गौरवं विद्यते यद्देहुति पूर्ववादिनो कोथो कृते सिद्धेत्वकिं वस्य कृष्ट
तेवेति तथा चौरोयं यत्नो देवदत्तस्य गौरवं न ह्यामास्य यद्देवर्तते इति पर्यान्तयु
क्तो कृते मनदेवदत्तस्य गौरवं वस्य कृष्टे वर्तते किमनाह चोरोयत्नो स्य क्रोधनेनस्या
र्थमस्य कृष्टमायातेति अत्र प्रत्यवस्कंदो ऽत्रपदवो न रत्वेन शास्त्रं यद्यपि अस्मिन्नर्थे
साधिते द्वितीयो ऽर्थो न सिध्यति नतस्य भूतविषयमन्तरं शास्त्रम् यत्र वंशो ऽप्रयाफ
लेहानमुपादानवासंभवति यथाऽऽह अतः प्रकारान्मकारान्तरमसंकीर्णमेव
वाक्यं नतसंकीर्णमित्यत एव कामायनः प्रपद्यकारणं पूर्वमनवकृत्तर्यदि
अतः प्रकारा प्रतिवाक्यगतं कृत्यान्तस्य अभिमतं द्विनेतरम् पूर्वस्मिन् प्रमर्थवि
धियामालः संज्ञामार्थ प्रयादने वनविधस्याप्य पुनाघन्ताकृद्भानडञते यत्न
ताहन्वन्सप्य संज्ञनाधिकमसंगतम् अवाच्यसारं संदिग्धं प्रतिपत्तनलोव
येन कामायनः संदिग्धमनन्यकृनादन्न्यस्मातिभ्यविव एतेकदेशाचाम्प
मनत्यानेवोत्तरं भवेत् यद्यल्पपदमप्यपि निगूढार्थम् संपाकुलम् आम्नायाम्य
मसारं वनोनरं स्यात्प्रसिद्धये तत्र संदिग्धं पर्याप्त वर्णानां पारायणमेतमदीय

भिन्नक्लोनाहं ततो ताडयामीति वदति अप्रतीतं यथा शान्ताभियोगेस्मिन्नं दशाथारपा
मीति अप्रवाचकशब्दादिना निपातेनानेकविवक्षितार्थप्रतिपादनम् अतिप्र
व्य. पे. २२७ विस्तरेर्द्धवक्तव्ये महावाक्यमसंग्राह्यार्थम् पदैकदेशाव्यापि सर्वपदैकदेशो
निराकारकम् यथा गोहिरण्याद्यनेकद्रव्यानुयोगे कृते न हिरण्यं धारयेदि
ति अस्तपदेष्वव्यवहितान्वयम् अव्यापिदेशविशेषेण कालविशेषेण वा विशि
ष्टं सर्वपदं निराकरोति नतस्य रूपेण यथा चैत्रमासमुद्दिश्य सर्वाणि धनम्
देयमसमवेन गृहीतमित्यभियुक्तो न मयोक्तमिति चैत्रे - - - - - - -
- - - - ति निरर्थकमप्रतिहतार्थपदं यथार्जुनीशब्देन गोरभिधानम् का
र्यपेन शब्देन वा भूमेः आकुलं सर्वापरविरुद्धम् आत्माधिगम्यमसमर्थं समासा
आहार विपरिणामप्रमाणकम् असारमल्पं यत्र लोके एव नैतत्संभवतीति
सर्वेषां बुद्धिर्जायते बृहस्पतिः पूर्वपक्षे पृष्टार्थे न दद्यादुत्तरं तयोः प्रत्यर्थी
पनीय स्थानस्तमादिभिरुपक्रमैः प्रियपूर्ववचस्साम भेदस्तम प्रदर्शनम् अ
र्थापकर्षणं दंडस्ताडनं दंडनं तथा उभयोः सायमानमनुदद्यादुत्तरं तयोः प्रतिज्ञां
तेमनरासेजितासो दंडमर्हति उभये रूपायैर्मर्थ्यमिः स्त्रिरेव तथा उन्मत्तमत्त २२७

निर्धूतामहापातकिदूषिताः नाहुतिहृद्वालाक्षविक्षेपाक्षनिकृतयाः का
मायनः यथार्थमतनं दयाद्यपकं तेन वदापयेत् सामभेदादिभिर्मार्गैर्यावत्सो
र्थस्समर्पितः सोदादायदि वाधा आयत्तोकं सर्ववादिना उत्तरान्तर्गतं वाधित
ङ्गाय सुभयोरपि प्रथमार्थः यद्यपि सम्मोहादिवशात् सर्ववादिनानोक्तम्
तदुत्तरान्तर्गतमप्युत्तरे कथमानेधिमोक्षमान्ने ग्राह्यम् उत्तरवादिनः क्रियाप्
रः उत्तरम् उत्तरसमा मोक्षकामायुनमाह उभयोर्लिखितेवाचेयारध्येकार्यं
निर्णीये सुनक्तेनक्तपोवृषालदर्घा------ मूल ---------- सु
तिज्ञातार्थसाधनम् तत्सिद्धोसिद्धिमाम्नोति विपरीतमतोन्यथा वक्तव्यायव
हारोयंविवादेषूपदर्शितः ततउत्तरलेखेनादुत्तरकालमर्थीसर्ववादीमति
ज्ञातस्यार्थस्य साधनं प्रमाणं प्रथमतकालमेव लेखयेत् तस्य साधनस्यसि
द्धौ सिद्धिंजयलक्षणां प्राप्नोति अन्यथासाधनस्यासिद्धौ विपरीतपराजयमा
प्नोतीत्यर्थः तथा च नारदः साक्ष्यव्यवहाराणां प्रतिज्ञासमुदाहृता तद्धानौ
हीयते वादी तरंस्तामुत्तरो भवेत् प्रथमस्माभियुक्तश्चाप्यभियोगादव्यवहारयोग्या
पारस्यार्थे विवादेषु सतः तत्रसमर्थितोयतो लेख्यमितनेनव्यवहारस्य प्रथमः

मी
पं

पादउक्तः कृत्वार्थस्यान्तरं लोके सित्वनेन द्वितीयः ततो यो लोके वेत्स्य यः स्मनेनतृ
तीयः तस्मिन्देशे सिद्धिः सित्वनेन चतुर्थः अन्न च सिद्धिशब्देन सभ्यानां सर्पिः प्रस्
थि विषयुक्तयपराजयावधायामोपायम्भूतं समाप्ता स संस्थे सास्त्रतः प्राप्नोतीति वि
वारकाणां परामर्शः प्रत्याकलितादिशब्दवाच्य उच्यते सिद्धिफलत्वात् अनपव
कामापन्नः पूर्वपक्षस्यान्तरं च प्रत्याकलितमेव च क्रियापारम्पर्येतेनापवन्तथा
समभूत् ततः अनपवतृ स्वातिः पूर्वपक्षस्ततः पादो द्वितीयस्योत्तरस्य लघ्वा क्रि
या पादस्त्वयावान्तरं तर्षानिर्णायकत्वा अन्न च निर्णायफलको माय परामर्शो
निर्णयशब्देन लक्ष्यते ततो यो लोके वेत्स्य यः इति सिद्धान्तरं विषयम् उत्तरोत्तरेण
प्रवर्तितेन पवप्रमाणात् तथा च हारीतः प्राड्विवाके कारणाको न प्रमापयेत् निर्दि
ष्टोक्रियाम् क्रियाको पूर्ववादी न प्रतिपन्नो न सभां वेत् क्रियान्त्र साधनम् तदा
हकात्यायनः साक्षिपत्रकं साधनं न क्रियाविवदते द्विभेदां साधनं तत्त्या
दैविकीं मानुषी तथा मानुषी लेख्यसाक्षिदैवदादिव्यकोशादि प्राड्विवाके
नरो मानुषी पव जयपत्रादिका क्रिया माह व्यासः प्राड्विवाकेजयपत्राणां मद्वि
वा कादिभिस्तथा मत्संवादी समाप्नोति यथावेत्तनिवेदितम् प्राड्विवाकादयः पू ३६५

डेन्यायमूह्यापउक्तः सामान्यन्यायतस्त्वव्यवहारस्यैतानीकमाह मूले अ
भियोगमनिस्तीर्य्य नैनं प्रत्यभियोजयेत् अभियुक्तं न चान्येन नोक्तं विप्रकृतिं
नयेत् स्वस्मादेवं परेणाकृतमपनेतुं सेनुमानेमारनप्रत्यभियोजयेन्नाविपन्
तत्र व्यवहारेषु अनियोगीनं परेणाभ्यर्थिना प्राक्तनं परिसमाप्य पश्चात्स्वयम
र्थीभूतानेन स्वव्यवहारानन्तरमारभते स्वार्थः तथान्येनार्थिनाभियुक्तं तावदा
भियुक्तो तथा च तत्रव्यवहारेण परिसमाप्यते तथा पतत्वं व्यवहाराङ्गतयोक्तं
तद्विप्रकृतिं विशेषं न नयेत् तथा येन पूर्वापरविरुद्धं न भाषेतेत्यर्थः अत्रा
पवादमाह मूले कुर्य्यात्प्रत्यभियोगं तु कलहे साहसेषु च कलहादावभियुक्तो
भियोगमनिस्तीर्य्यापि प्रत्यभियोगं कुर्य्यात् यथाहमनेन शस्त्रेणाहतोऽयमपि
युक्तः परिहारमकृत्वैव ब्रूतेऽहमनेनैव शस्त्रेणाहतो वेति अत एवात्र वि
षये निर्णयमाह नारदः पूर्वमादापयेद्यस्तु नियतं स्यात्स दोषभाक् पश्चा
द्यः सोऽप्यसत्कारी पूर्वे तु विनयो गुरुः सातापयेदपराभ्युपात युगपदपराधे
पिसमवाद पारुष्यदोषाहतयोर्युगपत्सम्प्रहतयोः विशेषश्चेन्नलभ्येत वि
नयस्स्यात्समस्तयोः विनयोदण्डः कलहो वाक्पारुष्यम् साहसो दण्डपारुष्यम्

श्री
पं
५५

वादिप्रतिवादिकार्यमुक्तमधुनापरीक्षकाणां कार्यमाह मूलं उभयोः प्रतिभू
र्ग्राह्यः समर्थः कार्यनिर्णये उभयोरर्थिप्रत्यर्थिनोः प्रतिभूः ग्राह्यो यः समर्थः ।
कार्यं निर्णयेन निर्णीतकार्यविषय इत्यर्थः निर्णीतं च कार्यं जितवते धनदानेवा
ते वा दण्डदानम् । प्रतिभूग्रहणं च वस्तु सामर्थ्यानिर्णयकरणाय उपलक्षणं भवति
प्रतिभुवोऽसंभवे कार्यमाह मूलं अथ चेत्प्रतिभूर्नास्ति कार्ययोग्यस्तु वादिनः
स रक्षितो दिनस्यान्ते दद्याद्भृत्याय वेतनम् । स एव रक्षितो वादी पराजितं प्रमाह
मूलं निह्नवे भावितो दद्याद्धनं राज्ञे च तत्समम् । मिथ्याभियोगी द्विगुणमभियो
गाद्धनं वहेत् ॥ निह्नवे मिथ्योत्तरम् तद्दायी प्रत्यर्थी वादिना भावितो देयमानधनप्रमा
णाबलेन प्रतिज्ञातार्थमंगीकारितः सन् वादिने तत्समं च राज्ञे दण्डं दद्यात्
यस्तु प्रमाणरहितमभियोगं कुरुते सोऽभियोगादभियोगविषयाद्धनात् द्विगु
णं धनं वहेत् राज्ञे प्रापयेत् एतच्च सपणव्यवहारविषयम् अलिखपणा
रहितोऽपि व्यवहारः एतदप्याह नारदः सोत्तरोऽनुत्तरश्चैव स विज्ञेयो द्विलक्षणः
सोत्तरोऽभ्यधिको यत्र विलेखापूर्वकः पणः भाषान्ते लेखात्स्वं च विवादविष
याद्भूनाहधिकः पणः पत्र उपपन्ने सपणोत्तरो व्यवहारः व्यवहारदर्शनं प्रति ३६६

विषयविशेषकालविशेषमाह मूले. साहसस्तेयपारुष्यगोभिशापात्यये स्त्रि
याम् विवादयेत्सद्य एव कालोऽन्यत्रेच्छया स्मृतः सहसा बलेन दर्पेण जनसमक्ष
यन्मारहिंसादि क्रियते तत्साहसम् स्तेयं प्रसिद्धम् पारुष्यं वचसा कोपेन वाग्द
ण्डः तावादनम् गोग्रहणं तु पशूनामुपलक्षणार्थम् अभिशापः पापाभि
शंसनम् तस्य पाकुष्यांतर्भावेपि पृथग्वचनमादरार्थम् अत्ययो विनाशः पशु
विषयेषु स्त्रीविषयेषु सद्य एव विवादयेत व्यवहारं प्रवर्तयेत् उक्तविषया
दन्यत्र यदि उत्तरवादी सद्य उत्तरं दातुमिच्छति किंतु कालान्तरे तदा तदिच्छा
तो वा पुनरस्य कालो भवति अत्र बृहस्पतिः विनिश्चिते पूर्वपक्षे ग्राह्याग्राह्यवि
शेषिते प्रतिज्ञार्थे स्थिरीभूते लेखयेदुत्तरं ततः प्राली नताऽऽश्रयान्तेनावसर्थीस्र
तिविभ्रमात् कालं प्रार्थयेत्तेषु ... लब्धुमर्हति कात्यायनः सद्यः कृते तु
कार्येषु सद्य एव विवादयेत् कालातीतेन कालं स्यात्सत्यनिषेधः सद्यः कृते
तु स्मृति संभवात् सद्य एव उत्तरदानमित्यभिप्रायः ... कार
णानि यदि कालं विवादयेत् ... सद्यः कृते सद्य एव समानीते
दद्यात् लिखितं पञ्चाहिके त्रिरात्रं ... सप्ताहं दशाहिके विमासं ... मासार्धे

वालभेत मतः मासं त्रिंशत्समातीते त्रिपक्षं परतो भवेत् कालः संवत्सराद्वी\
क्रमपमेयायथेमितम् कालेशक्तिं विदित्वा तु कार्याणां तु बलाबलम् अल्प\
वा बहु काले वा यात्रायां त्वर्थितं प्रभुः यो वा यस्मिन्समाचारः पारम्पर्यक्रमागतः
श्री तेपरीक्ष्य यथान्यायमंतरेणापयेत्नतः मूलं वा मानितानां वा परदेशस्थितायदा
पं तत्र कालो भवेत्तस्मात् देशेव क्रमागतम् प्रमावर्षेम मूलं धनम् मास्तिशट्ट\
२६२ णांप्रमाणोपलक्षणार्थम् येषां देशांतरे धनं प्रमाणं वासास्यादि विद्यते तेषां
पुंसां यावता कालेन उत्क्षलधनानयनीयते तावान्कालस्तेषां दानमर्हो भव\
तीत्यर्थः दिनं मासार्धमासौ वान्नसंवत्सरोपि वा क्रियास्मिन् न त्रूपलक्ष्यः
कालः परेणात यथा येत्रामन दुहितेत्रे स्त्रीजुप्रज ननेतथा त्यासेयाचितके
दत्ते तथैव क्रयविक्रये कन्याया हूहणोत्सये कलहे साहसे निधौ उपाधौ कूट\
साक्ष्ये च सद्य एव विचारयेत् अथेति गोरवंयत्र विनाशास्याग एव वा कालं तत्र
न कुर्वीत कार्यमात्ययिकं हितं तत् उक्षलत्वागाम्याह देशाद्देशांतरं याति स्थावि\
ष्णोपरिलेखितं लतादिसिस्थतेवास्मतं वे वाष्प्मेतिव परिभ्रष्टतेवलहाको
विहरं वहमाषते वाक्कलः स्त्ञयतिनो तस्योहोनि भ्रंतस्यापि स्वभावाद्धि कुति। २६२

ग्राह्कस्य नीवाक्कायकर्मभिः अभियोगे यथास्वेष्टं हृष्टः परिकीर्तितः स्व
क्रियागोलयोः स्तम्भगो परिस्पन्दवतोलेदिनि हृष्याद्दृश्यमपि परिस्पन्दनात्मेनो
च्चार्यमाणा वाक् परिस्पन्द न परिस्पन्दत्वस्वलक्षणमस्वतत्त्वोक्तं विरुद्धं स्वो
परविरुद्धम् वाक्कलक्षणोः स्वत्वासमस्तानि भंजतीव सीकरोति स्वाभाविको धर्मः
स्वभावः तस्मादिकृतिः वैपरीत्यम् तत्र मनः कर्मणो विकृतिः स्तानसंशयः
विपर्ययाः वाक्कर्मणा स्तम्भत्वादिकं कायकर्मणः कम्पादि यथायं विपयसो
भियोगे व्यवहारे सातिरिक्तत्वं वहुशो विलपवादीभिः कीर्तितः अत्यन्तागमस्य अत्र
मनः वाग्वेति भाव पोलिंगेर्भावमंतर्गतं तत्राणाम् स्वरवर्णेंगिताकारैः स्वलक्षणा
वेष्टितेन च आकारेंगितैर्गत्या चेष्टया भाषितेन च नेत्रवक्त्रविकारैश्च गृह्यते
न्तर्गतं मनः यदि दुष्टलक्षणानां दुष्टतायां प्रमाणं तदा तैरेव वादिनः प्रतिवा
दिनोवपराजयेव्यवस्थितैरेव मानुषप्रमाणमंतरेणापि व्यवहारसमाप्तिः स्या
दितिदिव्यादिप्रमाणवैयर्थ्यं स्यात् दुष्टलक्षणाभावेनदर्शनव्यथितिति यथुक्तेन
हिलिखितादिप्रमाणानामसमाप्तितनविधानं नोपपद्यते उक्तं हि क्रियापादल
नीयस्यादिति तस्मादेतानि दुष्टलक्षणानि प्रमाणानि किं तर्हि प्रतिवादिनोऽमे

श्रीं
पं
१६८

कः प्रमाणीकरोति विनिर्जिज्ञासायां यत्रैतानि न संति प्रमाणानि इत्यवधारणा
प्रयोगानितेषामुपन्यासः ननु नरविशेषे सति वादिविशेषं प्रति प्रमाणोपन्या
सेव वक्तव्योप्ते दर्शितकजिज्ञासायां अन्वयस्य एव सम्यग्मेव स्थाणादानादोवै
षोपभिज्ञापादोन दिव्यप्रश्नेभवति जिज्ञासादिसंबंधेहि मिथ्योत्तरवादिनो पि संभ
वति न लोके प्रसाक्ष्यादिकं तस्मान्नैकं वदेषां प्रमाणानां ग्रहकत्वं न प्रमाणत्वम् यु
क्तं चैतद्दोषमं तद्वेणाविभ्रमादिना तेषामुपपत्तेः हीनत्वेकारणान्याह स्थलेसं
दिग्धार्थं स्वतंत्रो यः साधयेप्रत्वनिष्पन्नं नचाहूतो वदेत्किंचिद्धीनो दंड्यश्च स
तः साधकबाधकप्रमाणाभावे परीक्षाणां शुद्धाशुद्धत्वे न संदिग्धमर्थं स्वतंत्रः प
रीक्षकादिनिरपेक्षो यो हृष्टेन साधयेत् समर्थीकारयेत् पञ्चगण्यदृष्टोपायेन सा
धितमप्यर्थं प्रसह्य निष्पन्नेन न्यायेन पश्चाद्व्यवहारार्थं राज्ञाहूतः स्वपक्षसाधकं
परपक्षबाधकं च नवदेत् सहीनः पराजितः राज्ञा वध्यः साधितं च साधकाय
देयं हीनस्य दंडो यद्वचनं तच्चैवेति ज्ञापयितुं दंड्य इति दृष्टगतवचनम् नारदः
अन्विष्यमनयोरात्मसंहितया अर्थं प्रवर्तते प्रश्नप्रमाणविनेयस्य स्मान्सवाक्यार्थीनश्चि\
ति प्रत्यवादीक्रियामाह द्वेषी नौ च स्थायी तोनिरुत्तरः आहूतप्रपलायीच हीनः पंचविधः १६८

पिः स्मृतः पूर्ववादं परित्यज्य योन्यमालंबते नरः । वादसंक्रमणाज्ज्ञेयो हीनवादी
सवै नरः । सम्यक्प्रतिहितेर्थोर्थे पूर्वस्तन्नाभिलेत इति अपदिश्यपूर्वमेदमर्थं पुन
रन्यमन्यथावति सतितत्तातारतम्यकारित्वेत्वकोहिशोनयः धर्मस्यः कारणोर्दे
ते हीनं तमपि निर्दिशेत् ५ धर्मस्यः सभ्यः राज्ञा वा कालायनः आवयित्वाय
ह्यकार्यतत्ते दस्युवद्देश्यो अममपत्ता ममपत्तेन कृतेनावासेमहीयते यात्रेने
वत्तयत्रासोरोर्ध्वकालसभी माति मापदेशो वृतानहि याहा दहानिकवं स्मृतम्
अपदेशः फलम् लोवयित्वात्तनोयोवाक्यमूर्ध्ववाप्यधिकंपुनः वदे हादीमहो
येतनाभियोगंतमोर्हति अभियोगः पूर्ववादः मपूर्ववादी तथा नमयाभि
हितेकार्यमभियुज्यपरेवदेत विप्रुवं मभवेदेवं हीनेतमपि निर्दिशेत अयम
र्थः विगतनाभियोगार्थः कार्यसाध्यं मानितायनमयेनत्मतित्तानमितिसर्वा
पराविरुद्धवीतिपमन्हीननिर्दिशेदिति मात्तिगोयस्त निर्दिश्य कामतेनावि
वादयेत सवादीहीयुतेनस्मातिंशाङ्गाङ्गात्परेणात्त हहस्पतिः आह तमपला
पीवमोनीमात्तिवराजितः स्ववाक्यप्रतिपन्नस्य हीनवादी वर्तविधः मपला
पी त्रिपतेगाकोनीवामममभिर्हितेः मात्तिभिन्नस्तत्तोनप्रतिपन्नस्य हीयते

प्रं॰ प॰ २६९

प्रतिपन्नः प्रतिवादिना संप्रतिपन्नः नास्त्यः सांवादकरणादिव्येकतोपस्थानानि
स्वयम् नोपस्थितोयदाकस्मिकं लंतज्ञनकारयेत् दैवराजकृतेदोषत्वस्मिंका
लेपराभवेन प्रवराणामामात्रेणासभवेत्सपराजितः सर्वान्तरेसत्त्वविहितविवा
देसंप्रतिवर्तिते प्रश्नसंयेमिथ्योत्तानिढाघ्यानेहिगुणादमम् किंच स्वलं साति
सूभयतस्य स्वसातिगाः सर्ववादिनः सर्वपक्षेधर्मीभूतेभवन्तस्त्ववादिनः उ
भयतस्साति संभवे सर्वपक्षवादिनानिर्दिष्टास्सातिगाः प्रमाणाभवंति १
त्वस्मत्रः यस्तात्सर्वपक्षोऽधर्मोज्ञानस्वदोत्तरवादिनिर्दिष्टास्सातिगाः प्रमाणा
भवंति कः पुनर्व्यवहारोऽस्यवाक्यविषयः ननावन्मिथ्योत्तरवान् नहित्ववा
दिद्वयस्य सातिगासंभवंति तथाहि त्वयानामानमेवास्यसेति सर्वपक्षवादि
नाभियुक्तो नाहंपारये इति मिथ्योत्तरवादी ब्रूते न त्वसातिगामसंभवएव यो
ह्यर्थो येषामुपलंभयोग्यस्तत्रैव तेषां सातित्वसंभवः न च मिथ्याबाधुक्तो
र्थः परेषामुपलंभयोग्यः येन ते तत्र सातिगास्युः भुक्तिलिखितपोत्तम
माणात्वस्यत्वनाशंकनीयमेव तस्मान्न मिथ्योत्तरवान् व्यवहारोऽस्य विषयः
नापि मतस्य वक्तोदोत्तरवान् न त्वसर्वपक्षवादिनः प्रमाणोपन्यासोपयोगः । २६९

भावात् तथाहि सर्वार्थज्ञानमयोस्मीति सर्ववादे सति प्रसङ्गवल्कं दीयते सर्व
धावितवान् स्मि किं तस्य यानन्तर्भूतमिति तत्त्वथाश्रितस्य परेणाङ्गीकृततत्त्वा
न्तरप्रमाणाप्रमाणाभावनास्ति हेतुप्रावृत्ततायाः प्रसंगात् किं न प्रतिवादिन एव प्रमाणाप्र
तत्त्ववादिना वा अप्रमाणं प्रसंगस्यायोतत्त्ववानापि व्यवहारो नाम्नि वा कश्चिद्विषयः
तत्र सहतत्त्ववादिनि निर्दिष्टे चेत् प्रमाणान्तरेभिः प्रसङ्ग‧ न्यायदर्शिभिः तेन वाजितपत्रे
ण सर्ववादिनः पराजयः तत्त्ववादिनश्च विजयः सिद्ध्यति तस्मान्निर्विषया
सिद्धेरेवायं प्रतिभाति उच्यते प्रसङ्गवल्कं प्रसङ्ग‧ न्यायो तत्त्ववन्न्यायो सविषयः
सति हि तत्र सर्ववादिनो विप्रतिपत्तिः तथाहि प्रसङ्गवल्कं दिनाप्यत्र धावितवान्
स्मि तत्सम्यगन्तर्भावितमित्युक्ते सर्ववादी तद्देव प्रसङ्गेन रेकुरुते सर्व तवयापि
ते तत्त्वगुरुपक्षानुरागप्रवृत्तं तत्त्वमान्यमान्यतान मन्त्रणीकर्तव्ये तत्त्वप्रमाणातिमिरेह
सम्भावयामीति एवंविधो तत्प्रसङ्ग तत्त्वयो रुभयत्र प्रमाणात्ति सङ्गावा तथा प्रसङ्ग‧ न्या
यो तत्त्वरोपि यद्येवं सर्ववादश्च तत्त्वं करोति सर्वं प्रसङ्ग‧ न्यायेकरश्चित्तयाहं पराजितोस्मि
किं तु तन्न्यायं कुर्वन्नहं कृतान्न्यायान्तरेण वा न्यायेन पराजित इति तदोभयत्रापि प्रमा
णसद्भावः तत्त्वदेव वस्तुप्रमाणविरुद्धभयतः सत्त्वप्रमाणविपत्तिः सर्ववादिन इति यदि तु

पूर्ववादिनः प्रत्यंतरभावादप्रतिभावस्तत्रैवमुच्यते सर्वपत्तेर्धर्मभ्रंते भवत्युत्तर
वादिन इति अतएव नारदः द्वयोर्विवदतोरर्थे द्वयोस्सत्स्वपि सात्तिषु पूर्वपत्तो भ
स्मृ वेद्यस्य भवेद्युक्तमसात्तितायाः कारणाद्यत्नः कारणात्पूर्वपत्तो विपर्यस्तत्वमपद्यते
उत्तरः क्रियासमारंभोत्तरा पूर्वपत्तप्रसाधनी क्रियाप्रत्यवकलना नारदः साध्ययेत्पू
पं र्वपत्तस्य पश्चिमार्थं वशाद्भवेत् विवादे सात्तिताप्तत्र प्रष्टव्याः प्रतिवादिनः पा
१२० जितेन व्यवहारविशेषेय इत्यंतेराह स्मृतं सपणाश्चेद्विवादस्यात्तत्र हीनं तु दा
पयेत दंडं च सपणं चैव धनिने धनमेव च पणसहितश्चेद्विवादो व्यवहारः त
स्मात्तत्र हीनं पराजितं वादिनं शास्ता क दंडसहितं पणं शास्ते साधितं च धनं धनि
ने प्राड्विवाकोदापयेत् प्राड्विवाकाभावे राजा स्वयमेव शत्ताशयात धनं च धनि
ने दापयेत जितेन सपणेनावहियान्तिरभ्युपेतं धनं पणः व्यवहारे इष्टव्येनेत्यप्र
तिवादिना वाभि हेयमनुषा देयं चाह स्मृतं कल्लिनिरभ्यस्तेन व्यवहारान्तरेणैन
प भूतमप्यन्नयत्नसंहीयते व्यवहारतः वादिनाप्रतिवादिना वाभिधीयमानं
कुलं प्रमादेवापरिमत्त भूतेन तात्त्विकेनार्थेन विशिष्टाद्व्यवहारान्तरेणान्तिरार्थे
न यतो भूतमपि वस्तु वादिप्रतिवादिभ्याम् न्नपन्नसत्तम निवेदितं व्यवहारतो १२०

व्यवहारेणाहीयमाने मन्यते व्यवहारेणास्तु लिखितादीनि प्रमाणानि भवन्ति
न च तेषां भूतान्यमानि तनियमोऽस्ति भवति हि कदाचित्प्रमाणप्रकारेणोक्तलेलि
खिते च देशान्तरादेऽस्मिन्ने तद्वृत्तान्तं नरमिभियोगं करोतीति एवं साक्षिष्वपि दे
शान्तरस्थितेषु तस्माद्धादिप्रतिवादिनौ साम्यादिभिरुपायैर्भूतवादिनोक्तार्थे
त एव व्यवहारेषु मुख्यः कल्पः असत्ताभ्यां लिखितादिनिमित्ताभाव स्याद्द्वि
तीया बृहस्पतिः पूर्वोत्तरार्थे लिखिते न स्फ्रान्ते कार्यनिर्णये द्वयोः सतः सयोःस
मिथ्यादयः पिंडयोरिव प्रमाणसमतायत्र भेदस्थास्वचरित्रयोः तत्रयाज्ञ
या मेऽध्य नभयोरपिशास्यते चरित्रमाचारः भूतोऽर्थे कुलव्यवहारेणापयाही
यते तथा दर्शयति मलं निह्नवे लिखितेनैकमेकदेशविभावितः दाप्यः सर्व
न्नृपेणार्थं न ग्राह्यस्त्वनिवेदितः अनेकं वस्त्ररत्नरुक्तरजतादिकं सर्ववादि
नालिखितेन भवति यद्येदमिदं ममयं मे धारयतेऽति तस्मात्तरवादिनान किंचि
द्वारये हस्मिति निह्नवे कृते तत्र सर्ववादिना लिखितादिप्रमाणेन तदेकदेशम
पि परोपदिविभावितो यो कारितस्तदा सर्वमेव प्रतिज्ञातमर्थमुत्तरवादी न्टपे
णादाप्यः यस्तु भाषाकाले प्रकाटिनाप्रमाणकोप्यर्थो न निवेदितः सयात्ता

नापनीयत्वयानसाध्यः एतत्तु वचनमपह्नववादिनस्साध्यंप्रतिवचनेदृष्टं
यथा एतेषामर्थानांमध्येयत्किमप्यर्थमर्थीसाधयति तदासर्वेनेतानर्हन्स
मीतिकृत्वा एवं तत् कृत्वोदाहरणं एतस्माद्वचनात्सामान्यतोऽनेकार्थाभिधायिनोऽपि
श्री यावत्सर्वंसाधयेत्तदानीसादिभिस्तावद्देशोसौलभतेसाधितंधनमिति काम्य
पं एतद्वचनान्निरोधस्मात् तत्रच सादिसाधितावशिष्टमर्थंसाधयितुंप्रमाणां
२०१ तरमर्थिनोपादेयम् एतत्तदाहरणेनोक्तम् अनेकार्थाभिधायुक्तेनसर्वोर्थस्साध
लाभिना विभाविते काले येनदेयंयत्सिध्यत्यतइति तदपिसाध्यं भूमिध्यानतर
विषयम् एतत्कालायनप्याह साध्यार्थैकदेशापिकथितेसादिभिस्सकलंभवेतसी
मेगेसाध्यमेवोर्थ्य एतत्साध्यंप्रतिपादितमिति तस्मादयमर्थः सीमादिविपर्ययसा
ध्यसाध्यैकदेशोपितत्रैवसाध्यस्मार्थस्यैकदेशान्तरेणाविनाभूतेसादिभि
र्गदिते सकलंसाध्यंगादितंभवेदिति यथा पुत्रस्तापरस्त्रियाभर्तास्मादित्यति
रिक्तपासहेकस्मिंश्चयनेस्वयंपुत्रास्सकलंदारिद्र्यंस्तिनिश्चलोकेप्रदेशोऽपि
तद्वानिति सादिभिर्गदितेतत्संभोगोविनैवसाधितवत्तनमिश्चतिधर्मसा
स्वयोविरोधः साध्यबलेपरिहार्यः धर्मशास्त्रार्थशास्त्रयोस्तुविरोधोर्थशास्त्रं २०१

बाधनः स्यादि मूले स्मृत्योर्वेदमूलयोर्विरोधेन प्रमाणनिर्वाहाय भिन्नवि
षयत्वकल्पनाप्रकोन्नुमानार्थापत्त्या स्मृत्योः स्वार्थे प्रामाण्यमप्यवादबलवान् न
हि स्मृतिस्मृतेः स प्रामाण्यं धर्मशास्त्रार्थशास्त्रयोस्तु विरोधे धर्मशास्त्रं
बलवत् अर्थशास्त्रं दुर्बलम् अतस्तत्राप्यं न दृष्टेन त्वधर्मशास्त्रं बाध्यमान
स्मृत्यन्तरमाम्नायविरुद्धम् नतु तत्प्रामाण्येन धर्मार्थसन्निपाते अर्थग्रा
हिणां एतदेवेति प्रमाणानां दृष्टार्थविषयास्मृतिरर्थशास्त्रम् वेदैकसम
धिगम्यार्थविषयान्धर्मशास्त्रम् तथा च भविष्यत्पुराणम् दृष्टार्थानुस्मृ
तिः काचिददृष्टार्था तथाऽपरा दृष्टादृष्टार्थरूपान्या न्यायमूला तथाऽपरा अनुवाद
स्मृतिस्त्वन्या शिष्टैर्दृष्टा तु पंचमी सर्वा एता वेदमूला दृष्टार्थाः परिहृत्य तु प्रामा
ण्यदृश्याणां न्ययिनि वेद तथा षाड्गुण्यस्य तथा योगः प्रयोगः कार्यगौरवा
त् सामादीनामुपायानां योगो व्यासः समासतः अध्यक्षाणां च निक्षेपः कंट
कानां निरूपणम् दृष्टार्थं पंचस्मृतिमाकाङ्क्षितसिद्धहेतुः अत्र संयोगात्ति
स्मृता कार्यास्तु नोमांसं नभसत्व येत अदृष्टार्था स्मृतिमो का इत्यभिमिताः न को
विदेः पालाशो धारयेद्दंडम् अदृष्टार्था विदुर्बुधाः विरोधे तद्विकल्पश्च जपहो

सकृतोयथा अकृतोरहंयथाकार्यस्मृतौनसहस्रांशपदि अननुवादिनीमात
पादिन्नातंयथागृहात नयहो सकृतोयथेति स्मर्योहृपावधिमाविश्रीजपन्मा
हितहोमविषयास्मृति: अनुवादिनी अननुवादिनी यथापुत्रेष्टायां
श्री अविनेषणायामस्वलोके यागात्कृत्नुस्मायाऽधमि लावर्षवंतीनयानादित
पं ब्राह्मणा: मत्रजेदूहादितिमननस्मृतिर्वेदेति तथाच अनामहविशेषेनवा
२१२ प्यतेविषयंविना अवस्थायाविशेषोन: कार्यो मत्रपरीतकै: स्मृतत्वेन
विशेषेनार्थस्याप्रस्मवाधनम् परस्परविशेषेनस्मायपुत्रकेसमागावत अ
हहेोविकल्पसाअवस्थासंभवेमति स्मृतिशास्त्रविकल्पसाकांक्षा
गामति अरहार्थयो: स्मृतोश्रोत्रनिरपेक्षत्वेमतिविषयअवस्थापक
स्मायाभावेवसमान: र्थयोविकल्प: श्रामेहतवेनमसस्वप: नैरपेक्ष्यं अवस्था
पकत्वायाभावेवसमार्थयोविकल्प: साफेहतबहेनसअवस्थापकन्यायम
भावे अवस्थितविकल्प: तस्मिन्सतिनाव्यवस्थितविकल्पोग्राह्य: नचवि
षयअवस्थापकत्वावन्मासामान्यविशेषन्यायोहरअवहारप्रसिद्धो यथा ब
ह्मणोभ्यो दधिदीयतां तक्रं कौडिन्यायेति तेनन्यायेन स्मृतिविरोधं परि २१२

क्रियते यथा नस्नानजाह्नवां हस्यानमर्वं पापे शाविष्टिनमिति साधारणोमास
ग्रन्थनिबंधसम्यक्कां विहितोदेयवाह: यथाहमनस्येव गुरुं वा बालस्त्रीं वा
क्षौरियं वा वदुष्कृतम् आननाधिनसायांनेहस्या देवा विवार्यन्तीति एवंव
सास्नासवित्रीदन्या येनकर्मा विकृतीनां विशेष: परिहरणीय: कस्माविक
कल्पनानर्थकप्रसंगादिनास्यायानरेणोति मनुस्मृति: नदस्यस्मृविरो
धेनमनुस्मृति: प्रमाणा प्रजयवाहबृहस्पति: वेदार्थोपनिबंधत्वात्प्राधान्यं
तु मनुस्मृतौ मन्वर्थविपरीता या सा स्मृतिर्न प्रशस्यते इति साध्यार्थसाधना
न्याह मूलं प्रमाणानि लिखितं भुक्तिसाक्षिणश्चेति कीर्तितम् एषामन्यतमा
भावे दिव्यान्यतमं मतं प्रमाणं तेषां क्रियते नेनेति प्रमाणम् लिखितादि
एषां मध्ये एकमपि न स्यात्तदा तत्र मानाभावान्नदिव्यानां मध्ये केनचि
त्साध्यं साधनीयम् बृहस्पति: द्विप्रकारा क्रिया प्रोक्ता मानुषी दैविकी तथा
एकैकानेकधाभिन्ना ऋषिभिस्तत्त्ववेदिभि: साक्षिलेख्यानुमानं च मानुषी
त्रिविधा क्रिया धनमानं भुक्ति: तथा भोक्तृभोग्यस्य मनुमीयते तथा घ
टाद्याधर्मजानां च दैवी नवविधा स्मृता साक्षीद्वादशभेदस्तु लिखितं दशधा

श्री
पं
२०१

स्मृतम् अनुमानेन वहिर्विधं दैवी नवविधा क्रिया कात्यायनः प्रमाणैर्हेतुना चा
रित्रेणैव तु निश्चयम् सर्वेष्वपि विवादेषु सदा कुर्यान्नराधिपः सर्वाभावे तु
यत्नेन नान्यथैव कदाचन सर्वेनाम् मानुषप्रमाणानामभावे दिव्यम् यद्येको मा
नुषीं ब्रूयादन्यो ब्रूयात्तु दैविकीं मानुषीं तत्र गृह्णीयान्न तु दैवीं क्रियां नृपः यथा
प्रथमवादी ब्रूते मम सुवर्णसहस्रं मे धारयत्ययमिति मानुषेण प्रमाणेन साधयामी
ति उत्तरवादी तु ब्रूते नाहं सुवर्णसहस्रं धारयेऽहमिति दिव्येन विभावयामीति य
द्येकदेशप्रमाणापि क्रिया विद्यते मानुषी सा ग्राह्या न तु सर्वापि दैविकी वर्त्तान्
णाम् यथा सुवर्णसहस्रं मया स्मैदिकमानेन स्थापितं तु न स्याद्वाभ्यां चकथ
न सहितं स्वीकृतानाम सुवर्णानां सहस्रं सास्मै मानुषप्रमाणानाम् ह्यंशो दिव्यमिति य
द्यपि प्रमेयैकदेशाभेदव्यापिनी मानुषी क्रिया तथापि सैव ग्राह्या न तु सम
स्तप्रमेयव्यापिन्यपि दिव्या क्रिया यत्र तु प्रमेयांशो मानुषीं न संभवति तत्र दि
व्यैव ग्राह्या पितामहः स्थावरेषु विवादेषु दिव्यानि परिवर्जयेत् साक्षिभिर्लिखि
तेनार्थ भुक्त्या चैव प्रसाधयेत् कात्यायनः वाक्पारुष्ये च भस्मो च दिव्यं न परि
कल्पयेत् दत्तादत्तेष्वधर्ये ज्ञातिभिः स्वामिनानिर्णीयेम्बति विक्रीयादानसंबन्धे क्रीता २०१

पनमयक्रति पूतेममाहूयंचेवविवाहंममपस्थिते मातिगास्साधनेयोके
नरिक्तंनचलोत्मकम् पुगञ्चाणिगणाहीनोयास्थितिः परिकीर्तिता तस्मात्
साधनेलोत्मनरिक्तंनचमातिगाः इत्यमार्गक्रियाभोगानलवाहादिकेत
या भुक्तिरेवहिगुर्वीमान्नालेख्ये नचमातिगाः प्रक्रांतेमाहमेवादेयाहष्ये
हेतुवाविके वलोऽतेषुकार्येषुमातिगोरिक्थमेवच आसः रहः कृतंयका
यंचकार्यहिविधमुच्यते प्रकाशंमातिमिश्रीसंदेविकेनरहः कृतम् गृह
स्मातिः वाक्याकृष्यमहीवादेनिधिद्वाहेविक्रीक्रिया प्रदानया रघनेनसाह
सेवुवनर्मापि लिखितेमातिवादेवमहित्वेजायतेनथा अनुमानेवसंभावे
तत्रैवविशोपनं नष्टेहेमाहमेवकल्पयेदेविक्रीक्रियाम मानुष्याभावे
पतत नच अर्थवचनंमिथ्यानरवादिनः क्रियासामर्थ्येनात नहिमिथ्यानवा
हिनोदेविक्रीक्रियायासा नारदः अप्राप्तेनिर्जनेरायावंतवेश्मनिसाहसे आसा
वहवनेचवाहिन्यासंभवतिक्रिया पितामहः महापापाभिशापेषुनिक्षेपहर
णेतथा द्विवैः कार्यपरीक्षेतराजासत्त्वपिसाक्षिषु नत्रोहिमातिगासन्नताभि
धानेविषापसति वर्णिनाहिदेयोयत्रेमाहिना अनयककामायनः समतेसा

स्त्रिणां चरदिव्ये लग्नापि यो नुयेन प्रामाणिकविवादेषु विद्यमानेषु साक्षिषु
स्थिमालेवतेवादीनहकेनत्र साक्षिणः शृणोत स्वांख्यानस्य साक्षिणां समवे
तद्धि प्रतिपत्तो व दिव्यं वेदितव्यम् तथा वादिनः प्रतिवादिनो वाध्य प्रमाणानि
सं० कोटद्वलत्रसत्स्वपि साक्षिषु दिव्यमेव चासः न मयेतत्कृतं लेख्यं कूटमेतेन
पं० कारितं अधरीकृत्य तत्पत्रमर्थे दिव्येन निर्णयम् नकुर्यादिति भावः कात्या
३२८ यनः यत्र स्यात्सोपधं लेख्यं तत्र स्युः साक्षिणो यदि दिव्येन शोधयेत्तत्र राजा ध
र्मासनेष्ठितः नारदः निर्णीते व्यवहारे तु प्रमाणमफलं भवेत् लिखितं
साक्षिणो वापि पूर्वमावेदितं न चेत् मूले सर्वेष्वपि विवादेषु बलवत्तरा क्रि
या आधौ प्रतिग्रहे क्रीते पूर्वा तु बलवत्तरा अत्र हस्ताभेदकं क्रियां कृता तद्धि
ह्यः पश्चात्क्रियते तेन उत्तरक्रिया विवादेषु बलीयसी पूर्वं स्याद्यधिका भवति
यथा देवदत्तेन पूर्वं पंचकशतं यज्ञदत्तस्य न मध्यमर्णाय दत्त्वा पुनः कृतोपि दे
वः द्विकशतं तद्धि क्रियते यथा वा तेनाधिकमाधिं गृहीत्वा धनं दत्तमनन्तरं
णः पश्चात्तस्यापि मेधाद त्वनेकिं नाधिमनसैवेन दत्तं भवत्याधारयतां
मिति तत्र हि तीये व क्रियायाः प्रामाणिकी आधिप्रतिग्रहक्रीतविषयविवादेतर ३२८

वैवक्रियानुस्मरणीयानां तथा यथा द्वेवारिकमाधिकस्यर्धिकीयद्रनाविक्रीय
वाद्यनस्तस्मैव तेऽस्यप्रकृष्टानं प्रमस्य मैत्रीं नदानं विकुर्वावाक्रियते नदाहृवौक्रि
यामृतानदाभिख्या सर्वकृतांभं दानविक्रयाभं द्राभिनिवृर्त्तेनोप्त नदाभि
नाक्रियमाणो दानविक्रयो नहि ध्रुतः ऋद्धिकर्माणो नतयद्यपि स्वाभिभावेन
निवर्त्तते न चापि प्रतिबुध्यते ततस्तत्रस्थेनैव स्वाधिष्ठानानि हतो बुद्धवचनं प्रमा
णिकत्वेकर्त्तुं नैव शक्यते भूम्यादिषु नविषयेस्वाभिनेयमिति भक्केषु विशिष
ये आगमसमाधेनापाः कश्चिद्बुद्धलिङ्गधराः स्वात्मभावेनापि नस्माविशेष
णात्वाद्यह मूलं चयवनोद्भवतो भूमेर्होनिर्विंशतिर्वार्षिकी परेणाभ्यसमाना
याथनस्पृष्टशावार्षिकी ऋद्धिमीमांसनिवेपज्ञद्दवालधनैर्विना नचोपचनि
दानस्तोऽप्रियापाण्यत्नेरपि आध्यात्मिकानिरिक्तापाभूमेः परेणास्वार्थिनावि
शान्तिवर्षाणिपावद्रूपमानानाः ऋद्धिनः पश्यत इसांभूमिमिषभं करइति प
स्तनमपलभमानस्याद्भवतो नलिपनोहानिः स्वाभिमेन्द्रपाभ्यावो भवति प
वं भूम्यतिरिक्तस्यपनस्पृष्टावर्षाणिभुक्तमानस्य हानिः एवं विधाहि भक्तिः
नलीभूतस्य पर्यवः स्वाभिनेयमिति नवृद्धेनै किं नभोक्तुं नस्वाभिनेयमिति सुख

नश्यति भवति तत्र भुक्तिप्रमाणम् अथ सर्वेणानोपलभ्यविषयासार्थं यावत्तेथनं ह।
रामि तावदिदं तव्याहितमक्रितिप्राधीयमानं धनमाधिः सीमेति प्रसिद्धा निक्षे
मे पपवोपनिक्षेपः तमाह नारदः स्वद्रव्यं यत्र विश्रंभात्निक्षिपत्यविशंकितः निक्षे।
धं पो नाम तत्प्रोक्तं व्यवहारपदं बुधैरिति तत्रोभयं बुद्धिः आधेोऽप्याह दर्शिताल तत्राह
२२५ नारदः गर्भस्थः सदृशोज्ञेय आष्टमाद्वर्षतः शिशुः बाल आषोडशाद्वर्षात् पोगं।
डश्चापि शब्द्यते परतो व्यवहारज्ञः स्वतन्त्रः पितरावृते बालधनं व्रततकोतताभा
वे राजा तारतम्यणीयमित्याह गोलकः इत्यवं बालधनमाव्यवहारप्राप्तेरिति उपनिधि
वत्यति सिद्धमन्यत् तद्गृहाणामसमर्थमात्रोपलक्षणार्थम् अतएवाह नारदः वर्षा
णां विंशतिर्यस्य भुज्यते यापरैरिह सति राज्ञि समर्थस्य तस्य तस्य न सिध्यति ना
रदः प्रमत्तपरिभोगात्तु स्वामिनो हि दृश्यास्तथा आध्यादयोपि जीर्यन्ते स्त्रीनरेंद्र
धनादृते आध्यादयोपि जीर्यन्ते किं पुनरत्र तत् तस्मादाध्यादिव्यतिरिक्तस्य यो
क्त्या भुक्त्या तस्य सिद्धिः एवं चाधिसीमोपनिक्षेप मात्रेऽविरोधः तथा उपेक्षाकु
र्वतस्तस्य तत्समीभूतस्याति हृतः कालेनियमेन सर्वेकेषु व्यवहारो न सिध्यति तस्मा
देतत् समव्यवहारो व्यवहारफलं स्वामित्वं न सिध्यतीत्यर्थः आह उपेक्षितां। २२५

यथाधेनुर्विनापालेननश्यन्ति यद्यप्येतानेवंतथाभुक्ताभूमिः कालेनहीयते इ॰
तिस्मृतिः कस्यचिद्दिर्वापरेईअंसमतेयन्नहीयते अन्यस्यभुंजतः यस्मान्नस्मृत
लब्धुमर्हति यद्यप्यनन्यस्वरहस्तः विंशतिर्योननिवारयेत् स्वतायिलेखेनभुवंप्र
नष्टांसम्यगानुयात् कुर्याद्विंशतिग्रहादिलिखितेनापितांभूमिंनाभावस्वामृयात
पतन्त्यस्यवहारस्थितिमात्रिंशोकालेनभुक्तगातिस्म् अतएवमनुः अन्तडक्वे
हयोगंडोविषयेवःसम्भुज्यते भवेनन व्यवहारेणाभोक्तानहनमर्हति नतम्ब
यमवरसार्थतः परकीयमेवव्यवहारेणोवार्जितं नत्वम्नवाधभयादेवयथास्य
नृगामथितसम यत्तनारहेनोत्कम अनागमंतयोभुंक्तेवहून्यब्दशतान्यपि चौ
रदंडेनतंपापंदंडयेत्पृथिवीपतिरिति तद्दूरवालादिधनविषयम् सर्वसभूमि
भोक्तृपुरुषविषयंवा अतएववक्ष्यति आगमस्तुकृतोयेनेत्यादि आध्ययपह
नेदंडमाह मूलं आध्यादीनंविहर्त्तारंदापयेद्धनिनेधनम् दंडंचततत्समंराज्ञेत
दपेक्षयाधिवा सर्वलोकनिर्दिष्टानामाधिप्रभृतीनांमपहर्त्तारं यदपहृत
माध्यादिकंतत्स्वामिनेदापयेत तत्समंचदंडंराज्ञे यथाशक्तितंतोभ्यधिकंम
नेवा यावतागमस्मरणोभवतिनेदर्थत्वात दंडस्य यदाहयोगमः दंडोदमनादि

माहुः स्नेनाशंताद्येदिति मनुः धनेनाधेयरात्रे नान्निग्रहीतेनयाकृपात् तदे
षमर्वमत्र्येतन्मयुंजीत वतद्दयम् धिरंडवारंडादिवतद्दयम तत्रवधरंडोनग्रा
मं ह्याशिमाह दशास्यानानिदंडस्यमनुस्याधंभवोग्रवीत त्रिवृधार्णावृतानिस्मृ
पं तिलोत्रास्याणोव्रजेत उपस्थमुदरंजिह्वाहस्तौपादौवपंचमम् वत्तर्नोमाव
१२६ कोर्णिवधुनंदेहस्तथैवच कामायनः धुनदानामहंवधस्वामिनः कर्मकारये
त् अस्माकोवंधनागारंप्रवेशोग्राह्याणारते गौतमः तथाशीरोग्राह्याणादंडः क
र्मनिधोगविश्वापननिवासनांककरणानि अनुहृत्तोअहृतेदंडदानेसामर्थ्य
इमर्थः अतश्चोत्तरमसाहसदंडस्यापिविषयेऽहंत्वं घराहनाभ्वः वधसर्वस्व
हरणांपुरान्निर्वासनांकने तदंगच्छेदस्तुकोरेडस्तत्तमसाहसइति अविशे
षमर्वषामेषदंडविधिस्मृतः शिरसोमुंडनंदंडस्तस्यनिर्वासनंपुरात् ललाटे
वाधशास्तांकः प्रयाणोगर्दभेनैव गुरुतल्पेभगः कार्यः सुरापानेसुराध्वजः
स्तेयेतु स्वपदंकार्यंब्रह्महत्याशिराः पुमान् आपस्तंभः ब्रतत्तानिराधोग्राह्म
णस्य अस्यार्थः ग्राह्मणास्यविवासनमस्मृथेवासमावतषोनिरोधेइति भुक्तेः
प्रमाणानयोकायाविधयविशेषमहकायांतरमाह आगमोभ्यधिकोभोगः १२६

द्विनाहं वेदकमायातानाम् आगमेऽपि बलं नैव भुक्तिर्लोकादिषु यत्नो आगमस्या ।
श्रितावाचारकः कथमत्ति गृहादिकोऽर्थः सोऽपि कोऽपयोद्वितीयोऽभोगात् भोग
मयत्वभोग्यत्वस्वा.म न्यपरिकिं कुर्वतः आगमस्य सहकारी स्वार्थः न ह्यागम
रहिताद्भोगाद्भोक्ता भोक्तः स्वामित्वं शक्नोति स्वेलफलभोगार्थं न स्वामिनोऽपि ।
भोगदर्शनात् ननु वपि व्याविभिर्विभिर्षङ्क्ते तद्विषयत्वतयैव स्वगृहघ्यस्य भो
गो नैवागमं स्वामिभावं भोक्तुमाधयति तत्कथमागमस्यापेक्षणमात्रस्य
सिद्ध्यत इत्याह विनाहं वेदकमायातानादिति पितृपितामहसर्पिता महाः सर्वतः पाक
मांधस्यागतो भोगस्तत्स्वाम्यं हृष्टकृतो भोभोगस्तत्स्वाम्यं हृष्टकृतो आगमसाधित
स्वस्वामिभावात् ननु वा आगमस्यास्यादिसमागतार्थविक्रियाभोगिनिरपेक्षत एव स्वा
मित्वं साधयतीति किमुत्त भोगेन कार्यम् इत्यत्राह आगमेऽपि बलं स्मितादि य
द्विषयास्तोकादिभुक्तिनैव विद्यते तद्विषयस्यागमात् स्थितं बलं सामर्थ्यमागमात्
लत्वान्नैव आत्मनः समसिध्यति यद्यपि यथा समस्य कृषः प्रति गृहोवा क्षेत्रे वा देश
नःतिलिखितादि बलात् निश्चितस्य तथापीदानीं तन स्वामित्वं विनाभुक्तान् ।
सिद्ध्यति सम्बन्धदानविक्रयादि संभवात् न स्वादिदानीं तन्न स्वामित्वं स्या यदि तं स

श्री
पं
१२२

ह्यागमेन वर्त्तमानां भुक्तिमस्कालितपापीडितस्य: अत्रनारदः विद्यमानेपि लिखिते
जीवत्स्वपि हि साक्षिषु विशेषतः स्थावराणां यन्न भुक्तं न तत्स्थिरम् तथा आगमेन वि
शुद्धेन भोगो याति प्रमाणतां अविशुद्धागमो भोगः प्रामाण्यं नाधिगच्छति विशुद्धेन
प्रमाणपरिच्छिन्नेनागमेन सहितो भोगः प्रमाणतां याति तीर्थः मनुः संभोगो यत्र
दृश्येत न दृश्येतागमः क्वचित् आगमः कारणं तत्र न संभोग इति स्थितिः अत्रागमस्य
सित परिच्छेदे संभोगस्य हितः कारणं न तु केवलसंभोग इत्युक्तम् व्यासः सागमो दी
र्घकालस्त्वच्छेदोपाधिविवर्जितः प्रत्यर्थिसन्निधानश्च पञ्चाङ्गो भोग इष्यते आगमस्तु क
तभोगविषयमेतत् आगमविशेषानाह बृहस्पतिः विद्ययात्रयबन्धेन शौर्यभार्या
न्वयागतम् सपिण्डस्यप्रजस्यांश स्थावरे समवाप्यते तथासंविभागक्रियामात्रेणापि
त्र्यब्दे वा राजतः स्थावरं सिद्धिमाप्नोति भुक्त्या हानिमुपैति तथा ग्राममात्रेण भुक्तेऽसौ
कृत्स्ना परिसंस्थिते न स्वतन्त्रसिद्धिमाप्नोति इति वा येत यस्तया अभ्यासतस्तस्मारभ्य
भुक्तिर्यस्याविद्यातिनो त्रिंशद्वर्षाण्यविच्छिन्नातस्य तां न विचालयेत् अभ्यासतः प्रति
माह यद्येकमासतेनामः तेनानामाप्नोतिविताः एकदेशोपभोगेपि सर्वभुक्तिम
वंति ते लोकभुक्तिरेषा न च सर्वत्र भुक्ति रागामापेते माह अभ्यासस्तु कृतो येन सो १२२

भिप्रुलक्ष्मस्य हरेत नतस्य तलस्यैतोवा भुक्तिरत्र यदीयस्मी येन। यागः क्रिया।
दिः कृतः सोभिप्रुक्तस्य यागमेलिखितादि प्रमाणेनेदूरे साधयेत तस्य याग
कर्तुस्तनः पौत्रो वाभिप्रुक्तो नागमस्य हरेत यतस्तस्य भुक्तिरेव यदीयस्मीगुरु
तदा आगमो दूरगोविनेव प्रमाणान्तेतस्यागरीयस्त्वात नन्वाधिभोगस्य सा
क्षित्वमेतदागादर्शनात नभोगस्यागमनिरपेक्षस्य प्रामाण्यम् युक्तमेतंस्या
यदेतत्वात नैवम् यास्तोविन्नस्यागतोभुक्तेः साक्षिभावप्रतिप्रमाणानोवृन्दस
तोपवादतया पुनरागमभुक्तिः तत्स्वयत्राधिभुक्तिरियमिति साक्षिलिखिता
दिभिः क्रियानिर्णयवादः अन्यत्रो नागिकं साक्षिभावएवभुक्तेः प्रमाणमि
मिति आगमकर्तुः सतस्याभिभुक्तेवस्तास्थासिद्धिः इहोच्यते साक्षांतकाल
तिक्रमेस्मतिरपृथगभ्यासकालः पुरुषत्रयभुक्तिकालात्मकः तथाचस्मृ
तय्म स्मार्तकाले क्रियाभ्रमे स्यागमाभुक्तिर्विशते अस्मार्तेत्वागमभावात
क्रमात्त्रिपुरुषागतेति पुरुषभोगकालस्य परिमाणमाह नारदः वर्षाणि वि
शतिभुक्तास्वामिनाव्याहता सती। भुक्तिः साप्पौरुषीभुक्तिः द्विगुणा वा त्रिपौरु
षी त्रिपौरुषीत्रिगुणानन्वेष्यस्यागमः कालापणः भुक्तावेतान्महीभु

श्री
पं
१२८

क्तिः पैतृकौ वापि समस्ता त्रिभिरेते रविकिन्नाश्विराघसाह्निकौ मता ततो वर्ष
घट्टेः ऊर्ध्वं स्मार्त्तकालः ऊर्ध्वं समस्तोतः अथ वा वर्णाणां पञ्चत्रिंशत्तपो हृदो भोग ।
उच्यते ऽस्मिन्नन्नं समुत्पन्नश्रा पञ्चोत्तरं वर्षशतं स्मार्त्तः कालः ऊर्ध्वं समस्तोतः अ
न्योऽन्य पूरुषयोः स्मार्त्तपूरुष सद्भावासद्भाववक्ता अवस्थाश्रायतनं स्मार्त्तं कालेऽ
तीतेषष्ठ्यान्नयोगेव समासामः सार्थो भवत्येनव ते वा विशेषेणा हेतु स्मृतिराह ।
घट्टु क्रिमाणमेवापि मेसदीतिवचनं तर्नेनमनुक्रम् तत्रत्यो भुक्ति मेवेकापोत्रा
दिसन्तर्कि वनेति तद्दाहनं पुत्रसमस्मार्त्तकालोतर्गताघोभक्तो पोत्रस्य तदनिवि ।
क कालाया वेदितव्यम् यत्तु कामायनवचनम् आसोनकाशाणां तनम ध्रुभक्ति
स्तमागमाकाशाणां भुक्ति रेवेकाम्तेनायात्रिपोरुषीति वतर्थ्यस्य पुसो भुक्तिः स ।
माणां तपोपमामृतीयेति गमयति तत्र स्वस्मार्त्तकालं नेतः पातिभक्तोस
मां वेदितव्यम् यत्तु आमृवचनम् यद्विनागमं मन्तं भुक्तिः पूर्वैस्त्रिभिर्भवेत
ततक्रव्यमपहर्त्तं क्रमान्त्रि पूरुषागतमितियत्तु नारदवचनम् अन्नायेना ।
पिपञ्चकेपित्रा पूर्वं तेत्रिभिः ततक्रव्यमपाहर्त्तं क्रमान्त्रिपूरुषागतमिति ।
तयोरर्थः यत्पिप्रग्रहणं सामर्थ्यपूरुषस्यानां समासः तथापितम्भवतित्व १२८

रुषत्रयेणामासाधिकं वर्षमातं यावद्भुक्ता ... न कुर्यात् त्वेनाथ हनं सपावर्त्तानि
ग्रामसवनि स्पृयतः भावात् अनाग्रामवर्नि स्पयो हि भुक्तेर्वधकेन रभावेवम
मापमेवयथोक्त तुल्यतान् स्पष्टवहाराबाधाज्ञानत्वे पिमासमापम् यदानव
तुर्थं स्यापि भुक्तेर्वलेमानायां वर्षशतन्ययोपि प्रथमभुक्ते रनाग्रामनति स्पृये
क्लिन्नदानन्तोपहर्तैव भुज्यमानाभुः प्रथमाहिन भुक्तिर्वाधकमनयपो
गादप्रमाणाम् अप्रमाणप्रभावनाद्यो नराअपि भुक्तयोप्रमाणाम् एतद्विष्यो
णोवग्रनागामेनुयोभुक्तेवहुत्वहशानामपिवौ रदेइ ननेपापदेडयेरयिवीप
तिरिति नारदादीनां वचनानि अत्रप्रथमभोक्तरेव दंडो ननुतत्स्तनादीनां
नेय्यसभुरेवयाद्या नथावस्फरभंतरं आगामस्फकृतापेन सदंडास्सन नुइ
रन् ननत्स्तनस्नत्स्तनोवाभोग्यहानिलयोर्यांति हूहस्थांति: भुक्तिस्थिपो
हृधीमित्रेमरेघांनात्र मेशयः अनिहत्ते सपिंडतेम कुल्यानानासिद्धाति अ
ह्मामिनानपड्डुक्तंरहदे आपणाट्कि स्वहृदेपुमकुल्यस्मनतद्गोगानदीय
ते वैवाहप्रमौत्रिघेभुक्तेयानामामेलयेवच मृतीर्वणापि कालेननतेषांसिद्ध
निननन कामायनः सनाभिभिर्बांधवैस्सपड्डुक्तं स्वजनैस्तथा भोगानत्र

नस्ति हि स्याद्योगम अयकल्पयेत ननस्यैतत्स्नत्स्य नोवेद्यपवादमाह योभियुक्तः
परेनस्यानस्यविक्रीतमद्देत् तत्रकार्याभिक्तिरागमेनविनाकृता आहेतापा
श्रो आगमविषयेणाभियुक्तस्तो निर्णीतेव्यवहारपरेतोस्यतस्यानरानस्यविक्रो
पं धनयाही पुत्रादिस्तमभियोगमद्देत व्यवहारं समापयेत तस्मात्त्रोकवि
३१९ षयेआगमरहिताभुक्तिर्नकार्याणामप्रमाणं स्वामिभावेतस्मात्प्रमाणतोभियोगो
हार्यः कर्त्तव्यः व्यवहारदृष्टाणांबलदुर्बलभावमाह नृपेणाधिकृताः पूगाः श्रे
णयोथकुलानिच पूर्वंपूर्वंगुरुज्ञेयोव्यवहारविधौनृणाम नृपेणाधिकृताव्यव
हारदर्शनेनियुक्ताः पूगाः समूहाः एकस्थानोपजीविनः श्रेण्यायः कुलानिक
दीवलः पर्यापारकमानुसारेण पूर्वपूर्वमनवोनत्वाधेत्वयागुरुन्द्रष्टाणां व्यवहार
विधौव्यवहारदर्शनेवलीयस्त्वेनकुलदृष्टेव्यवहारेकुदृष्टेवलवत्त्वोकार्याश्रेण्या
परीक्षणोपक्रमम् श्रेणिदृष्टेमगे: पूगदृष्टेनृपाधिकृतैः नतद्विपरीतक्रमतव्य
कृताक्षः कुलानिश्रेण्यापक्षेवपूगाणाव्याधिकृताननृपः प्रतिष्ठाव्यवहाराणाम्
र्थषामतरोत्तरम् व्यवहारनिवृत्तिकारणमाह बलोपाधिविनिर्वृत्तान्व्यवहा ३१९
रान्निवर्त्तयेत स्त्रीनक्तमन्तरागारवहिःशत्रुकृतांस्तथा बलादिविनिर्वृत्तान्व्या

दिकृतोऽप्यव्यवहारोऽन्नामानिवर्त्तयेत् ततस्वव्यवहारान्नानेवगुणः पुनः प्रव
र्त्तयेत् इतिनवर्षार्थः वलेहष्टः उपधिकृताधिः लोभद्वेषादिरक्षीणांकर्त्तव्यं ह
षलयाधिसमर्थितयावान कंकृताः शत्रुदृष्टाः नक्तोत्तरागारवहिर्गृहाणोनर
हः करणामुपलब्धते नारदः स्त्रीषुरात्रौबहिर्ग्रामादन्तर्वेश्मनिरातिषु व्यवहा
रः कृतोऽप्यवगुणः कर्त्तव्यताभियात् किंच मत्तोन्मत्तार्त्तव्यसनिवालभीतप्रयो
जितः असंवद्धकृतश्चैवव्यवहारोनसिध्यति मत्तादिकृतोव्यवहारोनसिध्यति
आवर्त्ततः स्मर्थः मत्तोमद्यादिना उन्मत्तोग्रहादिना आर्त्तोव्याध्यादिना व्यसनी
कितवादिः पुत्रवियोगादिनावालभीतौप्रसिद्धौ प्रार्थितानामस्वार्थिनावायो
व्यवहारकरणायनप्रहितस्तोऽसंवद्धः तथावकाशायनः अधिकारोऽभियुक्त
स्यानेतरस्थाप्यसंगतेः इतरोऽप्यभियुक्तेनप्रहितोऽधिकृतोऽसन्तः इतरोऽप्युत्तरसं
वद्धोऽभियुक्तेनोत्तरादिनाप्रहितोऽधिकृतस्तत्तरवादीकृतोऽसन्तः उत्तरवादिने
नसमस्तोऽसमर्थादीनाम् समर्थितोऽर्थिनायोऽन्यः परोधर्माधिकारिणो प्रतिवादी
प्रविज्ञेयः प्रतिपन्नस्वयमर्थ धर्माधिकारिणाप्राड्विवाकेप्रतिपन्नः प्रतिवा
दिनेनस्वयंवादिनांसीकृतः अप्रगल्भजडोन्मत्तवृद्धस्त्रीबालरोगिणाम् प

वीजं च वृद्धं च पुनिर्युक्तो मोक्षवान्नरः कात्यायनेः ग्रस्ते हु... सापान्नेलयोगर्वै
गानागामे ग्रन्थेषमसृवादेषु प्रतिवादीनदोषते वादिप्रतिवादिनोः प्रतिनि
ग्रं धिः प्रतिवादीमनध्यमार्गाणोस्ने चेपरस्तराभिमर्षने ग्रमस्वभत्तणेवेवकमा।
पं हस्ताहृषाणो पाहप्रेह्रुटकगाणोस्यद्दोहेन वेवव प्रतिवादीनदाप्य श्रावकनौ
१८० नविवृदेल्लवं ग्रान्धिनामनियुक्तोवा यमस्थिग्रहितोपिसा वायस्यार्थोविवदते
नृपोन्नेयपराजयो नारदः योनश्चालानवपिनानपुत्रोननियोगाकृत पश।
थवादीदंडस्यायवहारेषुविवुव नु कात्यायनः दासः कर्मकराशिष्यानियुक्ता
वांधवास्तथा वादिनोनचदंडाहस्तुयंस्ततोन्यससदंडभाक् किंच यनस्थापिताने
देयं हेयोग्यपनिनेयं नम् विभावयेन्नवेलिंगेस्तत्समंदंडमर्हति यदिराहेक
स्यविद्वनेनपहन्नपेणमस्य... पोनरहारेणो वादिगतेपससनपुममवेन्नस्तूपंमलः
हिभिर्लिंगेस्तद्विभावयति मेवाद्यति नतानसोन्नपेणदेयं नवेद्विभावयति
ततालेयप्रकृतनात्मणाहृदयससमेनयवेनदंडंनोयः ग्रसाम्भिकनिधिसम।
धिगामविषयकिंप्रमीमाह गज्ञालघ्रानिधिंदयाद्विजेभ्योर्धद्विजःपुनः वि
द्वानशेषमादद्यात्सर्वस्यप्रभुर्यतः निधिहिरण्यादिकं तितेनतनिहितमय १८०

ज्ञायमानस्वामिकं ज्ञातलक्ष्मा तदर्थं व्याख्यानं भोरघात द्वितीयसंबंधमप्युपसंहरति
तर्थेभ्यस्तिस्रम् परिपूर्णानि छान्दसानीहजीर्णो लभ्येत तत्र सर्वमेवाहरीत यस्मा
त्सर्वस्याधिपतिर्वा राजा तस्य समभ्युपागामी सन्तः पञ्चपञ्चनिधिराजाद्युपाणां निहि
तं ततो तस्माद्धि ते भोरत्वार्थंमर्थं कोशे निवेशयेत ग्रामामिति वदन्न ज्ञाय
मानस्वामिकत्वं दर्शयति विज्ञस्त ब्राह्मणो दृष्ट्वा पूर्वोपनिहितं निधिम् अशे
षतो प्याहरीत सर्वस्याधिपतिर्हि सः वसिष्ठः ब्राह्मणाभेदपिशाके स्वहस्तकर्म
सु वर्तमानस्य सर्वेहरेदाततापिनं दत्तानात्र प्रमाणाभेदः किंचित्किल्बिषमाहुः
किं चित्किं चिदर्पोमर्थः विदग्धातिदिकेन निधौ लभ्ये माह इतरेणा निधौ लभ्येरा
जा षष्ठांशमाहरेत अनिवेदितविज्ञातो दाप्यस्तं दंडमेव च इतरेणापि विद्याविद्या
स्याणेन निधौ लब्धे षष्ठमेन सषष्ठमंशं राजा ज्ञानन परदेशान्कश्चाहरेत् आपके त
त्थाव सिष्ठेनोक्तं अप्रज्ञायमानं वित्तं योधिगच्छेद्राजा तद्धरेदधिगन्त्रे षष्ठमंशं
प्रदायेति तथा च गौतमः निर्ध्यधिगमो राजधनम् तद्व्राह्मणस्याभिरूपस्य
अब्राह्मणोप्याख्यातापष्ठमंशं लभतेमेक इति यत्तु नरो निवेदितविज्ञातः
निवेदनस्य निधिलाभकथने तदेव निवेदितं नरस्यमनाद्यपनयति सर्वासो

विज्ञातस्वत्वनिवेदितविज्ञातः सर्वं निधिं देहे ददेऽद्दद्यात् ... नतु के भवति । नि
धिलब्धा राज्ञे तेन निवेदयति ततो निधिं ... ज्ञातार्थेन इति यत्नस्वामिनिधिम
वेदयन् भवति तमस्याह मनुः ममायमिति यो ब्रूयान्निधिं सत्येन मानवः तस्याददी
त षड्भागं राजा द्वादशमेव वा अनृतेन वदन् दण्ड्यः स्ववित्तस्यांशमष्टमम् गुणा
त याभयो... न महते अवस्थापनीयं इयं चौरहृते द्रव्ये राज्ञा नयदापत मं
त्रह्णि ममा मोक्तिं किल्बिषं ... न चेन्न चौरेणापहृतं धनं तत्स्वामिनि न प
दापयन्... न राज्ञो ... मस्मान्मोमयक स्वस्वामिनः किल्बिष
मामोति मनुः ... [illegible] चौरहृतं धनं सम राज्ञा तदुपयुंजानः
चौरस्य ... [illegible] किल्बिषं सोजसः चौरहृतं सवत्तिं तथापास्याने गाम घेत् को
मा दापयात् आह मनुः ममाहृतं ममा कम ... धनं चौरहृतं यदि सकोमा तादि देयस्मा
दस्मा के न स ... [illegible] ... ना वदतां तानं नाम ... व्यवहारपदेन तत्रहृह्णिमाह त
द ... [illegible] ... प माह नारदः अगोदेयमदेयं च येन यस्मयराचयन् दान ग्रहणाधर्मा
वितद्दानमस्य ते इतितत्रहृह्णिमाह अशीतिभागो वृद्धिः स्यान्मासि मासि
सबंधके वर्णाक्रमाच्छतं द्वित्रिचतुःपंचकमन्यथा सबंधिके आदिसहितम १९

यो गो यो व ॥ न प्रयुक्तं न स्मार्ताश्च निभागः प्रतिमासं वृद्धिस्थान अन्यथा तु न तद्धर
हि ते प्रयोगे ब्राह्मणादिवर्णानामनधिकाराणां नियमो वर्णाः क्रमेण द्विकं त्रिकं चतुष्कं
पंचकं च शतं स्मृतम् वृद्धिस्थान होव नयम्च च तार स्वपंच च वृद्धिरीयते ।
स्त्रि न्द्विति द्वि त्रि च तः पंचकं शतं वसिष्ठः द्विकं त्रिकं चतुष्कं च पंचकं च शत
तं स्मृतम् मासस्य वृद्धिं गृह्णीयाद्वर्णानामनुपूर्वशः बृहस्पतिः वृद्धिस्तु
विधा चोक्ता पंचधान्यैः प्रकीर्तिता षड्विधान्यैः समाख्याता तत्वतस्तां निबो ।
धत कायिका कालिका चैव चक्रवृद्धिस्तथापरा कारिता च शिखावृद्धिर्भोगला
भस्तथैव च कायिका कर्मसंयुक्ता मासग्राह्या च कायिका वृद्धेर्वृद्धिश्चक्रवृ
द्धिः कारिता ऋणिना कृता प्रत्यहं गृह्यते या तु शिखावृद्धिस्तु सा स्मृता शि
खेव वर्धते नित्यं शिरश्छेदान्निवर्तते मूलं दत्ते न चैवैषा शिखावृद्धिस्तु सा
स्मृता गृहीतो मः माद तेजाङ्गाग लाभः प्रकीर्तितः शिखावृद्धिः कायिका
च भोगलाभस्तथैव च धनी तावत्समादद्याद्यावन्मूल्यं न शोधितम् लोमो ।
निवास निमित्तः माद तेज फलम् वसिष्ठ व च नैमो के वृद्धिं वा वृषके ...
पंच माषास्तु विंशत्या एवं धर्मो न हीयते कात्यायनः कर्ता दार मद नायो ।

सु°
पं°
१८२

यत्विं स्मा [illegible] ने [illegible] स्वत्वष्प्रयांसहाने ईनेष [illegible] न स्वंष्ठाष्ठो
पिवा [illegible] स्मृहत स्वभ्नेकृति नेष्टाईस्य निकृन्नतिवावरे
न [illegible] नेकातेनेकावित श्रनाकाति नस्मृष्ठं वन्नत्रां
र्धातिं [illegible] एवमात्मत पावि नसिति क्रियाविशेषणानान्नपुंसकलिंङ्गत्व
म [illegible] रत नयत्किं चनन्नवर्थं सपावितम्म् पृ श्रमानमपकं स्नवर्थं च
मेवकं शानम् संवन्नसानस्वैमेतत श्रप मर्गांविशेषवशात् दृहिविशेषमाह
वंशनः श्गास्तस्वकेसामृशविशाकं शानम् स्पृवांसकृतोहृदिसर्वैसर्वांत्त
सभृतत्व कांतारमहावने नवृक्षं नैनिकांनारशः वनादिविकिपकातिग
नेव शकंशानेरघुः समृद्वनेरेनीतिसमृदः नेनविशाकं शानरघुः निश्शादि
सनेत्रहीनेनिश्शादिविशानेश्रतिसासंरघुः एवं दशाकेपिशानेश्रयोनमर्मां
सुभंगां सहृतोसर्वैवर्णोधश्यााणास्याेनानाशातिहृनमर्मोत्रृहृसंरघुः नत्र
वेपकामा वेः पमसिनोंवांनारमसृश्गामनेनलाके वरेहितश्रम स्त्रविशे
षु श्रनिदृहिविशेषमाह संततिस्रपस्तुसेनाान् सम्माहगुणापरा वसथान्व
हि रापनांवनादिहियाणः पर वकुसीाामहिपिसभटनीनांहहृयंपेसपृका । १८२

नोनई पामंनानरवह ... मस बुलः बहु गुणाणवहाणांवलगुणा धामानो
चिगुणोहिरणरसोहि ... पयेतिमसे कंसेवधने यमापरमास्रुनः परमधिक
हहिनोसीमघः धनस्य सकुलनह होविरकालमहमापोवेहिन अम योनमः
विरस्माने हगुणांसपोगस्य सगुणस्यधलेसेनघः मनः कुसोदहहि हगुणांप
नःसंतिसकरहिना हिगुणाणिवहहिरथसर्णोसम्मतिपमामसलेनिवेसिता
गुनर्वर्धनरति सकुकृहणाणत्तिसुनि सुवर्णाविघपंचेतनन कालापनः गा
घसाहिगुणांस्वसंपयुसंथनिनामसा नमेनवेनहिगुणांगुनहिंमकलपेते
हहस्थतिः हिणाविहिगुणांमूतेनहुरेवाथर्मणिके रक्षेनसोघंमनरस्याविकोणि
तमसादिकम रतेहाकनमुल्मेनरयाहेननसंसमहि अरणानुद्वपंपरतोगरहो
लामनवजेयेन सधनेचस्थिरीकनसाणानाकृषालेनैः नहयुसातिरहि
नमरहाणानापगासुघात मनः धानेमाहलवेमाघ्रेनतिक्रमलिपंवनाम धा
नासावहलेनहहिस्थिरकालमयोघमानाननलामेवगुणानातिकामतिशरः
गुष्पफलः समलाहिकरे यफलमूलवोमेघः लोमातिवमरीकेशरमेवश्र
हिनः गाहोविवलोवंसाहिः वक्षिहमनरमानांतेगुणगमोह हिगुणांहिरणप

श्री
पं
३८२

त्रिगुणेधान्यंधाने स्येवा सा आत्मान: पुण्यं नानिवनलाश्च न मह गुणा मध्य
तांश रून न सा रोगोनाधिक हरि संख्याबवनानि अवस्थाध्याने हृहमतिः द्वि
गुणे द्विगुणा हरि त्रिगुणा वत्स कृष्णके धान्ये वन गुणा पोताकारे वा येन वेष्टु
कुलं अपुसीमम् उत्कार्षं व गुणा मानकेवीजे याह गुणा स्मृता लवणास्येह मध्येषु
हरिश्च गुणा स्मृता गुडे मधुनि वै वो ता प्रयुक्ते चिरकालिके त्तागोका छुहका।
न्त्र याकि गवि धर्मास्थि वर्मणाम् हेति पुण्यफलानां च वहाहिलनानि व नेने किाव
सुवाइ ओपासनं कारणम् इत्येफलका: धर्मकवचम् हेति प्रज्ञालम् विस्मः
कावकर्णालम्भ इदं वर्मं धर्मां पुरहकं गाः कारणमतप अनुक्ता नाहि द्विगुणा
किंच प्रपन्नं साधयन्ते पुण्यं न वाचोन्ये पुनर्भवेत् साध्यमानोन्यं गकुन्तं सोदा।
प्रमत्तद्दनम् पुण्यमंशी कृतमत्रानां पंचविंशतौ समं साधयन्तु नमत्रानन्यते
नैवाचोनानि वैध्यो भवति साध्यमांशस्ते प्रमानो यदि निरपंगकै न दागात्म
ं ज्ञानं प्रधनमतमर्थापरायः मन्ते धर्माण्यवहारोगा कलेनाव विनेनव।
प्रयुक्ते साधये इत्येपं न नेन वले न र्मे लक्ष्मम् अदृश्योलि विनसा स्यादि प्रमा
णानामन कलंकम अवचरितं प्यारः वलं भोजन निषिध्यादिनापीडनम्। ३८२

त्याद्यवाहीननपीडनं [illegible] पीड्येयोः नीकर्मिद्याकंस्मा
न्नवाहिने तस्मात् [illegible] तेनननकर्मेवामुद्याद्गमक्त राजानस्वामिनोविभ
माते नेव मदाम ये [illegible] वाधारोवामा त्तद्दुगान्तं पीडादाप येत अविध्यने
महत्वं वाविफलेनेव वृदापयेत पुत्रापद्दनेकोनसमीत्तुदानसामोक्तमस्मा
द्दृहीतानक्रमादापोधनिनामपमार्गिकः द्दत्तानसमानाध्येवनपनेत
दनेतरम् समानजातीयेष्वसमीत्तु ग्रहणाक्रमानुसारेणादानक्रमोत्तेयः
भिन्नजातीयेषु नवर्णाक्रमानुसारेणाविभक्तस्य ग्रहीतावेमपम्दृयोः महर्षीनां
कामायनं पूर्वाहेलिखितंयत्तननकुर्यादातांसमं ग्रहीतारत्वाणलाभमस्य
पानयधाकर्मं अनेकेषामृणमार्णानामेकस्मिन्नहनि [illegible] लिखितंनस्म
वोनमर्णान्मतिसमतत्स्य राजा कुर्यात तथा ग्रहीता [illegible] त्तानाभमा
पुनमर्णालाभंवसमं मेवकुर्यात लिखितमाह: भेदेन पूर्वालिखितकर्म
धनादिकंकायेम ग्रमहमाणायत्नासमाधितेषांभिमावयेत नद्दकृदाणि
केनैव दातनं नसनानाप्या [illegible] समाणीमहं [illegible] सार्थमधमर्णानय
त्यास महीते तस्माप्ताविक्रयावानथनेसपवोनस्य [illegible] नमेतेननत्रदृष्टांकस्मा

अथ पारुष्यम् तत्राधमर्णिकोदाप्यस्याधिकारदर्शकं शातनम् पंचकं च शतं दाप्यः ।
सामान्योक्तमर्णिकः स्वयमाधितमर्णमपेत्य दशकं शतमधिकोदाप्यः सा
श्री धितार्थस्य दशमो भागस्तावत्तमर्णमधमर्णिकाद्राजा गृह्णीयादित्यर्थः त ।
पं घातव्याधर्णउत्तमर्णिकः पंचकं शतं ह्यपदाप्यः राजा गृह्णीयादित्यर्थः स
२०६ चविंशः उत्तमर्णाच्च राजानमिया तद्विभावितोधमर्णो राज्ञोधनदशभाग ।
समं दंडं दद्यात् सामार्थ्यात्तमर्णो विंशतितमं संख्यायम् नारदः अगणिक ।
स्वधनोपस्कृतैरात्मानमपकृति राज्ञादापयितव्यस्स्वाङ्गुलीनां शोविंशम्
त्वत्पंचमाप्यतेव मतिदृष्टम् अरणापाकरणासमर्थमधमर्णं प्रतिव
र्णामवस्थापातरपाकरणीवायमाह हीनजातिंपरिक्षीणमृणार्थं कर्मकार
येत् ब्राह्मणास्तु परिक्षीणाश्शनैर्दाप्यो यथोदयम् ब्राह्मणादिरुत्तमर्णस्स्वजा
त्यपेक्षया हीनजातिं क्षत्र्यादिमधमर्णं परिक्षीणं निर्धनं ऋणार्थं ऋणानिवृ
त्यर्थं कर्म स्वकार्यं धनोदकाहरणादिकं कारयेत् हीनजातिग्रहणं मम दर्शनाम् ते
न समानजातिरपि स्त्रग्यते ब्राह्मणास्त्वधमर्णाः परिक्षीणास्तदा यथोदयं
यथाधनागमं शनैः शनैः कर्षणारंप्रदाप्यः ब्राह्मणाग्रहणात्तमर्णजात्यपेक्षया । २०५

कृच्छ्राणामपलनाशार्थम् ततस्तत्क्षत्रियो वैश्यस्यापि वैश्यः शूद्राय यथोदयं धनमेव
दापयेन्न कर्म कारणीयः तथा च मनुः कर्मणापि समं कुर्याद्धनिकस्याधमर्णि
कः समोऽवकृष्टजातिः स्वदद्यात्क्रमेण पांश्चनकृतैः धनिकायेत्तिनं कर्मापि कृत्वा
धनिकस्य समं समं सहंशं अन्यत्रात्वेनात्मानं मधमर्णः कुर्यात् बृहस्पतिः निर्धन
मुक्तिं नेकर्म रक्षमानीय कारयेत् ब्रोडिकायं प्राप्तामन्दापनीयपञ्चानेस्सा
नैः ब्रोडिकस्त्राकलौ कामाधनः प्रदिष्टनादिष्टप्रभेकर्मकारयेत् प्राप्त
यास्माह संसर्वम्प्रात्मात्म्यवेत वर्णिकः अप्रभेनिहीनेनुपलाभनन्यनदिकं
कर्मा नमर्णाः सर्वमनादिष्टमकथितमेव यथाधमर्णाकारयेत् नरासोसर्व
साहसं संस्रोधमर्णास्वनहणोडव्यते योऽहद्भिलोभादिनेनमर्णोधमर्णोनदीय
मानेधनेन गृह्णातित्प्रमाह दीयमानेनगृह्णानिप्रयुक्तं यः स्वकेधनम्स
ध्यस्यस्यापितेन नस्या इधेतेन नत्तः परम् अधमर्णानदीयमानेप्रयुक्तमर्णाः स्व
प्रयुक्तं धनेह स्यादिहेतोर्नगृह्णाति नदातव्यमर्णानम ध्यस्थपुरुषहस्ते स्था
पनीयं मूलतद्धं नवर्धते अधमर्णाम्रतेमोषितेवाये: ज्ञातिम वाकरणीयं ता
नाह अविभक्तैः कुटुम्बार्थं यदृणं कृतं भवेत् दद्युस्तद्रिक्थिनः प्रेते प्रोषिते

वाकुटुम्बिनि कुटुंविनिग्रहंपतीमेषितेस्तेवानन्तं कुटुंवभरणार्थमविभक्तध
नेभ्रातृभिर्यत्तत्कृतं ऋणंतद्विभक्तैः सर्वैर्देयं अविभक्तैरितिबहुवचनम्
विवक्षितार्थम् तदाह मनुः ग्रहीतायदि नष्टः स्यात्कुटुंवेवकृतव्ययः दातव्यं
बांधवैस्तस्यात्प्रविभक्तधनैः स्वतः नारदः पितृव्येनाविभक्तेन भ्रात्रावाप्यदृणं
कृतम् मात्रायापि कुटुंवार्थंदद्युस्तत्सर्वे रिक्थिनः वृहस्पतिः पितृव्यभ्रातृ
पुत्रस्त्रीदासशिष्यानुजीविभिः यद्गृहीतं कुटुंवार्थं तद्गृही दातुमर्हति कात्या
यनः कुटुंवार्थमशक्तेन गृहीतं व्याधितेन वा उपप्लवनिमित्तं च विद्यादापत्कृ
तं तु तत् कन्यावैवाहिकं चैव प्रेतकार्यं च यत्कृतम् एतत्सर्वं प्रदातव्यं कुटुंवेना
कृतंप्रभोः प्रभोः प्रभुणादातव्यमसमर्थैः अत्रापवादं प्रतिप्रसवमाह नयो
षित्पतिपुत्राभ्यां न पुत्रेण कृतं पिता दद्यादृते कुटुंवार्थान्न पतिः स्त्रीकृतं तथा कु
टुंवार्थादृणादन्यदृणं पत्नीपुत्रेणवाकृतं तत्तन्नोद्दद्यात् तथा पुत्रेण कृतं पि
ताभार्यायावकृतंभर्ता वृहस्पतिः ऋणं पुत्रकृतं पित्रा स्त्रीयं यदनुमोदितम्
स्वतस्नेहेन वा दद्यान्नान्यथा दातुमर्हति कात्यायनः प्रोषितस्यापतेनापि कुटुं
वार्थं ऋणं कृतम् दासस्त्रीमातृशिष्यैर्वा दद्यात्पुत्रेण वा भवेत् अत्र नारदः पि १८५

१८५

तदेवनियोगाद्दाकृत्तुं वभ्रवाणायवै कृतंवापदग्गोकर्कुवद्यातत्रस्वतापिता पुत्र
पौत्रैरुराणांदेयमितिव स्यांनितस्माच्चवादमाह स्वयंकामपूतंकृतंदृ सत्कावशि
ष्टकम दृष्टयादानेनवैदृष्ठस्रोदयात्मपेत्स्कम स्वयापानम्रीसंभोगपूतार्थं
पुरुषाणांकृतंयत्रदेड स्वभु स्वरुवदेयमवशिष्टंय त्रह यादानेनतस्मैतत्कंपुत्रोनद
द्यात् स्वतकामापनः लिखितम्तकर्कवापिदेयंयत्नमतिस्कृतम परस्वविदि
येयत्नविपत्कामस्कृतंत्यागम स्ववशिष्टमितविवदितम् तथाहोशनः देड
देडमयोघोवा स्वल्कंतकेषपवव। नरात्स्वतपुत्रेणायस्वतस्वव हारिके नस्वव
हारिकंनाम्नाप्यसितदर्थः निष्फलं दानमुक्तं स्वयंतदै पूर्वंवदितिमहूलेवकुवे
येकितवेशाठे वादचाराणावेरेपुरत्नेभवतिनिष्फलम् नारदः नपुत्रकंपिता
दद्यात्स्वस्त्यपेत्स्कम कामक्रोधस्वराधूतमतिभाग्यकृतंविना कामायनः प
रहिंसासमस्तायक्रोधादूष्पंविनाशवः उक्तंतहिकरेयत्तविधात्क्रोधकृतंत
तत् स्वपस्वर्णः परस्वहिंसाधनविनाशंकृतान्तत्तूपेयद्वेष्यतानघ्नेतनागी
कृतंतद्धाणक्रोधजितमितिनरपतिः स्वीकृतंतपेतस्माच्चवादमाह गोपयोर्हि
कयोलूषयनकस्मात्मोपितम स्वराणांदयात्मनिस्वामांपरभावहूतिस्वलराज्ञा

वी॰ रे॰ १९६

आभीरसूत्राकारजनकल्लालपथकानां स्त्रीभिः कृतं ऋणं तासां पतिरपाकुर्यात्
यस्मादेषां गोपालादीनां वृत्तिस्त्र्यधीना यत्र विरथीवा गोपालादिस्त्रीकृत।
ऋणं यद्यपि कुटुम्बार्थं तथापि तत्परिति मिश्रपत्नेश्रमिति तस्य मिदं वाक्यम् अ
न्यथा तु कुटुम्बार्थो न पतिः स्त्रीकृतं तथोरनेनैव सिद्धत्वादवचनमिदमपार्थकं।
स्यात् तथा नारदः नच भार्याकृतमृणं कथंचित्पत्युराभवेत् आपत्कृताद्।
तेषांसः कुटुम्बार्थाद्विस्तरः अन्यत्ररजकव्याधगोपशौण्डिकयोषिताम् तेषां
तत्सम्पाद्या वृत्तिः कुटुम्बं च तदाश्रयम् ऋणाविशेषादन्यस्त्रीणां स्त्री न दद्यादित्या
प्रतिपन्नं स्त्रिया देयं पत्या वा सह यत्कृतम् स्वयंकृतं वा यदृणं नान्यस्त्री दातुम।
हृति कुटुम्बानुपयोगमिपत्यतिपुत्रकृतं ऋणं प्रतिपन्नमङ्गीकृतं पत्या सह।
प्रयुक्तं तथा स्वयंकृतं तत्स्त्रिया देयम् अन्यदृणं स्त्री न दद्यात् स्वयंकृतमि
ति वचनेन कुटुम्बानुपयोगिमात्रकमृणं पुत्रेण देयमित्येतद्दर्शितम् अन्यथा।
हि वचनमनर्थकं स्यात् ज्ञातमेवैतदनेनापि वचनात्स्वयंकृतमृणं स्त्रिया देयमि
ति कात्यायनः भर्त्रा पुत्रेण वा सार्धं केवलेनात्मना कृतम् ऋणमेवंविधं दे
यं नान्यथा तत्कृतं स्त्रिया तत्कृतं पतिपुत्रकृतम् मत्तकामेनयाभर्त्रामोक्ता १९६

देयमृणं त्वया अप्रपन्नापि सा दाप्या धनं यत्संश्रितं स्त्रियम् धनं भर्तृधनम्
पितरि प्रोषिते प्रेते व्यसनाभिप्लुतेपि वा पुत्रपौत्रैर्ऋणं देयं निह्नवे साक्षिभा
वितम् ऋणमनपाकृत्य पितरि प्रोषिते प्रेते पानादिव्यसनाभिप्लुते वा तदृ
णं पुत्रपौत्रैर्देयम् यदि पुत्रादयो ब्रूयुर्नैवयं विमा स्मत्पिता पितामहो वा किं त
स्मं धारयते इति तदा प्रमर्थिना साक्ष्यादीनामन्यतमेन प्रमाणेन भावितं सद्दे
यं अत्र च प्रवासादिषु निमित्तेषु ऋणदानविधानात्मेत्कपनाभावे पितुरे
ऋणं देयं तदभावे च पौत्रैः कात्यायनः विद्यमाने पिरोगां तेस्वदेशान्मोषिते
तथा विंशात्संवत्सराद्देयं ऋणं पितृकृतं सुतैः आपितोन्मत्तवृद्धानां त
थादीर्घप्रवासिनाम् ऋणमेवंविधं पुत्रो जीवतामपि दापयेत् स्मान्निप्रेपि
पितुः पुत्रैः ऋणं देयं विभावितम् नात्मधपतितोन्मत्तदर्घास्त्रिप्रादिरोगि
णः बृहस्पतिः पितर्यसेवा प्रयतोदेयं पश्चादात्मीयमेव च तयोः पैतामहं पू
र्वं ऋणं देयमदानतः नारदः अतः पुत्रेण जाते न स्वार्थमुत्सृज्य यत्नतः ऋ
णात्पितामोचनीयो यथा न नरकं व्रजेत् एतदासन्नव्यवहारपुत्रविषयम् अ
मासन्नव्यवहारस्य तु ज्ञानस्यापि नाधिकारो समर्थत्वात् तथा च कात्यायनः

नाशो तस्य वहारेणापि तयुंपरतेकवित कालेन विधिनादेयं वसेष्ठनेरके न्यथा
पोत्रेणावेपैतामहस्याांहद्धिरहितमेवापाकरणीयम् यत्राह बृहस्पतिः ऋ
णं मात्रीयवति पुत्रैर्देयं विभावितम् पैतामहं समं देयं न देयं तत्सुतस्य
तत समं वृद्धिरहितं तत्सुतस्यैतिकर्त्तरिषष्ठी तत्सुतेन सुतेन तु न देयमित्यर्थः
य तत्सुतस्य पुत्रेण दोषेवा देयं पैतामहं तत् तत महोषेऽव्याह तत्पितृ जातेव देयेनहस्मृणा
कवित पतिशब्दाहर्षपत्वतेन दत्तावशेषितं तस्यैतामहं पौत्रेणादेयम् यत्तु
तेन व्याहतेनिराहृतं यत्र वस्तु रादिव्य सनिमित्ततेन दोषपुत्रेण न तस्यैतामह
देयमित्यर्थः पितामहस्यर्णाम तत्क्रमागतेपितामहात् निर्दोषेनोत्पुत्रपौत्रे
देयंपौत्रेस्तत ऋणः नपाकरणं नदाप येम् जेयादिस्मान्निरूपद्रवः इदानीं दि
स्वभुर्यस्यनानयाशप्पेत्सतम इदानीं पितृधनार्हः पुत्रः पितृधनारा
कारणाराध्योपोधिकृहस्त येवत पुत्रोनमाश्रितहमः पुत्रहीनस्य रिक्थिनः
प्रत्र्यपतिपादेवाकस्मृमासि घतिवाकस्मरणोदाप्य पतिमवध्यते रिक्तग्राहः
कस्योदाप्यः पितृधनविकथम ततस्य पुत्रो रिक्थग्राहः प्रथमतस्तदभावे
तेत्रजादिः पुत्रपतिनिधिः तदभावे पत्नी दुहितरादिः तत्र च नत्वपुत्रपरोरिक्थ २८०

दत्तौ वाक्यकालिना । पत्न्या दत्ता दत्तमौलात् त्रिपासान्तरावधा नवाहमितस्य ।
गतानामाचन्तपीयमहर्वालिना । अपत्नस्य यत्पुत्रस्य सम्पत्तस्यो पेतिषस्त्रियम् कौ
वो दृष्टभज्जनेन रेवा सप्थन्दं स्मृतं । नदेवभार्यं वयोपि हाहल्पत्तैवचेति श्री ।
हरिकादिविषये बाधया कामाय तः । निर्धनेत्र नपतिमलयन्त्कृते शौडिकादि
भिः तत्स्त्रीणामुपभोक्तान्तरयान्तदासमेवाहि पुत्रैः पैतृकमृणास पाकशाणि
यमितं तत्र विशेषमाह पुत्रोऽनमाश्रितस्व इति । पुत्रो नमाश्रितस्वः
स्वाधीनधनस्य पि अमृतोत्तराधः अनाश्रितमस्वाधीनं स्वं यस्य सोऽनाश्रित
स्वः सन् भवतीति अनमाश्रितस्वः ततश्च येभ्या दशाभ्यात् विशेषाधीनध
नाः तत्र दशाः किं तस्य ते पुत्रा तेषां वर्तते सप्तदशाः अत्र चपावक्रमो
न विवक्षितः तच्च वदापत्नत्रुपोधान वर्णाविधीयते किं तत्त दीयोऽनाश्रितस्व
तत्वगणधर्मः सवधर्मान्त्वेषः ततश्च यथा वर्णाविधीयते क्रमेण तत्र
क्रमनियमो विवक्षते नान्यत्र अतो न क्रमो विवक्षितः यत्तु नारदेनोक्तं ।
धनस्त्री हारि पुत्राणामृणभाग्यो धनं हरेत् पुत्रोऽसुतोऽस्त्रीधनिनो स्त्रीहारीधनि
पुत्रयोरिति तत् स्त्रीधनविभागानई पुत्रविषयम् सवर्णापुत्रोऽप्यन्यायवृत्तो । १९८

स्मृ° पु° १९८

ग्राहशह: पुत्रपौत्रैश्चरणौदेयमित्यानेनैव पि अप्रत्णंपुत्रेणाणाकरणीयमिति
विहितत्वात् ततस्मायमर्थः ते उत्रजातिकोविक्रय ग्राहको यदीयं विक्रयं स ह्लाणाति
तदीयस्य एणमृतमर्णीयरात्रादाम्य इति परमयोषितेभार्यायाः स्तूाणातिमीकरोति
मयोषिद्ग्राहः सोपितस्या: पाणिग्राहस्य यस्मान्तराप्यः अत्र चविवादितः पाव
क्रमः ततस्तविक्रयग्रहाभावेयोषिद्ग्रहः अशणमदः नारदः कौलिमात्मैविणीनो
पामयमावपुनर्भुवाय अशोनतयोः पतिहृतेदयापयत्नेसमसुपुते नाश्वपमप
वनिहृपयतिपरस्वर्णाग्निय स्नमासमयोन्मयपाक्रमं पुनर्भूस्त्रिविधातासां
स्वैरिणी चचतुर्विधा कन्यैवाक्षतयोनिर्यापाणिग्रहणदूषिता पुनर्भूः प्रथमा
प्रोक्तापुनस्संस्कारकर्मणि देशधर्मानवेक्ष्यस्त्रीगुरुभिर्याप्रदीयते उत्पन्नसा
हसान्यस्मैसाद्वितीयाप्रकीर्तिता उत्पन्नसाहसउत्पन्नपुरुषसंबंधा असत्सु
देवरेषुस्त्रीबांधवैर्याप्रदीयते सवर्णायसपिंडायसातृतीयाप्रकीर्तिता स्त्री
प्रसूताप्रसूतावापत्यावेवतुजीवति कामात्समाश्रयेदन्यंप्रथमास्वैरिणी
तुसा कौमारंपतिमुत्सृज्ययात्वन्यंपुरुषंश्रिता पुनः पत्युर्गृहंयायात्साद्विती
याप्रकीर्तिता मृतेभर्तरिनप्राप्तान्देवरादीनपास्यया उपगच्छेत्परंकामात्सा

रस्य तेषां अप्रमाणत्ववहारस्येत्यत्र ते शोधितिं नारीभाक स्यात्तेनोक्तं हि स्वतं स्येहे प्रवेशं
णात्वयः कृतम तथा कुमार आह तं मानसपुत्रेषु अन्याम् इत्यनम् इत्युः येनामहं
यो ज्ञात्वा यत्र पौत्रिवर्जते पुत्रो नत्वाचि न दृश्यत इत्यस्य आत्मा अस्य स्याहेना
न शकृत नाचिनोऽयते तेनान्यापि न दृश्यशाहे न पि नदः नमस्यते तन्नाविघते
मा॰ यस्य सोना चित दृश्य पुत्रो ते नो रिक्थ ग्राह यो पिण्ड इयोर् भावे ऽणां दायः तन्न
प॰ ज्ञावेन नावे वयथा क्रमेदायो भंति वदायानर्ह पुपि के वनपुत्रः यथाहाद॰
१२९ यावियेपुपु त्रे हुस्य मानेषु पद्पुत्रानभिधायाः इव सिद्धो तथा दवो धव इति ।
तथा यस्य सर्वेषां छायो न कश्चिदायाद स्यादे तेन स्वदायादे हरंतिति तथाम
नं शात्वा स्त्री स्वमांतरगताः क्रीवा मतपतिन स्वेति तेषाम नु ग्रहस्य सिद्धो रिक्थ
ग्राह पुत्रादि दिंश स्वस्त्व भावे योपि द्धाह स्त्वस्याप्य भावे दाया नर्हः पुत्र इति न
घाव ना रः धन स्त्रीहारि पुत्राणाम् अभावे पौत्रं इरेत प्रोमतो स्त्रीधनिको
स्त्रीहारी धनि पुत्रपौः अत्र स्त्रीहारि धनहारिणोरभावे पुत्रक्रमात् प्रदत्त्य।
भिधायो केधनि पुत्रपौरभावे स्त्रीहारी क्रमात् प्रदत्तति न प्रसर्वोक्त स्त्रीहारी।
पुत्रमज्ञावेक्रमाभाक अन्यस्त्रीहारीन्तपुत्राभावे इति अवस्था नारदपव पु १२९

नलभंतेकेषामितियेनसमवर्त्तनात्पुत्रस्यापिभागानर्हत्वंप्रतीयते तथाधा।
हीनोनतदानर्हत्वंविभागसमकरणोवद्धति विभागार्हस्यपित्र्यधनाभावेपि वि
त्तवान्तराण्याकर्षयमितिक्रम पुत्रपौत्रेन्द्राणांदेयमिति पत्नीहारिणोत्वसंभ।
वेपुत्रोदायहरस्तथितिभिधायपुनरुक्तंपुत्राभावेपत्नीहारीदायहरइतितद्रुक्तंविशे
षपुनरर्थंकेशिरणाभ्यासमेवात्रिवियपोद्धरतिनहिविषयम् पुत्रहीनस्यरिक्थिनइ।
तिपौत्रप्रपौत्ररिक्थविषयंतेषांहिपुत्रवत्नोपिपितामहस्यरिक्थग्रहणायोग्य
तास्तिनान्येषांभ्रात्रादीनाम् यदाहमनुः नभ्रातरोनपितरः पुत्राऋिक्थहर
गपितः वदत्यतिहिप्रमीतपितृकाणांनपितृत्वाभागकल्पेनेति नतत्रापुत्र
पौत्रेन्द्राणांस्वयमिति पुत्रवत्नोपिपितामहपौत्रेन्द्राणमपाकरणीयमिति प्र
तिषसेगनिवारयितुमिदमुक्तं पुत्रहीनस्यरिक्थिनइति प्रत्ररिक्थग्रा
हीरिक्थग्रहणायोग्योवर्त्तते नगृहीतरिक्थएव तेननिर्धनस्यपितामहस्य
पुत्राभावएवपौत्राद्यराणामपाकरणोधिक्रियते नपुत्रसद्भावेगृहीतरिक्थ
स्यपुत्रसद्भावेपिपितामहस्वर्णादेरेयपण्योशामपाकर्तुं अतएवनारदः अत
ऊर्ध्वंपितुः पुत्रानृणंदद्युर्यथांशतः विभक्तावाविभक्तावायस्तामुद्वहतेऋ

श्री
पं
३९

भक्तस्य अनुपलम्भः नाप्यतोऽन्यविभागो विद्यते प्राणिग्रहणादिभूत्
त्वकर्मसन्तयाधुणपफलेषु रूपपरिग्रहेषु चेति नादृष्टः सांतित्वमतिभावेच
दानग्रहणमेवच विभक्ताभानवः कुर्युर्नाविभक्ताः परस्परं येषां चेताः क्रिया
लोके प्रवर्त्तते सर्वा विषयानस्य विभक्तानाव गाहेयुर्नैव तस्य तदेतानस्य प्रति
भाव्यविशेषं समनन्तरविशेषांश्चाह दर्शने समये दाने प्रातिभाव्यं विधीयते प्रा
येत वितथे दाभ्यां वितरस्य सन्ततावपि दर्शनविश्वासदानेषु प्रतिभूत्वं विधीयते
न यद्दर्शनविश्वासप्रतिभूर्वार्त्तितथ्ये मिथ्याभावे सति तावत्वविवादास्पदीभू
तं धनं धनिने दाप्योयस्तु दानप्रतिभूस्तस्य मिथ्यात्वे मिथ्याभावे स दाप्यः तदभा
वे तन्सुताः बृहस्पतिः दर्शने समये दाने प्रतिश्राव्येणोतथा चतुःप्रकारः प्रति
भूः शास्त्रे दृष्टो मनीषिभिः आहेको दर्शयामीति साधुरयं यदीश्वदीन दाता
मे तद्वेयगणमर्थयाम्यपरो वदेत आद्यौ तु वितथे दाप्यौ तत्कालावेदितं धनम्
मेवादेतौविनाननस्तौतथा कामायनः दानोपस्थानविश्वासविवादम्पथा
पच लग्नकं दापयेदेवं यथायोगं विपर्यये उपस्थाने दर्शनम् विवादोऽपवहा
रः मापयेदित्यसूदानविश्वासो महिद्दोपषर्यं तु लग्नकं प्रतिभुवं विवादपनं ३९०

त्रिणी च समस्तस्य पुत्रं स्त्रीया समसायपेन तस्माद्धणो हेतुः सर्वे नित्या पाः पुत्र
पवत् ऋणी स्त्रीहारी तथा च समपवाह अधनस्य ह्यपुत्रस्य मृतस्योपैति यः स्त्रि
यम् ऋणं वोढुः स भजते तदेवास्य धनं स्मृतमिति तथा यातस्य प्रथानेव
स्त्रीमात्रमात्रमसमपयेन सोऽस्माद्यादृणाभर्त्तृत्वस्तत्तेद्दातव्येवतास्य प्रकृष्ट
धनं प्रधनम् तत्सहितां प्रथाता कात्यायनः बालपुत्राधिकायां च भर्त्तृ
र्या समाश्रिता आश्रिता ऋणं दद्याद्बालपुत्राविधिः स्मृतः दीर्घप्रवासनि
र्द्धनभुजङ्गोन्मत्तव्याधिपीडितानाम् जीवनाय परान्वितेन तु स्त्री ऋणं समाश्रितैः वि
षयविशेषे समर्णसंग्रहणं प्रतिषेधमाह भ्रातॄणामथ दम्पत्योः पितुः पुत्रस्य च
स्यैव हि प्रातिभाव्यमृणं साक्ष्यमविभक्तेन तु स्मृतम् भ्रात्रादीनामविभ
क्ते धने परस्परं प्रातिभाव्यादिकं कर्तुं नोचितं तस्मात् स्मृतम् किंच प्रतिषिद्धमे
व दंपत्योः जायापत्योः प्रतिभूत्वाभावः प्रातिभाव्यम् तथोक्तं विस्पष्टमन्नादिकं
ना प्रतिभूः ऋणं प्रसिद्धम् साक्षित्वं भावस्तात्पर्यम् प्रज्ञाविभक्तपरस्परं भ्रात
विषयम् पितृपुत्रविषयं च न जायापतिविषयम् नहि तयोर्विभागो लिप्
तिधने हि जाया स्वामिनी जायते तादेव प्रतीदं पत्नीस्वाधारणं धनस्य प्रकावि

दापयेत् तथा दर्शने प्रतिभूर्यस्तं देशकालेन दर्शयेत् निबद्धमावहेत्तत्र दैव
राजकृतादृते निबद्धं देयं द्रव्यम् तथा नष्टस्यान्वेषणार्थं तद्दायं प्रत्ययं पर
यथासौ दर्शयेत्तत्त्रयो लक्षः प्रतिभूर्भवेत् तथा संदिग्धावंधकं यस्तु दर्शनप्र
स्थितो भवेत् विभाव्य वादिनां तत्र दापयस्ता सदाणां स्वतः पोष्यमाणो दूषकं ग
हीत्वा दर्शने प्रतिभूत्वमंगीकृत्य समस्तनष्टमस्तनस्तं वपित्वा वंधयहणास्सर्वकं
प्रातिभाव्यं कृतवान् निमित्तमापद्यिताविवादस्य वंधनं वादिना दाप्योसौ यथा
दृष्टान्ति तथा कार्यमित्यर्थः दृष्टस्वान्तिः नष्टस्यान्वेषणो कालेरप्राप्तप्रतिभूर्वध
नी देशाधरूपतः पतेमासं स्वार्थमप्यापि वा नाम्यतः पीडनीया स्तन्दाणां दाप्याः
शनैः शनैः स्वसादेशान् नियोज्यास्तु विधिः प्रतिभुवामयम् साधुनाद्धे त्संद
पिपः ऋणं दद्युरभाविनाः पदर्श्य दापितत्तस्मान्न लभेत कथंचन दर्शनप्र
तिभूर्यत्र मृतः प्रात्ययिकोपि वा न तत्पुत्रा ऋणं दद्युर्दद्युर्दानाय ये स्थिताः प्रा
त्ययिको विश्वासप्रतिभूः पौत्रविषये मर्यादायमनुवादः तेन दानप्रतिभुवः पौत्रा
न दापनीयाः स्याद्द्व्यासः ऋणं पितामहे यो त्राः प्रातिभाव्यागतं स्वतः संम
दृष्टायां प्रमाणो पौत्र प्रतिभूपुत्रयोः पुत्रा ऋणं दद्युः प्रातिभाव्यान्तवनदाप्यो कामा

श्रीं
पं
२९१

यतः प्रातिभाज्ञानेपोत्पन्नेन को नैनं न्यूनं किंचिन पुरुषाणां वि समर्थ्यमस्माभिः
र्द्वयेनैकम् प्रातिभाज्ञानमस्माभिरेवं वपुरुषाणां समर्थ्यं येनैदेयाभि मर्थ्यः
बहुवस्तुर्यहिसांशोर्देयुः प्रतिभुवोधनम् एककार्याश्रितेषु धनिकस्य यथा
कश्चि बहवः पुरुषा एकं प्रतिभूत्वेयदावलंबं तेनदातेध यांशामुत्तमर्णाय धनं
दद्युः यदा तु एकं कार्याश्रितः प्रत्येकं विकल्पेन सकलधनदायकत्वमाश्रितस्त
दाधनिवेशकानुसारेणादेयम् तेषां मध्ये धनिको यं यावत्तस्तदयाहि मर्थ्यः प
कमधमर्णास्वकार्यांशा दत्वं प्रत्येकं स्थितः एककार्याश्रिताः अधमर्णाः प्रति
भुविषत्कनैकं नदाह प्रतिभूर्दापितो यत्र प्रकारांशं पत्निनेधनम् द्विगुणां प्रति
दातव्यं स्त्रीकैमस्यतेद्ववेन यत्र प्रव्यवहारे प्रकारांश्रेन न समर्तं प्रतिभूयम्
णांधनदेयं पुनरुत्तमर्णाय दापितस्तं अध्यवहारेण इत्ने द्विगुणामधमर्णैर्दे
यं अंधमर्णैरिति बहुवचनेविवक्षितम् नारदः यं वार्थं प्रतिभूर्दद्याद्धनिके
नोपपीडितः अधमर्णा कस्तं प्रतिभुवे द्विगुणां प्रतिपादयेत् पीडितः इति वचनात्
पीडिताय समस्मैवदेयम् तदाह कात्यायनः यस्यार्थे येन यदत्तं विधिनाश्र
ध्वितेनत्र प्रातिभाव्यभावितेनैवम् प्रतिभुस्तत्समामुयात् तथा प्रतिभाव्यं न २९१

णीं श्वपचाम् उच्छिष्टो द्विजः स्पृष्ट्वा प्राजापत्येन शुध्यति कश्यपः स्पृष्ट्वा करीषं
चंडालमद्यभांडरजस्वलाः यद्युच्छिष्टः स्पृशेत् न रक्तं मासं प्राजापत्येन चरेत् आपस्तंबः
भक्तोच्छिष्टोऽन्त्यजं स्पृष्ट्वा प्राजापत्यं समाचरेत् अत्रिः उच्छिष्टः स्पृशेत् पादं पादे श्वा वस
नेन वा अर्थोच्छिष्टो वर्तमानभोजनान्तः एकस्तम्भा वृद्धो चंडालश्चापि पतति
फलं तस्य ... प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ब्राह्मणानामनुज्ञाप्य स्नानं समा
चरेत् उच्छिष्टो त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा पंचगव्येन शुध्यति चंडालेन गृहीतं यत्तु तानादुदकं
पिबेत् ... त्रिरात्रं प्राजापत्येन नित्यशः भक्तोच्छिष्टस्तु नावांतो ...
... स्पृष्टो न उच्छिष्टस्त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा पंचगव्येन शुध्यति बृहस्पतिः उच्छिष्टो
उच्छिष्टसंस्पृष्टः ... द्विजः कृतोपवासेन ... पंचगव्येन शुध्यति काम
कारविषयमिदम् अकामतस्तु ... उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः स्नानेन
शुद्धिरीयते तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् चर्मकारं रजकं वेनं धीवरं
नटमेव च एतान् स्पृष्ट्वा उच्छिष्ट एकरात्रं पयः पिबेत् ... उच्छिष्टस्त्रिरात्रेण ...
नैव चाविशुध्यति भोजनेन तु विप्राणां स्पृष्ट्वा ... रजस्वला शिष्टकृच्छ्रेण शुध्येत्
मासं ... नव आपस्तंबः उच्छिष्टो ... स्पृष्ट्वा विप्रो ... नम् ...
... रजनीमेकां पंचगव्येन शुध्यति चंडालादिविषयमेतत् हारीतः महापात

प्रा
दी
१६६

किं संस्पर्शे स्नानमेव विधीयते संस्पृष्टस्तु यदा स्पृष्टो बुद्धिपूर्वं न शुध्यति त्रिरात्रमे-
करात्रं वा येन स्पृष्टं स्वगात्रभुक तप्तकृच्छ्रमाचरेत् अस्पृश्यं वैश्यशूद्रस्पर्शे स्नानमाचरेत् स्नातेन्यु-
च्छिष्टे वा भक्ते च्छिष्टो वा द्विजः स्यादि स्पृष्टो जपेद्गायत्रीं स्नात्वा स्नानं तु एकं स्या-
द्दशभिः विप्रो विप्रात्संस्पृष्टश्चोच्छिष्टेन कथं चन आचम्यैव तत्र शुध्येत् स्पर्शादि मांसास्र
भाषितस्य उच्छिष्टः स्पृष्टश्चोच्छिष्टो विड्वराहश्वकुक्कुटैः काकमार्जारकव्यादि स्नावासं
न शुध्यति येनकेनचिदुच्छिष्टो मेध्येषु यदि संस्पृष्टोन त्रिरात्रोपवासेन ततो भक्षणं गवाम्
न शुध्यति कालेयः उच्छिष्टः संस्पृष्टो विप्रो मयेण्डुरमूत्रेण अवानु महोरात्रोषि-
तः स्नात्वा पञ्चगव्येन शुध्यति उच्छिष्टः स्पृष्ट आचामेदुच्छिष्टेनाङ्गानिना नकलं
चोपवासेन तत्र विप्रस्य स्पर्शनेन क्रमात् शातातपः यत्र कामां स्पृष्टवा कश्चिद् यत्नात्मा
धिगः कृति मनुष्यानेन तत्रैव बहुतमाप्राप्तं शोधनम् तथा श्रुतः जैहस्तकाद्देनवा
मस्तानुस्पृष्टवा मनुष्यास्तेन तदाचामेदुच्छिष्टतनिशोत्तिपेत डोपकायनः श्व-
पच्छप्येन मद्यैकानीनरज्ञोसंक्रमादिभिः निवयादस्वपाणारिनद्गुप्तेन वात्स्य
न शातातपः कापालिकानां संस्पर्शे स्नानं कृत्वा यथाविधिः शातातपस्तेन कु
नाहृतं पाषण्डविश्यति मृतशात्रातपः चेण्डालपतितं तथा शावमन्त्रे शावमंसम्
स्तनिकामयिकानां नीरसस्या चणरि स्तनाम् स्वकुक्कुटवराहाश्च ग्राम्यान्संस्पृश्य

मानवः सचेलस्नायीतास्नानान्तरानीमेवक्ष्याति प्रसवपारयतिस्यासूतिकास्
पृष्टान्वयसप्येनानस्पृशेयदिसंस्पृशेत विष्णुप्रस्पर्शनेनात्रिरात्रमाणोन्नरात्रातव स
कोष्ठितेनसर्वः गार्ग्यः कल्पादस्माचेरोष्ट्रस्वस्पर्शेव्यवहितेद्विजः सचेलवास
चेलेवास्नानंकृत्वाविसृजाति सचेलसंनिपूर्वकेस्य आचेलम् मृदंस्पृष्टानिषादं च
पृष्टोदावसनाद्विजः नदीनस्पर्शनानत स्नानमाणाणाप्मेलपोवलात स्नानामम
थेस्पृष्ट्वाप्राशिनाश्वमनंनसमर्थस्नतस्नानमेव अनपवसस्तंनस पङ्केकुकुटे
काकेस्पृष्टेमावसापिनः दृष्टोताआचरेकमेस्पृष्टेनाकापानस्नानमाचरेदिति
महासकुक्कुटस्पर्शेआचमनमस्कुक्कुटस्पर्शेस्नानम् हृदयान्तवल्कः चण्डालपुकस
म्लेच्छभल्लकापालिपारशान उपपातकिनेचेत्स्पृष्ट्वास्नानेसमाचरेत सचेलः के
वर्तमृगव्याधधीवनशाकुनिकानपिनकंचतथाप्लृष्टास्पृष्टानानासानमाचरेतस्ना
त्वेवभुंजीतेसर्वः एवचपदजकाहिस्पर्शोपाचमनेनत्याधिनादिविषयेदृष्टव्यम्
षडत्रिंशन्मते चण्डालस्यावस्पर्शेनकुक्कुटकुर्वाणमनसाप्यासनेषुत्रिरात्रंचण्डालया
वस्पर्शेनदर्शनेचण्डालस्पर्शवतमाचन्न स्पर्शनेरस्नर्वः जीवनाचण्डालेनसंस्पृष्टा
नाद्विप्रस्त्रिरात्रमिति तथा ब्राह्मणवधनाप्रतनविस्नावाताकुपितोमारनेषुस्कृकेश
स्याश्रेचरेत ब्राह्मणवधारीनां चण्डालेप्रतिकरणां चण्डालेनवास्नानिकरणांपरत

आपस्तंबः येनकेनविड्भक्षकवैडालेनोपदिसंस्पृष्टेन उपवासेनैकेनपंचगव्येनशु
ध्यति तैलाभ्यक्तस्य वा तस्यस्नानकर्माणि मे ने सर्वोऽस्माद्यदाकुर्यादहोरात्रेणशु
अ॰ ध्यति प्रचेताः शुनकादिवैडालकायामि स्पर्शनेद्विरात्रभोजनाच्छुद्धिः इदंशरीरं गा
शु॰ विषयम् वैडालोच्छिष्टकायस्य कम्यमादयेत्कर्विन बिरात्रेणाविशुद्धिः स्यात्कर्क
११५ मेन वा नरे उत्तरेत्तत्रिरात्रेण त्रिरात्राचैकैकस्मादहोरात्रस्समः क्रतुः वैडालस्पृष्टि
मूत्राने च वैडालतच्चादर्शने सौनवाद्विस्नानभूमौ प्राप्य च द्विरात्रभोजनेन
शुद्धिः अमृतविद्वदादितमीले नमायाणायमं कृत्वा पंचदश माषम् अमृतविडाला
दिः पराशरः यथाकर्षेवैवैडालानि संभावनायदि दिन कुर्यात्साचि
श्रीवासकृतपेत वैडालेतममंसमलात्रिरात्रेणाविशुद्ध्यति वैडालेकपयंगतवासा
वित्रीसमरणाकृविः मिथः ग्रासाणां सहसंभावे तेनार्थः प्रचेताः वैडालगृहप्रवेश
नैवैडालेनैवगरदेहैतत्कायायां महावयस्याने वैडालपदस्याने ग्रासाणानदित्तंग्राय
श्रितत्वात् मासिकेच्छकृत् वतन्निर्वेकमासः सोधानांसोधा तत्रिय: वेमः
स्मृतः केवलीनदिक्ष पश्चाययाचांद्रिवतन्निर्वेकमासः कृच्छ्रः उशनाः अनिष्टगंधो
पद्मानामवणानदर्शनोदाहारणानादिस्पर्शनाद्दोषम् अनिष्टानां गंधशब्दरूप
कानां नृपद्मानामवणानदर्शनोदाहरणानादिस्पर्शनाच्छुद्धिरितिमर्थः इवलः वैडाल ११५

ए मं संतो गे नाजाय संसभावेन बंदन्तिमं अंवं इन ह्यनीतितो मथा काल ह्यपस्थिते ई
ते सा हि सम हिंतेनयो दन्ना पूलानि च मनुः आचमय मयतोनि सं ज्ञपेत्सुविरची दे सौ
गा नं वान्य यो त्मा इं पाद मानी स्व शक्तिनः पराक्षरः अत्तानन स्तं वंडालो निवसे झ
स्थवेश्मनि वितालेक्षप स्तन स्य हिजाः कुर्दंधनुर्थहस्म अथ विकक सुतान्यभोन गायतोथ
मे पादकाः यतं नम हरे पुस्तं वाम्बरहे नकमां।। रम्भा हृतेन दोर।। कक्कु गोम ज्ञपाव
कम भे जीन सहितो भे से त्रिसंधम मवगाहनम् अर्हत दशाभे जीतसर्पिषा न अर्हत
नः तीर।। अहं मो स्व मेकेकेन पुनस्महम् भाव हृदे नमे जीनमो क्षयगार सस्तुते
तिष्ठति दिनानि यावन्ति ताव स वं सम भावेन त्रिपलं नरदधि तीर्यं पलमेकं न सर्पिषः आ
कारे न भवे न्कु शिराद हृदसका कें सके आकराडग़ति स्थानम् आरको टीति क नल
म्रा येन नरवानि परिमाणेन रूस्पयम् कुसमे गुड कर्पासं लवणां मधु सर्पिषी हारिकु
वीतधान्यानि दयाहे स्मनिपावकम् कृताभालाहत सहस्म चितन्म नरवीतं सप्त
क स्तहभत्वेस्तु गौ ... भोजनम् गोविमानिहेमं येकं ... हति प्राम पुन
र्मीमनावानेन भाहता ... अवधा ... सप्तका
लम अर्कपतन मेवनः अंसतः पतितो ... सस्य ...
लेनतन कुर्या हिताय नम् ... पराको वाहि ... नाविसो धनम् संजाय सं

धा
मा
७५

तस्य द्राणां घोषाणामितरेषां च यत्ने धमनं च प्रकर्षं प्रकाशं तेषाम् अतो विधिक्रमः सामान्यम्
इत्यर्थः तेषामपि च दोषेऽर्थे कृकपादो विधीयते रूपकं यानं इष्टायेन तथा संसर्गादि वि
नाः सर्वांते चोपद्रवास्तेन पञ्चगात्रेण तथोषधेन बालातपमानवाताग्निशीतानि पवित्र
वा तेषां नक्तं ब्रह्मान्नं तलानाम् अरूरहपम् अपत्याक्रियमाणोत्तरेषामपरीतिमद्रव्य
ते दोषसंपादपेतेषां विपत्तिर्न भवेद्यथा अतस्त्रोत्तवेताल: वसिष्ठ: वेतालोऽनि
दमेष जगद्हेतु जातपवन तस्य तन्मंदिरे जतोभुक्त्वा पाश्चात्ये समाचरेत् अकामस्सह
कृत्वा कृपादे तद्धि तो जम: कस्मात् कुहिप सकेशा: हिंसंतापनं च वा चातुर्याणं परा को
वाविज्ञाती नाविशोधनम् मुक्तान्नभोजनेनेपादइत्याह भगवान्मनुः तथा नेत्रस्छो
पदिभुक्तेन तस्मात् ना विधिवज्जलम् विहितो भोजने कृकुः माणोत्तपादपवन वेताले
ततसंस्पृष्टं कांस्यभांडेमस्कृतयम् अज्ञानात् कांस्यभोजीतापत्यये जलपानकृत् वि
दि कांस्यभक्तावरेतं कृकं जलपानेन कृकृकम् कृकृकः पादकृकुः अवनः वेता
लसंकरे स्वभवनदहनं सर्वस्वं इंडुभेदनेदारवाणां तत्त्वाणाम् शौवसुक्तिस्ततम्
वर्णावेदलानामद्भिः मत्तालनं कांस्यतास्राणां माकारेस्पृष्टिः सौवीरपयोदधितक्रा
णांवद्भिस्मागः दोषरसवयवमद्रअन्नरत्नाणां गोमूत्रयावकाहारोमासंदीपेत् वाल
हक्नीणामर्थमासपक्षितम् आपोरामाद्धतः समस्पर्शेषु रुः वीर्यमायस्त्रितं त्रास

गाभो न सेता शानेरघानरभावेमर्वम् देवलः वेशलदर्शने ज्योतिषोदर्शनम् संभा
षाते ग्रीष्मा संभानां [illegible] र्शनं स्नानमक्रिया दर्शनेपकरात्रमपवसेन संभाषणोदि
रात्रे सर्वाने त्रिरात्रे वेशालेन महाधगामर्ने सवेलं स्नानम् आपस्तंभः वाला हामी
कृताये तु मंत्रेकृतं शालरम्भिः कृत्यकारिनः कर्म शवादिमाणां हिंसनम् उक्तिष्ट
मार्जने वेदनयानस्य वभोजनम् देशान्तु विदुवशाहाणामाभिषस्वभक्ताम् न
स्त्रीणां वनचा संशस्ताभिरवमहभोजनम् मासाषितेहिजातोनमानामविशो
धने वोशयाणां नाहितागने: पराकानपमभेवन वोशयाणां पराके चवर्ष सेवन
शेषितः सेवन्तरोषितः महामासाधपावकेतिवेन मासमाजोषितः मुहः कृकृप
देनमुयाति ऊर्ध्वंसंवत्सरात्कस्याथाश्वतहिशौ [illegible]: त्रिभिसंवत्सरैकापितन्नावं
सन्निगाकृतीति सर्वाणिनानि माषस्विनानि यथोक्तानि यथा न वंधमे स्वयामासा
पे तथा सवस्याघनीयानि हीनवर्णान्नयः कस्विदंमजे स्वहमेवसेन सप्तिविवप
नेकृतामास मेकं घरास्थिवेन रजकोवर्मकारोवन्यकोमुकुसीनथा वानवर्ण
स्पशेदेनु अज्ञानापदितिहृति [illegible] नानिष्कृतिकृर्यात्तवोक स्पर्धमेव च गृहहा
[illegible] कृवीनशोधसंवेन कारय [illegible] भ्मंतरे [illegible] कुशलोपस्वकस्पविन नृसा
मेहादिनिस्पाधिस्वज्ञाडे [illegible] न रमस्पर्शनम्स्वज्ञाडेमन्मजे न कदाचन गोमांसो

दकमेमिश्रैः प्रोक्तयेन दृष्टेन तथा हारीतः चंडालश्वपचानां वसेकेशमपश्चिते अहोरा
त्रैः द्विरात्रं स्यात्त्रिरात्रं षडहेस्तनम् अतिकालान्तु चंडालसमाहे निवसेयदि तस्य तावा
यसन्त्यसविप्राः कुर्युरच यहम् दधिक्षीरहुतेरुनेकृकृगाम्रपावकम् मासार्धेत्स
ह भ्रष्टेष्ठ समासमेकं निरंतरम् अथरजस्वला या स्पर्शप्रायश्चित्तानि तत्रात्तातपः
उदक्या सूतिका वापि शवा वा मैत्री स्पृशेयदि त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा पंचगव्येन शुध्यति
आत्रेयी रजस्वला काश्यपः चंडालेनतु संस्पृष्टा कदाचित्स्त्री रजस्वला तान्यहानि
अतिक्रम्य प्रायश्चित्तं समाचरेत त्रिरात्रमुपवासः स्यात् पंचगव्येन शोधनम् तानि
यो तु अतिक्रम्य स्नानमात्रं तेन कारयेत् बृहस्पतिः पतितेन श्वपाकेन संस्पृष्टा चेद्र
जस्वला तान्यहान्यतिक्रम्य प्रायश्चित्तं समाचरेत् प्रथमेह्नि त्रिरात्रं स्याद्द्वितीये
द्व्यहमेव वा अहोरात्रं तृतीयेह्नि परतो नक्तमाचरेत् वृद्धशातातपः रजस्वलाय
दा स्पृष्टा चंडालांत्यश्ववायसैः तावत्तिष्ठेन्निराहारा स्नात्वा कालेन शुध्यति अस्या
मप्यशक्तौ वृद्धपाराशरः एकवर्णसमासृष्टा चंडालोपरजस्वला अहोरात्रोषितो
भूत्वा पंचगव्येन शुध्यति अस्या अशक्तौ वसुः दद्याद्द्विजेभ्यो वापि भोजनम् मार्कंडेयः
उदक्या सूतिके वान्यां यां स्पृष्टा चेत्स्यात् दुर्दशीकास्तु तस्मिन्नेवाह्नि स्नाता शुद्धिमाप्नोत्यसं १९६
शयः एतत्समानविषयम् तथा बृहद्वसिष्ठः स्पृष्टे रजस्वलान्योन्यं सगोत्रे तु

शं.
रा.
१९६

कश्मलंतु कामादकामतो वा विप्र स्नानं न शुध्यति कश्यपः रजस्वलां तु संस्पृ
ष्टा ब्राह्मणी ब्राह्मणी यदा एकरात्रं निराहारा पंचगव्येन शुध्यति रजस्वलां तु संस्पृ
ष्टा तत्क्षत्रियाद्वैलभा त्रिरात्राद्विशुध्येत्तु ब्रह्मकूर्चेन शुध्यति रजस्वलां तु सं
स्पृष्टा वैश्यस्त्रिया ब्राह्मणी यदा पंचरात्रं निराहारा पंचगव्येन शुध्यति रजस्वलां तु संस्पृ
ष्टा शूद्रया ब्राह्मणी यदा षड्रात्रेणाविशुध्येत ब्राह्मणी कामकारतः अकामतस्तु
देवता स्नात्वा सर्वजातिषु विप्रः रजस्वला हीनवर्णा रजस्वला स्पृष्टा न तावदश्नी
यात् यावन्न शुध्यति सवर्णामधिकवर्णां वा स्पृष्ट्वा स्नात्वाश्नीयात् अत्रिः रजस्वले तु ये
नार्यावन्योन्यं स्पृशतो यदा सवर्णा पंचगव्यं प्राश्य शुद्धा समसवर्णा के असवर्णा हीन
वर्णा स्पृष्टे रजस्वले सोन्यमुहूर्तं ब्राह्मणी वनस्पर्शे कृच्छ्रेण विशुध्येद्दानेन शु
ध्यति स्नानेनानिष्कावनस्पर्शा दानेनैन सर्वथा मार्कण्डेयपुराणे उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टा
कदाचित् स्त्री रजस्वला यावत्सुद्धिमाप्नोति नाश्नीयात्तावदेव तु रजोनिमित्तमेवा
वनिष्टनिमुद्रिः उच्छिष्टानद्धिमाते स्त्री रजस्वला स्पृशेद्यदि स्नात्वा उच्छिष्टेन द्वा
त्रयं धौ उच्छिष्टे महद्विपन्न स्नात्वा मया शुद्ध्यर्थं ततः कृतमाचम्य चैतदुच्छिष्टे मनुः
रजस्वलां तु संस्पृष्ट्वा नैवकाले कदाचिदिति निराहारा भवेत्तावद्यावत्स्नानेन शुध्य
ति इदमसमर्थविषयम् समर्थस्य बौधायनस्त्वाह रजस्वलां तु संस्पृष्टा यावत्
कुर्यात् स्नानं तावद्यावच्चतुर्थेह्नि स्नानमिति प्रचेता रजस्वलास्पृ

शु. रा. १९

शोककालेषु मा शौचयदि कार्हिविन शुद्धोऽध्वजनो मे कांपं वा शौचे न मुह्यति मूर्खोपि कि
यु यन : रजस्वला नमस्पृष्टाश्मनावे चांडालराक्षसे पंचरात्रं निराहारा पंचगव्येन
शुद्ध्यति सद्योपि हि स्पृष्टाश्मना वा स्नात्वा मा चरेत महोरात्रं तस्तोयेऽस्थित्वा तेनक
माचरेत विरुद्धप्रायश्चित्तं संनिपातप्रसंगेन दिवसं परिहारार्थं पंचकल्पं यथाक्रमं का
निष्कृति केषु पापेषु कल्पनीयं तदुभयमाह देशकालं वयः शक्तिं पापं चावेक्ष्य यत्न
तः प्रायश्चित्तं प्रकल्प्यं स्याद्यत्र चोक्ता न निष्कृतिः एतस्मिन्निमित्ते शूद्रे लघु स्थाने
कवैकल्पिकप्रायश्चित्तप्रसंगे देशादिकमपेक्ष्य परिच्छेदान ह्यवस्थाः कल्प्याः यः प्राय
श्चित्तविशेषोय त्र देशकाले वा प्रयुज्यमानः कर्तुं न नाशयतीति वयः काले मतत्रनो
पदेशः यथा जलोपवासो हिमदेशे हेमंतशिशिरे च काले तथा वयोपदेशः यथा अ
स्यायदृग्नोष्णकोलेनहालहडुपोः कल्प्यमानं नातिपातयेत तथाकर्तुः शक्तिः
पिअवस्थापिकायतो प्रत्यवायिक श्चिति तोइ कादिनाग्नति वरुणपदशक्तिपरा का
यतनिष्कृत्यापयेत एतत्यवहारी तः यथा वयो यथाकाले यथा प्राणाविरुद्धा
णीः प्रायश्चित्तं प्रदानं वृद्धानां रोगिणां तथा न तेन प्रसिद्धिमाप्नोति येन प्राणो वि
पुद्यते आर्तिं वा महती याति नैवं तत्कुर्न्नशादिशेत् तस्मात् कृच्छ्रमध्यार्धपादं वा
परिधार्यतः ज्ञात्वा बलाबले कालं प्रायश्चित्तं विधीयते विष्णुः अशीतिर्यस्य वर्षा
णि बालो वाप्यून षोडशः प्रायश्चित्तार्धमर्हंति स्त्रियो रोगिणा एव च अंगिराः ७ २१

नैवकारः गुरुवंशस्य पंचवर्षा स्वस्य च वर्षे हस्ताः प्रायश्चित्तं विस्तरहस्तादि कस्य
प्रायश्चित्तं पंगुफलत्रुवेमवेत्यनदनमा नामप्रायश्चित्तमपि गुरुफलत्रुवाकल्पम् ।
तथा वाके तोनमेन पतसित्रफ गुरुहू लत्रुमिल हूनीति पापस्य वर्णोरवं का
मतः प्रपयसाभ्यासमनुहितनस्य तदाहं वास्यानि तदाद्य निदार्थवा
दार्थवादोहलोकगर्हेति पापाच्च पतत्वं वापानद्विषयसकलस्मृतिवाक्यानां
यथाशास्त्रं यथाकल्पं यत्रविषये निष्कृतिः प्रायश्चित्तमाम्नाकरेणोक्तं नदपि देश
कालाद्यपेक्षया कल्पम् तत्र निमित्तभेदेन कल्पितनयस्य निष्कृतेरशेषस्य
स्वरूपं सामान्यतः प्रदर्श्यते तत्र गोवधः तस्य निष्कृयाणि तपलकेहोमउपवा
सोदानमिति तपश्चवने नैवाकस्म उपलिप्य दाने दानपापे दाताः सर्वकंदः सप्तसंहि
ताम धन्यस्य मर्षणा मध्यवेत्ति रोहः प्रकृपस्य राजन रोहिणो मासमाहरहर्यत
रेपुरूषमप्तति महानाम्नो महावेदाके महादिवाकीर्त्य सोहसाम्नामप्यनमेव हिषवं
माने कृच्छ्रादानिपातमान्य मावित्रीवेति पापवर्तानिपापपोषततामाक भस्तता
फलमनुनामस्मृति यावकोहि रापमासानस्रो मध्यमिति मेधानिमेधानि पवि
त्राणि तपासर्वंहि लोकयालधामर्वाश्चवंतः पुण्याहहास्मीर्याणि स्थापितवासाः
गोहापरिसंकर्षं तदेशाः गोसहस्रनेन हमनकार्याः परिसंकटः तथाप्यसवर्ये

मंत्रवचनं भवनेषु रक्षोपसर्गनिमाईवचना अन्यान्येकइतितपांसि तथाहिशापंसो
वासांसोभेमितिलाहृतमन्त्रमितिदेयानि तथामंवत्सरषष्टामासम्यनारस्वपोहावे
कस्य नीर्विशासहोद्वारशाहष्टाद्रहस्सहोहोरात्रइतिकाला: एतान्येवानादेशेविकल्प
श्रा वा ११८ नाक्रियेरन्नेनामिशुक्रणाशुक्लणालवुलहानिकुकुमतिकुकायणामितिसर्वेषांयत्रित
मितिउक्तानिपतितानांप्रायश्चित्तसमाप्तितत्त्ववधिभिस्तान्यातिपत्काये तदाइहासी
कुंभंवहिर्यामान्निनयेयुः सर्वांधवाः पतितस्यनंहिकुर्युस्सर्वकार्येषु चैवतस्य दा
सीबांधवाश्चपतितस्यकुंभजलंगृणीयामाहुर्हि: कुर्युस्तेनसहनसंप्रवहारेयुः बो
धवग्रहणांमेवधिमाः परिग्रहार्थम् तेनविद्यायोनिसंबंधास्सर्वनिनयेयुः त
थावर्जितस्य: तस्यापिसूक्तोनिसंबंधास्यमन्निपातस्यसर्वाण्युदकानीतिभेनकार्याणि
कुर्युः पात्रेचास्यविपर्यस्येयुः दास: कर्मकरोवाशुचकरामात्रमानीयवदरान्मरयिता
हृत्वाणामुपे: घटादिमस्मेदमुमनुदकंकरोमीति नामग्राहंतेसर्वेतालभेरन्मा
सीनावीतिनामकर्णितवा: विद्यायोवायोनिसंबंधास्यवीत्येरनपडपस्य सप्तग्रामेम
विसाति नाम अतऊर्ध्वंतेनसंभाष्यतिष्ठेयुरेकरात्रंत्रयेसावित्रीजानसर्वेवेतिरात्र
मितिस्मस्यार्थे: योराजयानकताहिनाहेतनामाजंउक्तस्तस्यविद्याग्रहना वार्ष
हीन्योनिश्वेभान्मानामसहमानतनादीस्वपुत्रादस्यसपिंडास्सर्वाणिपिंडोदकस्याहारी ११८

नेप्रतकांपोगिजीवंतमेवतभाद्रियकृतामात्रेत्रास्यमात्यस्यकृतेविपर्यस्येपु:स्वर
स्येषु: केचामितपेदितश्राह राम: कर्मकरोवेमाहिदासउक्तरामललाम: भतक:
कर्मवेर: नयोर्यसंभवति सोवकरानुरीधस्यानाद्स्मविपात्रमानीय रामीवदा
मात्रम्रस्कुरस्यति नहितर: पादेनदतिगामावोमेदेवदत्तमनुटकेंकरोमीतिए
र्यस्मेत् तंविपर्यस्यतेमात्रस्यस्तपिड: उत्रादय: प्राचीनावीतिनोमत्तकंशिवाश्रला
लभेरन विघागुरवोयोनिमेवस्याश्रीतेरन ततस्मानानाथामंपविस्मति श्रनकर्ध।
मत्तानातेनमेभाच्छमाविज्ञी नपन्नहोमात्रेतिष्ठत ज्ञानात्विरात्रमिति वसिष्ठ:
वेदविलावकस्पड़ायाज्ञकोनमवर्णावर्णापतिता: तेषांपात्रनिमुवनमवाजकमेक
रादकृत्वेपात्रमारायदासोमुवालोपुत्रोवावेपुरस्नहश्रोवागुणाहीन: मध्येनपादेना
पहृत्तायोदभोलोहितानुपत्नीयोपुमोपिरासेपावंनिनयेत् निनेनारंमास्यस्यकोंय
केशानत्तानपोवीलभेरन्नपमश्चेकृत्वा गहेषुवेरमापाघेरन् स्यस्पार्व: समघापि
योवेरमधीतेआपधति सामवेदविलावक: स्पृडयाजक: प्रसिद्ध: उत्तमवर्णाब्राह्म
णा: तेषांवर्णास्यस्पहा: तत: पतितावस्मारय: देवातानदिस्यपात्रस्यनिनयेनन्न
श्रीरुवर्णामकार्य मघात्रसकरानकुलिनपात्रसमुहारकृत्वावेरपात्रमारायदा
स्वेमवर्णाय: स्पृड़ापा: पुत्रोवास्यमोकवेपुरस्नहश्रोसवर्णोगुणाहीनोपहृतायां।

क्रन्ना गोलोहितान्यानादिरक्तोरभांवास्तीर्थ मकम्लपादेन जलसंपीणा अस्मै पति
तायनिनयेत् निनेतारं चपतितं ज्ञातयः कुर्वापसव्यानि निनयनकाले स्पृशेयुः तत
स्तं गृहं स्थिता स्तेरं पयेकं धर्मादिकार्यं प्रतिपयेरन्निति गृहेषु स्वैरं पयेकं धर्मा
प्रा॰ दिकार्यं प्रतिपयेरन्निति गृहेषु स्वैरमापयेरन्निति वचन नाम्मव्यानामाज्ञनिनयना।
यो॰ त्प्रभृति पतितज्ञातीनां धर्मादिषु स्वैरमापतितेनासीति गम्यते मनुः पतितस्योदकं का
२१९ र्यं सपिण्डैर्बान्धवैर्बहिः निंदितेहनि सायाह्ने ज्ञात्यृत्विग्गुरुसन्निधौ दांवेलिविता।
पतितामिश्रास्तद्घात्मकुलत्तयकरस्यवातस्यगुरोर्बान्धवानां च राजस्समस्तदोषम
व्योनमन्ततात्ययुन पुनरवस्थालभ्येति मयपैव मध्यस्थितमातिस्यात् ततोभिन्नपा।
त्रमाराघस्पर्शोमपांपाम्नानामपसव्येकृत्वा वामपादेनरवित्यादिग्रामवस्य त्रयेत्तमा
त्रमपसव्यं कृत्वा पवित्रोदकं शौचम्प्रपासीरन्नपयान्नितस्यरिक्थांपिडोदकानि आ
वर्त्तेत संभाषसहासनव्यवहारान्वतेन सह कुर्यात् कृत्वा सवनानुगोगापर्त्रीज
येत किंच सरितव्रतमायान्तेनिनयेरन्नवं वटम नशुचेरन्नायाच्येनसंपिवेयुस्त्र।
सर्वशः तस्मिन्नवितव्रतेकृतमायाम्नितेसमागते सर्वैसपिण्डानवं वटमद्भिः पूर्णम्
मे जलाशये निनयेत्स्म्रातिपेयुः अनरूर्धंनवेपुरसेपुन्न सर्वत्र प्रमतनसर्वदा। २१९
सर्वेषु कार्येषु संपिवेयुस्स व्यवहारेयुः वसिष्ठः पतितानां न गच्छेत् त्रनामांप्रस्तु।

शूद्रो याप्यु वाहरेति अथेभ्यु इदं भांगाकेन कोऽडन्विवहस्मन्निव यस्मात्तस्य पितामहकेऽङ्कि
हनि वकृहन्निव आचार्यमान्हे नास्मृतस्मसारादपवायाम्रः एतेषां समापत्तिः श्रौ
त्रदारमहेता डाकांवनंधात्रेमाहेयेवाडिः श्वपितः पोहितीयाभिन्नभिरवभिर्वितृः स
वेपवाभिउक्रस्समस्मृहारः पुत्रजन्मनाभ्याख्यानाः अयमर्थः पतिनान्नोन्नयाहाहूयप
तिनाम्नो वकृनमायस्विनानाप्रमस्मृहारः परिग्रहः नम्रवोडरतामयेमरोहर्षवांसोहर्त्
स्मात यानधितानतत्र धर्मोभवेद्धिपाहवांश्च आचार्यादीनांहेनारः पीडाकर्तारस्तेते
षांमस्मारादेवापगतधर्माभवेति यांत्रेणापं ननस्मतेषांपतितवन्नस्मृहारोनका
र्यः अयस्मतिपुनराचार्यादिप्रसादेर्वीर्याव्रतानांपरिभवमस्मृहारः कार्यएव एतेषांप
तितादीनामनापतिः समानयनेतनस्मृश्रौ त्रदारमहेतस्मोनस्मोवाकांवनपात्रमपि
कास्मोत्विकमडिः श्वपित्रयापोहितेनाहिभिन्नरभिरवस्मृदश्रौयमभिविवितृः न
याभिपकस्समस्मृहारः पुत्रजन्मना आख्यानः जातकर्मादयसंस्काराः यथाश्रुत
स्याक्रियंते नयास्सवेपुमिः कर्तव्याः तेवेककालते प्राककर्तकत्वात्ते शास्मृरिति गो
नमः गृह्मयायस्विनेनस्मृह्येनस्मिन्मृहेयान्नकेभस्मृयप्येपुत्रपनमाहृदासश्वपिताम्र
वनेस्माचातनः यस्मनस्मृन्नायेपुः अयाश्येनमात्रेदेयुः नस्मतिग्रहजनयेकानायोः
गात्राहपियवीयांतेपिवमनस्त्वेयोवीत्वस्तस्मिंहरुन्नामीति एतेयंजृभिस्तारना

म[illegible]भिः पावमानीः कुर्यात् [illegible] न जुहुयात् हिरण्य[illegible] यात् गावो वा यो यस्य
प्रा[illegible]तिकं प्रायश्चित्तं समस्तं मुञ्चेत [illegible] न तस्मिन्नुदका नीतिमेतकर्मानिकृष्टः
श्री एतदेवं प्रायश्चित्तं समवेषु पपातकेष्विति प्रमाण तं [illegible] पतितस्त्रीणां
शा ने यपवविधि स्त्रीणां प्रकीर्तितः वासोगृहान्तिके देयमन्नवासस्सरक्षणम् स्त्रीणाम
१२० पि पतितानामेव पूर्वोक्तः परिमाणामनुष्ठाविधिर्विधीयते इतिविधिः क्रियाकलापः
कार्यः तृणान्तविशेषः परित्यक्तानामपि स्त्रीणां गृहसमीपे निवासः आलयो देयः त
थानामेव जीवनार्थं परिधानं च रक्षणं सहितम् [illegible] वसिष्ठः वतस्त
परिव्राज्याः शिष्यगा गुरुगा च या पतिघ्नी च विशेषेण जुङ्गितोपगता च या भर्तृशिष्य
गा गुरुगा पितृगा च स्वगृहगा जुङ्गितः प्रतिलोमजः [illegible] पुंसां स्त्रीणां
च येपातित्यहेतवः सम्मतिः स्त्रीणामेव येपातित्यहेतवः तानाह नीचाभिगमनं गर्भ
पातनं भर्तृहिंसनम् विशेषपतनीयानि स्त्रीणामेतान्यपि ध्रुवम् नीचो हीनवर्णाश्रयः
तस्याभिगमनेन कामतोऽज्ञानतो वा [illegible] नीचाभिगमनं [illegible] गर्भस्य [illegible]
पिरागा [illegible] तनं [illegible] [illegible] हिंसनमित्येतानि स्त्रीणां विशेषतः पतनीया
नि स्त्रीणामेवेतानि पातित्यकारणानीत्यर्थः नचैतान्येव किं तत्र [illegible] समपीति
चेत्तमपीत्युक्तम् [illegible] कमेतदित्यर्थः यत्तु वसिष्ठेनोक्तम् त्रीणि स्त्रियः पा १२०

षु ॥ थ्विनं प्रवर्त्तयेयुरिति इत्यनेनैव गतार्थं मतेवाक्यानि व्यसहत्यादिषु योगयस्विना।
न्द्रि क्रानिपरिषदनुमता निर्मितिकार्या इति यस्मात्तमाह विद्योतनदोषः कुर्वीत पापदोषेन
मतेव्रतम विद्योतानेकसिद्धो दोषोऽयम पविद्योतदोषः मत्र कलत्रागायाः परिष
श्री दोषदनुमतं संमतव्रते यायश्चित्तं न कुर्वीत न पुनस्थानस्वार्थानिगायनिपुणानया
हा व्रातत्रैगाश्च त्रय येनाविदितोपियोदोषस्सिद्धति मतेनाविज्ञातो विद्योतनः स्वयम
१२१ ते ततश्च विद्वषाविद्योतनदोषेणा परिषद्वपस्थानेकार्यं यस्मात्प्रमादश्चित्तस्य निर्देशः
परिषदः मतिश्चिरोयथा श्रीगोस्वामास्वनिर्देश्यानि तथामनुरपि मतिश्चर्वमनि
र्देश्यं प्रायश्चित्तिकमितिस्थितिरतिन त्वविद्योतनदोषेणापि विद्वषास्वतंत्रेणाव्रतमभ्यह
कार्यमत आह पतितोऽस्मात्मान मुद्दिश्यानिति प्रक्रम्य शांवेः स्वयंव्रतमभ्युपगम्य।
वीरवत्कलवत्माश्रयस्थायीमाहित्यव्रतता इत्यो नमतिथि इत्यत्र विद्वषापि परिव
दुपस्थानेकार्यमेव अङ्गिरोगिरः कृतेनिसंप्रायेपायेनभंजीतानपस्थितः मंत्रानेव
धितेये प्रायंपावन्मात्यानि पर्षदि सर्वेन्लवायतः म्नानात्विन्नवामासमाहितः प
रिदनुमतत्स्वतं सर्वविद्योपपन्नवः उपस्थापन तथोक्त मातिसान्धरिणीव्रजेत
गात्रे स्वशिरमावेवनवर्कि विद्दराहरेत् ततस्नेमरीग्णपातेन दृष्ट्वा तेमन्नुपस्थितमप
विप्राः इहकेतिकिं कार्यमुपविश्याय तस्थितम किंतेकार्यं किमर्थं वाभ्यागतोऽय १२१

स्वकानि लोके धर्मविदो विदुः भर्तृवेतनभृताहृतास्वमस्वार्थस्ववानननिति नवभृता
हृताहृतसकलपानिस्वकारणोपलक्षणार्थः जगुप्सेरन्न वाप्येनं संपिवेयुश्च सर्वे
शः नखापवादमाह शरणागतनवालस्त्रीहिंसकाः संपिवेनन तीर्णाद्वनानपि सकृ
नशूसहितानिमान शरणागतनाशीनाहत्य कृतघ्नांश्च कृतघ्नपापक्षितानपि नसं
पिबेन्न संव्यवहरेत नवा संव्यवहारे प्रायश्चित्तानर्थकं पापत्वमकरत्वेनन स्वार्थेव
तात् यत्तुकामतो व्यवहार्यस्त्व वचनादिहज्ञापने इत्यनेनदेनघ्नातिरिक्तविषये
मनुः कालघ्नांश्च कृतघ्नांश्च विसृज्ञानपि धर्मतः शरणागतनहंतृंश्च स्त्रीहंतृंश्च न संव
सेत् विसृज्ञानपि धर्मत इति वचनात्माप्रत्ययप्रयोजनत्वात्स्त्रीवधादिप्रायश्चित्तसत्त्वे
यति एवंप्रासंगिकमभिधायप्रकृतेनस्त्वजुगुप्सेयुर्नवाप्येनमिति सादेर्वचनस्वार्थप्रेष
माह वृहस्पतिवर्जितेहानि मध्यस्थोपवासेनावाम् सदृशीवस्पसंगोभिस्तत्कृतस्य
सहक्रिया चरितव्रतमायामत्रमत्रवराप्यवर्ज्जेनेमुक्ते तस्मिन्नवराप्यवर्ज्जेनैकृते
चरितव्रतो नातिमध्यस्योगनोपवसेत्यामेदयात् तैयवसंचरितव्रतश्चन्द्रेयदिमावो
ऽभिनिनतो संसर्गोभिस्तत्कृतः तीर्णापापतया संसर्ग्गाहितोभवति नस्वेर्वगोभिस
त्कृतः सर्वैभुभिस्सहक्रिया संव्यवहारो[illegible]ज्यते प्रायश्चित्तक्रियैव पुनः
[illegible]र्यो प्रतपवादहहारीतः [illegible]स्मादेवसमस्तावयोमोदयायदिना पतिगृह्णी

व-- न कृतो गृहितस्तस्य सर्वं समं हि यानि यान्यानि यदि वन्ध्यमिम तं तं नियतं यावत्
भवम् यथा यानि ममस्तेन नातेऽसुहि नाकर्हि चित् तस्मान्न वाचं मनसा तं सद्वि धर्मविन्
नाः तस्मिन्नि वेदिते कार्यं उत्पाद्यो हि सकार्यं वान् तस्मिन्नुत्पादिते विमेयत नस्युर्धे
मेधावकाः तेन यान नजलेपु विरुद्धतः परम परम् यथा यथा विषु यस्मिकं यस्मान्
गृहे भवेत् विरुद्धप विसर्वं प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् यथाकालं यथादेशं यथा कार्यातं
भवेत् एवं दोन मतं वेव कार्याणां बलाबलम् प्रकारं पापमासाद्य दैवान्स्वकृ
तेन च त्रैविद्य परिषदेव तान्वि यथा विवा नदीपाने बनेयाव कर्म णां मनसामि
या गोवाम्रणां हितेषु तस्य नन्द येन दरा कृतायां येन भुक्ती नगरि रात्रमहर्वेववा कु
र्योद्वास पापसूघामाम दानात्तन स्नान उस्माद पर्षदामेकः मावयेन यथाविधि सर्वे
पानि वित्तं यमुपय मापां जपान येन कार्याणं हस्तानि तानपि नरपश्चादि देवलः
पापं हात समकृ तेषाप हन्तस्य मात्मायम स्मदि ननः स्नात्वैव याचेतनिष्कृतिं नस्य कर्म
णः तत्पर्षदो नमते तव यथा यादंतनयोपदिष्टा र स्मृते यमः यावहि केदेवहस्ताव
दाभ्यासः सविनस्तवः नाहायं तत्र पापानि महान्तः कनान्यपि मन्त्राणि तानि तो वै
यमं बाह्मनेव कारयेत् संवादस्तन नन्दः स्त्रीभिर्वा तैः कदाचन ब्राह्मणानेवकर्त
व्यः उनस्तो संशय मति सं बाहु स्नं भाध न्दो मनीषिः भस्म गोमय लोष्ट भ्राय नेसि

कृतामृत पतितन्नातवेडालस्त्री मद्दीनपिण्डपाणिम् त्रिः स्नानं वा समाप्तार्थं श्वा
नेर्नयं नरा वेनम पापस्याभिमनानाकेदे वलानां समर्वयेत् रहस्यनमाह अविख्या
स्व पि नेको घनस्य रहस्य व्रतमाचरेत् अविख्यापितो यकः पितः सदोषेणयेन सो विख्या
प० पितदोषः स स्वयमेव विद्वन्यारहस्य प्रायश्चित्ताधिकारविहितव्रतं किं वित्समा
शमीचरेत् परिषद्वयस्या नमिहनानिविख्यानदोषविषयत्वेन नस्यादिविहितवाल्
१२२ दोषोमासकमासमश्रीचाहिर्भूतेनपरिज्ञानत्वमविज्ञापितत्वम् तत्र रहस्य प्रायश्चि
त्तविधिः तत्र ववि ड्डघपवास्याधिकारः तद्रुक्तं चतुर्विद्यानिमते आहितारनेर्विनीत
स्य हि रहस्यविद्वद्योषिता प्रायश्चित्तरहस्यो क्तं सर्वांकामि तस्यविति इदं नो रहस्यप्रा
यश्चित्तविदोषणामाह त्रिरात्रोपोषितो जप्त्वा ब्रह्महा त्वघमर्षणम् अंतर्जले विमुच्ये
त रत्ना गायपयस्विनीम् त्रिरात्रोपावत्वा तत्र नाम स्नात्वा पोहि अघमर्षणेन रहस्य
मंत्रं ते वे मेतरतनुभे अश्वा त्रिनयेभा वद्भुन देवता केजलेन निमग्न सकलमारीव
र्विर्जयेत् अनंतरं गां पयस्विनीं वद्धुत्वी गां विप्राय दद्यात् महाविप्राणि अपर
मप्याह लोमभ्यः स्वाहेतिहि वा दे वसं माकृतवस्नानः जले स्तत्वाभि ज्जुहुया त्वतारिश
हुताहुतीः अघवा हि वसंसमग्रमाहृतो मन्नो नि रजानो भूता रात्रि समग्रं जले स्व
लोस्थि तोहितस्या हि सेनलाहुती र्यलो मभ्यः स्वाहे मस्ना नाम जायामे केके न मं त्रे १२२

ताः पंचवंवा कूली नव महापातकानां दिकामोऽतः कृत्वा तत् एतन्मात्रं विनिमित्ते महावर्षं त्रि
रात्रोपोषितो नामकृत्वा कूष्माण्डीभिर्हुतं बृहस्पतिः महापातकानां हारीत कृच्छ्रं ... जले स्थि
नः महापातकानां नाशार्थं यथा गौतमः ... कर्मणो ... मिपय
त्रिंशी ... त्रिरात्रोपोषितः ... कूष्माण्डीभिः ...
यदेवादेवहेडनमित्येवमादि ... लौकिके ... विरपापो भवति ...
हारीत ... त्रिरात्रोपोषितो जले स्थितो ... इमं मा
... त्रिरात्रोपवासो ...
न ... पापान्मुच्यते ...
... परितोषः ...
कूष्माण्डी होमादेः कर्मणो ... इदानीं महापा
तकेभ्यो ... उपपातक ... प्राणायामशतं कार्यं सर्वपा
पापनुत्तये उपपातकयुक्तानां ... उक्तलक्षणानां प्राणायामानां
... सर्वेषां पापानामुपपातकजातानामपपातक ...
... मासं ...
... ओंकाराभिष्टुतं सोमसलिलं पावनं पि

वेन कृतान्तरेतो विनिर्मुक्तमाज्ञानं हि हिंसातम: रेतो विनिमज्जनाना सन्यत्र समभवति
त्वा शातकृतानामविनाभिहू न समभिमंडित संसालितं सोम रसं पावनं शुद्धिकरं ।
प्रा पिबेत सकृत्समतिभक्षणेन तत्कालतो ऽप्येवं संनतरो के ह्य्यम तदुपरि
य प्राइत्यस्य ते ऽपरस्याह निशायां वा दिवा वापि यदृच्छानकृतं भवेत त्रिकालसं
१२३ ध्याकरणात्तत्सर्वं विप्रणश्यति यदमति पूर्वक सकृत्यकं पापं राजा वहनि याकृ
तं स्यात तत्सर्वं सध्यदिनादिकालत्रयविहितसंध्यानुष्ठानात्मायणवसि अत्रव
संध्या शाहे न यकरणे न रविविहितसंध्याकर्मप्रतिनिर्दिष्टं तत्पापत्रयकारं विधी
यते न पुनः संध्यायाः सकलकर्मणस्तस्य लघावमति संध्या शाहुस्य त्वायु हानिस्या
त न चैवं प्रतिसंध्याकर्मणो निमित्तहनिमकं जीवः सर्वसमर्वे दोषापत्वका
सकायासंभवात यदा संयोगादुष्टको नानिमकाम कृयो संभवात एवं प्रतिपा
दं प्रायश्चित्तविशेषं उक्त्वा सम्प्रति साधारणान्यपापत्वयोपायानाह क्रियार
हृष्य कृज पोयाय प्राक्त्वविशेषणः सर्वपापहरायेते दृष्टे काद्याने तथा विस्मानि
देव ति विकीरि मायापस: अक्रियावान्तसमेति कुप्रसिद्ध: आरभ्य येषं प्रसारण
के नयो जयो स्यपत्री जप विशेषतः पापविशेषमपेक्ष्य संयोला तन्यूयस्व प्र
तः पतेजपा: प्रत्येकं सर्वपापक्षयाकरः तथा हि हैकादशिनी रुद्रसंज्ञका १२३

नामेकादशानामनुवाकानांमुमाहारंजप्यमानः सर्वपापक्षयकरोवेदितव्यः सकृत्या
दिजपयस्थप्रतिपापभेदेनकार्योनतस्मकृत अपिच यत्रयत्रतसंकीर्णामात्मानंमन्य
तेद्विजः तत्रतत्रतिलेर्होमःगायत्र्यावर्तनेनवा यत्रयत्रविषयेसंकीर्णपतितादिसंकर
वर्णात्मानंद्विजोमन्यते तत्रतत्रतिलैर्होमःकार्योगायत्र्यावर्तनमभ्यासः ति
लहोमेव्याहृतयोमंत्राः नगायत्र्यासमं तथेनव्याहृतिसमंहूते इतिशास्त्रांतरदर्श
नात् तथावसंवर्तः महाव्याहृतिभिर्होमस्तिलैःकार्योद्विजन्मना उपपातकशुद्ध्य
र्थंसहस्रपरिसंख्यया अतश्चोपपातकसंकरविषयताऽवगम्यते किंच वेदाभ्यास
रतेस्यातेमहापातकिपावनम् नस्पृशंतीहपापानिमहापातकजान्यपि वेदस्य ग्रहाणा
ध्ययनार्थविचारगुणाजपाध्यापनेरूपेभ्यासरतेसर्वदाप्रवर्तमानेत्वोतेहितापशार्थे
समस्यानयकमविरोधिवमहापातकानुष्ठानेपरंप्रयोजनंधस्म ससमहापातकिपापरः प
नेमहापातकजान्यपिनस्पृशंतिनतत्रवर्तते किंपुनरन्यानितस्मान्महापातकम
तिरिक्तपापक्षयसंकल्पवेदाभ्यासरतेनभवितव्यमितितात्पर्यार्थः किंच वायु
भक्षोदिवानीत्वारात्रिंनीत्वाप्सुसूर्योदकं जपमानसहस्रंगायत्र्याः शुद्ध्येद्ब्रह्मवधादृते
वायुभक्षोवयोरन्यत्किमप्यभक्षयन्दिवा तिष्ठन्नोपविशन्रात्रिमप्सुनीत्वावसूर्योदक
सूर्योदयेसतिगायत्रीसहस्रंजपन्योन्नतिष्ठति नस्यब्रह्मवधव्यतिरिक्तसपापस्य

शुद्धिर्भवेत् अपस्पृश्यं तेन वा कानि रहस्यप्रायश्चित्तं सनकमिंछते तत्रोपमः रह
स्यकृते रहस्यमेव कर्त्तव्यम् विश्वामित्रः प्रकाशं तु कृतं यत्किंचिद्दिशो भागो रहस्यके
प्रा॰ त्रिशो भागश्चाहिभागः कल्याणमायामेपि तथा वसिष्ठः अविख्यापितदोषाणांया
रा॰ पानां महतां तथा सर्वेषां चोपपापानां शुद्धिं वक्ष्ये स्वधोषतः प्राणायामैः पवित्रैः स्व
१२५ दानैर्होमैस्तथा विनियुक्तैः समस्यंते पातकेभ्यो न संशयः पवित्राणि वसु कानि
------ प्राणायामः पवित्राणि व्याहृतीप्रणवं तथा पवित्राणि शमीनोपसमस्ते इ
यानेतत्कम् आवर्तयेत्सदा युक्तः प्राणायामान् पुनःपुनः आलोमाग्रान्नखाग्रान्
परमं तपः तु तमम् बौधायनः विश्रिनाशास्त्वहर्हेन प्राणायामान् समाचरेत् यद्ग्रस्थकृ
तं पापं प्रणांशं याचकृतं भवेत् वाहूत्थानमनसा वा वाचा व तत्प्राणां च तथा तं सर्वं ना
शयेत्क्षिप्रं तथा श्रोत्रं तत्प्राणामनो अतिक्रमे सु त्रिभिः प्राणायामैः प्रश्याति
शूद्रान्नस्त्रीगमनभोजनेषु केवलेषु पृथकपृथकु समाहे सप्त सप्त प्राणायामान् धा
रयेत् तथाभक्ष्याभोज्यापेयानाद्यप्राशनेषु तथा व पण्यविक्रयेषु मधुमांसघृतते
ल लवण लवणाम्बालवर्जेषु यच्चान्यदेवं युक्तं स्यात् द्वादशाहं द्वादश प्राणायामान्ध
ारयेत् अथ पातकेषु मेवं संवत्सरं द्वादशाहं द्वादश प्राणायामान्धारयेत् मनुः महाप
ह तिकास्सप्राणावाः प्राणायामाः षोडशा अपि भ्रूणहनं मासात्पुनन्त्यहरहः कृताः १२५

सर्वं सहायानन्कायने [illegible] नन्तु अचक्षुनन्कार्यापनस्मात इर्म्मलाभइति स्थायान्म
कायायायग्नि नयमो [illegible] तुर्थे समस्ववुनाधस्याघनहविष्यार्थनाद्यघः मामुं
निकोनेजसमापरमेन इर्षिहेवप्रतिमाहितेम्मरवमस्मसरापोपिविस्मृत्यानि को
नेकुनेनरहसपनस्याप्युवरद्दर्शिनेनरहर्वेसा गेयं गाघ संप्रतिस्तोमेभिरुष
मपिसिसाहिकेवमिघहस्सुत्रिवमोघस्य खेहूभजपिवा नथामहिनीणमितिवि
वेसमपतिवाकाणि रहमाधिमे गाघसंपनोविहमिति पर वमग्निल पेडोन
हभः ओमितिमतिरनिघहघाः प्रनाग्नि नपिवासरापोविस्मृत्यानि घोडस्थां मंत्रो
कम्प्रजपः कार्यः सकुनमामस्यमीयधिवसंकल्पमेवव अपहमसवाणि त
णाइवतिनिर्मलः अश्ववामस्यपत्नि नमुखे नवनिमृतमोघस्य दीर्घं नमोहहदि
पेवायाहकेवेहभेपवपादपिनरसाके ननोसमपरधेय ज्ञायवेअथि समार्थराभोः
गौरीर्मिमायेतिजगाम नय [illegible] विहूपंक्तिः वेसदेवं घन्नायनरमा
हिकेघहुत्वंमनोदेवमेवेहभेनया [illegible] नोमसमभ्यानतमेइथति वज्रस्य
पोकपेसकंमसनेग्रहनुमे [illegible] इविपरमसनरस्वविदेनेकोनविधानित्रिहुभा रु
नसदेयमूर्धनदणः समपे वेघ [illegible] नमेहोनइदितनसिम हंसके वाम
देवामेहोमवादहवे सदेव [illegible] परिहाहहमोमाविघय [illegible] तिवा २

तिष्ठेमन इति त्रयोदशाग्राभेंमैत्रे लवेन रहंतेदेवमेगायत्रैसत्केमरहंस्वशीर्षं उरुकष्टं ।
निपुरुषस्तत्केषोडशार्चसाम नायायाण्णि रहंशुरुषद्धैवत्वेतस्मामात्रिष्टुभ अन्तुष्टुभोमाः
हविः पंक्ती याः रीतो जपश्चोडुष्ठाकुलः कार्यः तथा पुनर्मांस्पुलस्तत्त्वाणि विको
श्र ष्टन्तपनोदनम अवेतत्वेजपेदरहंपातिवेदमिती तिवः अववतेहडेवकृणानमाभि
ग्रा तिवाकृणी अजीगर्तिस्तुनग्रमोपरहंपुत्रिष्टुभ यत्किंचेदं वरुणा इतिवसिष्ठो वारुणी ।
१२५ त्रिष्टुभ इतिवा इतिमेमन इतिसर्वाकमच्छादि तथामतिसरयामति रहंसंभृतावा
ते वैराहितम जपंत्स्वरत्त्वमेतीयमुच्यतेमानुवर्वस्यहम अतिगाहंपतिविद्वस
ति गृहस्वर्याद्विपतितादिसेवेधिगांवाघविविगाहितमन्वेलभ्मनादिनरत्समेर्द्धभाव
नीतिवर्णवर्णेशोस्तत्कमवनमाररहंतुवमानसोमदेवमंगायत्रेवृवहूनामाममेम्भस
मुस्मतिस्तवंमामावरत्वानमपिवान्रवम सोमाकृद्दाधारयेषामितिवत्वदेवा ।
मागिरसंभवद्दाजरहंसोमाकृद्दादेवतंत्रैष्टुभमसर्पसेवरुणामित्रियंत्रिष्टुभ ।
पार्जन्यात्रिरष्टुवाकृणी तथा श्रुद्धावुमिद्दमितिनदेनसोमूसकंजपेत अर्मयासे
तकृत्वास्नुमासीतभेत्सभुक इतिमितेवकृणामानिम्नूतेय इतिमामवैस्तत्केन
मरहंतैवेषदेवंजागनंत्रिष्टुभममस्तवःमतंमत्रउरीक्षेतमासुन्तर्गीमण्डकुत्वामा १२५
सेभेत्वभगासीत कत्वोतेनाणिपविस स्ववर्जनसर्वः मंत्रैः शाकलहोमीये

[illegible] तेहितः सगुवेष्प [illegible] नोमसावानमरतवम देवकृतसेनमरस्मायाध्या [illegible]
होमी [illegible] ध्याभेत्राः नमस्करणनमस्माविवाम इतिवेस्मरेवीविमुष झांगिरमभरत्व
दृष्ठायंत्र मर्वाणांतिके तस्मायस्थिते तत्स्यगु कृतमहापातक संयुक्तो नगाके क्लेशसमाहितः
ममस्पातृपावमानीभिस्तहारोविमुच्यति पापमात्रः सादिष्टुयेसाघाः पतेयात्तकृतं
हविर्विष्टेनदंतः मर्वतगुरुतरमहापातकविषयंचेतत तथा आरामेवाविरममस
मघृतोवेदसंहितम मत्यतेपातकैस्सर्वैः पयाकैः गोमितश्चितिः इदमपिहृर्वाणासमा
नविषयम महेन्द्रपवसेयुक्तः [illegible] रहोभुपयत्वयः मत्यतेपातकैः सर्वैः तमाविरव
मर्घाणाम मत्रपतेमतिस्मानंत्रि रवुमर्घाणां नयाः ककर्तोहितानिरभ्यस्यपत्नुवावासमा
हितः साम्नांगासहस्नानां सर्वपापैः प्रमुच्यते यथामहाहृदं विमालितं मलेलक्षो विन
श्यति तथा दुष्कृतं सर्वं वेदत्रिहतिमज्जति ऋचो यजूंषि वा आणि सामानि विविधा
निच पधत्येयश्चिहृहत्योपहत्वेतिसवेद्वित यत् मतत्रेत्रयेति प्रणवाभिसायम यो
वलिविते वस्महास्त्रिशाचोपेक्षितानते लेचमर्घाणांत्रिरभ्यतेयेन ग्रुकतलगः पवि
त्रमृषभं सुवर्णास्तेयो कश्चायगोसरापोसध्याहृकृष्मांडैः हुतहोमक्रुर्यात हि [illegible]
म्नेनस्नानसृष्टिभिर्हिरण्यवार्णाभिशत्नानमभृत्याहिरण्यमस्नानिरत्यात पमः [illegible]
रापः कादवमात्रमदकमर्वतीर्थस्नानसोमस्य महत्निमादाय ऊंकारांशाभिमं [illegible]

अ॰
रा॰
१२६

वेन ततो मुनि मद्गमानसाल विति मानसो माक्रत्स्नहत्यादीहीनगती अस्मात्सुवा
तयं कृत्वा हिरण्यशालायां मंत्रिण्य शीरामात्र मश्व कमवतीर्थ्यासु निमज्जय वतस्त्र सिंह
रण्यवाणि सिरान्मानसभ्युत्स्मान सोकांस्वी स्वाणायामान कृत्वा तदेतस्मात्पापात्ततो
भवति अथयत्र कृतन्स्यगामनेकृत्वा वमर्षणमंनज्जले त्रिरावर्तनदेतस्मात्ततो भव
ति अथत्रसहस्रांकृत्वा प्राचीं वोदीचीं वादिशमुपनिष्क्रम्य मभूतेनैधनेनाग्निमुज्वाल्या
घमर्षणेनाष्टसहस्रमाहुतीर्जुहुयात तदेतस्मात्पापात्ततो भवति आज्यमत्रहविः
हारीतः पातकोपपातकमहापातकानि पातकानामेकत समिपाते घमर्षणमेवज
पेत बौधायनः अथातः पवित्रातिपवित्रस्याघमर्षणस्य कल्पं व्याख्यास्यामः ग्रामात्
प्राचींवोदीचीं वादिशमुपनिष्क्रम्य स्नातः शुचिः शुचिवासा उदकान्ते स्थण्डिलमुपलिप्य
सकृत्क्लिन्नेन वाससा सकृत्पूतेन पाणिनादित्याभिमुखोघमर्षणं स्वाध्यायमधीयीत प्रातः शतं
मध्याह्ने शतमपरिमितं वोदितेषु नक्षत्रेषु प्रसृतयावकं प्राश्नीयात ज्ञानकृतेभ्यो ज्ञा
नकृतेभ्यश्चोपपातकेभ्यः सप्तरात्रात्प्रमुच्यते द्वादशरात्रात्भ्रूणहननं गुरुतल्प
सुवर्णस्तेयं सुरापानमिति वर्जयित्वा एकविं
शतिरात्रात्तान्यपि भवति सर्वं जपति सर्वं कृतफलमवाप्नोति सर्वे वेदेषु वीर्णोस्ना
तो भवति कं भा अग्निष्वात्तेति बौधायनः उपपातकेभ्यो पापानि महान्ति महा

पातके भक्ष्यताभिलानि ह्यरवाशात्रादपोहति एकविंशतिरात्रान्महापातककानि सं
गिरः प्रकारेण गुणोवापि कृच्छ्रावं समवपर्मविन महापापैरुपस्पृष्टोमुच्यते नात्र सं
शयः सरापोयहिवावी शीभूताहारकृत्रस्नाः मुच्यते सर्वपापेभ्यः कृच्छ्रांस्त्रसततं
जपन् शालालयः सर्पिषीनावागुरुहितां स्वगावासेयंकृत्वा ब्रह्महत्यां विधाय भ
स्मकृच्छ्रो भस्मशायाशायानो कृच्छ्रास्थायी मुच्यते सर्वपापैः यमः कमंडलंपावमा
नंवजपन्सतमुपोषितः नाशार्थंतुसहस्रं वसिष्ठवचनं यथा इंद्रभिन्नमिदं ह
के समिद्भंमधुकं दनम् सुरापानात्प्रमुच्येत पावमानजपेनवा अग्निसीदपुरो
हितमिमायमिंद्रविश्वामवीवृधः नितेनरांसहितेसम वेमधुकं दस्य यो नृपश्रोप
नाप्तदस्यंको तेलेयविनाशनम् जपेस्वाध्यस्यवामीयं पावमानमथापि वा कुं
ताप्यवाल्यावबिस्नाक्तत्रिवृत्सैषा नरशाकपीन होतकं कृद्रांलयान्नामुच्यते सर्व
पातकैः इष्टालतप्रसाणेवागायत्री शोधनं परं अपिवालत्तहोमेन मुच्यते सर्व
पातकैः इतप्राणायामाश्च याणाधामेष्यातेस्त्रिभिः मुच्यते ब्रह्महत्यापाः किंपु
नः शेषपातकैः हुतेति लाषासमिधो हुत्वा देवकृतादिभिः अग्नदानिष्टतो न
स्नातर्देवविशुद्ध्याति यत्किंचेतिवारुणं तं मंत्रं जपन्सर्वपापेभ्यः प्रमुच्यते वसि
ष्ठः सर्वेषामेवपापानां संकरे समुपस्थिते अभ्यासोदशसाहस्रो गायत्र्याः शो

प्र
रां
११२

धनं सहस्रं गायत्र्यन्तर्हितो द्विजः सर्वाणि पापकारिणो ब्रह्महा गुरुतल्पगाः सुरा
पश्च विमुच्यते तिलव जापान्न संशयः हुत्वा देवी विशेषेण सर्वकल्मषनाशिनी स
र्वकामप्रदा देवी वरदा भक्तवत्सला हुतश्चैव तिलैर्वह्नौ हुताशन समाहितः पा
पात्मा लक्षहोमेन पातकेभ्यः प्रमुच्यते अभीष्टं लोकमाप्नोति तथा प्राप विवर्जि
तः मनुः सहस्रकृत्वस्त्वभ्यस्य बहिरेतत्त्रिकं द्विजः महतोप्येनसो मासात्त्वचेवा
हिर्विमुच्यते बहिर्ग्रामात् त्रिकं साव्याहृतिसावित्र्यात्मकं हारीतः प्रणवो व्याहृ
तयः सावित्रीति सावित्रं पवित्रं येन सर्वपापेभ्यो मुच्यते मासं जपेत् हुते तिलास्त
मिधो वा जुहुयाद्दाहिकं नोपातिष्ठेत् शुद्धो भवति तथा आकृसेने सादितं सप्तनिष्ठ
सर्वकृत्वा स्नातो भवति ओंकारपूर्वमभ्यस्य तद्दैवं विमुच्यति यो रुचकसमाभवन्ति
तद्दैवं विमुच्यति तथा चण्डालकुले नरकुले पौल्किककुले दासिकाश्वपति
त कुले अन्यस्मिन्नाभो त्यथा पक्षिकुले प्रतिग्रहपरित्यक्तो भक्त्वा ग्रामान्तरे
मृदीवी वा दिशमभिनिष्क्रम्य शुद्धो वेदयोग्यः परिलब्धा न त्वरं समभेदां जपे
त् ओंकारपूर्विका व्याहृतीर्वा जपेत् तस्मात्पापान्मुक्तो भवति मात्रं भर्तिनीयाता
मात्रघ्नमात्रं स्वघ्नं मार्त्तो वा मग्नहागमना मन्त्रं कृत्वा वा समघ्नामन्तर्जलेऽपि वा वर्तेत ११२
देत स्मात्संस्नातो भवति हस्ताभी हत्वं राजन्य हत्वा स्नाप हारे कस्या कृपण कृत्वा या

सा त्या वी वो री वी वा दिग्रामभिनिष्क्रम्य प्रभूतेनैधनेनाग्निमुपसमाधाय तेन हुतेन व्या
हृतिभिर्व्याहृतिभिः सहस्रं जुहुयात् गायत्र्यसहस्रमावर्त्तमादित्यं प्रतिस्थानासनखस्मि
हिरण्यवाणीमिराज्ञानं सोऽस्य वा स्वदिवं त्रिरावर्त्य तदेतस्मात्पापात्पूतो भवति वैडाली
पुक्कसीमिश्रकलत्रं वा गतोपदष्टुं वामदेव्येन वा त्रीन्प्राणायामान्कृत्वा तदेतस्मा॰
त्पूतो भवति रेतो मूत्र पुरीषमाशानं कृत्वा लशुनपलाण्डुगृंजनककुंभीकाशीनाम
भक्त्वा केठमाव्रसूतक मवतीर्य सुहृवतीभिः प्राणायामं कृत्वा आहुतिभिर्वा गाय
दवं पीत्वा तदेतस्मात्पूतो भवति अत्रिः रजनीपारं ध्यानमेवसमावर्त्तेन तत्सवितु
रवरेण्यसवितुः अभस्वभता । इये यथा नात्कार्यकराणां देशानाम्वर्ते वामदेव्यं
त्रिरावर्त्य मुच्यते ब्रह्महत्या अघन्तरंस्मोसोजपित्वाकस्मादृषीवश्यत्याति सोमं राजा
नेवरुणामिति जपित्वा विष्णोरराटमसि निराश्रयमुच्यते उदुत्यं जातवेदसमिति सम कृत्वा
आदित्योपस्थापनादिहकृतैः सर्वकृतैः सपापैर्मुच्यते यमः अपेयं भक्ष्यमन्न
वा स्यात्तो पस्य प्रक्षपभेनत्रीन्प्राणायामान्कृत्वा गायत्र्यसहस्रमावर्त्त तदेतस्मा
त्पूतो भवति अपि भिस्मात्मविशेषः वर्जविश्रान्तिम्मनात् महाव्याहृतिभिर्होम
स्तिलैः कार्योद्विजन्मना उपपातकस्य सर्वस्य सदस्यपरि मोक्षणा ततस्या वेदजाप्येन
पापानि दहति द्विजः यथाऽग्निर्विदिजाप्येन सर्वपापप्रणाशनहति वसिष्ठः सर्ववेदम

विज्ञानि बल्लाम्यहमतः परं यथा जप्ये महोमे स्तुत्यं तेनात्र संशयः अत्रसर्वाणि दे
वकृतं महद्वन्मन्वन्तराः कृष्णांशः पावमान्यं च विराजन्स्तु लोकालम् हृद्भ्याहृत
घोदुर्गा महादोषविनाशिनी पापघ्निता निवल्लामो विद्या नानि विशेषतः समाहिता
श्री नोयुक्तानां प्रमादेष्वक प्रत्येवेन स्तं च समं वेदं च सर्वाणि त्रिशांतर्जले पठन्स वीस्मामा
गो पास्मृत्यते अघंघोः स्वर्णीरकर्मोदितेन स्वं च त्रिशांतर्जले पठन्स्तु नस्मामाया स्मृत्य
१२८ ते प्रपिबाप्रायत्रीपक्रोधवर्जशः समस्तानि मितित्रिरंतर्जले पठन्सर्वस्मामायास्मृत्यते
विस्त्रः अथातस्सर्ववेदपवित्राणि भवंति यथाजप्ये महोमे स्वादिमातपः प्राचेभ्यः
स्मृयते अत्रसर्वाणि देवकृतः पुरुषस्तन्मन्तरं तं संहीपावाति कृष्णांशः पावमान्यं दुर्गामा
विद्रीश्रभीधंशः परस्तोभाः आहेजघोभाकं हानि चंद्र सामपुरुषव्रतं भाष्कः लिंगाः
वाईस्वसं वानस्तक मघमस्तकमहवः सामनीवेद्रष्मदे घानहद्वियमघवेशिरस्विम
पांग्मिहात्रतं नाशपाणीयं पुरुषसूक्तं श्रीपा स्वहोहानि रथंतरं च अग्निव्रतं वाम
देवमहद्रपतानि गीतानि हस्तना लिगीतपुनंतं जातं जाति स्मरत्वं लभते यदि कंत
हारीतः हं ताला का नपीमा सीतिपठेद्व सर्वाणि स यथाश्वमेधावभृथः तथात
स्तेत्रिरब्रवीत् हदेकादशिनी तस्मात दृष्टो वविधुन्याति विमले विरजंमधुरं त्रिमधु १२८
स्वाहुसामच अग्नतिरथमघमलोमोघं कथामृभोग्यमनोभाहक मं वत्रिस्तपास

पोगीवमरनलोगालम अथर्वशिरो यथो मं वावामदेव मयापि वा आदिमस्त के
वाक मस्तकं श्रीमलं सर्वमाम्लिनम वाक्त के विविधं वेव मुदं पाप प्रणा छानमिति
अथ यावीर पनि वंयद्ब्रह्महा ... पापमकार्षं विमुक्तो तस्मादेन सो विमुक्ता मे
वत्वेहम: यद्ब्रह्महा आया पुना ... पापमकार्षं मित्रामा तस्मादेन सो वि मु
क्तं वत्वेहम: यद्ब्रह्महा आबावा ... पापमकार्षं ... निर्मात स्मादेन सो विमुक्तामु वत्वेहम:
यद्ब्रह्महा आवानिहूपा पापमकार्षं मापो मा तस्मादेनसो विमुक्तामुव त्वेहम: यद्ब्र
ह्महा आवात वा पापमकार्षं ... तस्मादेनसो विमुक्तामु वत्वेहम: यद्ब्रह्महा आम
नसा पापमकार्षं वेहोमान तस्मादेनसो विमुक्तामु वत्वेहम: यद्ब्रह्महा अवाहकार्षं
पापमकार्षं ह रोमान तस्मादेनसो विमुक्तामु वत्वेहम: यन्मे केशेषु रोमेषु यं भीमिते
यव मथ निल लाटकारोसोर ... ह्मपोहन्तु यद्दरवां महतो मर्गावाड
भा तमान स्मालिल स्पम आत स साहपभो रोहितात्त: सर्व स्वर्ग हिम मन माप्नुना
त अवधूते वल विलोप्य नपे सनोभवति मवि सर्वमा राधो दितमा वे नमस्तेल
गीनर सम नमोनुह जाहिमि रोमो यं सो भा स्वा ... मर्जति उहि मावि त्र देवानामि
से ताभ्यां हस्ताभ्यां मव नीया औजलि हम: पावि ... मपतिष्ठेत ... सावं
कामिक अहतानाह्निको गावे उव संद या ... नमो वहुलाभ्यो नमो धेनुभ्यो नमः

सर्वलोकदेवमातृभ्यो नमः यदि गां वा विदेन्नपतिर्वेश्याक्रोशेन दूते सार्वकामिकमि
ति श्रुति नवेदवलमाश्रितपापकर्मरतिर्भवेत् मन्त्राना स्वप्रमाणा वृद्ध्यतेकर्मने ।
नवत् हरिः सर्वाणिदानं गोदानं पृथिवीदानमेव च एतत्सप्तकमानो वै सर्वपापैः प्र
मुच्यते पुराणात् अतिपापमहापापोपपापादीन्यनेकशः मोहादिपापवितरत्
स्वर्गातरत्नसारतः ब्राह्मणो भार्यायिना दोषो भूत्रियं वेदपारगाम् मेषस्त्ववस्तु पुष्यायमे
श्रेणानेन दापयेत् अक्लिनं सर्वदेवसं सवर्णं बहुनाशनः शरपिपुरदेवनमसः
तेजो दिवौकसाम् तिलाक्षरयादिधिवन्नेत्राणानेन सव्रते महर्षिगात्रसंस्पृष्टाः
कश्यपस्य तिलास्तताः नमाद्येवं प्रसादेन पापसंवालनपुनरीम विलयं यान्तेम सर्वं
मामपात्रमिवाभसि तथादयाद्धिधानेनहिताय मधुसर्पिषी नारयन्नाविलान्सर्वा ।
नात्मानेव नराधिपा शोधिस्तनभिप्रकेननयाभूमिसमन्वितम सतिप्रदसमर्पा
यविडुषेनाहिताग्नये दत्वान्निनेनकान्तिकान्ते शात्या वा विशेषतः विषुवमय ।
नेवैव ग्रहणो वेद सूर्ययोः कृत्वान्तनमसोद्वोशान्मुच्यते सर्वतोभयात् अनीतान्सम
पुरुषां स्तथा चाप्याननाशनां नं उद्धृत्य सनरो याति ब्रह्मलोकं सनातनम् वसिष्ठह ।
हस्पती यत्किंचित् कुरुते पापं जन्मप्रभृति मानवः अपि गोचर्ममात्रेणाभूमिदा ।
नेन प्रणश्यति सुद्धहस्पतिः यत्किंचित् कुरुते पापं पुरुषो लोभमोहितः सर्वतत्स्

श्री
ग
१२९

१२९

मिदानेन नित्यमेव भागमवाप्नुयात् । आदित्यपुराणे । यस्तु गोचर्ममात्रां वै प्रयच्छति वसुंध
राम् । विमुक्तः सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति । बृहस्पतिः । गावो यत्र तु यावत्यो
त्र तिष्ठेयुर्यंत्रिताः । एतद्धि गोचर्ममात्रं तु प्राहुर्धर्मविदो जनाः । बृहस्पतिः । दशहस्तेन वंशेन
दश वंशान् समंततः । पंच चाभ्यधिकान् दद्यादेतद्गोचर्मलक्षणम् । मात्स्ये दंडेन सप्तहस्ते
न त्रिंशद्दंडा निवर्तनात् त्रिभागहीनं गोचर्ममानमाह प्रजापतिः । अथ कर्मभिरात्म
कृतैर्गुरुभिः मानं ... तेनाल्पमल्पकं ... ततो ... । नवा
त्र बलि ... तं ... यवो ... । सर्वपापा ... संयुतः
निर्वाहः सर्वपापानां पवित्र ... भिक्षुतम् । वाचा कृतं कर्मकृतं ... ।
... सर्वं पुनीतमेघ ... । बलवंतं ... ।
... नमेव ... ।
... ।
... ।
... । इ ... । अथ नाभिमालभेत ... । पीताभ ...
... । ... ।
... ।

गास्नेयगृहतत्यमात्मनाति एकादशरात्रं पीत्वा कृष्णेयुहत्यंकृतमपि पापं निर्दहे
इति द्वादशरात्रं पीत्वा तान्डनो दुवानतनां जनवश्लोकरणानि करोति योनिर्दहेत् म
हानां यवानामेकविंशति रात्रं पीत्वा विप्रः पश्यति विद्याधिपतीन् पश्यति गणान्
श्री पश्यति गणाधिपतीन् पश्यतीत्याह भगवान् वसिष्ठः अत्रैव वृद्धवसिष्ठोक्तविशेषः
गो यवानां प्रसृतिमंजलिं वा यथाशक्ति तं वा भिमं त्रयेत पवो सिथा स्वराज्ञन्ते
१३० वारुणीमथ सुपुनः निर्गमे सर्वपापानां पवित्रमृषिभिः स्मृतं इत्यनेन तथास्तु
तेषां तत्परामयुपवात् पवित्रेमस्तं यवाः सर्वं पुनंतमे पापं वाङ्मनः कायसंभूमिति
नेन वा अग्निकार्यं न कुर्वीत तेजस्तत्वलितपानाग्नेनभितोनाति यो नो किंचि
परिमज्जेत परेवामनोजीतामंनो युजस्मद्धात्तरकृतवः तेनोवं तु तेनः पातते
भः स्वाहा तानि जुहुयात् त्रिरात्रं मेधा वृद्धये पापकृतं षडुरात्रं सप्तरात्रं वसहस्रा
दि शु द्वादशरात्रं पतितो मन्त्र इति याज्ञवल्कं पञ्चगोमूत्रेण च गोकृद्दमेमसंतीरदपि
सर्पिषं मुच्यते किल्बिषात् स्यादिति लोगादि कृष्णाद्वैजन्हुपा यो यो तस्त तद्वम
मेत यदर्ना वीनमेनो भूगाहमायाः तस्मान्मत्ते तेयोनोवारेतस्मित्कात्मनृत्सं मा
दरेपावापवित्रकामः यो गौमा स्याम मा वा स्या यां वा मूत्रपत्तस्य गोहि ग्राम कस्तातः
सुविः सविचामाबाकृत्सा । । न वा मा वा यु सवा रिकस्येन वत्नमुपैति संवत्सरं मा १३०

यं वक्तनं कृष्णांडै जैहूयाद्धृतम्। उपस्पृशंनं नानेस्थंडिलेभ्यः मौंजीमादिषु धारयेत
व्रतस्थाहारः कार्यः हारीतः अभक्ष्यमानवाहारत्तानाचमसमाहितः स्नातकस्य
व्रताभ्यो यनिवेदयेद्व्रतमाचरेत व्रतानि वेदनेमेधेव्रतानां च विमोचने अधेव्रतप
तेव्रतमालभेतनेमव्रवीमितकेयतेनमासमेवेवाचा व्रतयते समिद्व्रतपते इ।
ति व्रतमालभेतागनेव्रतपतेव्रतमाचारिषंतदशकंतनेमराधि भक्तं त्रोगोपाय एवं
यो व्रतपतः स्मादिनाव्रतं विमुंचेदित्यादिस्मृतवाणां न मनुः न धर्मस्यापदेशेन पापं।
कृत्वा व्रतं चरेत व्रतेन पापं प्रच्छाद्य कुर्वन्स्त्रीशूद्रलंबनम् मेदः स्निग्धवृत्ताः स्नायौ
पक्षपातीनित्येदियः हीयमानाः पापे तेनानाव्व जयेदभिमाषणम् पवित्राणि तुष्टक
स्मान्जुहुयाद्विवमाल्कतः सर्वविधिस्त्रवित्तयस्सर्वेकृकृच्छ्रेषुसर्वदा गायत्र्यादिजप्यानि
पवित्राणि वसिष्ठः कृच्छ्राणां रूपाणि समस्तकेशान्वापयेद्वस्त्रिमश्रुलोमलावर्जम्।
हाम्याहृतिभिर्होमस्त्राविशावाहतेहस्वधं कर्तव्यः पावनः सम्यक्कर्मणि लिंगवदस्
या सावित्रीनिहोमः स्मानिपरस्मरंविकृत्स्नंते घृतविस्रावस्याहृतयः हारीतः मा
षमन्त्रमधुपर्यान्नमेथुनानिमसहंवर्जयेत व्रतोपेतो नाकाशेनावा वाविस्तृतन स्त्री
मशोकिल्याभिभाषणाचावमेत समंतः लोष्टलोष्टं सर्वलवणं मधुमांसवर्जनमन्नं
कृच्छ्रादिषु बौधायनः त्रिपत्रान्सर्वकोपप्रशमनमपवादन मेकवस्त्रता केशमश्रु

श्र
रा
१२१

श्मु नाव लोमवपनं चान्द्रायणादिषु प्रतेर्देवविप्र: केशवपनं वर्जम् राजा वा राज
पुत्रो वा ब्राह्मणो वा बहुश्रुत: केशानां वपनं कृत्वा प्रायश्चित्तं समाचरेत् केशानां
रक्षणार्थं तु द्विगुणं व्रतमाचरेत् द्विगुणे व्रत आचीर्णे द्विगुणा दक्षिणा भवेत् याव
ल: आरम्भ सर्वकृच्छ्राणां समासोऽयं विशेषत: आज्येनैव हि ज्वालानलो जुहुयात् ग्रह
नाशक आइं कुर्याद् इत्यभिहितं गौर्हिरण्यं च दक्षिणा महेश्वरदेव मन्त्र कुर्वंश्च लोमकेश
हीयते सीमायां होमो न दानम्: पंचगव्यं तथैव च मनु: महाव्याहृतिभिर्होम: कर्त्त
व्य: स्वयमन्वहम् अहिंसा सत्यमक्रोधमार्जवं च समाचरेत् त्रिरह्नि त्रिर्निशायां च सवा
सा जलमाविशेत् स्त्रीशूद्रपतितांश्चैव नाभिभाषेत कर्हिचित् स्थानासनाभ्यां विहरे
द्वेदशक्तोऽध: शयीत वा ब्रह्मचारी व्रती च स्याद् गुरुदेवद्विजार्चक: सावित्रीं च जपेन्नि
त्यं पवित्राणि च शक्तित: सर्वेष्वेव व्रतेष्वेवं प्रायश्चित्तार्थमादृत: इति वचनात् प्राय
श्चित्तार्थेषु कृच्छ्रादिषु स्थानासनाभ्यां विहरेत् यथाशक्ति कुर्यादिति गम्यते आपदे
वानुपेतं तपसा अध्ययनेन च पापकृन्मुच्यते पापात्तथा दानेन वापदि यथा यथा न
रोऽधर्मं स्वयं कृत्वानुभाषते तथा तथा त्वचेवाहिस्तेनाधर्मेण मुच्यते यथा यथा म
नस्तस्य दुष्कृतं कर्म गर्हति तथा तथा शरीरं तत्तेनाधर्मेण मुच्यते कृत्वा पापं हि सं
तप्य तस्मात्पापात्प्रमुच्यते नैवं कुर्यां पुनरिति निवृत्त्या पूयते हि स: पूयते पापानि १२१

मे द्वादशरात्रं षड्रात्रं वा नमः समस्तीयानां स्थिग्धमूषेयानां यौषधीन जगुमेतान्वताम
योमत्र इति प्रधानकल्प यावकमपयुतानां कृच्छ्र द्वादशाहं वाहं वा मे तं तद्विधेयुप
घोरी समासव्रतं यवागूरानन्तरमामि तावेषषस्समर्वाह्नि गिनः पञ्चमाथायवहत्र
पयिता घट्टेवादेवहेडनामि स्तोभिर्भर्द्वकर्णाभिरिति वतस्तभिः ६ तं त्वमापितरस्ति
नवभिः पुनर्मामैतिन्द्रियमिति निस्तभी रघे अग्नेयविति वतस्तभिर्हिरण्यवर्णा इति ।
तिसृभिरन्नयेनायवे स्पर्शाय ब्रह्मणो प्रजापतये कृष्णर्षिभ्यः इति व्रतहोमः अग्ने
त्वपारयेति त्रिष्टुभं कर्त्तवैश्वानरीं वजपेत् वसिष्ठः स्नातापानेन समाविस्तमप्सानस्मे
जले जपेत अपघ्नाने नवेपीतानुमते सर्वे पानकेरितिरहस्यमापश्चितान्यपित्र
णा यत्तस्तूलनूनि लतुत्तुपापे तुषापेतु अवस्थापनीया नित्र कृच्छ्रकल्पविधान स्ववेय ।
स्यो परिहाराय इसपराहिमाविरविनेमा तवल्कीयधर्मशास्त्रे निबंधने प्रायश्चि ।
त्तोरितपालिविनेरहस्यप्रायश्चित्तानि ॥ ॐ उक्तं प्रकाशप्रतानां वस्माणां कृच्छ्रा
दितपसामप्रायश्चित्तानां कानामपि माथारापितगानि यमायोनि स्लोकद्वयेना
ह ब्रह्मचर्यं दया क्षान्ति दानं सत्यमकल्कता अहिंसा स्तेयमाधुर्यं दमश्चेति यमस्मृ
ताः स्नानं मौनोपवासेज्या स्वाध्यायोपस्थनिग्रहाः नियमगुरुशुश्रूषा शौचाक्रोधा
प्रमादिता ब्रह्मचर्यादयो यमसंज्ञकः मयुक्तिता नां कृच्छ्रादीनां वागतयाकार्यः पूर

म
ना
१२१

रुषात् तथाविहितासमेषां व्रतानां तेनार्वधानं मधुत्रेन अत्र प्रसवर्षशाहेन व्रमवा
दि धर्मा मधुमांसवर्जनादयो गृह्यंते अकोत्सर्गं विमाक्षे वृपस्थानि गृहशाहेन अक\
त्कनारंभ इहि मतामसि इमन्यत्र मसंगाद त्रेपि मा धारणा व्रतधर्मा विधर्षा लिङ्गे
ते तत्रविसृ: सर्ववर्णेषु सर्वेषां व्रतानां विधिः सर्वकम् गृहाणां संग्रव स्नानिमावधि
त्रविकीर्षयः दिनान्ते नावेरो मारीन्म वाप्य स्नानमाचरेत् भस्म गोमय मृहादिपं\
वगाधादि कृत्स्नितैः मलापकर्षणा कार्यं वाह्य शौचोपसिद्धये हेतधावनं हूवैणापं\
वगाद्येन संयुतम् व्रतेनिशा माव्रेणा इंवहिस्नाश्क दर्शने आचमेतः पर्मोनीम्मा
पनुडूक्तमामनः मनसं नाघने तीव्रमुद्दे ईशोकमात्मनः निक्रामोनि मसंक
त्पः पीतुंमुत्वेनाकिल्विषात् निमस्नायी मितानारोगृतहे वहिजार्वकः सृजये इति
पिनिमंत्र तस्यान्यमेभिक्तकान्न याचलं तदेवावि मुंडोपधर्मे निष्पयपारणा न केवल
त्पानि नोपेव येवसंन्यासकारिणाः तेभ्यो दानानि देयानि शून्जितानि शुभानिव मिथ्या
मिश्रग्रसायेणान्पायेन कर्मकारिणो गृहस्थाउ चाते नतु भिक्षुः तेभ्यो दान समानिषि
इत्वा त सांत्वः सुपकेशनखान्सर्वेनयो ब्लाना वाहिर्निशि मसेके निर्यत काल मा\
त्मनाव्रतमाद्दिशेत् याचत्विजमुपासीनो वाग्यतं विरुपसंशोत् एकवासा आर्द्रवा
सालंत्राणी स्थंडिले शयः पानं वीरासनं मौनं मौंजीदंडकमंडलुः भैक्ष्याग्निका १२१

कारणोः प्रायश्चित्तार्थं ... मनस्मार्थः चतुर्विंशतिमताच्च अज्ञानाद्यदि वा ज्ञा
नात्कृत्वा कर्म विगर्हितम् तस्माद्धि मुक्तिमन्विच्छेद् द्वितीयं न समाचरेत् कृत
पापविशुद्ध्यर्थं वैराग्यमप्रवृत्तिपर्यन्तं प्रायश्चित्तं नाधिकारहेतुरिति समस्तार्थः शां
तेः न स्यात्पापस्यापकीर्णा बहुकालसंगोपने न चैव ... कुर्यात्स्नाना वा धर्मया
स्मृता सर्वतो जीवितं रक्षेज्जीवं पापं व्यपोहति यमैः कृच्छ्रैस्तथा दानैरिमा ह भग
वान्व्यासः शरीरं धर्मसंयुक्तं रक्षणीयं प्रयत्नतः शरीरात्स्रवते धर्मः पर्वतात्स
लिलं यथा यमः पश्चात्तापो निवृत्तश्च स्नानं वा गतयो दिनम् नैमित्तिकानां
स्नाते शेन हि विस्तारनर्थकः पश्चात्तापादिकं नैमित्तिकानां प्रायश्चित्तानामंग
त्वेनोक्तम् स्नाते त्वभावे रहितत्वेन हि विधिः निष्फलो नृपस्नानलताभ्यस्नात्
महाजनेभ्यो ... प्रायश्चित्तम् ... हि ... ते: प्रायश्चित्तफले
कृते प्रायश्चित्तविधि ... फलं ... विष्णु ... कृते पापेन नाप ...
पुनः प्रजायते प्रायश्चित्तेन न नश्यते हरिसंस्मरणं परम् ... सर्वम्
... नारायणमवाप्नोति ... पापतर्पनः यमः ... प
[illegible] ... पापनाशनम् ...
धः पापस्य ... पापक्रियाः तपो दानेन ...

अनुकीर्त्तनेषापस्यविघातैः अपां समीपे स्नानम् परायारः प्रायश्चित्तेषु सर्वेषु कुर्या
त्स्नानाभिषेचनम् प्रायश्चित्तविनाशाय प्रायश्चित्तान्तरं यतः अग्निहोत्राद्द्वादशाता
अ द्वादशांतमपि स्मृतेन ॐकारादि तथा जप्यानागायत्रीमथवापुनः ब्रह्म गायत्र्या
रा भ्यांशिरोभ्यांगतोतूलमनुलेपनम् वस्त्रोवर्जयेत्सर्वमप्यहान्यहलगगाकृतं पु
३२ राणात् इत्युक्तस्त्वदिवातिरेकृपविद्धत्यथामिषि पतदीरामनेमोक्तं महापातक
नाशनम् आपो हि ष्ठेत्युक्तं तमृद्ध्वन्नेघमर्षणम् पांचभस्मस्त्रियपस्नपाक्षा
मलर्षेवच सर्वत्रैवमयो कल्पः कृच्छ्रादिव्रतमाचरेत मरीचिः भस्मगोमयलो
ष्टुमृत्तिकाश्च पतितवास्यचेटालस्त्रीसम्भाषणम् विद्वान्नं
वासमासार्धस्नाने तपं समाचरेत् पापस्याभिमतालोके देवनानां समर्चयेत
बौधायनः अरुन्नेवासोवसीनसावित्रीमाहुतीश्चैव जपेदष्टसहस्रकृत् ॐका
रमादितः कृतोहपत्तूपेनयानतः भूमौचैसनेषु तःकुर्यात्तपस्वसंजयतः
आसीनस्त्वात्मविशुद्धोवापिवेहुमं पयस्तकृत गायत्र्यपर्यालाभेगायत्र्येवभवे
त्पिः रभ्रेलाभे भवेत्तत्केनकालाभेतुयावकम् एषामन्यतमयतद्दपयेतत
स्विवेत प्राणविशुद्धैतिनाशात्रूपमर्ष मातपनादिकृच्छ्राणां प्रायश्चित्ततया २३२
विनिगुक्तानांस्वरूपाण्याह कुमोदकं तु गोतोरांदथिसत्वप्राकृहातम् माच्याप

परेह्न्युपवसेत्कृच्छ्रं सांतपनं चरन् । कृच्छ्रं कुशोदकादि द्रव्यषट्कमेकीकृत्य समश्ना
अपरेद्युरुपवसेत् एषा द्विरात्रसाध्यः सांतपनः । कुशोदकादिप्राशनमाहात्म्यान्तर
निर्हरणम् अत्र पराशरोक्तो विशेषः । गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोद
कम् निर्दिष्टं पंचगव्यं तु पावनं पापशोधनम् गोमूत्रं ताम्रवर्णायाः श्वेताया
श्चापि गोमयं पयः कांचनवर्णाया नीलायाश्च तथा दधि घृतं च कृष्णवर्णायाः
सर्वं कपिलमेव वा अलाभे सर्ववर्णानां पंचगव्येष्वयं विधिः । गोमूत्रं माषकान्यष्टौ
गोमयस्य तु षोडश क्षीरस्य द्वादश प्रोक्ता दध्नस्तु दश कीर्तिताः । गोमूत्रवद्घृतस्योक्ता
स्तदर्धं तु कुशोदकम् पंचगव्यमानं तु ज्ञेयं भावेः एतच्च महासांतपनेपि सांतपनं स्मृत
म् महासांतपनमाह पृथक्सांतपनद्रव्यैः षडहः सोपवासकः सप्ताहेन तु कृ
च्छ्रोऽयं महासांतपनः स्मृतः कुशोदकादीनां षण्णां सांतपनद्रव्याणामेकैकमेकैक
स्मिन्नहनि प्राश्य सप्तमेऽहन्युपवसेत् जाबालिः । गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि स
र्पिः कुशोदकम् एकैकं क्रमशोऽश्नीयादहोरात्रमभोजनम् कृच्छ्रं सांतपनो नाम
सर्वपापप्रणाशनः । एतान्यपि प्राशनान्यहोरात्रनिवर्तकानि यमस्त्वन्यथा सां
तपनमाह त्र्यहं पिबेत्तु गोमूत्रं त्र्यहं वै गोमयं पिबेत् त्र्यहं दधि त्र्यहं क्षीरं त्र्यहं सर्पि
स्ततः शुचिः महासांतपनं ह्येतत्सर्वपापप्रणाशनमिति जाबालः पुनरेकविंश

प्रा॰
रा॰
१३३

तिरात्रसाध्यमहासांतपनमाह यमः एकैकमेतेषां त्रिरात्रमुपयोजयेत् त्र्यहं चो
पवसेदंत्यं महासांतपनं विदुरिति यमात् कुशोदकादीनां सांतपनद्रव्याणामेकैकं
त्र्यहमुपयुंजीत तदाति सांतपनाख्यं भवति यदाह यमः एतान्येव तदा पेयान्येकैकं
तु त्र्यहम् अतिसांतपनं श्वपाकमपि शोधयेदिति एवं च पंच सांतपनप्रकारा भ
वंति तत्र द्विरात्रसाध्यः प्रथमः सप्तरात्रसाध्यो द्वितीयः द्वादशरात्रिकस्तृतीयः
पंचदशरात्रसाध्यश्चतुर्थः एकविंशतिरात्रः साध्यः पंचमः पर्णकृच्छ्रमाह य
र्णोदुंबरराजीवबिल्वपत्रकुशोदकैः प्रत्येकं प्रत्यहाभ्यस्तैः पर्णकृच्छ्र उदाहृतः
पर्णादिपत्राणां तालानां कुशानां वैकैकस्य क्वाथोदकमेकैकस्मिन्नहनि पीयत इमे
व पंचरात्रसाध्यः पर्णकृच्छ्रः अत्रापि पाशनमाह तत्कनिवर्त्तकम् पर्णाः पला
शः राजीवं पद्मं प्रसिद्धमन्यत् बिल्वः पर्णकृच्छ्रमन्यथाह कुशपलाशोदुंब
रपद्मशंखपुष्पीवटब्रह्मसुवर्चलापत्रैः क्वथितैस्तोयैः प्रत्येकं पानं पर्णकृच्छ्र
इति जाबालस्त्वन्यथाह पलाशबिल्वपत्राणां पत्राण्युदुंबराणि च अश्वत्थस्य
च पत्राणि अश्नीयादेकैकशस्तथा अहोरात्रोपवासश्च पर्णकृच्छ्रः प्रकीर्तितः अम
न्त्रकं तत्पापं कृत्वा नाश्यते नर इति शांखलिखितौ पद्मबिल्वपलाशोदुंबर
कुशोदकान्येकैकमभ्यस्तानि पर्णकृच्छ्रः सप्तरात्राण्येतानि त्रिरात्रोपयुक्तानि २६

पर्णकृच्छ्रः यमः पलाशोदुम्बराब्जपर्णानि कुशाश्वत्थानिवा यतः एकैकं ऽहमश्नीया
त्पर्णकृच्छ्रो विधीयते तप्तकृच्छ्रमाह तप्तक्षीरघृताम्बूनामेकैकं प्रत्यहं पिबेत् एक
रात्रोपवासश्च तप्तकृच्छ्रः स्तु पावनः उष्णानां क्षीरादीनामेकैकं त्र्यहं त्र्यहं पानं च
तुर्थं त्र्यहमुपवास इति तप्तकृच्छ्रः ननु पापविषये विहितं तप्तकृच्छ्रो यद्गुणः पापविष
ये विहितः स्वरूपमाह मनुः तप्तकृच्छ्रं चरन्विप्रो जलक्षीरघृतानिलान् प्रतित्र्य
हं पिबेदुष्णान्सकृत्स्नायी समाहितः उष्णोदकान्निर्गच्छतो वाष्पस्य पानमनु सा
निलपानम् षट्पलं तु पिबेदम्भस्त्रिपलं तु पयः पिबेत् पलमेकं पिबेत्सर्पिस्तप्त
कृच्छ्रं विधीयते विष्णुः त्र्यहमुष्णं पिबेदपस्त्र्यहमुष्णं घृतं त्र्यहमुष्णं पयः त्र्यहं ना
श्नीयादेष तप्तकृच्छ्रः एवमेव शीतैः शीतकृच्छ्रः पादकृच्छ्रमाह एकभक्तेन नक्तेन त
थैवायाचितेन च उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्र उदाहृतः अहोरात्रमध्ये दिवैकैकं
भोजनमेकभक्तमेवं रात्रावेकैकं भोजनं नक्तम् अप्रार्थितं दिवा रात्रौ वैक रात्रौ
वैकं भोजनम् अयाचितं न दिवा रात्रौ न दिवा भोजनमुपवासः एवं चतुरहस्सा
ध्यः पादकृच्छ्रः एकभक्तेनेत्यादि विशेषणोक्तत्वात् एकभक्तादौ ग्राससङ्ख्या
नियममाह पराशरः सायं द्वादश ग्रासाः प्रातः पञ्चदश स्मृताः चतुर्विंशति
रयाच्यः परं निरशनं स्मृतमिति आपस्तम्बस्त्वाह सायं द्वाविंशति ग्रासा

प्रातच्छुद्विंशतिस्मृताः चत्वारिंशतिरेवाथ्यास्युः पञ्चाशिंशन्नेस्मृतम् कुक्कुटांडु
प्रमाणाप्रस्पर्थपावास्यविशेषस्त्वेतमिति अनयोः क्रयामप्रमाणायोः परिमाणाविक
ल्पयोः प्रातस्पैतयाअवस्था आयुर्लभेनतत्पादकुक्कुटस्य याविकल्पितः पदा
श्री ह अहेनिर्मानेपादः पादक्रययावितस्याहम् सार्थमहेतत्पादः प्रातस्तत्पाम
रा हमिति पतेषांचत्वारः पादाः प्रतिवर्णीअवस्थापिताह्लोनैवमानः पादंचैतक्
१२५ द्रः सार्धवैश्यस्यराप्यपेन प्रयावितेनराजन्योविशाद्वेब्रह्मणोस्यतमिति प्रातः
पादपक्वभक्ष्यपादोनकत्रयम् सूर्यावितम्पावितत्रयंत्रिशाच्चमूपवामच
पक्षिनयेः अपावितपादोपवासपादोकुक्कुटार्धम् अर्धकुक्कुटनामेतयोः नक्तयाः
दर्शहितेपादत्रयंपादोनेकुक्कुटमितिसपवाह सायंप्रातर्हिनेनार्धपादोनेनक्तवर्जि
तमिति प्रकारांतरेणार्धकुक्कुटमपवाह सायंप्रातस्तत्पैकदिनद्वयमयाचिते हि
नद्वयंचनाश्नीयातकुक्कुटंतदिदिधीयते सायंप्रातस्तत्पैकैकंभोजनमितिकुक्कुटार्ध
योस्यशत्यापेलोविकल्पः चत्वारात्मकस्तत्पादकुक्कुटः श्रीबालहस्तत्वान्विषयो
द्रह्यः प्रत्याहवसिष्ठः अहः प्रातरहर्नक्तमहमेकमयाचितम् अहः परंचना
श्नीयादर्धचत्वारहः पाम अत्रयहात्थविमाणामन्वथम्भेत्ताचरः बालहस्तत्वान्
षेवेषिस्यकुक्कुमनवाचह रत्नापमस्माह यथाकथंविंशितिगासाः शत्तापतोयमन्यते १२८

अथ यमेव यद्वै कव तगो हान्भका: पाद कुक्रो येन केन विम्म कौ शा विहृन: मातापत
रमुत्रते मव: महेशान महे साय सह मयाः दयावितं महेपरं वनाश्रीयात्माजा'
पसं वरेहि न: अत्रगो नमो को विशोध: अथान: कुक्रु: आसाम: हविष्मन्मा
नराधान्म न्कालिशो शवीनो श्रीया द्याप रं महेन कं भ नीना याप रं महेन कं मया
वि नमयापरं महमृष वमेतिष्टे दृदनिशा ग्राबासौ नतिस्रकाम स्तनैवदेदनार्थे: .
नमे भावत शेरवघोधा नयनि सघ्रु जीत अनुभवनमृद कोपस्पर्शीनमसो हिष्टे
निनिस्हमि: पवित्रवनौ भिमार्जयेन हिराण्यवाणि: प्रवपा: पावकरतिं वनस्हमि
रघोरकनर्णणाम नमो ह्रसाय मो ह्रसाय महन्पवर्धनेनापमाय पुनर्वसवेननमो
मोजेयो माय वद्विराय नम: पाराय मणाराय महापराय पारविभवे नमो हृदा
यपसुपतयले महनेदेवाय अवकाये कद्रयाधिपतयेहराय शर्वाय प्रानायोया
पवज्रिणे वृणेने कपर्दिने नमस्सूर्यायादिमाय नमो नील ग्रीवाय शितिकंठा
य नम: कृष्णाय पिंगलाय नमो ज्येष्ठाय हृद्याय हरिकेशायोर्ध्वरतसे नमस्स
माय पावकाय पावकाणाय कामाय कामरूपिणे नमो दीप्ताय दीप्तिरूपिणे नमस्ती
क्ष्णाय तीक्ष्णरूपिणे नमस्सौम्याय पुरुषाय महापुरुषाय मध्यमपुरुषायो नमपु
रुषाय ब्रह्मचारिणे नमश्चंद्रललाटाय कृत्तिवाससे नमः इति तदेवादित्यमुपस्थान

मतापवासाहुतयोहादशापात्रमांते वेदं अपपिताजाकुर्यादनये सारा मशीचोमा
मासिद्धासिनिभ्यासिहाचविशे भोदेवे भोव लाणे मजापतये स्निहकेतेइति मथ
प्रा वाप्रालोणाभोजनमसे तेनेवातिकृच्छ्रो आख्यातइति एवंसमे त्रका अपिकृच्छ्रः म
रा हुमासि त्रकाभवति यदाहाधिगः तसाकुदेसमामाघसदाधमेपाघिस्थितमग्रा
यश्चितेग्रहातकं जपहोमविवर्जितमिति मनश्चाह वाड्डायाणोवरेडिमलनकृ
१२५ कुनतत्रिघः वरेत्सांतपनं वै मपः प्राजापत्यन्नमह कइमाति पुगाथाहितयाम्यूहस
कृच्छ्रविधिर्भवति ततमतिधाद सेवम्रहस्याप्यमेत्रमेत्रकंकर्मभवति त्रिपोप्य
मेत्रमेवकुर्युः यतस्तासांकृच्छ्रविधिर्दश्यते अतिवाणो वरेणुस्ताः कृच्छ्रं वाड्डायणो न
रमिति अतिकृच्छ्रमाह अयमेवातिकृच्छ्रस्याल्पापाणिशराम्भो जनः मसमुवयजा
यतपव एकभक्तानक्तायाचितेषु पाणिपूरणंपरिमाणान्नभोक्तनविमिहोयवा
सत्रयवानतिकृच्छ्रमंत्रको भवति मनुः एकैकंग्राससमश्रीयाग्यहाणि त्रीणिपूर्वव
त्यहं चोपवसेदेतमतिकृच्छ्रंचरं द्विजः पाणिपूरणयासयोर्विकल्पः शान्तपेतः पा
पापे तोवा कृच्छ्रातिकृच्छ्रपराकाचाह कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयसादिवसानेकविंशति
द्वादशाहोपवासेनपराकः परिकीर्तितः एकविंशतिरात्रं पयोव्रतं कृच्छ्रातिकृच्छ्रः द्वा
दशरात्रमभोजनपराकः तेनमस्य कृच्छ्रातिकृच्छ्रस्य लक्षणं अस्मातिकृच्छ्रातर १२५

माह यमसंस्तम्भेषु: कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ इति अतिकृच्छ्रपदं बहिर्गृह्यो कृच्छ्रातिकृच्छ्रः माह
यमः एकैकं पिण्डमश्नीयात् त्र्यहं काले निशि अयाचितं त्र्यहं पिण्डं वायुभक्षः परं त्र्यहम्
अतिकृच्छ्रं चरेदेतत् सर्वपापविनाशनम् चतुर्विंशतिरात्रं नियतात्मा जितेन्द्रियः
कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्वीत एकस्मान्नेहि जातमसंइति एकस्मान्नवनवतिर्विंशतिरा
त्रमाध्यमेक पदकृच्छ्र इति गमयति सोमम् आह पिण्याकाचामतक्रोदशक्तूनां प्रति
वासरम् एकरात्रोपवासश्च सौम्यः कृच्छ्रसन्तपनः कृच्छ्रोपममुच्यते पिण्याकादीनां प्र
त्येकं त्र्याणामेकैकेन त्र्यहं अभ्यासे इति वायवीयेऽप्युपवासः क्रियते इत्येषो
न्यसन्तपनः कृच्छ्रः पावनः स्मृत इति तेना वैवाको कृच्छ्रस्वरूपविधीयते तत्रैव
पापतयार्थे नानिवृत्त इति समनं पिण्याकं पिण्डीमाचामसत्वोदनावश्याव:
प्रसिद्धमन्यत् मावालस्त्रयाह पिण्याकं सक्तवः तक्रं चतस्रोऽह्नतेभोजनम् वा
सोवैहविताणेदयातौम्योपकृच्छ्र उच्यते इति तुलापुरुषमाह वर्धा त्रिरात्रमाह भ्या
सोऽदेके कृत्वयपयाक्रमम् तुलापुरुष इत्येष ज्ञेय: पंचदशाहिकः एषां पिण्याका
दीनामेकैकस्य त्रिरात्रो पयो गाभ्यासे पञ्चदशाहिकस्तुलापुरुषाख्यः कृच्छ्रो भव
ति यमः पुनरेकविंशतिरात्रसाध्यं तुलापुरुषमाह आचाममथ पिण्याकं तक्रं चो
दकं सक्तवः त्र्यहं त्र्यहं प्रयुञ्जानो वायुभक्षस्त्र्यहं त्र्यहं एकविंशतिरात्रस्तु तुलापुरु

स्व

पं

१२६

ष

षडभिज्ञ इति आवाभास्वराणां देवानां मेकैकं रात्रिमात्रं मेघं वर्षमाहनि भवंति त्रि
रात्रिकस्य वायुमनस्स्त्रिरात्राभ्यामेव इहानी तेषामेकविंशतिरात्रिकस्य कालापुरु
षः षड्रात्राणामपि इष्यते प्रथमे हनि निशिथ्या भागे कल्पे नष्टे सर्वदा ततः पला
निवहानि पिप्पलिकस्य नभत्वयेन नीवारतंडुलान् वपुमंत नीयेहनि नत्समं पिदेन
ऽवनत्वर्थं नपवमेतत्तल्लेकमात्र गोमयेन पानकोऽजलान्नाफलानस्यकल्पेक्षनस्य
मात्र इतिस्फतेतनरानुसारात अत्रहारीतोक्तविशेषः भपदानि तनयनोत्कष्य
नलापुरुषस्यकल्पेमात्मानमात्मनः भपवर्तनं प्रतिवधारिभिर्धर्मैः प्रसन्नानां
विषयेनिष्ठ भाषाश्रयानन्तरकलामास्त्वन्तरपुरीषयोः प्रमतिग्रहमादापयानानां
तानन्निंदितान विनायकोपसृष्टस्य महामापिहनस्य चकल्केन कलापुरुषस्य
हाषानकनापानस्य सर्वोहारमिदंशापमहादेवेननिर्मितस्य आवामस्यपिपा
कनलेवोरकस्मल्कके अहमहंप्रपुंजानोवापुभरतस्पाहे पारस्य वागास्वेलस्य
मिहतानिनिहलानि च आवामस्तानिनिर्हतिनवषाउवस्यनकस्य तेलस्यराहाणां
किंचित्केशाकोरहतेवयत् प्रास्यमत्रपुरीषंवत्सरहासहमेवच पिप्पलकेना
निनिर्हतिमपिमितानुपस्थिते आकारेषु नयोरोषास्पहारोषाभ्यषेकुविन
त्वरोष्ठस्य लेवनंसह मध्येत्रस्य हमेव च नकेणानानिनिर्हतियस्माय क्षत्रावलोकितं ० १२६

कनकं वरा[illegible]तिलां गावो भूमि राज्यादने स्त्रियः सर्वेषु नास्ति धर्मोत्मा गृहं चोदक
सत्क्रमिः ब्रह्महत्यां भुक्ता सामवर्णा स्तेय सर्वपापानि गुरुदारगमने कस्मा दृगाणां
स्त्रीगामि गमने वा वा गुरुभक्तः पुनाति न तत्र गतो कीं च सर्वाकार्यो पुरुषो पापात्सकि
नो नदी स्पृशति कृपावापि पुरुषो होतत्कारयेत महापद्मसूर्ये न सा रोगाविशेष प्रापि
पानं सर्वभयो लेपनं लभेत तेनाय सर्वमुद्रं कारयित्वा मादेशामात्रा सर्वभयोः कृत
प्रीयते स सोवर्णी या जननी नापि तनलादेवी तत्कारयेत अपि च रनहृत स्त्वावेदिरस्या
पिकारयेत नस्या लाभेन लाकायो यथा वा पृथक् पदपचने यः पुरुषः पिंगलो वभ्रुः
हलं सर्वलभ्यं लवज्रपाणि सहेपुरुषं पिंगलो वभ्रुं हलभ्रमलवज्रपाणिसावा
ह यि [illegible] मिसतप व सन्नपहि सर्वधाम पहि नाम पहि कृ [illegible] नपहि [illegible] गतमन्
[illegible] गतेभवने तलातुरुषाय महादेवाय इदमवोचत् सिद्धपापा [illegible] मा वमनीय सिरस्या
सनेव सर्वार्थ गंधसा [illegible] पर्दीप सतिग्रहाय यहेने [illegible] सर्व कृत्स्त्वमनाभवन्
पतल्लाभिसं [illegible]येन ऋषिसर्वे देवसर्वे [illegible] सर्वे [illegible] सर्वे तेनसर्वे [illegible]
हि निरेशानां संपदं ब्रूहि केदेशा वर्धयिष्यति अस्माकं सम्पदं ब्रूहि किमस्माकं भवि
ष्यति यस्तनगृह [illegible] मानसमसकृ तलया [illegible] तमपरं वेवलवं सर्वे [illegible] ततसाकर्म स
सा भरे त अस्य [illegible] धिपनये [illegible] वायवे नरिवाधिपनये स्वाहा [illegible] यादिवो

धिपतये स्वाहा सोमाय नक्षत्राधिपतये स्वाहा वासुकाय नागाधिपतये स्वाहा नल
काय सर्पाधिपतये स्वाहा कुबेराय यक्षाधिपतये स्वाहा स्कंदाय सेनाधिपतये स्वा
हा ईश्वराय रुद्राधिपतये स्वाहा ब्रह्मणे त्रैलोक्याधिपतये स्वाहा देवेभगाधिपतये स्वा
स्मृ हा कालकंटकाय स्वाहा कूष्मांडराजपुत्राय स्वाहा महाविनायकाय वक्रतुंडाय स्वा
ती हा गणाधिपतये स्वाहा धर्माय स्वाहा नलाय स्वाहा नलायपुरुषाय स्वाहा प्रजा
१२६ धिदेवायेम हद्भिः सदैव पुनरागमनाय स्वाहा सकृच्चरितान्यविघ्न सौधो भवति हि
स्वरितान्यगण्यासमवाप्यसमवाप्नोति त्रिश्चरितान्महादेव सार्वभौमत्वं प्राप्नोति आषाढ्यां
कार्तिक्यां फाल्गुन्यां पूर्णिमायां वा नवत्रेपवविहितो धर्म इति मन्त्रेपि कृच्छ्रालिखिते न
नत्नावाल: अनस्मेजलमप्यस्यल्पहोरात्रेलिपदुध: संवत्सरेकृतं पापं जलकृच्छ्रो
व्यपोहति विस: उदकसक्तनामासापसवहारेणोदककृच्छ्रः विसाभ्यवहारेणोदक
कृच्छ्रः विसाभ्यवहारेणाशीनकृच्छ्रः शाव: विसान्सुदकसिद्धानिमासमश्नीमसंयत:
सहस्रामोदकमासकृच्छ्रो वारुणा उच्यते बिल्वैर्वामलकैर्वापि पद्माक्षैरथवाशुभैः
मासेनलोके श्रीकृच्छ्रः कथ्यते हि जसत्तमैः उक्ताः कृच्छ्राः चांद्रायणानीदानीमाह
तिथिवृद्ध्यावरेत्पिंडान् शुक्लेशिखिअंडसम्मितान् एकैकं ह्रासयेत्कृष्णे पिंडं चांद्रायणं
चरेत चांद्रायणान्यनयः कुर्वाणोसहपांडपरिमितान्युक्तःपक्षे तिथिवृद्धोचरेद्वर्तयेत् १३२

ग्रासान् भुंजीतैकापचयेनापरपक्षमश्नीयात्, अमावास्यायामुपोष्यैकोपचयेन प्रथमे
दिने विपरीतमेके ग्रासैर्वा हापयन्ति मासं एतच्चान्द्रायणं सर्वमेवेदमिति हि
तीयान्नारमासं वा स्वापयानानास्नानं वैकविंशतिं पंक्तिं वर्धनानि तस्मैव मासावेद
श्री मसस्त लोकतामाप्नोतीति अस्यार्थः अमावास्यायामुपोष्य तो विधिपिरितिं कनेअना
रा हकेणैव पनेतनं वर्धेन यावत्पूर्णिमं तस्माभ्रतां हानि मासीमुपनयेन अपकेव
१२८ तर्हीमासमुपवसेदित्येकेभवतीति चन्द्रेण यामुपवासः शुक्लाभासानां वदता मासमु
मनेमासिकमसम्यक्यावां हासयन्ता मासेनमासान् ग्रासमेकहोदये प्रथमतोयः प्रतानुरहा
नः तत्तीयम तनेकांडमसं वर्हेगतिना नवोनव शनिहुना सान्नायो वह शोणि
डा सावि अभिसंज्ञिता अप्नोयादिति ग्रासप्रमसनं मध्याति मिलनः स्वाग्रास
मांनेयपादेया ज्योत्स्नाप्राह्वेन वंशोदयो लक्षितः तेन राज्ञोदिवा वंशोदय एवग्रासा
प्रमनीयाः अमावास्यायां वंशोदयोभावात्भोजनं प्रतिपदाद्यमः वर्धमाने एकग्रासो
मेयाप्नावर्धनि वेमसाः हीयमाने च हीयतेन स्वयं चनभुञ्जनत इति चान्द्रलिखितो
एकवासासनरोधोदतां स्वाताव्वासो नपीडयेत् ग्रासमात्रं भवति कृपशमाह्निकं सर्वदाव
देन यवमध्यमसम् पिपीलिकामध्यमवति यदि कृष्णमतिपदारभते दा- १२८
हमनुः एकैकं ग्रासमपचिनुयात् कृष्णे शुक्ले च वर्धयेत् उपस्पृशंस्त्रिषवणमेतच्चान्द्र

तिथिषुमतिपद्वितीयादिषुवेदकलानांसंख्याग्रहेलिखितद्विशाहेनविवादिना न
मांसमननलोयाममसंख्योमामापारयमाः पिंडवराणिकराणि [illegible]वेयवाकाजोमानोत
यतोवमितार्थानांपदेषु मापेक्षममामामासमर्थममामामनाहिकेषोयमावोयम
नयापोणिमामांपवद्शायामितां कसपलमतिव[illegible]मकेकेगानंहामपेन क
सवतदंयांमेकेयामेयसितामावसामपवमेत यनमवमध्येवांड्यपाणिवमिह:
मामममकसपतादेयामान याघनदंम यामापवयभोजीवमतमेकेममापे
त नघेवमुल्लपतादेयासंभेजीतपावके यामोवयभोजीमनतवेघममाप
घेन गोतम: उनर्धवमध्येवांडाघाणामनयाह मघानस्वांडयाणि नमोजवेविपि:
कक्रेणावपनवनमावेन – – – – – – – । म्योभतांशाणामासोमप वमेक्षमाप्याय
ममपेनते पर्णसितपोनवद्देनाभिमर्पणामांसहोमोहविषयमावमेवाणम्
पम्यानेवेदममो पदेवादेवदेह्नमितिवनमभिरामंजपुपादेवकनमेतिवोते
नमिद्धि: ॐकारेमवेमेवेषुपोनयेन ॐ भू: भुव: स्व: तप: सत्यंयमा: श्री: हुं केद्र
हु ॐत: तेज: पुरुष: वर्म: शिव: इमेतेर्यमानमंत्राणि यतिमेवेममसानम: स्वा
हेतिवामवीनु यामममाणिमाम्याविकाराणि वहभेतमनककणामावनपाक
पयोदधि: हुनमूलफलोदकानिहवीषुनरोनरमघासानि पोणिमा मांपंवस्त्रा

ह्मणानां स्मरणम् एतमेव विधीकं त्वसमावेशयवमध्यमे स्मृतकृपलादिनियतस्वरेवा
ह्मणानां वलमिति अत्रावहेसमश्रीयानिद्रा त्वधंदिनेस्थिते नियुनामाहविष्णु
यतिर्ब्राह्मणानां वरत वतरमानश्रीयानिद्रालिमः समाहितः कतरोलमितेसर्वे
ष्विषु ब्राह्मणानां स्मरणम् हृदहि सः श्रीत्रीनिद्रान्समश्रीयश्चिनियतानामाहरवलः
हविष्यान्नस्यार्धमासमवि ब्राह्मणानां स्मरणम् शौवः आर्द्रामलकमात्रालग्रासा
रेड्डवते स्मरताः तथैवाहूनयर्जत्रयो वार्येवेदस्मरतिकाः ब्राह्मणानां समाह
यथाकथंचिन्निद्रानो वतारिंशकृतहयं मासेनैवापद्यतीनब्राह्मणानामथायर
म यथाकथंचिद्विवसंमत्वनियतया ग्रामसंध्यया मासेनैव त्रिशतेवेतिलिपि
मि श्रीमानोमानहृदयं चत्वारिंशद्रथिकमृपयंजीतायान् एतदपरेस्त्री कामाह
यानं अत्र च ब्राह्मणोद्देशमकी तमेकादशमपवाम्नादित्रतेन तृप्यते सांख्य
विशेषोहि मासं समायतया त्रिविधीयते न ब्राह्मणानां चतसेकादिवससमाय
तया शाक्ती निवेकादशी मृगवमतृपिमासममायो चत्वारिंशाकृतद्यातिका
संख्यो समायदपितं ब्राह्मणानाम् एतघकादशी मृगवसन्निमिनो यासाम्
नामेकादशासंख्योनैव समायदयेदवकिं नविनिपातयेदेव यद्यपिद्याममयसनम
विधेयेरागातः प्रासता न चापितदाम्रितां संख्योब्राह्मणा विधिर्विषयीकरोषेव

यथा दर्शपूर्णमासप्रयुक्तस्याग्रयणं नास्ति तदा गोदोहेनेनाप्रकारसमस्तानामाग्रे
ष्टिविधाग्रयणामासिद्धानि तथैकादश्यां वैशाखमसनेनदा त्रिनत्संख्याविशे
श्रौ षयस्याग्रयणविधिर्नास्ति यथैव श्रवणाविहितमग्रायणस्य भोजनाभिनयमसंख्या
सू विशेषणत्वमाणाः पापत्वादिफलार्थत्वेन विधीयते तेन वाग्रयणामग्या
१२६ पश्मिनेनस्मादस्येषु वाग्रयणेषु यथैकादश्युपवासादि पते ननस्य वाग्रयण
विधिसिद्धिरिति यदा पंचमासाग्रयणे तदा यागस्य वा श्रपानाय दर्शेनादि
पंचमंत्रः निमित्तद्विर्विधयते न क्रियंते यदा तद्पंच संख्यातो मन्त्र संख्याकाला
मात्तदाकथमिति यपेक्षिते चोधायनमः सम्भीयमान्नामायेति प्रथमसंपाने
ति द्वितीयमानयेति तृतीयमुद्दानयेति चतुर्थंसमानायेति पंचमं यदान्व
वारम्भणीयाभ्यां पूर्वं यदा प्रयत्नदाहाभ्यां दर्शपूर्णमासतदाभ्यामेवोत्तरमेके
सर्वैरिति प्रसार्थः यदा वत्स्यमामावत्सलदा यद्वितीयाभ्यां सत्राभ्यां प्रथमं यामे
ग्रसेन यामत्वपयतेश्वयाभ्यां प्रथमं तृतीयचतुर्थाभ्यां द्वितीयं पंचमेन तृतीयं
यामस्यैनत्रिभिः प्रथमं मंत्रिभिर्भ्यां ग्राभ्यां द्वितीयं ग्रामेकेमर्वैरेकमिति कुकु
वाग्रयणासाभाग्यामिति कर्तव्यमाह कुर्यान्नित्यवगामायी कुकुं वाग्रयणानया १२६
पवित्राणिस्यपेक्षितं तन्त्रगायमावाभिमंत्रयेत त्रिवत्नखाणीसानर्मधारेनाप

याज्ञोपुस्यायानाम्मानरेत्कुक्कुाणि सोनपनादीनि चाशयाणां कुर्यात पवित्राणि गा
य मादीनि कृत्यवन्स्याममहिनसम्मवस्थिनानिघ्यासमागंजपेत् गायमाच
पिंडान्श्रामानुभिर्मंत्रयेत् गोनमोकेस्य श्रामानुसंत्राणांसंत्रेगायत्रीविकल्पते
यत्र्याय स्वसमेतत्तेरक्ष्माहिकं मंत्रत्रयंगायत्रीत्याशानुसंज्ञाविषया तेनभिन्न
विषयत्वात्पुनरुक्तस्वयः श्रामानुसंत्राणां च विशेषउक्तो यमेन अंगुलस्य स्थितं
पिंडंगाय त्राचाभिमंत्रितान यस्याव स्यपुनः कुर्यादन्यस्याप्यभिमंत्राणांसिति।
सकृत्स्वामीति तेहि यइति मन्त्रवचनेन नसकृत्कृत्रिषवणास्नायिनं वा यत्रैतत
कुर्वनेरेषु त्रिरहृश्चिर्निमागोतस्वास्नानलमाविशेषदिति तत्त्रिषवणास्नानेन
विकल्प्यते तत्र [illegible] फलातिरेककामं वा यतिस्नानषट्कविधिः [illegible]
त्रिषवणाविधिः त्रिषवणोप्यसमर्थस्य स्नानहेतुमाह [illegible] स्नाने हि
कालमेवस्यानिकालं वा [illegible] इति स्नानेतहारीतोक्तो विशेषः [illegible]
वतीभि स्नाना चाचमर्षणाम् [illegible] परिधाय मा।
स्या सौम्ये नादित्यमुपतिष्ठेतेति यत्र गोनमेनोक्तं [illegible]
जीते लितस्यामगाविषयम् नहि [illegible] नवसाम वेदि
न [illegible] इति [illegible] पवित्रजप्यस्यापि।

प्रा॰
टी॰
१५०

चांद्रायणोपगतेन दर्शनात् होपि गोतमेन होमेन मोहमायेनारयोग्ये चाविहितास्ते
पि नियमाः किंतु पातिकाः यतो मनुः महाव्याहृतिभिर्होमः कर्तव्यः स्वयमन्व
हम् इति मेधातिथिना गोविंदराजोपाह महाव्याहृतयः प्रभृति याति मा: नदाह मनुरेव ॐ
कारपूर्विकास्तिस्रो महाव्याहृतयोऽव्ययाः इति महाव्याहृतीनां त्रित्वं नपेव हो
मेन स्मृताः प्रयोज्या समस्ता अपि प्रयोज्यास्तास्तेन दर्शनात् चांद्रायणे वक्
कुलेकेति कर्तव्यतास्तवैवत्याह मदाह मनुरेव अथ चांद्रायणानन्तरं को विधिः
कुर्यादिति तत्रैव सांख्यायनमाह [illegible] विप्राजे चैव तत्पावसर्पणम्
गा पश्चाद्वीजपेद्देवीं पवित्रं वेदमातरम् [illegible] वापि महत्तमथ वापरमिति
चांद्रायणे चतन्देशतेन वर्धेनुर्देयाविप्राभोज्याः यदाह यम एवं चांद्रायणा
चीर्णेपेन्नद्घामयस्विनी [illegible] ज्ञातेभ्योदघात्वदतिरामम् चांद्राय
णा विनियोगमाह अनादिष्टेषु पापेषु शुद्धिश्चांद्रायणेन तु अनादिष्टेषु नपदिष्ट
प्रायश्चित्तेषु पापेषु चांद्रायणेन शुद्धिः न केवलं चांद्रायणं कृच्छ्रातिकृ
च्छ्राभ्यामपि यदाह वसिष्ठः कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ चांद्रायणमिति सर्वप्रायश्चित्तिरिति
पापगौरवे कृच्छ्रातिकृच्छ्रसहितं चांद्रायणं न स्वतंत्रकेवलम् सर्वप्रायश्चित्तत्वे
पि प्रतिपापं भेदेन कृच्छ्रादीनां प्रयोगः निमित्तभेदस्थानेमित्ति प्रयोगभेदहेतु १५०

वात् निमित्तं तस्मात् कुक्कुरादिहननेष्टेषु प्रक्रान्तेषु कर्म॥ सम सर्वो पतितस्तेन हन्य-
ति कारणात् आह॥ अथ यानेन तु यदा न दैवे दुर्बल शान्तशीलिनः यत्कुर्वाणस्य तेषाम्
उरगः कोतुका यथा द्वादशो वत्सरं स्मृतं पातकं देवी समुपोषितः तस्तोतेविधिवन्मौनी
प्राजापत्यं समाचरेत् समितो हन्तुं हविर्धाम्यं तिलान् वा समाहृतास्तानः हुत्वा द्वादशाश्वा
हस्तं गाय ब्राह्मणाः कुक्कुरमाश्रयात् द्वादशाभिरधिकं सहस्रं द्वादशसहस्रम् अन्नदान
हिरण्येन द्वादशब्राह्मणान्न संभुञ्जीत तस्य पञ्चगव्यं कल्याणो वशो त्रियात् कुक्कुरस्याते
उपोष्य च दूयात् पुनः कृतिलपात्राणि धर्मतः द्वादशावरा वा द्विजः प्राजापत्येन तत्स
मम् अयमाह तथा मधुना भारान् उपोषितः दयाकुमेरुले कुक्कुरे द्वादशो वत्सरश्च
यः प्राणायामशतेन कृत्वा द्वात्रिंशोत्तरशतानि तु अहोरात्रोषितस्तिष्ठेत् आह मनुः
कुक्कुरस्याते नमस्कारसहस्राणि द्वादशो वत्सरस्तुताः गोविप्रपितृदेवेषु कुर्यात् कु-
क्कुरयं भवेत् वसिष्ठः अथ चेन्नरं नेकं तदि व समाहृतान्यानः रात्रौ स्थित्वा तत्प्रत्यु-
षः प्राणायाम तेन तत्समम् गोमूत्रेणास्नायुः केषा च कैः वापयेज्जयेत् कुक्कुमेकाहि
कृष्णो कृच्छ्रमेगिरसाश्च नि प्रणामैर्नोदिवा तिष्ठेन्निशायां समाहृता यानः प्राजापत्यं
विजानीयात् कुक्कुरं तं हूयाहूतम् समस्तं यस्मान् कुर्यात् हस्ते न च महान् यान् सर्वा
निवद्य समस्ते तेजोमूर्तिः पञ्चदशेना चान्द्रायणोत्तरः कुक्कुरस्य तिरस्कारोऽहनिको जपः

पग्रामाः कक्कोपुतेनगाय आत्पवामस्त्येवव पेनसहानंविष्णयसमसमेतव्रत
हृयम् पतव्रतहृयंसमंग्रानापत्नेनेमर्थः मवेतः संहितायां पत्नपार्वते कालेसा
विंशीजपेत् वतविंशातिमनात् विग्राहाद्दशावाभोस्याः पावके हिलयेवव मया
वाणावनीकाविंलममास्याद्दमेनीषिणाः तथा वाद्रायणास्त्रगाये हिः पवित्रे हित्
चैवव मित्रविंशपमुक्षेवेकक्कमास त्रयंतथा निमनैमित्तिकानान्तकाम्यानांचे
ववकर्माणाम् रष्टीनापमुवंधानां सभावे वरवसस्तनाः वाद्रायणादिभिः कक्कैः पग
कल्लरूपेन च पततकक्कमसाणान् विहङ्गैः परिकीर्तितम् तथा वाद्रायणासक्क
वाणाः कुर्युः कक्कवतहृयम् तथा वाद्रायणापराकाभ्यांनिकृतिघोनवाकृणातम
कुर्याद्यान्नमयष्ठौ प्राजापत्यं तपूर्ववकम् मार्कण्डेयः प्राजापत्यक्रियायाकोयेन
दयाद्विजोत्तमः येनोत्सभावे दानतम् तस्य सम्यक्त्वं नमंगायः तथा प्राजापत्यसमसायेत्
स्नहूयंतनकक्कके पराकेनसवर्णास्याद्देमरक्त्रगीनथेदव नमकक्कोमहानमक
क्कुः पराके सवर्णांघेनवृयम् लसमंहेमरकैगीग्रहाणोनसकलकांस्यदोहागुपक
स्ववतीयेन लतयति अष्टौवाद्रायणोदेयाः समाप्राणविधोसदा येनवव्रतिरोषः
कक्काहेकेसमायवाद्रायणाविपयमेनन वतविंशतिमनात प्राजापत्ये तथामे ७५।
कोदयात्सांतपने हृयम् पराकेतमकक्के ततिसव्रलिसवलगात्तथा षट्त्रिंशान्तः

मान पराकन्तसानिकृच्छ्रस्यानेकृच्छ्रत्रयं चरेत् सांतपनस्य चार्धमस्य कोत्वलमा
चरेत् सांतपनस्य चाप्यर्धमस्य कोत्वलमाचरेत् उपवासस्तु गायत्र्यासहस्रं विमो
चनम् गायत्र्यायामात्ला होमसमेत स्वल्पम् कृच्छ्रेमयुतं वैवगायत्र्यायामस्य
नाचम् विप्रदावत्रावाभोजनाम्बकाविहितचैवच सांपावमानी काविन्त माभा
कुमन्नीधिया: तिलहोमाष्टुतंचैवपराकस्यमेवच गायत्र्यालक्षमेकेनसमाप्ता
हहस्पतिः अतिकृच्छ्रपराकेवतनतकृच्छ्रतथैवच प्राजापत्यमथंकुर्यात्कृच्छ्रगो
मित्युनंभवेत् चांद्रायणात्मफलानंसमाहः धर्मार्थेयच्चरेदेनचैद्रस्यातिसलोकतां
धर्मार्थमभ्युदयार्थेयपतचांद्रायणां चरेदनतिहेत्सचंद्रस्य लोकतांसमानलोकतां
मेति कृच्छ्रकृच्छ्रमेकामस्त्रमहतीप्रियमाप्नुयात् यथा कृच्छ्रक्रमफलेपाप्नोतिवस
माहितः धर्मभेभूयात्सेवकामव्ययमानोयः कृच्छ्रक्रतोंतपनादि कृच्छ्रकारीमा
नसहतीसकललोकस्य ह्यायोपोप्रियं समाप्नुयात् यस्तुगुरुकृच्छ्रयाषोगुरु
पुष्करः कृच्छ्रस्तेनमाहरायघ्याशान्सुसमाहितस्तु सर्वपापान्कुर्वीत मकृतनोत्माति
होमाहीनांफलेसर्वांदिकमान्नोतिलभते विप्रामिवः कृच्छ्रचांद्रायणादीनिप्रथ
स्यकारामा मकारोचरहस्यैव मनुकेसंयायेस्तुते प्राजापत्यसांतपनःप्रकेतस
कृच्छ्रस्तपावनः जलोपवासकृच्छ्रश्चकृच्छ्रस्तयोधकः फलकृच्छ्रोमूलकृच्छ्रः पर्णे

केशेकशोपिच पानकादिषु सर्वेषामुपवासेषु यत्नतः कार्याभोज्यादयोप्युक्ता के
वलावाविषुदये शिग्रुवीजयवागोधो मंयानि वीजवाणानथा यवमध्ये तथावोर्ज
तथापिपीलकाकृतिः उपवासविरात्रेकमासः पक्षसंदर्धकम् षड्होद्वादशा
भ्र हादिकार्यसिद्धिः फलाधिनी उपवासकपुत्रानामन्नात्स्थिषु वेवहि प्रकाशोचर
गा हस्मैवमभिमथायपेलया शक्तिजातिगुणे दृष्टासहक्तुद्धिकतेनत्या अनुवंशादि
१४२ केदृष्टाकल्पं सर्वेषु या ममं अथत्रमकुर्वन्सत्रेषक्षयेते तत्र पराशरः उपवा
समहोरात्रं यम कुर्वं विनिर्दिशेत् पंचगव्यंच वाथो विहितं स्मिवत्तणा प
विवेत्रिषु लोकेषु देवतामिरधिष्ठितम् वरुणश्चैव गोमूत्रे गोमये हव्यवाहनः
दधि वायुः समुद्दिष्टः सोमः क्षीरे घृते रविः पयः कांचनवर्णायाः श्वेतवर्णायाश्चैव गोम
यम् गोमूत्रं ताम्रवर्णाया नीलायाश्च तथा घृतम् दधि च कृष्णवर्णायास्तेनतं
वगाव्यकं गोमूत्रं माषकास्तद्धि गोमयस्य तथांगुष्ठ क्षीरस्य द्वादशोकाद्दधस्त
द्वशाकीर्तितः गोमूत्रं च हुतस्योक्तास्तद्दर्धेन कुशोदकं आपोहिष्ठेतिचालोडम
णावेस्तानतः पिवेत मध्यमेनपलाशस्य पद्मपत्रेणावापिवेत् अथवा ताम्रपा
त्रेणाब्रह्मपात्राणि नामिवे यत्तवगस्ति गतं पापं देहे तिष्ठति मानवे ब्रह्मकूर्चो द
हेत्सर्वं यथाग्निरिवेन्धनमिति अथ सोमायनं तत्रमार्कण्डेयः गोक्षीरं सप्त १४२

गांत्रेतृपिबेन्नन वतहृयात् पतत्सोमायनेनामत्रतेकल्पछनाशानम् आसः श्री
कामः पुष्टिकामस्वमर्गोकाममक्तयेवव देवताराधनपरास्तथाहकुक्के ममावेत र
मायानानिमंत्रास्मनथाचैवौषधानिव नसमर्वाणिसिद्धानिघोनरः कुक्कुहकुड
वेन देविकानिवसर्वाणिमानिकामानिकाविन सिद्धंतिसर्वदानानिकुक्कुक
तेनेमंशाघः पापात्मनस्तुपापेभ्यः कुक्कुमेनापिनानराः शतपापादिवेषांतिना
त्रकार्यविचारणा मार्कण्डेयः भ्रस्तानेयदिवाचानेकुक्कुः पापविमोघ्यपेत कुक्के
णाभूहपापानांनरकोनविधीयते सर्वलोकसकलाभ्यासार्थीभूतानाणाममादि
धर्मानाकार्येयराहुर्मेहर्षयस्तदिदानीमाह भवैतान्नपयोधर्मान्यात्तवल्केनभा
षितान् इदम्तुमेहात्मानंयोगीइसमिनौजसम् यदंधारयिष्यंतिधर्मयामस्तमते
द्दिताः इहलोकेयशःप्राप्यतेषासंतिस्त्रिविष्टपम् विद्यार्थीमाप्नुयाद्विद्यांधन
कामोधनंतथा आयुष्कामास्तथैवायुः श्रीकामोमहतीश्रियम् यात्तवल्केनस
सिद्धयोगवलशालिना सकलमुमादिविषयस्यानन्तार्थवेदिना सकललोकान
ग्रहमाणवविश्रुतासिसंधिनाभाषिताविहिता - - - - - - - गृह्यतांपंतस्मावधा
यंवसमाणांवचोमहात्मनां रागद्वेषादिसकलदोषनिर्मुक्तयोगीइंयोगीसुरमसि
नमामत्र्यन्वयऊतुः नघया येनद्विजाश्चतद्दिनश्चनलमाद्भवत्वाणीतधः

अ
प
रा
१४३

मेधास्त्वंधारयिष्यंति गृणानास्थापारेणापदिष्यंति तेःश्रेवलोकंमहदनंतयशो।
वाप्यदेहसाय्यो नरकालनिविष्टपंयास्यंति इतिभवानन्नमन्तूतानयेद श्रास्त्रम
जीयानेपदिवियादिकामस्त्रदविपादीन्याममपाल यनेसवाणिदि श्रीः पुनरनेक
विधा ब्रह्मवर्वसानिकाबाली अपविभावपारवल दागानवेरूप श्रीः तेनपनप।
देपारानास्थक क्रियमिमपातम एतदेवविहायांति ब्रह्माणामपात्रयानि तत्रि
यीभवेत वेद्यम्लयाममयनवानममास्त्रमथाराणा॥ यरदेश्यावयेदिहानदिजा
न्यर्वमपर्वस अश्वमेधफलंतस्यतद्रवाननमंत्रनाम एवंपंचदशीमसिद्धमम।
व सर्वीयमतिवचनमाह फलेनयाज्ञवल्क्योपिर्मानान्नाममनिभाषितम एतम
क्लिनिहोवावुनमहकनमयंभवे स्वयंभुवेब्रह्मणा न्मतिरोहितमन्यत इति।
श्रीविद्याधरवंशसंभवश्रीशिलाहारनरेंद्रजीमूतवाहनान्वयप्रसूतश्रीमदप
रादित्यदेवविरचिते याज्ञवल्क्यधर्मशास्त्रनिबंधने तृतीयाध्यायः समाप्तः।
ज्येष्ठेमासिसितेपक्षेनवमीदशमेपुनः उत्तराहफल्गुनीयोगोयोगेनतमड।
दो बुधवारेषष्ठ्यां वरयाह्नामः प्रकीर्तितः ब्रह्मत्वविनाशेनसंपूर्णापाशियदा।
कृता सप्तसप्तसहस्रेणग्रंथेन कालानासमाहितः ब्रह्मत्वाविनापक्तविप्रकृ। १४३
कृतेद्विजः याज्ञवल्क्यसहस्रायाग्रंयामेनप्रकाति आवेरमसंदृलचीन

माविले निवार्यसहृदकसतिशोधकृतमः दोषोद्भवाद्धिसुकृतिंपरांगतिं स्पृषेव
लोकेनयतिसुकृतम् ग्रहेषसप्तनिरंकुशावसमतीकोशस्यमरु स्वहेकेको
दुर्गमनागमं तनयरामेनाहितामंत्रिणा शास्त्रार्थमंत्रचर्चणार्थिनसातिविं
वेकनाथोव्यसौ शौर्यौदार्यपशोधनोमसमपशादिमोनिवंधमथान इति
श्रीविद्याधरवंशप्रभवश्रीमत्पद्मादित्यदेवविरचितः श्रीमद्याज्ञवल्क्यधर्म
शास्त्रसमासः शुभंभवतुसर्वेषांपाठकानां यादृशंपुस्तकंदृष्ट्वातादृशं
लिखितंमया यदिशुद्धमशुद्धंवाममदोषोनदीयते ॥ ॥ ॥ ॥ ॥